

Üzeyir HACIBƏYOV

**SEÇİLMİŞ
ƏSƏRLƏRİ**
(iki cildə)

BİRİNCİ CİLD

Üzeyir HACIBƏYOV

**SEÇİLMİŞ
ƏSƏRLƏRİ**
(iki cildə)

BİRİNCİ CİLD

BAKI – 2004

TƏRTİBÇİDƏN

TƏRTİB VƏ LÜĞƏT:
filologiya elmləri doktoru,
professor A.Ə.Abasovundur

CİLDİN REDAKTORU:
filologiya elmləri doktoru,
professor Q.M.NAMAZOV

Azərbaycan Dövlət Nəşrkomu Kollegiyasının və Azərbaycan Elmbər Akademiyası Redaksiya Nəşriyyat Şurasınının 8 may 1964-cü il tarixli qərarı ilə dahi bəstəkar, ustad yazıçı, alovlu publisist, böyük alim-tədqiqatçı Üzeyir bəy Hacıbəyovun on cilddən ibarət «Əsərlər»i çap olunmalı idi. Lakin qeyri-müəyyən səbəblər üzündən bu iş tam yerinə yetirilmədi. 1964-1968-ci illər arasında Azərbaycan milli EA-nın akademiki, xalq yazıçısı M.İbrahimovun redaktorluğu ilə on cildlik «əsərlər»in dörd cildi, 1985-ci ildə Üzeyir bəy Hacıbəyovun anadan olmasının yüz illiyi münasibəti ilə bir cilddən ibarət «Seçilmiş əsərləri» nəşr olundu. Hal-hazırda Üzeyir Hacıbəyovun əsərlərinin latın qrafikası ilə oxunması üçün nəzərdə tutulan iki cilddən ibarət «Seçilmiş əsərlər»i 60-cı illərdə çap olunan dörd cildlik «Əsərlər»i əsasında tərtib edilmişdir.

Birinci cildə Üzeyir Hacıbəyovun həyat və yaradıcılığını əks etdirən «Sənətkar ömrü» adlı müxtəsər müqəddimə, «Ər və arvad», «O olmasın, bu olsun», «Arşın mal alan». musiqili komediyalarının liberetto mətni, satirik hekayələri, səhnəcikləri, minəfurları məruzə və çıxışları, məqalələri, məktubları, lüğət daxil edilmişdir.

1960-ci illərdə dörd cildliyin hazırlanmasında redaksiya heyəti üzvlərinin, xalq yazıçısı, EA-nın həqiqi üzvü M. İbrahimovun, tarix elmləri namizədi, cildlərin tərtibçisi Qubad Qasımovun xüsusi rolu olmuşdur, M.İbrahimov «Əsərlər»in birinci cildinə «Üzeyir Hacıbəyovun dram yaradıcılığı», ikinci cildinə «Üzeyir Hacıbəyov sənət və sənətkarlıq haqqında», üçüncü cildinə «Üzeyir Hacıbəyov publisistikası haqqında» elmi-nəzəri səviyyəli müqəddimələr yazmış, ayrıca olaraq Üzeyir bəyə «Tufanlara kömək edən birqələm» adlı monoqrafiya həsr etmişdir.

SƏNƏTKAR ÖMRÜ

Azərbaycan xalqı dünya mədəniyyətinə görkəmli ədəbi şəxsiyyətlər bəxş etmişdir. Xalqımızın iftixarı, XX əsrin qüdrətli sənətkarı Üzeyir Hacıbəyov da belə şəxsiyyətlərdən biridir.

Üzeyir Hacıbəyov ədəbi-bədii aləmə həyatı yaxşı və dərinlən bilən bir yazıçı kimi gəldi. İlk gündən də dövrü və əsri ilə bir cərgədə addımladı. Zamanın qabaqcıl ideyaları səviyyəsində dayanmağa, xalqının keçmişinə hörmət etməyə, onun milli ləyaqətini qorumağa, indisi və gələcəyi ilə yaşamağa başladı. Bunun üçün ilk növbədə təbliğ etmək istədiyi ideyaların xalqa xeyrini, ictimai mənasını düşündü, onların yayılması üçün yeni yollar, üsullar və formalar tapdı. Mədəniyyətə bir sıra yeni çalarlar, janrlar gətirdi. Bu yolda gərgin əzab və əziyyətlərə dözdü, dəhşətli çətinliklərlə üzləşməyə məcbur oldu. Bir an da olsa əqidəsindən dönmədi, ictimai mövqeyindən geri çəkilmədi. Əksinə, əsərdən-əsərə, ildən-ilə ucaldıqca tərəqqiyə, inkişafa böyük ehtiyacı olan müqəddəs xalqına, doğma torpağına daha dərinlən bağlandı, elinin gücündən, vətəninin qüdrətindən qüvvət aldı, özünün böyük daxili dünyasına, coşğun vətənpərvərliyinə, sədaqətli vətəndaş olmağına qədirlən xalqını inandıra bildi. Bununla da özünə böyük bir dayaq və arxa qazandı. Xalqına həqiqi oğulluq elədiyi üçün adı əbədiləşdi, əsrlərə və nəsillərə nümunə oldu. XX əsrin tarixi ona öz qızıl səhifələrində yer ayırdı. Onu əsrin böyük oğlu, milli operanın banisi, musiqili komediya janrının ilk yaradıcısı, mahir jurnalist, yeni çalarlı publisistik ədəbiyyatın banilərindən biri, ilk maarif və mədəniyyət işçisi, qüdrətli dramaturq və güclü vətəndaş yazıçı kimi qəbul etdi. Onun məna dolu zəngin ədəbi-bədii irsi, hər cəhətdən kamil, insani hiss və duyğulardan yoğrulmuş müdrik şəxsiyyəti, əzablı və şərəfli həyatı böyük bədii və elmi əsərlər üçün zəngin materialdır. Bu qüdrətli sənətkarın ən birinci obyektı insan,

onun həyatı, ən birinci qəhrəmanı isə xalq və onun mübarizəsi olmuşdur. Ona görə də Üzeyir sənəti indinin özündə də müdrik fikirlər, böyük səciyyətlər və ehtiraslar sənətikimi müasir mədəniyyətə işıq salır. Üzeyir irsi yalnız xalqı düşündürən, onun tələb və ehtiyacları ilə bağlı olan, bəzən onu həyacana gətirən, bəzən də sevindirən mətləblərdən yarandığı üçün həm son dərəcə sadə və həm də qüdrətlidir. Üzeyir irsinin gücü insan ləyaqətini alçaldan, ona hər cəhətdən düşmən kəsilən qeyri-sağlam şəraitə, feodal dünyasının çürük qayda-qanunlarına qarşı yönəlməsində, cəmiyyətə səadət və xoşbəxtlik arzulamasında, daima irəliyə, gələcəyə zillənməsində, güclü həyat eşqi təbliğ etməsindədir. Məhz buna görə də XX əsr mədəniyyətini, ictimai fikir tarixini Üzeyir Hacıbəyovsuz təsəvvür etmək qeyri mümkünür. Keçən əsrin əvvəllərində C.Məmmədquluzadə yeni realist-satirik publisistikanın, hekayənin, M.Ə.Sabir yeni şerinin, Ə. Haqverdiyev yeni dramın bayraqdarı idisə¹, Üzeyir Hacıbəyov inqilabi-demokratik publisistikanın yeni çalarlarının, «ədəbiyyat tariximizdə misli görünməyən yeni, realist məzhəklərin»² yaradıcısı olmuşdur.

Böyük Üzeyirin çoxçalarlı zəngin yaradıcılığı həmişə müasir tənqid və musiqi ədəbiyyatşünaslığının diqqət mərkəzində dayandı. Onun məftunedici musiqisi, publisistikası, etik, estetik və ictimai-siyasi görüşləri, jurnalistik fəaliyyəti və dramaturgiyası haqqında S.Vurğun, M. Arif, M.C.Cəfərov, Ə.Sultanlı, M.Ibrahimov, F.Köçərli, F. Hüseynov, R.Nağıyev, Q.Məmmədli, Q.Qasimov, E. Abbasova, X.Məlikov, C.Quliyev, Y.Şirvan və s. kimi görkəmli alim və yazıçılar qiymətli fikirlər söyləmişlər. Bundan sonra da Üzeyir irsi

¹ Бах: Мир Сялал. С.Мяммедқулузadəнин реализми һаққында. В., АДУ няшриууаты, 1966, сях. 18.

² .Я.Султанлы. Азярбауған драматургиуашынын инкишаф тарихин-дян. В., Азярняшр,1964, сях. 276.

haqqında yeni-yeni əsərlərin yaranacağı şübhəsizdir.

Üzeyir Əbdülhüseyn oğlu Hacıbəyov 1885-ci il Sentyabrın 5-də Azərbaycanın səfəli güşələrindən biri olan Ağcabədidə anadan olmuşdur. Atası Əbdülhüseyn Hacıbəyov Şuşanın maarifpərvər ziyalılarından biri olmuş, ağcabədili Kərbəlayi Ələkbər bəyin qızı Şirin xanımla evlənmişdir. Əbdülhüseyn Hacıbəyov təxminən 1901-ci ildə vəfat etmişdir. Üzeyir Hacıbəyovun uşaqlıq və gəncliyinin ilk çağları Şuşada keçmişdir. Şuşa yalnız öz təbii gözəlliyi, tarixi yaraşığı ilə deyil, həm də özünün elmə, mədəniyyətə, ədəbiyyat və incəsənə təverdiyi böyük şəxsiyyətləri ilə nəzəri cəlb etmişdir. Pənahabad kimi tarixə daxil olan, Şuşa kimi məşhurlaşan bu şəhər Vaqiflərin, Zakirlərin, N.Vəzirov və Natəvanların, Cabbar Qaryağdıoğlu, Seyid və Xan Şuşinskiyərin ilham mənbəyi olmuşdur. Respublikamızın ilk musiqi ocağı kimi şöhrət qazanan Şuşa Üzeyir Hacıbəyov üçün də ilk yaradıcılıq qaynağı idi. Üzeyir Hacıbəyov haqlı yazır ki, «...Mən ilk musiqi təhsilimi uşaqlıq zamanı Şuşada, ən yaxşı xanəndə və sazəndələrdən almışam. O vaxt mən «Muğam» və «Təsnif» oxuyardım. Səsim xanəndələrin xoşuna gəlirdi. Onlar mənə oxudar və öyrədərdilər...»¹ Üzeyir Hacıbəyov ibtidai təhsilini Şuşada, Nikolayevski adına rus-tatar məktəbində almışdır. Uşaqlıqdan təbiətdən zövq alan, el ruhunda tərbiyələndirən Üzeyir sənətə böyük həvəs göstərmiş, zəngin xalq yaradıcılığı ilə maraqlanmağa başlamışdır. Şagird ikən bir neçə kiçik nağıl toplamış, üzünü köçürmüş və bir kitabça tərtib etmişdir. Üzeyir, 1899-cu ildə Şuşa rus-tatar məktəbini bitirdikdən sonra təhsilini davam etdirmək məqsədi ilə Zaqafqaziya müəllimlər seminariyasına daxil olur. Seminariya illəri Üzeyirin dünya görüşünün inkişafında mühüm rol oynayır. Tələbəlik həyatı, buranın müxtəlif millətlərdən olan qabaqcıl dünyagörüşlü insanları Üzeyirdə vətən qürurunu daha da qüvvətləndirir. O,

¹ Q.Мяммядли. Цзеуир Насыбяуов (Няуат вя уагадысылық салнамяси), В., «Уазычы», 1984, сях. 7

bir sıra kütləvi fənlərlə yanaşı bilavasitə musiqi təhsili və nəzəriyyəsi ilə bağlı olan elmlərlə də maraqlanır, bir sıra alətlərdə çalmağı öyrənir. Tələbəlik illəri haqqında Üzeyir Hacıbəyov yazır: «...Seminariyada skripkada, violonçeldə və nəfəsli alətlərdə çalmağı öyrəndim. Mən orada musiqi nəzəriyyəsi haqqında da az-maz məlumatla bildim».¹

Üzeyir Hacıbəyovun seminariya təhsili haqqındakı məlumatlarda diqqəti daha çox iki məsələ cəlb edir. Onlardan biri Üzeyirin xarakterinə tam uyğun olan vətəndaşlıq borcu, digəri isə bu borcu yerinə yetirmək cəhdi. Üzeyir Hacıbəyov boş yerə əmək və vaxt sərf etməmiş, hər günün qədrini bilmiş, hər anın ictimai dəyərini nəzərə almışdı. Həqiqi istedadını tapana, üzə çıxarana qədər özünü müxtəlif sənət sahələrində yoxlamış, sınaqdan keçirmişdir. Gah müxtəlif musiqi alətlərində çalmış, gah rəsm çəkmiş, bəzən şən, gümrəh olmuş, bəzən də uzun müddət fikrə dalmışdır. Bütün bunlarla yanaşı o, seminariya illərində «Şərq musiqi və nəğmə məsələlərində... misilsiz avtoritet, tənqidçi və icraçı ustad Üzeyir»² kimi tanınmışdır. Bu tələbə müvəffəqiyyəti də Üzeyiri razı salmırdı. Ona görə də daha ciddi, daha məhsuldar işləyir, xalqın ehtiyaclarını yüngülləşdirmək üçün yeni yollar və formalar axtarırdı. Hətta bir dəfə seminariyanın son kursunda ikən imtahan üçün «Mən gələcəkdə nə iş görəcəyəm» mövzusunda yazdığı inşada, «mən məktəblərimiz üçün ana dilində tədris olunmaqdan ötrü dərs kitabları tərtib edəcəyəm»³ yazmışdı. Bu, əsl vətəndaşlıq idi. Gələcəkdə xalqın, Vətənin inkişafı yolunda bütün bilik və bacarığını əsirgəməyən bir gəncin, tələbə Üzeyirin andı idi.

1904-cü ildə Üzeyir Hacıbəyov Qori seminariyasını bitirib Şuşanın yaxınlığında Cəbrayıl uyezdirinin Hadrud kənd məktəbinin 3-cü paralel sinfinə müəllim təyin olunur. Üzeyir

¹ Yenя orada. сях.12.

² Q. Мяммядли. Цзеуир Насыбяуов. сях.14.

³ Yenя orada. сях.17-18.

Hacıbəyov yalnız dərslər deməklə kifayətlənmir. Bir sıra mətbuat orqanları ilə əlaqə saxlayır. «Kaspi» qəzetində «U» imzası ilə yazılar çap etdirir. Qazetin sentyabr, oktyabr, noyabr və dekabr nömrələrində ədibin bir neçə məqaləsi çap olunur. 1905-ci ildə Üzeyir Hacıbəyov Hadruddan Bakıya qayıdır və «Həyat» qəzetində işə girir. Bu barədə o özü yazır ki, «...1904-cü ildə seminariyanı bitirdikdən sonra bir il kənddə müəllimlik etdim, ondan sonra Bakıya gəldim. 1905-1908-ci illərdə kənd pedaqoji sahədə çalışıb Bibiheybət rayonunda və şəhərdə müəllimlik edib, eyni zamanda redaksiyalarda çalışırdım».¹

Bakı həyatı, inqilablar şəhərinin ictimai-siyasi hadisələri gənc Üzeyirə təsirsiz qalmır. O, tez bir zamanda ictimai həyat axınına düşür, zamanın qabaqcıl ideyalarının təsiri altında onun dünyagörüşündə yeni meyillər yaranır. «Həyat» qəzetində çap etdirdiyi «Bir xanım əfəndinin bizlərə hüsn-təvəccöhü», «Gözüaçıq tacirlərimizə xitab» və başqa publisistik yazıları ilə ədəbi ictimaiyyətə daxil olur, öz imzasını əsaslandırmağa bilir. Üzeyir Hacıbəyovun əksər dövrü mətbuatda iştirakı, onun məşhur jurnalist və böyük publisist kimi yetişməsinə və şöhrət qazanmasına səbəb olur. 1906-cı ildən başlayaraq Bakının və ümumən Zaqafqaziyanın ictimai dairələrində tanınmağa başlayır. Dövrünün C.Məmmədqulizadə, Ə.Haqverdiyev, N. Nərimanov, H.Ərəblinski və başqa qabaqcıl vətəndaş ziyalıları ilə yaxınlıq və dostluq isə Üzeyir Hacıbəyovun demokratik ideyalara yiyələnməsinə, müasir milli məfkurə səviyyəsinə yüksəlməsinə köməklik göstərir. Bütün bu nailiyyətlər və uğurlar Üzeyir Hacıbəyovu ictimai münasibətlər, vətəndaşlıq borcu və vəzifələrinə dahadərindən bağlayır. 1906-cı ildə «İrşad» qəzetində katib işlədiyi vaxtdan yeni bir sahəyə, tərcüməçilik sahəsinə keçir. N.V.Qoqolun «Şinel» hekayəsini Azərbaycan dilinə tərcümə edir. Bu, Azərbaycanda tərcüməçilik işinin ilk uğurlu və realist nailiyyətlərindən biri idi. «Molla Nəsrəddin» jurnalı 5 aprel 1909-cu iltarixli nömrəsində

¹ Уеня орادا. с.яһ.24

yazırdı: «...İndi də mənim fikrimə bir şey gəlir. Söz yox, köçərli cənablarının açıq və mənalı məqalələrindən, Üzeyir cənablarının şirin tərcümələrindən və qeyri yazıçılarımızın Qoqol barəsində verdikləri məlumatdan oxucularımız haman yazıçını bir növ tanıdılar və bəlkə yaxşı tanıdılar».¹ Üzeyir Hacıbəyovun böyük rus klassiklərindən — Krılovdan, Puşkindən, Qoqoldan misallar gətirməsi, onların yaradıcılığına müraciət etməsi ədibin və ümumən XX əsr Azərbaycan ziyalılarının rus xalqına, onun yüksək məfkurəli, realist ədəbiyyatına olan böyük marağın nəticəsi idi.

Üzeyir Hacıbəyovun jurnalistlik fəaliyyəti onun pedaqoji və metodiki xidmətləri ilə üzvi əlaqə təsirdə inkişaf edirdi. O, 1907-ci ildən başlayaraq təlim-tərbiyə və maarif sahəsində bir sıra mühüm işlər görmüşdür. 1907-cü ildə «Rusi-türki və türki-rusi» lüğətini tərtib etmiş və bu sahədə uğurlu addım atmışdır. Pedaqoji sahədəki fəal xidmətlərinə və ümumən maariflə güclü əlaqəsinə görə Üzeyir Hacıbəyov 1907-ci ildə Bakıda keçirilən müsəlman müəllimlərinin qurultayına A. Şaiq, F.Ağayevlə birlikdə nümayəndə və katib seçilir. Bu, Üzeyir Hacıbəyovun bir maarif işçisi kimi həm həvəsini və həm də məsuliyyətini artırır. Gərgin müşahidə və axtarışlardan sonra Üzeyir Hacıbəyov xalqın böyük ehtiyacını nəzərə alaraq 1908-ci ildə ibtidai məktəblərin I-II şöbələri üçün hazırladığı hesab dərsliyini çap etdirir. «Tərcüman» qəzeti həmin ilin 28 dekabr nömrəsində yazırdı: «Hesab məsələləri» müəllim Üzeyir Hacıbəyovun əsəridir, gözəl üsul ilə tərtib edilmişdir... Azərbaycan-türk şivəsində olduğundan məhəlli məktəblər üçün faydalı və lazımdır».²

1905-ci ildən başlayaraq Üzeyir Hacıbəyov demək olar ki, əksər dövrü mətbuatda iştirak etmiş, onlarca məqalə çap etdirmişdir. «Molla Nəsrəddin», «Həyat», «İrşad», «Tərəqqi», «Həqiqət», «İqbal», «Yeni iqbal», «Kaspi», «Tərcüman» və

¹ Q. Мяммядли. Цезуир Насыбяуов. с.яһ.60-61

² «Тярсуман» қязети, 1908, 28 декабр.

başqa qəzet və jurnallar Üzeyir Hacıbəyovun alovlu publisist kimi yetişməsində, həm də xalqımızın fikr oyanışında böyük rol oynamışdır. Bununla yanaşı Üzeyir Hacıbəyov daha çox «İrşad», «Tərəqqi», «Həqiqət» qəzetləri ilə bağlı olmuş, bir jurnalist və böyük publisist kimi daha çox bu mətbuat orqanlarında parlamaşdır. Belə ki, 1906-cı ilədək «İrşad»ın katibi olmuş, 1909-çu ildə gündəlik «Həqiqət» qəzetində redaktor işləmiş, yenə həmin ildə, azda olsa, «Tərəqqi» qəzetinə redaktorluq etmişdir. Birinci dünya müharibəsi illərində nəşr olunan «Bəsirət» qəzeti 1914-cü il 23 avqust nömrəsində xəbər verir ki, «Qəzetlərdə intişar ediləcəyi xəbər verilən «Vətən dili» adında təzə gündəlik qəzet yaxın günlərdə nəşrə başlayacaqdır.

Qəzetin müdiri Üzeyir bəy Hacıbəyov olub, dili isə başqa qəzetlər kimi deyil, mütləq vətən dili ilə yazılacaqdır».¹ Həmin məlumatı 29 avqust nömrəsində «Kaspi» qəzeti də çap etdirmişdir.

Üzeyir Hacıbəyovun zəngin jurnalistlik fəaliyyəti, onun digər yaradıcılıq sahələrinə də müsbət təsir göstərmişdir. O, dövrü mətbuatın imkanlarından məharətlə istifadə etmiş, xalqımızın maarif və mədəniyyət cəhətdən inkişafı üçün bir sıra dəyərli işlər görmüşdür. 1920-ci ilə qədər publisist Üzeyir, bəstəkar və yazıçı Üzeyirlə çiyin-çiyinə eyni səviyyədə inkişaf etsə də, əsrin birinci onilliyində bəzən publisist Üzeyir, yazıçı və bəstəkar Üzeyiri üstələmişdir.

Üzeyir Hacıbəyovun jurnalistlik fəaliyyətinin son günləri «Yeni iqbal» və «Azərbaycan» qəzeti ilə bağlı olmuşdur. O, 1915-1916-cı illərdə (fevralın 8-nə kimi) «Yeni iqbal» qəzetində müdir və baş mühərrir işləmiş, 1919-cu ildə isə «Azərbaycan» qəzetinə müvəqqəti redaktorluq etmişdir. O bir tərəfdən güclü sosioloq kimi xalq, dövlət, vətən və inqilab, əxlaq və məişət məsələləri ilə əlaqədar ciddi jurnalistik və publisistik fəaliyyət göstərir, bir tərəfdən zamanın qabaqcıl

¹ «Вясирят» qəzeti, 1914, 28 avqust.

maarif xadimi kimi çıxış edir, digər tərəfdən də qüdrətli bəstəkar-yazıçı kimi dövrün demokratik hərəkatı ilə səsleşən əsərlər yazırdı. Ona görə də əsrimizin ilk onilliyi həm Üzeyir Hacıbəyovun və həm də ümumən Azərbaycan xalqının mədəni həyatında ən uğurlu və ən əlamətdar illər kimi qeyd olunur. Milli operanın əsası məhz bu onillikdə qoyulur, ilk musiqili komediya bu illərdə yaranıb, ilk lüğət, ilk maarif dərsləkləri, rus ədəbiyyatından ilk tərcümələr bu illərdə meydana çıxıb. Üzeyir Hacıbəyovun bu sahələrdəki böyük xidmətləri yalnız Azərbaycan üçün deyil, bütün Şərq üçün əlamətdar hadisə idi. «Kaspi» qəzeti 1908-ci il 9 yanvar tarixli nömrəsində yazırdı: «...«Nicat» cəmiyyəti dram və opera əsəri üçün müsabiqə elan edir. Cəmiyyət bu günlərdə gənc publisist və musiqiçi Üzeyir Hacıbəyovun tərtib etdiyi «Leyli və Məcnun» operasının nəşri və quruluş haqqını almışdır. Bu, müsəlman həyatında ilk operadır özü də ayın 12-də Tağıyev teatrında oynanacaqdır...

Gənc kompozitor Füzuli poeması əsasında opera yazmış və onun əsərlərindən operaya daxil etmişdir. Şərq mahnıları əsərə ustalıqla qoşdurulmuşdur. Truppa təşkil edilmiş və müəllifin rəhbərliyi altında tamaşa hazırlanır. Operaya böyük xərc sərf edilmişdir.»¹

Əsər həmin gün H.Ərəblinskinin rejissorluğu və Ə. Haqverdiyevin dirijorluğu ilə tamaşaya qoyulmuş və böyük müvəffəqiyyət qazanmışdır. Demək olar ki, əksər qəzetlər Üzeyir Hacıbəyovun xidmətlərini alqışlamış, əsəri sevinclə qarşılamışlar. Bununla yanaşı «Leyli və Məcnun»un və Üzeyir Hacıbəyovun əleyhinə çıxanlar da az olmamışdır. «Təzə həyat», «Zənbur», «Səda», «Kəliniyyət», «Tuti», «Babayi-əmir», «Bəsirət», «Məzəli» kimi mətbuat orqanları bu cəhətdən daha mühafizəkar mövqe tutmuş, «Hacı İbrahim Qasimov», «Əbdulxalıq Axundov», «Gənc-bekar», «Muxbimiz Kələmbaş», «Molla Sarsaqqulu», «Kor Aşiq», «Piyada zəvvar», «Tamaşaçı» kimi imzalarla müxtəlif məzmunlu

¹ «Kaspi» qəzeti. 1906, 9 yanvar

karikaturalar, həcvlər, felyetonlar və bir sıra digər qərəzli yazılar dərcetmişlər. Lakin əsl sözü zəmanənin özü dedi. «Leyli və Məcnun»un müvəffəqiyyəti publisist və maarif xadimi Üzeyirin şöhrətini daha da yüksəklərə qaldırdı. Bu böyük sənətkar dövrünün diqqət mərkəzində duran bir ictimai xadim və vətəndaş səviyyəsinə yüksəldi. Çünki «Leyli və Məcnun» bədii ruhu ilə təmiz və müqəddəs xalq zövqü və istəklərinə uyğun bir əsər idi. Özü də böyük muğam sənəti üzərində qurulmuş, dərin milli və sosial köklərə malik idi. Bəstəkarın «Şeyx Sənan», «Rüstəm və Söhrab», «Əsli və Kərəm», «Şah Abbas və Xurşidbanu», «Harun və Leyla» operalarında da «Leyli və Məcnun»un bu gözəl ənənələri qorunub saxlanmışdı. «Leyli və Məcnun» əsrin birinci onilliyindən boyunaraq Üzeyir Hacıbəyovun 40-cı illərə qədərki yaradıcılığına işıq salmışdır. Bütün Şərq üçün əlamətdar hadisə olan bu əsər muğam sənətindən istifadə yolu ilə deyil, tam sərbəst və müstəqil musiqi dili ilə yazılışdı, bəlkə də bu qədər şöhrət qazana bilməzdi. Üzeyir Hacıbəyovun ən böyük xidməti onda idi ki, o, xalqını yaxşı tanımış, yaşadığı dövrün ictimai, etik və estetik zövqünə və xarakterinə dərinləndən bələd olmuşdur. XX əsrin ən çətin və mürəkkəb çağlarında el məhəbbətini qazanmaq üçün ən düzün yol, xalqın zövqünə uyğun musiqi dili ilə danışmaq, ona öz mənəviyyatını, zəngin daxili dünyasını göstərən «Leyli və Məcnun» yolu idi. «Kaspi» qəzeti 2 dekabr 1909-cu il tarixli nömrəsində yazırdı: «Gənc kompozitor Üzeyir Hacıbəyovun ilk təcrübəsi olan «Leyli və Məcnun» operası Şərqi «Romeo və Culyetta»sı idi. Bu opera kütlənin son dərəcə xoşuna gəldi və hər dəfə göstərilərkən teatr az qala ağzına qədər dolu olur».¹ Üzeyir Hacıbəyov bu böyük şöhrətdən məharətlə, xalqının, vətəninə xeyri üçün istifadə etdi. 1910-cu ildə Azərbaycan musiqili komediya məktəbinin ilk qaranquşu olan «Ər və arvad» əsərini yazdı. Yenə də həmin ildə Üzeyirin ikinci opera əsəri «Şeyx Sənan» Azərbaycan

¹ «Kaspi» qəzeti. 1906, 2 dekabr.

səhnəsinə vəsiqə aldı. Artıq musiqi aləminin yeni bir dövrü, Üzeyir dövrü başlandı. Bu haqda bəstəkar özü yazır: «...1910-cu ildə tamamilə musiqi sahəsinə keçib, Avropa musiqisi nəzəriyyəsini öyrənməyə başladım... Sonra Moskvaya gedib Moskva konservatoriyasının professoru İlyinskiyin kursuna daxil oldum. Burada harmoniyanı baş müəllim Sokolovskidən, solfecionu professor Ladoqindən öyrəndim...»¹ Əsrin ilk onilliyi Üzeyirin müxtəlif teatr cəmiyyətləri, dövrün qabaqcıl şəxsiyyətləri: C. Məmməd-qulizadə, Ə. Haqverdiyev, N. Vəzirov, H. Ərəblinski, H. Sarabski, N. Nərimanov, M. Maqomayev, Q. Primov və başqaları, müxtəlif nəşriyyatlarla əlaqə və təmasda olduğu illər kimi də maraqlıdır.

Belə ki, XX əsrin (1920-ci ilə qədər) elə bir teatr cəmiyyəti, nəşriyyatı və ədəbi klubu olmamışdır ki, Üzeyir Hacıbəyovun bu və ya digər əsəri ilə əlaqədar fəaliyyət və xidmət göstərməmiş olsun. Tağıyev teatrı, Nikitin qardaşları sirk, müsəlman maarif cəmiyyəti, Orucov qardaşları nəşriyyatı, Mailov teatrı, Musa Nağıyev klubu və başqaları bu sahə ilə əlaqədar bir sıra işlər görmüşlər.

Təhsilə gedənə qədər Üzeyir Hacıbəyov bir an da olsa fəalliyyətini dayandırmamış, əksinə daha məhsuldar işləmiş, yeni-yeni əsərlər yaratmışdır. 1910-cu ildə bəstəkarın yeni bir operası — «Rüstəm və Söhrab» meydana çıxmışdır. «Günəş» qəzeti həmin il nömrələrinin birində yazır ki, «Noyabrın 12-də Tağıyev teatrında əvvəlinci dəfə Üzeyir Hacıbəyovun tərtib etdiyi «Rüstəm və Söhrab» adlı təzə operası oynanacaq».²

Üzeyir Hacıbəyovun XX əsrin əvvəllərindən artmağa başlayan bəstəkar və yazıçı hörməti əsərdən-əsərə, ildən-ildə daha da qüvvətli bir şəkil aldı. 1911-ci ildə tamaşaya qoyulan «O olmasın, bu olsun» musiqili komediyası Üzeyir Hacıbəyovu böyük dramaturq kimi təsdiq etdi. Q. bəy Şirvanski adlı bir müəllif «Zakavkazy» qəzetinin 29 iyun nömrəsində yazır:

¹ «Kaspi» qəzeti. 1906, 2 dekabr.

² Q. Мяммадли. Цzeyir Насыбаюв. с.яһ.85.

«...Əsərin ədəbi qiyməti haqqında mətbuatda çox yazılmışdır. Ona görə də mən ona toxunmayacağam. Ancaq onu deməliyəm ki, «O olmasın, bu olsun» bizim yeni doğulmaqda olan dram ədəbiyyatımıza böyük hədiyyədir. Onun müəllifinin adı isə artıq Axundov, Vəzirov, Haqverdiyev kimilərinin sırasında yer tutmuşdur...»¹. Üzeyir Hacıbəyovun ən böyük xidmətlərindən biri bunda idi ki, o, hər bir yeni əsərin müvəffəqiyyətindən son dərəcə düzgün nəticə çıxarır, arxayın-laşmır, həmin xətti davam etdirirdi.

Buna görədir ki, ədib-bəstəkarın əsərlərinin yaranma tarixləri arasında o qədər də böyük vaxt fərqi yoxdur. «O olmasın, bu olsun»un təsiri qurtarmamış Üzeyir Hacıbəyov «Şah Abbas və Xurşidbanu» operasını yazır. «Baku» qəzeti 1912-ci il 11 aprel tarixli nömrəsində yazır: «Aprelin 9-da Tağıyev teatrında talantlı samorodok müsəlman kompozitoru Hacıbəyov cənablarının «Şah Abbas» operası oynandı...

Teatr tam mənası ilə ağzınadək dolu idi. Tamaşaçılar Şah Abbasın «xalq kütləsi içərisinə girməsi hadisəsini» böyük diqqətlə izləyirdi...

Tar və kamança müşayiəti ilə çalınan xalq mahnıları diqqətlə dinlənirdi... Artistlər və Hacıbəyov dəfələrlə səhnəyə çağırıldılar».² 1912-ci ildə tamaşaya qoyulan «Əsli və Kərəm» operası Üzeyir Hacıbəyovun sənətkar şöhrətinə dəyərli əlavə oldu və Üzeyirin adını görkəmli bəstəkar kimi də əbədiləşdirdi. Həmin ilin 20 may nömrəsində «Baku» qəzetində dərc olunan «Q.M.» imzalı bir məqalədə deyilir: «Mən Üzeyirbəy Hacıbəyovun operalarının hamısını görməmişəm, lakin mayın 18-də Mayılov teatrında «Əsli və Kərəm» operası birinci dəfə oynadığı zaman deyirdilər ki, bu opera bizim gənc kompozitorun qələmindən çıxmış operalardan yüksəkdir...

Müəllifi çağırıldılar, artistlər onu çiyinlərində səhnəyə gətirdilər. Hacıbəyov layiq olduğu şiddətli və gurultulu

alqışlarla qarşılandı.

Teatr ağzına kimi dolu idi. Tamaşaçıların xahişinə görə bu opera mayın 22-də təkrar oynanacaqdır».¹

Üzeyir Hacıbəyov bütün bu müvəffəqiyyətlər içərisində böyük narahatçılıq keçirirdi. O, daha yüksək səviyyəli əsərlər yazmaq üçün özündə həvəs, qüvvə, güc hiss etsə də, dərin musiqi savadı, mükəmməl musiqi nəzəriyyəsi və maddi imkan sahəsində korluq çəkirdi. Ona görə də oxumaq, təhsilini artırmaq və dünya musiqi mədəniyyətinə daxil ola bilən bir istedad sahibi kimi yetişmək istəyirdi. Üzeyir Hacıbəyov bu arzusunu həyata keçirmək məqsədi ilə 1912-ci ildə iki il müddətinə Moskvaya oxumağa gedir. Maddi cəhətdən təmin olunmaq, təhsilini yarımcıq qoymamaq üçün yazdığı «Ər və arvad», «Leyli və Məcnun» və başqa səhnə əsərlərini «Nicat» cəmiyyətinin ixtiyarına verir. «Nicat» cəmiyyəti də ildə 3000 manat olmaq şərti ilə Üzeyir Hacıbəyova ayda 250 manat pül göndərməyi vəd edir. Bu haqda Üzeyir Hacıbəyov dostu, yazıçı-bəstəkar M.Maqomayevə yazdığı məktubların birində deyir: «... «Nicat»ın fırıldaqçıları bizi aldatmaq istəyirlər. Mən nəinki onların iki ildən sonra mənə verməli olduqları məbləğin əlimdən çıxacağından, həm də mənə layiq məvacib verməkdən bir gün imtina edəcəklərindən qorxuram. Əgər bu qorxuma sən də şəriksənsə, mənə qabaqcadan xəbərdar et, bir tədbir görüm, yoxsa çıxılmaz vəziyyətdə qala bilərəm».²

Nəinki dostlar, qohumlar, hətta dövrün bütün qabaqcıl ziyalıları Üzeyir Hacıbəyovu düzgün başa düşür, onun maddi vəziyyəti və imkanını ilə əlaqədar bütün söhbətlərini ictimai mənada dərk edir, musiqi mədəniyyətimizin gələcək inkişafı üçün əllərindən gələni əsirgəməyirdilər. «Yeri gəlmişkən bir məsələyə də toxunmaq istərdik. Bu da Cabbar Qaryağdıoğlunuri 1912-ci ildə Varşavadan qayıdarkən o zaman Moskvada təhsil alan Üzeyir Hacıbəyovun şərafinə bir neçə

¹ "Загафқазнија" қяzeti. 1911, 29 июн.

² «Baku» qəzeti. 1912, 20 may.: Yəni orada.

¹ Йеня орада

² Q. Мямшядли. Цзеуир Насыбәюв. сәһ.118.

konsert verməsi və bundan yığılan vəsaitin gənc bəstəkarın təhsilinə və qeyri ehtiyaclarına sərf edilməsi məsələsidir».¹

Üzeyir Hacıbəyov maddi vəziyyətin ağırlığı üzündən Moskvada çox qala bilmir və Bakıya qayıdır. Bir müddət yenidən bədii yaradıcılıqla məşğul olur. Maddi imkan əldə etdikdən sonra təhsilini davam etdirmək üçün 1913-1914-cü tədris ilində Sankt-Peterburqa gedir. Professor Qalafatindən harmoniyanı öyrənməyə başlayır. Peterburqa ikən məşhur «Arşın mal alan» musiqili komediyasını yazır. Bu əsər Üzeyir Hacıbəyovu bütün dünyada məşhur edir. Bir ilin içərisində «Arşın mal alan» yalnız Bakı teatr səhnələrində 150 dəfədən çox oynanır, tezliklə bir sıra dillərə tərcümə edilir, özünə son dərəcə güclü və çoxlu tərəfdarlar, o cümlədən əleyhdarlar qazanır. Əsər haqqında nə qədər qeyri-real deyinmələr, ağız büzmələr olsa da bu cızmaqaraçıların heç biri onun böyük təsir gücünü azalda bilmir, əksinə tamaşadan-tamaşaya əsərin müvəffəqiyyətləri artır, çox-çox uzaqlara yayılır. «Vaqt» qəzetinin 10 yanvar tarixli nömrəsində dərc olunan «1916-cı ildə Milli səhnə və səhnə ədəbiyyatı» məqaləsində deyilirdi: «...Hesabat ilində Üzeyirbəyın «Arşın mal alan» adlı operettası rus, erməni və gürcü dillərinə tərcümə edilib oynanılmışdır. «Əsli və Kəram» operası ermənicəyə tərcümə edilmişdir. «Arşın mal alan» bir gecədə bir neçə teatr səhnəsində iki dildə oynanmışdır.

Bu gün Qafqaz səhnəsində ayrıca zikr edilməyə layiq bir şəxsiyyət varsa, o da Üzeyirbəy Hacıbəyov cənablarıdır. Petroqrada ali musiqi məktəbini tamam etmiş bu şəxs Qafqaz müsəlmanlarının birinci kompozitorudur. Qafqaz operası bundan on il əvvəl onun «Leyli və Məcnun» adlı operası ilə başlamış idi. Hazırda Üzeyirbəy tərəfindən musiqi ilə tərtib edilib opera tərzində oynanılan milli pyeslərin sayı ona çatır».²

¹ Ф. Ямиров. Музыка альяндя. В., Гяслик, 1983, сях. 78.

² Q. Мяммядли. Цzeyir Насыбяуов, сях. 216.

Üzeyir Hacıbəyovun belə böyük xidmətləri heçdə hakim dairələrin xoşuna gəlmir. Buna görə də Üzeyir Hacıbəyovun evi bir neçə dəfə polis tərəfindən yoxlanılmış, o, bir sıra təhqir və məzəmmətlərə məruz qalmışdır. Bu hədə-qorxular Üzeyiri öz sosial məqsədiindən döndərə bilmir.

«Leyli və Məcnun»dan «Arşın mal alan»a qədərki qısa bir dövr Üzeyir Hacıbəyova əsrlərə sığmayan böyük şöhrət gətirir. Yalnız «Arşın mal alan» əsərinə əsasən demək olar ki, Üzeyir Hacıbəyov nəinki Zaqafqaziya və Orta Asiya respublikalarında, habelə Yaxın Şərq ölkələrində tanınmağa başlayır. Komediyanın Amerika, Fransa, İngiltərə və bir sıra digər xarici ölkələrdə tamaşaya qoyulması, dünyanın əksər dillərinə tərcümə edilməsi Üzeyir Hacıbəyova dünya şöhrəti qazandırdı. Üzeyir Hacıbəyov bütün ömrünü, bilik və bacarığını müasir mədəniyyətin, musiqi elmi və musiqi sənətinin inkişafına sərf edir. Muxtəlif təhsil sistemli musiqi məktəblərinin açılması, Azərbaycan Dövlət Konservatoriya-sının təşkil olunması, dünya musiqi mədəniyyəti səviyyəli kadrların yetişdirilməsi, Azərbaycan musiqi tarixi və musiqi nəzəriyyəsinin yaradılması sahəsində xüsusi xidmətlər göstərir. Bununla yanaşı bir-birinin ardınca musiqi təhsili və metodikasına aid dərslük və dərs vəsaitləri çap etdirir, yeni-yeni musiqi əsərləri yazır. 1934-cü ildə «Azərbaycan xalq türk musiqisinin əsasları», 1935-ci ildə «Azərbaycan xalq mahnılarının adları öyrənmək üçün təlim», «Çahargah» mövzusunda «Birinci fantaziya», «Şur» üzərində «İkinci fantaziya» və s. əsərlərini çap etdirir. 1936-1937-ci illərdə Üzeyir Hacıbəyov daha zəngin fəaliyyət göstərir. Zamanla səsleşən, müasir insanın zövqünə, ruhuna yatan, dərin məzmunlu əsərlər yaratmaq, bütün musiqi kadrlarını yeni həyata səfərbər etmək üçün yollar axtarır, bu sahədə gözəl nümunələr göstərir. 1937-ci ildə «Koroğlu» operasını yaradır. Bu əsər eyni zamanda Üzeyir Hacıbəyovun dünyagörüşünün milli mahiyyəti, Üzeyir fantaziyası və istedadının qüdrət və əzəmətinin ifadəsi idi. Xəlqilik, vətənpərvərlik ideyaları ilə

yoğrulmuş «Koroğlu» operası yalnız bir musiqi əsəri kimi deyil, həm də klassik irsə, xalqintarixinə, el ədəbiyyatına yanaşmaq, onlardan yaradıcı şəkildə istifadə etmək və xüsusilə də mədəni irs və folklor ənənələrini müasir dövrün tələb və prinsiplərinə uyğun davam etdirməyin gözəl nümunəsi idi. İlk gündən məişətə, musiqi mədəniyyətinə daxil olan bu əsər, eyni zamanda Azərbaycan xalqının qəhrəmanlıqlarla dolu zəngin tarixini, xalqın əyilməzliyini, qəhrəman keçmişi və böyük fədakarlığın təbiiliyi və qanunauyğunluğunu əks etdirən təbliği bir əsərdir. 1938-ci ildə Moskvada keçirilən Azərbaycan ədəbiyyatı və incəsənəti dekadasında «Koroğlu»nun birinci yer tutmasının səbəblərindən biri də bu idi.

Qədirbilən xalqımız bütün vətəndaş ziyalıların, sənətin inkişafı naminə fədakarlıqlar göstərən bütün qələm sahiblərinin həmişə dostu və xeyirxahı olmuş, onların xidmətlərini yüksək qiymətləndirmişdir. Fikrət Əmirov «Üzeyir məktəbi» məqaləsində yazır: «...Üzeyir Hacıbəyovun gənclərə münasibətində mən həmişə təmkinli bir qətiyyət, doğma bir tələbkarlıq duymuşam. Yeri gəlmişkən deyim ki, mən Üzeyir musiqisinin yetirməsi adlandırılanlar var. Bu adla yalnız fəxr edirəm. Mən Üzeyir müəllimdən xalq musiqisinin paklığını mənimsəmişəm. Üzeyir musiqisini nə qədər dinləsəm, mənə elə gəlir ki, ilk dəfədir eşidirəm, hər dəfə o mənə təzə görünür. Yaşa dolduqca dərk etmişəmki, nə yaxşı bu böyük sənətkarla durub-oturmaq səadəti mənə də nəsis olub, onun unudulmaz məsləhətlərini eşitmişəm».¹

Üzeyir sənəti, Üzeyir irsi haqqında onlarca elmi-nəzəri məqalə, tədqiqat əsərləri və digər yazılar dərc olunmuşdur. Lakin elə bir əsər, xatirə və tədqiqat yoxdur ki, Üzeyir Hacıbəyov bir ictimai vətəndaş, yaradıcı sənətkar və böyük vəzifələr daşıyıcısından başqa, müdrik və maraqlı bir şəxsiyyət, son dərəcə xeyirxah, nəcis, böyük ürək və qəlb sahibi, mətn

¹ Ф. Ямиров. Музыка аляминдя. с.яһ.143.

dost, sədaqətli yoldaş, ali cənab ailə başçısı, hər şeydən əvvəl də sadə və təvazükar bir insan kimi təqdim olunmasın və xatırlanmasın. Böyük Üzeyir şəxsiyyəti haqqındakı bu həqiqətlər yalnız ayrı-ayrı elm və mədəniyyət xadimlərinin, yazıçıların, şairlərin, bəstəkar və rəssamların, heykəltəraş və incəsənət ustalarının və ümumən müxtəlif sənət və elm sahəsində çalışan tanınmış mütəxəssislərin yazılarında, tədqiqat əsərlərində qorunub saxlanılmır, bunlar eyni zamanda Hacıbəyovun zəngin ədəbi irsinin də zینət və bəzəyi kimi onun hər bir əsərində özünü büruzə verir. Bu da onunla əlaqədardır ki, Üzeyir Hacıbəyovun böyük yaradıcılığı ilə onun böyük şəxsiyyəti arasında möhkəm əlaqə və bağlılıq olmuşdur. Sənətkar şəxsiyyəti ilə sənətkar yaradıcılığı arasında olan bu qarşılıqlı əlaqə və təsirin nəticəsində yaranan böyük və dahi ədəbi şəxsiyyətlər isə, yalnız xalqın içərisində qapanıb qalmır, bütün ölkənin rəğbət simvoluna çevrilir, minnətsiz və təmənnəsiz olaraq dünya klassikasına daxil olur. Üzeyir Hacıbəyov məhz belə sənətkardır. «Biz böyük Üzeyir yaradıcılığındakı bu Antey qüdrətinin sirlərini hələ çox öyrənməliyik».¹

¹ Ф. Ямиров. Музыка аляминдя. с.яһ.150.

KOMEDİYALAR

Ə R v ə A R V A D

İŞTİRAK EDİRLƏR

Kərbəlayı Qubad – 40 yaşında.
Kərbəlayı Qubadın kənddəki qoca arvadı.
Mərcan bəy – cavan.
Minnət xanım – onun arvadı.
Gülpəri – qulluqçu.
Səfi – nöqər.
Qeyri nöqərlər, tarzən, xanəndə, xor və
qeyriləri.

BİRİNCİ PƏRDƏ

Vaqe olur Mərcan bəyin otağında; otaq Avropa qaydasında düzəlmişdir.

Musiqi çalınır. Mərcan bəy tək; pərdə qalxır.

Mərcan bəy –

Mən bir kişiyəm, düşmüşəm arvadın əlinə, (2 dəfə)

Əldən qoya gər dolayacaq məni dilinə, (2 dəfə)

Bəs mən nə edim kim, qurtarım böylə bələdan;

Təxlisi-giriban eləyim cövrü-çəfadən. (2 dəfə)

(Musiqi)

Allah səni vursun, belə arvad, belə arvad! (2 dəfə)

Kim etdi səni mən fəqirə tuş, a bədzad? (2 dəfə)

Saldı çatını dar boğazıma, məni boğdu,

Eylədi mənim zəhmətimi on dəfə min qat. (2 dəfə)

(Musiqi)

Nəzr eyləmişəm, iş düşə arvadı boşayam, (2 dəfə)

Çünki başqa əlacı yoxdur, boşamasam çatlaram.

Heç bilmirəm, amma, nə kələk mən gəlim ona, (2 dəfə)

Tərs kimi, kəbin pulu da beş min manat yazılıb.

Bəs mən nə edim kim, həmi arvadı boşayım,

Həm də kəbin pulu cibimdə qalsın,

Həm də yenə bir arvad alım, sözümə baxsın. (2 dəfə)

Minnət xanım (*tələsik daxil olur*) – Bu saat mənə de görüm, udmusan, yoxsa uduzmuşan?. Tez ol!

Mərcan bəy (*özünü itirib*) – Uduşam! Yox... Belə uduzmuşam! Yox, mən qumar oynamamışam ki, udam, ya uduzam, əvvəla. İkiminciyə qalan yerdə, çox da uduşam, ya çox da uduzmuşam, sənə nə?

Minnət xanım (*qeyzlə*) – Mənə nə? Mənə nə?...

Mərcan bəy (*lap özünü itirir*) – Məsələn deyirəm!
Minnət xanım – Çıxart bu saat cibindəki pulları mənə ver!

Mərcan bəy – Əcəb ekspropratorsan, «ruki verx»!

Minnət xanım – Tez ol, işim var!

Mərcan bəy – İşin var, ket işinə! Ancaq məndən əl kötür. Cibimdə beş-altı şahı var, o da özümə lazımdır. Bu gün müsəlman qəzetəsi alıb oxuyaçağam. Daha bundan sonra mən millətpərəst olmuşam².

Minnət xanım – Bura ver pulu! Mən özüm aldıraram, oxuyarsan.

Mərcan bəy – Minnət! Sənin bu cürə hərəkətin çox pis hərəkətlərin birisidir. Heç bilirsən bu cürə hərəkətlərin adına rusca nə deyirlər? Bu hərəkətlərə deyirlər: vmeşatelstvo vo vnutrennie dela³, yəni mənim öz məxsusi işimə sən qarışırsan. Qoymursan ki, mən öz işimi özüm körüm. Canım, mən səni aldım ki, mənə arvad olasan, nəinki üstümdə qəyyum! Mənə qəyyum lazım deyil. Allaha şükür, həddi-bülüğa çatmışam, aqlım başımdadır. Özüm də çamaat arasında sayılan bir kişiyəm; belə olan surətdə sənin nə haqqın var ki, mənim cibimə kirəsən?

Minnət xanım – İndi beləmi, Mərcan?! Beləmi? Çox əcəb! Zərər yoxdur. Bir də sən məndən pul istəsən, onda özün bil! Xudahafiz!

(Tez gedir)

Mərcan bəy – De körüm, ay çamaat! Tutubdur ki, gərək ciblərini soyam. Bu nə kələk idi mən özümü saldım, ay çamaat!... Bu nə kələk idi? Pulun ola, malın ola, amma arvad sənə köz verə, işiq verməyə?

(Musiqi)

Nəzr eyləmişəm, iş düşə arvadı boşayam, (2 dəfə)

Çünki başqa əlacı yoxdur, boşamasam, çatlaram.

Heç bilmirəm, amma, nə kələk mən gəlim ona, (2 dəfə)

Tərs kimi, kəbin pulu da beş min manat yazılıb.

Bəs mən nə edim kim, həmi arvadı boşayım,

Həm də kəbin pulu cibimdə qalsın.

Həm də yenə bir arvad alım, sözümə baxsın. (2 dəfə)

M u s i q i : tarda şur çalınır, Kərbəlayı Qubad daxil olur.

K ə r b ə l a y ı Q u b a d – Səlamünəleyküm.

M ə r c a n b ə y – Ay əleyküməssalam.

K ə r b ə l a y ı Q u b a d – Ağanın kefi-əhvalı necədir?

M ə r c a n b ə y – Sağ olasan, Kərbəlayı, çox yaxşıdır.

(Kənarə). Başıma bir yaxşı fikir gəlir, körum mənim arvadımı bu kişi ala bilərmi?

(Musiqi)

M ə r c a n b ə y – Kəblə Qubad, gəl bəri!

K ə r b ə l a y ı Q u b a d – Baş üstə. baş üstə.

M ə r c a n b ə y – Bir qulaq ver sən mənə!

K ə r b ə l a y ı Q u b a d – Baş üstə, baş üstə.

M ə r c a n b ə y – Mən sənə söz söyləyim.

K ə r b ə l a y ı Q u b a d – Sən buyur, sən buyur.

Mərcan bəy diqqətlə Kərbəlayı Qubadın üzünə baxır.

M ə r c a n b ə y – Mənə bir söylə görüm, Kərbəlayı Qubad. Qubad, neçə dənə arvadın var, ay neçə dənə arvadın var? Tez söylə görüm!

K ə r b ə l a y ı Q u b a d – Bir danə!

M ə r c a n b ə y – Tək bircə danə?

K ə r b ə l a y ı Q u b a d – Bir danə.

M ə r c a n b ə y – Bəs necəsən. Kablayı, sən?

Bəs necəsən, Kablayı, sən! İstəyirsənmi

cənə bir danə arvad alım, ay!

Özü dövlətli ola!

K ə r b ə l a y ı Q u b a d – Özü dövlətli ola?.

M ə r c a n b ə y – Yaxşı pulu var, dövləti var!

K ə r b ə l a y ı Q u b a d – Yaxşı pulu var, dövləti var?

Al, sənə mən qurban olum. (2 dəfə)

M ə r c a n b ə y – Kərbəlayı Qubad! Sən özün bilirsən ki, bir arvad ilə kişinin ömrü keçməyir; ona görə kişiye heç olmasa iki danə arvad lazımdır. Belədir, belə deyil?.

K ə r b ə l a y ı Q u b a d – Doğrudan da, mənim də ağılım kəsir ki, iki arvad salahdır. Əlbəttə, kişinin hər bir ləvazimatı iki olsa dəxi yaxşı olar. Buna kimin bir sözü ola bilər.

M ə r c a n b ə y – Yox, məndən sənə əmanət! Arvadını həmişə iki saxla, kişi olan şəxsın arvadı gərək qoşa ola və «Molla Nəsrəddin» jurnalı əbəs yerə bu barədə danışmır⁴.

K ə r b ə l a y ı Q u b a d – Belə görürəm ki, bəy, fərmayışatın hamısı doğrudur. Məsələn, mənim, üzüm ayağının altına, eyb olmasın, bir danə arvadım var; özü də kənddə; deməli, mən şəhərdə lap tək qalmışam. Əlbəttə, əgər bir arvadım da şəhərdə olsa idi, heç halıma təfavüt eyləməzd. Halbuki indi halıma bərk təfavüt eyləyir. Bəy, təvəqqə eyləyirəm ki, bu biədəb sözlərimi bağışlayasınız.

M ə r c a n b ə y – Zərər yoxdur, doğru sözdür ki, danışsın. İndi mən özüm də niyyət eyləmişəm ki, iki danə arvad alam, indi mən istəyirəm ki, əvvəlcə öz arvadımı boşayam; çünki mən bu arvadı heç istəmirəm.

K ə r b ə l a y ı Q u b a d – İstəmirsən, boş! Daha nəyə məəttəlsən?

M ə r c a n b ə y – Boşaram. Ancaq iş burasındadır ki, qabaqda axmaqlıq edib, kəbin pulunu beş min manat yazdırmışam.

K ə r b ə l a y ı Q u b a d – Əcəb sözdür, kəbin pulu nədir, zad nədir? Bir-iki dəfə üzünə baxma, inciyib onda özü deyər ki, kəbinim halal, canım azad.

M ə r c a n b ə y – Vallah, onun özü məni o qədər incidib ki, az qalmışam özüm deyəm ki, kəbinim halal, çanım azad, məndən əl çək. (Bu əsnada qapıdan səs gəlir). Dur kədək o biri otağa, burada bizi pusarlar.

Gedirlər; Minnət xanım daxil olur.

M i n n ə t x a n ı m –

Mənim adım Minnətdir;
Yerim burda cənnətdir.
Təzə ayı gördükdə .
Mənə baxmaq sünnətdir. (2 dəfə)
Gəl məni gör, dərdimdən öl!
Mənim adım Minnətdir;
Gəl məni gör, dərdimdən öl!
Yerim burda cənnətdir.

(Musiqi)

Sizə doğrusun deyim,
Ərimin başı yoxdur.
Ağlı yoxdur axmağım.
Qədrimi bilmir, bilmir. (2 dəfə)
Gəl məni gör, dərdimdən öl!
Mənim adım Minnətdir;
Gəl məni gör, dərdimdən öl!
Yerim burda cənnətdir.

(Musiqi)

Belə fikri vardır kim,
Məni boşasın, özgəsin alsın.
Onu bilmir ki, axmaq,
Belə fikri müşküldür. (2 dəfə)
Gəl məni gör, dərdimdən öl!
Mənim adım Minnətdir;
Gəl məni gör, dərdimdən öl! .
Yerim burda cənnətdir,

(Musiqi)

Mərcan bəy tez daxil olur

M ə r c a n b ə y –

Bu nə səs küydür burda?
Qonağım vardır orda.
Səsin düşüb hər yana,
Çığırırсан, ay... arvad!

M i n n ə t x a n ı m (gedir o tərəfə) –

Əçəb eyləyirəm mən,
İstəmirsən, çıx get sən.
Qulağına pambıq tut,
Boynuna sal ağ kəfən. (2 dəfə)
Gəl məni gör, dərdimlən öl!
Mənim adım Minnətdir;
Gəl məni gör, dərdimdən öl!
Yerim burda cənnətdir.

Mərcan bəy açıqlı-acıqlı çirtiq vurur.

M i n n ə t x a n ı m – İndi buyura bilərsən. Buyura
bilərsən! (Gedə-gedə). Buyur, buyur, buyur!

M ə r c a n b ə y – Tfu!..

M i n n ə t x a n ı m – Tfu!..

M ə r c a n b ə y – Tfu!.. (Gedir).

M i n n ə t x a n ı m – Tfu!.. (Gedir).

S ə f i (daxil olur) – Tfu!. Süpurək!

M ə r c a n b ə y (Kərbəlayı Qubad ilə daxil olurlar) –
Tfu!.. Balam, gedək o biri otağa. (Gedirlər).

S ə f i – Bu canım ölsün ki, bularda bir kələk var; gedim
görüm nə danışrlar.

Gedir dallarınca. Minnət daxil olur və tez yüyürüb pərlənin
dalında gizlənir.

M ə r c a n b ə y (daxil olur, dalınça Kərbəlayı Qubad

əvvəlki qərar ilə) – Balam, orada olmadı, gəl yenə burada danışaq. İndi, Kərbəlayı, mən istəyirəm ki, arvadımı boşayam, ona körə də...

Səfi (*daxil olur*) – Bəy, çay kətirim?

Mərcan bəy – Allahu Əkbər! (*Çığırır*). Gədə, rədd al! Bir də bu otağa girmə, xəlvət sözüm var. (*Nökər gedir*). Mənim arvadımın kəbin pulu beş min manat eləyir, əgər bu beş min manatı...

Səfi (*daxil olur*) – Ağa, istəyirsiniz qapıları daldan bağlayım?

Mərcan bəy – Pa atannan, yeri, gədə yiyəsi! A gədə, qoçaq, mən səni çağırmağınca sən bu otağa girmə!

Səfi – Baş üstə, ağa. (*Gedir*).

Mərcan bəy (*qapılara qulaq asıb, sonra deyir*) – İndi mən bilməyirəm kn, arvadımı nə tövr boşayım.

Kərbəlayı Qubad – Nə qayırım, arvad mənim olaydı, görəydin ki, nə tövr boşayırdım.

Mərcan bəy – Bu cürə arvadı sən də boşaya bilməzdin. ,

Kərbəlayı Qubad – Xeyr, boşayardım.

Mərcan bəy – Yaxşı, nə tövr edərsən?

Kərbəlayı Qubad – Onu mən bilirəm, sənə demərəm və bir də mən arvad almağın da yolunu bilirəm, boşamağın da, amma siz oxumuşlar o cürə şeyləri dürüst bilməzsiniz. Sizin bu cürə səriştəniz olmaz.

Mərcan bəy – Yaxşı, sən heç uxajivat eləmişən ki, belə danışırısan?

Kərbəlayı Qubad – Eləmişəm, amma bilmirəm ki, uxajivat nədir, çünki urusca savadım yoxdur.

Mərcan bəy – Kərbəlayı Qubad, indi ki, sən belə mahir kişisən, gəl bir iş eyləyək.

Kərbəlayı Qubad – Nə iş?

Mərcan bəy – Bax, əgər mən arvadımı boşasam, onda gərək beş min manat kəbin pulu verəm. Amma əgər sən

bir iş görə bilsən ki, arvadım mənə deyə kəbinim halal, canım azad və məndən çıxıb gedə, onda sənə iki min manat nəqd pul verərəm. Anladınmı nə deyirəm?

Kərbəlayı Qubad – Nə üçün, heyvan ki, deyiləm, yaxşı anlayıram.

Mərcan bəy – Bacararsanmı?

Kərbəlayı Qubad – Bacararam. Ançaq bunu bil ki, iki min manat çox azdır.

Mərcan bəy – Paho, nə danışırısan? İki min manat iyirmi danə yüzlük eləyir.

Kərbəlayı Qubad – Bəy, qorxuram zərər eyləyim, çünki kənddəki arvadım çox bədzat şeydir, sən gəl beş yuz manat da artır.

Mərcan bəy – Zərər yoxdur, iki min beş yuz manat olsun!

Kərbəlayı Qubad – Allah sənə ömür versin, indi, bəy, olmazmı ki, bu işi notarius əli ilə eyləyək?

Mərcan bəy – Yaxşı, o da mümkündür. Gedək notariusun yanına; ancaq de görüm nə tövr edəcəksən?

Kərbəlayı Qubad – Sən bir iş eylə ki, mən bu otaqda arvad ilə bir dəfə görüşüm, vəssalam. Ondan sonra sənə işin yoxdur.

Mərcan bəy – Elə bu?..

Kərbəlayı Qubad – Elə bu, vəssalam.

Mərcan bəy – Di onda gedək. (*Gedirlər*).

Minnət xanım (*pərdənin dalından çıxır*) – Bəs belə, Mərcan, bəs belə; məni iki min beş yüz manata satmaq istəyirsən? Ha... ha... ha... Bəs bslə, Mərcan! Məni iki min beş yüz manata satmaq istəyirsən? İndi görək kim bədzatdır; sən, yoxsa mən? (*Çığırır*). Səfi! Səfi!

Səfi (*daxil olur*) – Nə buyurursan, xanım?

Minnət xanım – Gülpərini tez buraya çağır,

Nökər gedir Myciri.

G ü l p ə r i (*daxil olur*) –

Nədir dərdin sənin, xanım? (*2 dəfə*)
Sənə nə olub, sənə nə olub,
Cənə nə olub, kefsizsən? (*2 dəfə*)

(Musiqi)

M i n n ə t x a n ı m –
Mənim dərdim var, Gülpəri!
Sənə söyləyim dərdimi;
Ona sən bir əlac eylə (*2 dəfə*)
Mənim dərdimin dərmanı
Ərimi aldatmaqlıqdır.
Mənə nə olub, mənə nə olub,
Mənə nə olub, bildinmi? (*2 dəfə*)

Gülpəri, mənim ərim istəyir ki, məni iki min beş yüz ma-
lata satsın.

G ü l p ə r i – Buy, allah o cürə ərin başına bir daş salsın!

M i n n ə t x a n ı m – Qarğış eləmə. Təqsir ərimdə
deyil.

G ü l p ə r i – Bəs kimdədir?

M i n n ə t x a n ı m – Təqsir ərimin başındadır ki,
içində beyin yoxdur.

G ü l p ə r i – Bəs mən də deyirəm ki, başına daş salsın,
özünə ki, demirəm.

M i n n ə t x a n ı m – Bax, Gülpəri, sabah bura bir kişi
gələcəkdir. Onda sən üzünü bərk-bərk tutub və burada otur; o
kişi başlayacaq səni tovlamağa və deyəcəkdir ki, gəl səni alım,
onda sən də deginən yaxşı. Ancaq gərək ərimdəm boşanam
sonra... O kişi sənə hər nə desə razı ol, bacararsanmı?

G ü l p ə r i – Elə bacararam! Hanı o bəxtəvər kişi, gəlsin
görək.

M i n n ə t x a n ı m – Sabah gələcəkdir. Sən bu saat
mənə bir qədər kağız ilə mürəkkəb və qələm gətir.

G ü l p ə r i – Bu saat. (*Gətirir*).

M i n n ə t x a n ı m – İndi mən ərimin axmaq başına bir
oyun açım ki, özü də məəttəl qalsın.

G ü l p ə r i – Buyur. (*Kağız, qələm verir*).

M i n n ə t x a n ı m – Mən kağız yazıram. (*Yazır*). İndi,
Gülpəri, sən get nökrələrin, qulluqçuların hamısını buraya
çağır, gəlsinlər.

G ü l p ə r i – Bu saat. (*Gedir*).

M i n n ə t x a n ı m – İndi qoy bu kağızı Mərcan bəy
oxusun, onsuz da dəli başı lap dəli olsun.

Bu əsnada nökrələr, qulluqçular bir-birini basa-basa daxil olurlar.
yoğun əşpaz əlində kəfkir, qolları çirməkli; xəl bir üzü samanlı; birinin
əlində süpürgə, suçiləyən və Gülpəri də gəlirlər.

M i n n ə t x a n ı m – Ay uşaqlar, bilirsiniz nə var?

H a m ı – Xeyr, xanım, bilmirik.

M i n n ə t x a n ı m – Mənim ərim məni satmaq istəyir.

H a m ı – Yox, belə iş ola bilməz; bu nə hərəkətdir, by nə
bədnamçılıqdır.

M i n n ə t x a n ı m – Amma... (*Hanı sakit*), mən bir
elə iş görəcəyəm ki, məni sata bilməyəcəkdir.

H a m ı (*sevinçlə*) – Ha, bu yaxşıdır.

M i n n ə t x a n ı m – Amma... (*Hanı sakit*). Siz gərək
mən deyən sözlərə, mən elədiyim işlərə dürüst diqqət edəsi-niz.
(*Onlar dim-dik dururlar*). Və ərimə heç bir söz demə-yəsiniz.
(*Onlar düz dururlar*). Əyər biriniz demiş olsa, vay onun halına!
(*Hanı tez aşağı oturub qalır*). Əyər mən deyənə qulaq assanız
hərənizə on manat pul bağışlayacağam. (*Hanı sevinçək ajara
qalxır*).

H a m ı – Sağ ol, xanım, sağ ol!

M i n n ə t x a n ı m – Gülpəri, bayaqkı sözlər yadından
çıxmasın. Səfi! Buraya gəl, bu kağızı al, Mərca n bəy
gələndə ona verib deyərsən ki, bir nəfər qulluqçu arvad gətirdi
və başqa heç bir söz demə!

S ə f i – Heç bir söz!

(Musiqi)

M i n n ə t x a n ı m –

İnsaf eyləyin, bir baxın mənə!

Mərcan eyləyir çox zəbun məni! (2 dəfə)

X o r –

Ay xanım, xanım, siz qəm etməyin,

Peşiman olacaq Mərcanın sənin. (2 dəfə)

Ağzı bir çuval, boynu şam piyi

Başı gərmək, burnu yelpənək;

Əbləhin biri Kərbəlayı Qubad

İstəyir gələ xanıma kələk.

Ay xanım, xanım, siz qəm etməyin,

Peşiman olacaq Mərcanın sənin. (2 dəfə)

(Musiqi)

PƏRDƏ

İKİNCİ PƏRDƏ

Vaqe olur həmin otaqda. Pərdədən qabaq musiqi çalınır;
sonra pərdə qalxır. Səfi tək.

(M u s i q i)

S ə f i –

Bədnam oldun, Mərcan, bala-bala

Camaatın içində. (2 dəfə)

Ha, ha! Ha, ha! Ha, ha!.

Bədnam oldun, Mərcan, bala-bala (2 dəfə)

Camaatın içində.

X o r –

Ha, ha! Ha, ha! Ha, ha, ha!..

Bədnam oldun, Mərcan, bala-bala (2 dəfə)

Camaatın içində.

S ə f i –

Qıldı nəfsin tuğyan, bala-bala,

Arvad ilə savaşdın.

Bir tövr qıldı şeytan, bala-bala,

Başdan dibə dolaşdın.

Ha, ha, ha!.. Ha, ha, ha!...

Bədnam oldun, Mərcan, bala-bala

Camaatın içində.

Qapı döyülür. Hamı qaçır, tək bir Səfi qalır, qapını açır, əlində süpürgə.
Mərcan bəy daxil olur, dalınca Kərbəlayı Qubad.

M ə r c a n b ə y – Kərbəlayı, sən hələ qapıda gözlə;
sonra mən səni çağıranda gələrsən,

S ə f i – Ağ, sənə bir kağız var, buyurun!

M ə r c a n b ə y – Nə kağızdır, kim verdi?

S ə f i – Dünən bir qulluqçu qız bunu kətirdi.

M ə r c a n b ə y – Kimin qulluqçusu idi?

S ə f i – Bilmirəm. (*Gedir*).

M ə r c a n b ə y (*kağızı oxuyur*) – «Ey mənim ruhi-rəvanım Mərcan bəy. Bir dəfə səni gördüm, aşiq oldum. İkinci dəfə gördüm, dəli oldum. Üçüncü dəfə gördüm, tab gətirə bilmədim və bu kağızı sənə yazdım. Əyər sən mənə iltifat edib məni almasan və məni özünə arvad etməsən dəli-divanə olub, çöllərə düşəcəyəm. Ah-naləm səni tutacaq. Mən iyirmi üç yaşında bir nazəninəm ki, dərdimdən önlənər çoxdur; amma mən də sənə dərdindən ölürəm. Əgər məni alsan, iki yüzmin manatlıq malımı da sənə qurban edərəm. Məni görmək istəsən, sabah saat altıda gəlib, qapını təqəqləyib edərəm. Sənə aşiq bir nazənin». (*Məbhut*). Görəsən bu yuxudur, yoxsa gerçəkdir? Yox-yox, bu, yuxudur... Mən yuxu görürəm... Səfi! Səfi! (*Çağırır*).

S ə f i (*daxil olur*) – Nə buyurursan, ağa?

M ə r c a n b ə y – Səfi! Mən yatmışam, yoxsa oyağam?

S ə f i – Allaha şükür, oyaqsan.

M ə r c a n b ə y – Bərəkallah, Səfi! Bu kağızı sənə kim verdi?

S ə f i – Bir qulluqçu.

M ə r c a n b ə y – Kimin qulluqçusu idi?

S ə f i – Bilmirəm.

M ə r c a n b ə y – Nə dedi?

S ə f i – Dedi bu kağızı Mərcan bəyə ver.

M ə r c a n b ə y – Yaxşı, get. (*Səfi gedir. Mərcan kağızı öpüb, qoyur gözlərinin üstünə*). Oxxay! A bu kağızı yazan əllər, a bu kağızı yazan əllərin sahibi! Sən ki, mənim dərdimdən dəlisən, mən də sənə dərdindən dəli olaçağam. (*Ağlamsınır*). Ox, aşiq oldum, dəli oldum. Yox-yox bu eşq məni öldürər. Mənim eşq bələsinə bir o gəder tabım yoxdur. Doğrudan da ki: məhəbbət bir bələ şeydir, ki, rifət olmayan bilməz. Ey iyirmi üç yaşında nazənin! Sən iki yüz min manatını mənə qurban edirsənsə, mən də əlli min manatı sənə qurban elirəm və bir çanı da üstündə verirəm. (*Bərkdən*). Yox-yox, rədd olsun

Minnət. Mən gərək onu bu gün boşayam, mən aşiqəm, aşiq!

Qəzayi-eşqi ta kördüm, səlahi-əqldən durəm.

Məni rüsva görüb, eyb etmə, ey naseh ki, məzurəm.

Kərbəlayı Qubad! Kərbəlayı Qubad! (*Kərbəlayı Qubad daxil olur*). Başına dönüm, axı mən aşiq olmuşam. Cən allah, bu işi bu gün qurtar. Məni Minnətin üzündən xilas eylə, allah atana rəhmət eyləsin. Zərər yoxdur, sənə iki min beş yüz əvəzinə, üç min manat verərəm. Mən aşiq olmuşam... Mənə aşiq... Mənə aşiq olublar... Mən də aşiqəm... Eşq vurub başıma. Oy, ürəyim xarab olur. Nə şirin şeydir bu eşq. Oy, bitab oldum. (*Yıxılır səndəlin üstə, ürəyi bitab olan tək olur*).

K ə r b ə l a y ı Q u b a d – Ağa, ağa M ə r c a n b ə y ! Ağa Mərcan bəy, ay ağa!

M ə r c a n b ə y (*gözünü açır*) – Hə!

K ə r b ə l a y ı Q u b a d – Ağa! Olmazmı o beş yüz manatı bu saat mənə verəsən! Çünki o, notariusda yazılmayıbdır. Əgər arvadı bu kün tovladım, tovladım; tovlamadım, onda beş yüz manatı gətirib verərəm özünə.

M ə r c a n b ə y – Yaxşı, bir hovur verərəm. Ürəyim xarab oldu, aşiq olmuşam. Ey iyirmi üç yaşında nazənin! (*Bitab olur. Sonra birdən ayağa durub kağızı çibindən çıxardır*). Ay kişi, kağızda da yazılıbdır ki, sabah caat altıda gələcəyəm... Kağız dünən yazılıbdır, deməli, bu gün gələcəkdir. Hurra!. Bu gün gələcəkdir. İndi saat neçədir? (*Saata baxır*). Saat ikidir, hələ dörd saat var. Debirçə, Kərbəlayı, sən tez ol, işini gör.

K ə r b ə l a y ı Q u b a d – Mən hazırım, ancaq arvad gəlsə başlarıq.

M ə r c a n b ə y – Aha, çox yaxşı, sən get qapıda dur, sonra çağıraram. (*Qubad gedir*). Səfi! Səfi! (*Səfi daxil olur*). Get, Minnət xanımı buraya çağır. (*Səfi gedir*). Yox, bu kağız mənə cürət verdi. Mən ona açıq-açığına deyəcəyəm ki, səni boşayıram, daha sənənlə bir yerdə ola bilmərəm.

M i n n ə t x a n ı m (*daxil olur*) – Buyurun! Nə deyir-

sən! (*Gülümsündür*).

Mərca n bəy – Minnət. (*Kənara*). Cürətim gəlməyir, gözümü bərk qorxuzub. (*Ona*). Minnət... Ey! (*Kənara*). Lap arvada dönmüşəm. (*Ona*). Ağız, Minnət!.. Çörək yeyibsən?

M i n n ə t x a n ı m – Yemişəm! Nə eyləyirsən?

Mərca n bəy – Sözün doğrusu, daha bundan sonra mən sənə bir yerdə... çörək yeyəcəyəm. (*Kənara*). Tfu mənim üzümə; görün mən nə deyirəm, ay camaat!.

M i n n ə t x a n ı m – Daha niyə acıqlanırsan?

Mərca n bəy – Çünki (*kağıza baxır*). Acığımı sən tutdurursan, sən! Bütün təqsir səndədir. Ona görə bir də mən sənə dolana bilmərəm, gərək səni boşayam. (*Kənara*). Allah, sənə şükür, dedim.

M i n n ə t x a n ı m – Aha! Deməli, çörək bəhanə imiş! Sən məni boşamaq istəyirsən! Çox əcəb! Mən də namərd qızıyam, əgər bir dəqiqə sənə evində qalsam. Boşa məni!

Mərca n bəy (*kənara*) – Nə yaxşı razı oldu! (*Ona*). Əlbəttə boşayacağam, təvəqqə edirəm ki, bu gün mənim evimdən çıxasan.

Mərca n bəy gedir. Minnət xanım tez gedib Gülpərini çağırıb evdə oturdu, özü də pərdənin dalına girir.

Minnət x a n ı m – Gülpəri, dünən dediyim sözləri unutma, mən deyən kimi əməl eylə! (*Gizlədir*).

G ü l p ə r i – Arxayın ol! (*Üzün bərk tutub oturur*). Kərbəlayı Qubad (*daxil olur*) – Öhö!. Öhö!. (*Ös-kürür, sükut*). Bu gün hava çox istidir. (*Sükut*). Görəsən bu evlərin hamısı Mərca n bəy indir? (*Bir qədər çirtiq vurur*).

(Musiqi)

Ay xanım, xanım, dərdin alım,
Bəs moni neylərsən, vəsməni neylərsən?

(Musiqi)

Qaşın qara, gözün qara,

Bəs məni neylərsən, vəsməni neylərsən?

G ü l p ə r i – Buy, a kişi, dəli deyilsən ki, allah, aman, kişi elə bil ki, qızıbdır.

K ə r b ə l a y ı Q u b a d – Xanım, bir de görüm, səni görən adam da qızmazmı? Vallah, bu saat sənə dərdindən qızmış dəvəyə dönmüşəm, inanmırsan: lok, lok, lok, lok, (*Arvadın yanından keçəndə xoruz kimi qanad sallayır*).

G ü l p ə r i – Ay kişi, xoruz deyilsən ki, mənə qanad sallayırsan!

K ə r b ə l a y ı Q u b a d – Vallah, sənə dərdindən bu saat xoruz olmuşam, inanmırsan: quqqulu qu.

G ü l p ə r i – Mənim ərim var, vallah, bilsə səni öldürər.

K ə r b ə l a y ı Q u b a d (*kənara*) – Yazıq, daha bunu bilmir ki, əri mənə əli ilə üç min manat pul verir.

G ü l p ə r i – Nə deyirsən?.

K ə r b ə l a y ı Q u b a d – Sənə Kərbəlayı qurban! Deyirəm ki, ərindən boşan, gəl mən səni alım, gül kimi saxlayım, bül-bül kimi saxlayım.

G ü l p ə r i – Bəlkə ərim razı olmadı?!

K ə r b ə l a y ı Q u b a d – Neçün razı olmur? De ki, kəbinim halal, canım azad. Onda hansı ər olsa razı olar.

G ü l p ə r i – Doğrusu, mən özüm də ərimdən incimişəm.

K ə r b ə l a y ı Q u b a d – Axı sənə ərin nə adamdır ki, sənə qədrini bilsin. Sənə qədrini bu qara lələşin bilər! Vallah, səni mən tükə incitmərəm! Razısanmı? Nənəm sənə qurban! (*Sükut*). Razısanmı? Canım sənə qurban! (*Sükut*). Aha! Fars deyər ki: «Sükut əlaməti-rizast»⁵. Görünür ki, razısan. Elə deyilmi? Gözümün ağı gözünün qarasına qurban!

G ü l p ə r i – Razıyam.

K ə r b ə l a y ı Q u b a d – Vəssəlam. Bax, sən bu kün-cə talağını ərindən al; sonra bir üç ay on gün gözlə iddən çıxsin; ondan sonra gedək evimizə.

Gülpəri – Yaxşı, sən get, mən bu gün kağızımı alaram. Səlamət qal. (*Gülpəri gedir*).

Kərbəlayı Qubad – Səlamət qal, canım sənə qurban! Səlamət qal. (*Papağını çıxarır*). Paho! Lap tərlədim. Amma, vallah, bərəkallah mənə. Sözüün doğrusu, indi mən arvad alış-verişində yaxşıca dəllal ola bilərəm. Mən heç özümü belə bilmirdim.

Mərcan bəy (*daxil olur*) – Nə tövr oldu?

Kərbəlayı Qubad – Çoxdan!..

Mərcan bəy – Nə çoxdan?

Kərbəlayı Qubad – Çoxdan!..

Mərcan bəy – Ay kişi, tez de görüm nə oldu?

Kərbəlayı Qubad – Nə olacaq? Razi oldu, qurtardı getdi.

Mərcan bəy – Ə kişi, nə deyirsən? Razi oldu?

Kərbəlayı Qubad – Əlbəttə oldu, oynaya-oynaya oldu.

Mərcan bəy – Ə kişi, qəribə sən hünərlisən!

Kərbəlayı Qubad – Rəhmətlik oğlu, dəvə kimi nərildəmişəm, xoruz kimi banlamışam, qoç kimi mələmişəm, zarafat deyildir!

Mərcan bəy – Yəni dedi ərimdən boşanıb gələrəm?

Kərbəlayı Qubad – Bəli, bu gün səndən talağ alacaqdır.

Mərcan bəy – Ay bivəfa arvad!.. Hər halda, balam, allah səndən razı olsun, mən ki, səndən razıyam.

Kərbəlayı Qubad – Bəs pulu nə vaxt verəcəksən?

Mərcan bəy – Elə ki, arvad sənənin evinə gəldi, haman dəm yüyür gəl pulunu al!

Kərbəlayı Qubad – Çox gözəl.

Mərcan bəy – Yəni lap razı oldu?

Kərbəlayı Qubad – Səni aldatmıram ki, indi bir hovur arvad səndən talağını istəyəndə görürsən. İndi mən

gedirəm, sabah işi lap təmizləyərək. İndi tələsiyəm.

Mərcan bəy – Niyə tələsiyirsən?

Kərbəlayı Qubad – Gedirəm Sijimqulu⁶ bəyin yanına. Deyəsən, o da arvadından narazıdır, boşamaq istəyir.

Mərcan bəy – Çox əcəb! (*Kərbəlayı Qubadı yola salır*).

Minnət xanım (*pərdənin dalından çıxır*) – Qoçaq Gülpəri oyun oynadı, indi qaldım mən özüm. (*Mərcan daxil olur. Acıqlı o yan-bu yana gəzir*). Bu saat mənənim talağını ver!

Mərcan bəy (*kənara*) – Kişi doğru deyirmiş. (*Ona*). Hə!.. Özgə ərə getmək istəyirsən?..

Minnət xanım – O sənənin borcun deyil, bu saat mənənim talağını ver!

Mərcan bəy – Baş üstə, hazır olum, gedək talağa. (*Gedir*).

Gülpəri daxil olur

Minnət xanım – Ay Gülpəri, bərəkallah, çox yaxşı iş gördün. İndi mənənim işim qalıbdır. Mən bu saat gedəcəyəm atam evinə, ancaq bir hovur buraya gəlib, sonra yenə gedəcəyəm. Sən sabah mənənim çarşabımı geyərsən və qapının ağzında gözlərsən, mən ərimdən talağ kağızımı alıb sənə verəcəyəm. Onu da yanında saxlarsan, sonra hər nə lazımdır mən sənə deyərəm.

Gülpəri – Baş üstə, xanım.

Minnət xanım – İndi get, ərim səni burada görməsin.

Gülpəri gedir.

Mərcan bəy (*daxil olur*) – Gedək talağa.

Minnət xanım – Bu saat. (*Gedir*).

Mərcan bəy (*fikirli*) – Ay bivəfa arvad! Gör, sən allah, məni qoyub Kərbəlayı Qubada gedir. Məni, məni ki,

iyirmi üç yaşında bir nazənin dərdimdən ölür. (*Tələsik*). Aha, saat neçədir, o vaxta bir saat qalıbdır, zərər yoxdur, qurtardım Minnətin üzündən, qurtardım! Bir saatdan sonra bir nazənin sənəm gələcəkdir. O mənə aşıq, mən ona aşıq. Əlbəttə, insan gərək arvada əvvəlcə aşıq ola sonra ala, yoxsa görməz-bilməz alırıq, sonra da peşiman olub qovuruq. (*Çağırır*). Səfi! Səfi! (*Səfi gəlir*). Xanım hazırdırımı?

S ə f i – Bəli, hazırdır!

M ə r c a n b ə y – Çox yaxşı. İndi sən bu otağı tə-mizlə süpür, bir saata qədər qurtar və sonra qapı döyülən kimi, gəl mənə xəbər ver. Mən də bu saat gəlirəm. (*Gedir*).

S ə f i – Baş üstə!

(Musiqi)

Elə ki, ər axmaqdır,

Onun payı toxmaqdır.

Dəyirman öz işində,

Baş ağrıdan çax-çaxdır. (*2 dəfə*)

Ay Mərcan, vay Mərcan, gəl görüm nə gündəsən?!

(Musiqi)

Millətpərəst olmaqlıq,

Xalqın evin yıxmaqlıq –

İkisi də bir işdir,

O da, bu da – axmaqlıq! (*2 dəfə*)

Ay Mərcan, vay Mərcan, gəl görüm nə gündəsən?!

Mərcan bəy gəlib keçir öz otağına. Qapı döyülür, Səfi qapını açır.

Minnət xanım yaxşı libasda daxil olur.

S ə f i – Buy, xanım, heç sizi tanımadım!

M i n n ə t x a n ı m – Sus!.. (*Üzünü açır*). Səfi! Get Mərcan bəyə söylə ki, bir nəfər arvad gəlib onu görmək istəyir. Ancaq mən olduğumu demə ha! Anlayırsan nə deyirəm?

S ə f i – Arxayın ol, xanım, yaxşı anlayıram. (*Gedir*).

M i n n ə t x a n ı m – Bu libasda o məni tanımaz, gərək bir qədər ehtiyatlı olam.

Səs gəlir, Minnət xanım bərk-bərk gizlənilir.

M ə r c a n b ə y (*titrəyə-titrəyə daxil olur*) – A... a... Nazənin sənəm! Mənə kağız yazan sənsənmi?

M i n n ə t x a n ı m – Bəli, mənəm!

M ə r c a n b ə y (*ağlamsınır*) – Mən sənə aşıq olmuşam, dərindən ölürəm, ya məni öldür, ya dirilt!

M i n n ə t x a n ı m – Xeyr, əvvəl mən sənə aşıq olmuşam. Mən səni əvvəl ibtidadə gördükdə qəlbimin içinə bir zərrəyi-eşq daxil olub, bəədə o zərrə mürur-zaman ilə tövsi edib, bir atəşi suznak oldu və fikrimi etraf binnar etdi⁷.

M ə r c a n b ə y (*kənara*) – Paho! Görünür, bu da qəzet oxuyanlardandır.

M i n n ə t x a n ı m – İndi gəlmişəm ki, görüm səndə məni sevirsənmi? Çünki sən məni görübsən.

M ə r c a n b ə y – Ey nazənin sənəm! Mən səni görməmişdən sənə aşıqəm, ancaq urus demişkən: interesno znat, mən səni nəradə görmüşəm?

M i n n ə t x a n ı m – Bir gün sən at ilə gedirdin, mən də balkonda oturmuşdum, giləs yeyirdim; sən ötən zaman; mən sənə başına bir danə giləs atdım, sən başını yuxarı qaldırıb məni gördün.

M ə r c a n b ə y (*şadlığından bilmir nə qayırsın*) – Vay, dədəm vay! Sən o nazənin sən? Yəni mən bu qədər xoşbəxt olmuşam! Yox, yox!.. Mən bu qədər xoşbəxtliyə davam gətirə bilmərəm! Yox, yox!.. Mən dəli olaram, özümü itirmişəm! Hanı mənim başım? Mən haradayam? Bura haradır? (*Ora-bura yüyürüb, divardan bir şey tutur*). Elə bildim taxtabitidir. Bax, eşq vurub məni dəli edibdir! Ey nazənin sənəm! Bir ləhzə üzünü açıb mənə göstər.

M i n n ə t x a n ı m – Yox, bu səfər əlimə bax! Hələ üzümü görməzsən, ancaq o vaxt ki, mənim kəbinimi kəsdin.

rərsən. Mən buraya gəldikdə bütün qonaqların içində üzümü açıb sənə göstərərəm ki, xalq sənin taleyinə həsəd aparsın!

Mərcan bəy (*kənarə*) – Vaxsey, anam qurban! (Ona). Ey nazənin sənəm! Bəs nə vaxt kəbinimizi kəsdirək?

Minnət xanım – Üç aydan sonra.

Mərcan bəy – Vay, dədəm vay!.. Üç aydan sonra! Yox, bu xoşbəxtlik məni dəli edəcəkdir!

Minnət xanım – Üç aydan sonra mənim kəbinimi kəsdir, mənim tərəfimdən hər kəsi istəsən vəkil elə, mənim adım Bədigülcəməldir. Üç aydan sonra qonaqların hazır olsun, mən öz adamlarım ilə gələcəyəm. Hələ ki, xudahafız!.. (*Tez çıxıb gedir*).

Mərcan bəy – Yox, getmə, sən getsən mənim canım gedər. Üç aydan sonra... Üç ay, üç ay!. Ey fələk!. Mən sənə nə etdim ki, sən məni bu qədər xoşbəxt elədin? Yoxsa mənə sataşırısan? Yox, yox! Sataşma!. Bəli, getdi, getdi. (*Oxuyur*).

Getsən o qədər ağlaram, aləm olu dərya,
Axırda olursan qərq o dəryayə, yavaş get!

(*Çağırır*) Səfi! Səfi!

Səfi (*daxil olur*) – Bəy, nə buyurursan?

Mərcan bəy – Get, hamını buraya çağır. (*Səfi gedir*). Bəxtim qudurubdur, amma qorxuram içindən bir xəta çıxa... Xeyr, nə xətası vardır?! Bir göyçək arvaddır rastıma çıxıbdır, alıram. (*Nökərlər daxil, olurlar*). Ay uşaqlar, heç dünyada xoşbəxt adam görübsünüz?

Həmı – Xeyr, ağa!

Mərcan bəy – Di görün! O xoşbəxt adam mənəm!

Həmı sı – Allah səni həmişə xoşbəxt eyləsin!

Mərcan bəy – Bu yavuşda mənim toyumdur. Taza arvad alıram, ona görə sizin hərənizə bir abbası pul bağışlayacağam.

Həmı – İltifatın artıq olsun! (*Onlardan biri gülməyini*

saxlaya bilməyib pıqqıldayır).

Mərcan bəy – Ha? Nə oldu? Nə üçün gülürsən? Mənə sataşırısan?

Nökər – Xeyr, ağa, səni xoşbəxt görüb şadlığımdan gülürəm.

Mərcan bəy – Qoçaq, sənə iki abbası verəcəyəm. (*Hamı gülür*). Siz nə üçün güldünüz?..

Həmı – Ağası xoşbəxt olan adamlar əlbəttə gülürlər.

Mərcan bəy – Qoçaqlar, sizin də hərənizə iki abbası verəcəyəm. İndi hərəniz hər nə bilirsinizsə oxuyun, mən də qulaq asım. (*Nökərlər səs verib hərə bir şey oxuyur*). Yox! Bu olmadı! Heyvan deyilsiz ki, uluyursunuz? Tək-tək oxuyun.

Bir nökər – Ağa, istəyirsən mən sənə bir türk havası oxuyum.

Mərcan bəy – Oxu!

(Musiqi)

Nökər – Mən bir türkəm, dinim, cinsim uludur. (*Oxuyub qurtarır*)⁸,

Qeyri nökər – Ağa, istəyirsən mən sənə bir fars havası oxuyum.

Mərcan bəy – Oxu!

(Musiqi)

Nökər – Eşqin, eşqət pənceyi darəd ahəni⁹. (*Oxuyub qurtarır*)¹⁰.

Ayrı nökər – Ağa, istəyirsən mən sənə bir erməni havası oxuyum.

Mərcan bəy – Oxu!

(Musiqi)

Nökər (*oxuyur*).

Səfi – Ağa, istəyirsən mən sənə bir urus havası oxuyum.

Mərcan bəy – Oxu görək!

ÜÇÜNCÜ PƏRDƏ

(Musiqi)

S ə f i (*oxuyur*) – Poy, lastoçka, poy! (*Oxuyub qurtarır*)¹¹.
B i r n ö k ə r d ə – Ağa, istəyirsən mən sənə bir gürcü
havası oxuyum.

M ə r c a n b ə y – Oxu! Oxu!

(Musiqi)

N ö k ə r (*oxuyur*) –
Qurban olum səni doğan anaya,
Səni, doğdu, məni saldı bəlaya...
M ə r c a n b ə y – Bunlar hamısı çox gözəl, indi bizim
öz Qafqaz havamızdan bir şey oxuyun!

(Musiqi)

X o r –
Eşitmişik xanımı yola salmışan, (*2 dəfə*)
Xanım getcək, kim, sən tənha qalmısan.
Ay Mərcan bəy, ay Mərcan bəy, ay Mərcan bəy!

(Musiqi)

Biz sənin üçün çalıb, gülüb, oxuruq, (*2 dəfə*)
Heç fikir etmə kim, sən tənha qalmısan.
Ay Mərcan bəy, ay Mərcan bəy, ay Mərcan bəy!

PƏRDƏ

Həmin otaqda. Bu dəfə otaq bəzənib. Çox qonaqlar vardır. Bir tərəfdə tarzən və xanəndə oturub, musiqi çalınır. Pərdə qalxdıqda Mərcan bəy fəxir libas geyinmiş daxil olur. Onu görcək oxuyurlar.

(Musiqi)

Q o n a q l a r –

Söylə bir görək, Mərcan,
Bu nə toy, bu nə xərçdir? (*2 dəfə*)
Bəs sənin əvvəldəncə
Arvadın yoxdurmu? (*3 dəfə*)
Ey... Minnət xanımı sən neylədin bəs? (*2 dəfə*)
İndi tazadan arvad
Alırsan Mərcan?! (*2 dəfə*)

(Musiqi)

M ə r c a n b ə y –

Allahın bəndələri,
Minnəti boşadım mən. (*2 dəfə*)
Kəbinin verdim onun,
Özgəyə ərə getdi. (*3 dəfə*)
Ey... Kərbəlayı Qubad aldı Minnəti, (*2 dəfə*)
Mən də alıram indi bir özgə arvad. (*2 dəfə*)

B i r q o n a q – Nə var, pullu adamsan, sən gündə üç
arvad alıb, üçün də boşaya bilərsən.

M ə r c a n b ə y – A kişi, bu siz öləsiniz, iş pulda
deyildir, iş ürəkdədir.

Q o n a q l a r – Doğrudur, doğrudur.

M ə r c a n b ə y – İndi, əziz dostlarım, axır o gün
olubdur ki, (*ağlamsınır*) mən öz ürəyim istəyəni tapmışam, mən
öz muradıma çatmışam. Allah sizi də öz muradınıza çatdırsın.
(*Gözlərini silir*). Mənim təza arvadım hələ üzün mənə
göstərməyibdir və söz veribdir ki, qonaqların içində üzünü
mənə göstərsin. Təvəqqə edirəm ki, gəlin gələne qədər buradan

bir yana tərpənməyin. Oturun burada, yeyin, için, kef çəkin; bu gün şadlıq günüdür, gərək şad olasınız.

Q o n a q l a r – Yaşasın Mərcan bəy!..

(Musiqi. Oxuyurlar)

Şadlıqdan başqa ola bilməz işimiz, (2 dəfə)
Şükür allaha kim, daha yoxdur qəmimiz. (2 dəfə)
Arvad almaqda müzəffər olmuş Mərcan, (2 dəfə)
Olmamış düşmən ona heç qalib hərgiz, (2 dəfə)
Şadlıqdan başqa ola bilməz işimiz, (2 dəfə)
Şükür allaha kim, daha yoxdur qəmimiz. (2 dəfə)

M ə r c a n b ə y – Sağ olun, qardaşlar, sağ olun! Mən gedirəm özümü bir qədər düzəldim, siz öz işinizə məşğul olun.

Q o n a q l a r – Buyur! Buyur! (Mərcan gedir).

B i r q o n a q – Hanı xanəndə? Hanı sazəndə? A gədə, bizim üçün bir bayatı-kürd çal, xanəndə oxusun.

Tarzən bayatı-kürd çalır, xanəndə oxuyur,
meyxana deyirlər, qumar oynayırlar.

(Musiqi)

X o r –

Aqıl qardaşım, ayıl, bəsdir xəbidən, (2 dəfə)
Yatma, dur gör nədir səni hamıdan baz edən, (2 dəfə)
Aman, aman allah, aman, aman allah, allah amandır,
İbrət eylə; qeyrət eylə, gör nə zamandır. (2 dəfə)

(Musiqi)

Bəsirət gözün açıb, bax bir cahanə! (2 dəfə)
Əhli-elmə bax, gör necə dolub zəmanə! (2 dəfə)
Aman, aman allah, aman, aman allah, allah amandır,
(2 dəfə)
İbrət eylə, qeyrət, eylə, gör nə zamandır. (2 dəfə)

Musiqi rəngi çalınır. Rəqqas rəqs edir. Rəqs qurtardıqda qapıdan məşəllərin işığı görünür və zurna səsi eşidilir.

Q o n a q l a r – Gəlin gəldi. (Gedirlər qapıya).

M ə r c a n b ə y (tələsik daxil olur, yaxşı geyinmişdir) – Oy! (Üzünü yelləyir). Yox, deyəsən mən bu gecə tab gətirə bilməyəcəyəm. Vallah, arvadın vəhmi məni basıbdır. Puf! Nə istidir!

Qapılar açılır, səs-küy ilə gəlini gətirirlər. Minnət xanım üzü rübəndli gəlib ortada durur. Mərcan bəy onun o tərəf -bu tərəfinə keçir.

M i n n ə t x a n ı m – Mən əhd eləmişdim ki, qonaqların içində üzümü sənə göstərim, indi əhdimə vəfa edirəm.

Qonaqlar xanımın ətrafına yığılırlar və diqqətlə tamaşa edirlər. Hamı Minnətə sakit baxır. Minnət xanım əvvəlcə çarşabını açır. Sonra başındakı yaylığını. Hər dəfə Mərcan bəy tələsdiyini bildirir. Ayaqlarının birini götürüb o birini qoyur. Axırda Minnət xanım rübəndini açıb Mərcanın üzünə baxır.

M ə r c a n b ə y – Minnət!

M i n n ə t x a n ı m – Bəli!

M ə r c a n b ə y – Sənsən?

M i n n ə t x a n ı m – Bəli, mənəm, ... Mərcan!

M ə r c a n b ə y – Bəli!

M i n n ə t x a n ı m – Sənsən?

M ə r c a n b ə y – Bəli, mənəm! Vay, dədəm vay!.. Bu mənim öz əvvəlki arvadımdır. Ay camaat, bu Minnətdir! Yox, yox, belə şey olmaz! Mənə sataşırlar. (Hamı mat, məbhut durur). Yox, mənə sataşmaq olmaz! Mənim kimi adamı aldatmaq olmaz! Kimdir, bu saat desin, bu oyunu mənim başıma gətirən, kimdir?

Camaatı yara-yara Kərbəlayı Qubad daxil olur.

K ə r b ə l a y ı Q u b a d – Mərcan bəy, dur üç min manatı bu saat ver, arvadı aparım evə. Bircə tez ol, başına dönüm, istəyirəm bu gün bir dükən yeri alım.

M ə r c a n b ə y (*bərkdən*) – Ay zalım balası zalım! Məni sən aldatdın. Mənim evimi yıxdın, hələ bir gəlib məndən pul da istəyirsən?! Ay camaat, məni tutmayın, bu kişini öldürəcəyəm. Buraxın, məni tutmayın, bu saat mən bu kişini qanına bulaşdırım, bu mənim namusuma toxunan işdir. Tutmayın məni, hanı mənim afserskim? Hanı, hanı?..¹²

K ə r b ə l a y ı Q u b a d – Bu nə danışır, ədə, dəli olubsan nədir? Mənə kələk istəyir gəlsin... Bu saat pulu ver, yoxsa gedib bu saat notariusu gətirirəm, evini yazdıraram. Zəhmət çəkib arvadını almışam!

M ə r c a n b ə y – Ay evin yıxılısın kişi, arvad buradadır, budur arvad, burda!

K ə r b ə l a y ı Q u b a d – Vay, dədəm vay!.. Bəs mən aldıqım arvad kimdir?

M ə r c a n b ə y – Mən nə bilirəm kimdir!

K ə r b ə l a y ı Q u b a d – Qoy gedim bir arvadı gətirim bura.

Gedir, camaat qarnını tutub gülüşür.

M ə r c a n b ə y – Niyə gülürsünüz? Mənə gülürsünüz? Mənə sataşırınsınız? Namərdlər, siz hamınız bədzatsınız! (*Gülüşmə*). Juliksınız, moşenniksınız! Yox, yox, bu dərd məni öldürər. (*Yıxılır stolun üstə*.)

K ə r b ə l a y ı Q u b a d (*daxil olur, yanında Gülpəri*) – Bəs bu kimdir, sənin arvadın deyildirmi?

M ə r c a n b ə y – Bu Gülpəridir, ay evini allah yıxsın! Sən arvadı dəyişik salmışsan.

K ə r b ə l a y ı Q u b a d – Vay, evim yıxıldı!. Allah sənin evini yıxsın, Mərcan bəy! Bu nə kələk idi mənim ba-şıma açdın! Ay camaat, mən öz arvadımı kənddə qoyub, şə-hərə

qaçdım. Burada da bir arvad boğazıma keçdi. İki yüz manat da kəbin pulu yazdırmışam. Bəs mən dükən yeri ala-caqdım.

M ə r c a n b ə y – Vay, sənin evin yıxılısın Kərbəlayı Qubad!.. A kişi, bəs sən mənim arvadımı alırdın?

Bir arvad əlində ağac, pərdə dalında qışqırıq sala-sala daxil olub, ucadan çıxır.

A r v a d – Hanı o başı batmış Kərbəlayı Qubad? A kişi, mənim üstümə arvad alırsan? A sənin saqqalın tökülsün! (*Ağac ilə vurur Kərbəlayı Qubadı və bir-iki ağaçda Mərcan bəyə dəyir. Arvad gedə-gedə deyir*). Görək, Kərbəlayı Qubad, hərgah sənin saqqalında bir tük qoysam sağ onda bu ləçək mənə haram olsun. (*Qonaqlar tutub, qoymayırlar vursun və arvadı yola salırlar*). Mən gedirəm, sonra görüşərik, allah qoysa.

Arvad gedir. Kərbəlayı Qubad və Mərcan bəy hərəsi bir tərəfdə oturub ağlayırlar.

M i n n ə t x a n ı m – Mərcan! Kəfin necədir? Canın-başın sağdırmı? Məni satmaq istəyirdin, ay namərd! Məni! Di get, al payını. (*Qubada*). Sən saqqalından utanmadın, xalqın arvadını satın almaq istədin? Daha bir ayrı alış-veriş tapmırdın?! De al payını!..

(Musiqi)

Q o n a q l a r –

Mübarək olsun toyun

Sənin, Mərcan, ay Mərcan! (*2 dəfə*)

A kişi, bəs utanmadın?

Belə bədnam oldun sən! (*2 dəfə*)

M ə r c a n b ə y –

Nə bilim mən çarşabın.

K ə r b ə l a y ı Q u b a d –

Nə bilim mən çarşabın.

M ə r c a n b ə y –

İçinə kim girmişdir.

K ə r b ə l a y ı Q u b a d –
İçinə kim girmişdir.

X o r –
Nə bilim mən çarşabın
İçinə kim girmişdir.
Mərcan, Mərcan,
Kəblə Qubad, hey!..

(Musiqi)

X o r –
Mübarək olsun toyun
Sənin, Mərcan, ay Mərcan! (2 dəfə)
A kişi, bəs utanmadın?
Belə bədnam oldun sən! (2 dəfə)

M ə r c a n b ə y –
Nə bilim mən çarşabın.

K ə r b ə l a y ı Q u b a d –
Nə bilim mən çarşabın.

M ə r c a n b ə y –
İçinə kim girmişdir.

K ə r b ə l a y ı Q u b a d –
İçinə kim kirmişdir.

X o r –
Nə bilim mən çarşabın
İçinə kim girmişdir.
Mərcan, Mərcan,
Kəblə Qubad, hey!..

PƏRDƏ

OLMASIN,

BU OLSUN

***4 PƏRDƏLİ
OPERETTA***

İŞTİRAK EDİRLƏR

Rüstəm bəy – 45 yaşında, borclu düşmüş bir bəy.
Gülnaz – 15 yaşında, Rüstəm bəyin qızı ki, Sərvərə
aşıqdir.

Sərvər – 25 yaşında bir studentdir ki, Gülnaza aşığıdır.
Sənəm – qulluqçu, dul arvad, 30 yaşında.
Məşədi İbad – 50 yaşında, dövlətli bir tacirdir ki,
Gülnazı almaq istəyir.

Həsənqulu bəy – 40 yaşında, millətpərəst
Rza bəy – 40 yaşında, qəzetəçi.
Həsən bəy – 40 yaşında, intelligent.
Əsgər – 30 yaşında, qoçu
Hamal.
Məşədi Qəzənfər – hamamçı.
Usta Məhərrəm – dəllək.
Kərbəlayı Nəsir – bazar əhli.
Hamam xidmətçiləri
Qoçular.
Bazar adamları və s.

BİRİNCİ PƏRDƏ

Rüstəm bəyin evində vəqə olur. Yaxşı döşənmiş bir otaqdır. İçində stol,
kursü və kreslolar dəxi vardır. Pərdə qalxdıqda bütün iştirak edənlər cərgə
ilə durub oxuyurlar.

(Musiqi)

H a m ı –

Nə sözdür kim, deyir məxluq (2 dəfə)
Ki, Leyli oldu ğeyrə yar. (2 dəfə)

(Musiqi)

Əbəs sözdür bu əfsanə, (2 dəfə)
Düşübdür xəlqin ağzına. (2 dəfə)
Gərək Məcnun, gərək Leyli
Veribdirlər canın canə. (2 dəfə)

(Musiqi)

Həqiqi aşiqin yoxdur (2 dəfə)
Rəqibi, düşməni, xari. (2 dəfə)

(Musiqi)

Əbəs sözdür bu əfsanə, (2 dəfə)
Düşübdür xəlqin ağzına. (2 dəfə)
Gərək Məcnun, gərək Leyli
Veribdirlər canın canə. (2 dəfə)

Pərdə enir. Hamı dağılır. Sərvər ilə Gülnaz qalırlar. Tarda segah çalınır,
pərdə qalxır.

S ə r v ər (oxuyur) –

Şəfayi-vəsl qədrin hicr ilə bimar olandan sor,
 Zülali-zövq şövqun təşneyi-didar olandan sor.
 G ü l n a z –
 Ləbin sirrini gəlib göftarə məndən özgədən sorma,
 Bu pünhan nüktəni bir vaqifi-əsrar olandan sor.
 S ə r v ə r –
 Gözü yaşlıların halın nə bilsin mərdümi-qafil,
 Kəvakib seyrini şəb ta səhər bidar olandan sor.
 G ü l n a z –
 Qəmindən şəm tək yandım, səbadən sorma əhvalım,
 Bu əhvali şəbi-hicran mənimlə yar olandan sor.
 S ə r v ə r –
 Məhəbbət ləzzətindən bixəbərdir zahidi-qafil,
 Füzuli, eşq zövqün zövqi-eşqi var olandan sor².
 G ü l n a z (*danışır*) - Sərvər, bu gün səni çox kefsiz
 görürəm, nə olub məgər?
 S ə r v ə r – Doğru deyirsən, mən dünəndən bəridir ki,
 fikirdəyəm.
 G ü l n a z – Nə olub, söylə görək?
 S ə r v ə r – O olubdur ki, atan səni bir özgəsinə ərə ver-
 mək istəyir.
 G ü l n a z (*qorxu ilə*) – Kim deyir onu?
 S ə r v ə r – Mən deyirəm, doğru yerdən bilmişəm.
 G ü l n a z – Bəs atam mənə heç zad deməyibdir.
 S ə r v ə r – Ola bilsin ki, bu gün deyər və bir də sənə nə
 deyəcəkdir, sənin borcun onun sözünə qulaq asmaqdır.
 G ü l n a z – Yox-yox, mən səndən başqa özgəsinə ərə
 getməyəcəyəm; qoy məni öldürsün, mən səni sevmişəm, sənə
 də gedəcəyəm.
 S ə r v ə r – Axı o ər məndən dövlətlidir.
 G ü l n a z – Cəhənnəmə olsun!
 S ə r v ə r – Məndən gözəldir.
 G ü l n a z – Çox mənə lazımdır!
 S ə r v ə r – Məndən cavandır.

G ü l n a z – İstər lap uşaq olsun, lazım deyildir.
 S ə r v ə r (*gülür*) – Yalan deyirəm, gözəlim Gülnaz! O
 kişi, doğrudur, məndən min kərrə dövlətlidir, amma özü
 qocadır, azından bir əlli yaşı vardır. Görsən qorxarsan.
 G ü l n a z – Bax, mən daha səbr edə bilmirəm: günü bu
 gün atama deyəcəyəm ki, mən səni sevirəm və səndən başqa-
 sına ərə getməyəcəyəm.
 S ə r v ə r – Yox, Gülnaz, heç elə eləmə! Sən mən deyənə
 qulaq as, yoxsa iş düz gətirməz. Mən bilirəm ki, sənin atan
 borclu düşübdür və pula da çox ehtiyacı vardır. O istəyir ki, bu
 qohumluqla o kişidən ki, adı Məşədi İbaddır, bir qədər pul
 yesin. Zərər yoxdur, qoy yesin. Sən atana heç bir söz demə və
 söz açsa deyinən ki, özün bilərsən. Sonra sənin işin yoxdur,
 mən bu işə təhər çəkmişəm.
 G ü l n a z (*bikef*) – Mən nə tövr razı olum ki, məni
 götürüb özgəsinə ərə versin.
 S ə r v ə r – Sən o barədə arxayın ol, məndən başqa sə-ni
 özgəsi ala bilməz, amma sən mən deyənə qulaq as!

Bu halda Sənəm daxil olur.

S ə n ə m – Bircə o gün ola idi ki, sizin toyunuzda süzə-
 süzə oynaya idim.
 S ə r v ə r – İnşallah, bu yaxında oynarsan.
 S ə n ə m (*sevinir*) – Necə? Yaxında toy eyləyirsənmi?
 S ə r v ə r – Yox, mən eyləmirəm, Rüstəm bəy Gülnazı
 özgəsinə ərə verir.
 S ə n ə m (*bikef*) – Buy!. Başıma xeyir! Bu nə sözdür?
 O ər kimdir?
 S ə r v ə r – Bir qoca kişidir.
 S ə n ə m – Buy!. Ağrım onun ürəyinə! Heç bunun kimi
 gözəl qız qoca kişiyyə gedərmə?
 S ə r v ə r – Zərər yoxdur, mən işi özgə curə, düzəldə-
 rəm. Gülnaz, sən bikef olma. Arxayın ol, kimin ixtiyarı var ki,
 yarı yarından ayıra bilsin.

(Musiqi)

Ü ç ü b i r y e r d ə -

Əcəb sözdür bu əfsanə, (2 dəfə)
Düşübdür xəlqin ağzına. (2 dəfə)
Gərək Məcnun, gərək Leyli
Veribdirlər canın canə. (2 dəfə)
Qapı döyülür.

S ə n ə m – Ax, deyəsən ağa gəlir. (Yüyürüb qapıdan baxır). Ay aman, ağa gəlir; dur qaç!

C ə p v ə p (tələsik) - Gülnaz, hələ ki, xudahafiz. Sən mən deyəndən çıxma, atana başqa söz demə.

G ü l n a z – Xudahafiz.

Sərvər gedir.
(Musiqi)

R ü s t ə m b ə y (daxil olur) –
Qızım, sənə yaylıq alım!

G ü l n a z –
Al, dədə, qurbanın olum!

R ü s t ə m b ə y –
Qızım, sənə başmaq alım!

G ü l n a z –
Al, dədə, qurbanın olum!

R ü s t ə m b ə y –
Qızım, sənə corab alım!

G ü l n a z –
Al, dədə, qurbanın olum!

R ü s t ə m b ə y –
Qızım, sənə tuman alım!

G ü l n a z –
Al, dədə, qurbanın olum!

R ü s t ə m b ə y –
Qızım, səni. Qızım, səni.
Qızım, səni ərə verim!

G ü l n a z –
Yox, dədə, qurbanın olum!
Yox, dədə, qurbanın olum!

(Musiqi)

R ü s t ə m b ə y (danışiq) – Qızım, yox deyirsən? Sənin üçün bir ər tapmışam ki, bir ər tapmışam ki, dövlət nə dövlət, pul saman kimidir! Özüdəcə abırlı bir kişidir. Hərçənd bir az yaş çoxdur, amma bir yaxşı adamdır ki, beləsini çıraqla axtarsan tapa bilməzsən!

S ə n ə m – Ah! Qoca olandan sonra heç nə! Ağrım onun özünə də, dövlətinə də!

R ü s t ə m b ə y – Ay qız, sən qıfilla, sən danışma, sən bu cür işləri anlamazsan, çünki sən bir heyvan layələmsən!

S ə n ə m – Nə qədər heyvan olsam da, mən cavan qızımı qoca kişiyyə ərə vermərəm! Heyf deyilmi? Vallah, bu saat onun dərdindən ölən cavanlar çoxdur ki, hər biri bir Yusif!

R ü s t ə m b ə y – Nə vaxt mən səni qoca kişiyyə ərə versəm, getmə! Qız mənimdir, mən bilirəm: istərəm qocaya verrəm, istərəm cavana! (Qıza) Razısanmı, qızım?

G ü l n a z – Nə deyirəm, mənim borcum ata sözüne baxmaqdır, özün bilərsən!

R ü s t ə m b ə y – Ağıllı qızım, gözəl qızım! Mən əvvəldən bilirdim ki, sən mənim sözümdən çıxmıyacaqsan. Odur ki, kişiyyə söz vermişəm, indi o kişi bu gün buraya gələcəkdir və səni də görmək istəyəcəkdir. Mən sənə izn verirəm ki, sən gedib onun ilə görüşəsən. Get görüş və özün də danış, qorxma!

S ə n ə m – Yəni batmış bu qədər çirkindir ki, adam qorxa da bilər?

R ü s t ə m b ə y – Ay qız, gəl sən danışma!

S ə n ə m – Axı deyirsən ki, qorxma; mən də soruşuram ki...

R ü s t ə m b ə y – Ay qız, yum ağzını!

S ə n ə m – Ağzımı yummamış, nə deyirəm ki?!.

R ü s t ə m b ə y – Ay heyvan, danışma deyirəm!

S ə n ə m – İndi mən nə deyirəm ki, acığın tutur.

R ü s t ə m b ə y – A mürtəd balası, danışma, qulluqçusan, otur qulluqçu yerində!

S ə n ə m – İndi mən nə deyirəm ki, pis söz demirəm ki?!

R ü s t ə m b ə y – Ay qız, kəs səsini!

S ə n ə m – Səsimi kəsməmiş mən nə deyirəm ki...

R ü s t ə m b ə y (*lap bərkdən*) – A qız, de qoy işimizi görək!

S ə n ə m – Mən nə qayıdıram ki...

R ü s t ə m b ə y (*daha bərk*) – A qız!.

Bu əsnada qapı bərk döyülür.

R ü s t ə m b ə y – Durun gəlin bəri, yəqin kişi gəldi.

Hamısı durub gedir.

(Musiqi)

M ə ş ə d i İ b a d (*daxil olur*) –

Mən nə qədər, nə qədər qoca olsam da,

Dəyərəm min cavana.

Çörəyi yemərəm mən yavana.

Yaxşı demərəm mən yamana,

Qurban edərəm mən canana

Malımı, pulumu, canımı mən.

Gəl, xanım, gəl yanıma,

Gəl, canım, gəl yanıma,

Gəl, yarım, gəl yanıma.

Gəl, mən ölüm, mən ölüm, mən ölüm gəl!.. (2 *dəfə*)

A quzum, gəl yanıma,

Canımı verərəm mən yarıma.

Qurban edərəm mən canana

Malımı, pulumu, canımı mən.

(Musiqi)

Yenə təkrar «Gəl, xanım, gəl yanıma».

(Musiqi)

R ü s t ə m b ə y (*daxil olur*) –

Məşdi İbad, sən bizə xoş gəlib, bizi şad elədin!

Bir de görüm nə oldu ki, nə oldu bizi yad elədin?

M ə ş ə d i İ b a d –

A kişi, sən öl, mən səni hamıdan artıq yad elərəm,

Sən qızı mənə vergilən, gör necə səni şad elərəm.

Musiqi çalınır, ikisi də oynayır.

R ü s t ə m b ə y –

Söylə görüm bir mənə,

Cib doludurmu pul ilən?

Gəl sənə mən qız verim,

Nə işin vardır dul ilən.

M ə ş ə d i İ b a d –

A kişi, sən öl, mən sənə

Nə qədər desən pul verərəm,

Sən qızı mənə vergilən,

Gör necə səni şad elərəm.

Musiqi çalınır, ikisi da oynayır.

M ə ş ə d i İ b a d –

Pul verimmi?

R ü s t ə m b ə y –

Vergilən!

M ə ş ə d i İ b a d –

Qız verərsənmi?

R ü s t ə m b ə y –

Verərəm!

M ə ş ə d i İ b a d –

Tez verimmi?

R ü s t ə m b ə y –

Vergilən!

M ə ş ə d i İ b a d –

Tez verərsənmi?

R ü s t ə m b ə y –

Verərəm!

M ə ş ə d i İ b a d –

R ü s t ə m b ə y – Degilən sən öl!
 Bu sən öl!
 M ə ş ə d i İ b a d – Bəs elə isə?
 R ü s t ə m b ə y – Ver əlini!
 M ə ş ə d i İ b a d – Bəs elə isə?
 R ü s t ə m b ə y – Ver əlini!
 M ə ş ə d i İ b a d – Degilən sən öl!
 R ü s t ə m b ə y – Bu sən öl!
 M ə ş ə d i İ b a d – Bəs elə isə?
 R ü s t ə m b ə y – Ver əlini!

Musiqi çalınır, ikisi də oynayır.

M ə ş ə d i İ b a d (*danışiq*) – İndi axır sözünü de görüm, qızı mənə verirənsənmi? Yoxsa vermirsən, gedib ayrı qız alaram, deyərəm ki, o olmasın, bu olsun!

R ü s t ə m b ə y – Mən öz sözümün üstündə duran adamam. Ancaq sən də gərək qabaqca bir balaca tədarük görə-sən. (*Əli ilə pula işarə edir*).

M ə ş ə d i İ b a d –
 Mən manat sənə bəsdirmi?

R ü s t ə m b ə y –
 Mən də üstə artır.

M ə ş ə d i İ b a d – A kişi, axı bunun bir anbar da toy xərci var.

R ü s t ə m b ə y – Doğrudur, ancaq nə eləmək? Hərgah bir qədər cavan olsa idin, bu iş sənün üçün ucuz tamam olardı,

amma heyf ki, qocasan, taxsır özündədir.

M ə ş ə d i İ b a d – A kişi, vallah, mən nə qədər qoca olsam da, min buğu burma cavana dəyəərəm. Sən nə fikir edirsən?! Ala, min beş yüz manat, qalanını da sonra verərəm (*pul çıxardıb verir*).

R ü s t ə m b ə y – Olar (*pulu alır*). Zərər yoxdur.

M ə ş ə d i İ b a d – İndi mən istəyirəm ki, bir qızı görüm, danışdırım, nə deyirsən?

R ü s t ə m b ə y – Heç sözüm yoxdur, əyləş, bu saat qızı göndərəm (*gedir*),

M ə ş ə d i İ b a d – Zarafat deyildir, bir ətək pul verirəm, bir baxım görüm, mal nə cür maldır, verdiyim pula dəyəərmi? Mənim istədiyim odur ki, özümə layiq adam olsun. Yoxsa məndən ötrü təfavüt yoxdur, o olmasın, bu olsun!.. (*Sükut*). A kişi, bircə mən bilmədim ki, camaat mənim harama qoca deyir! Vallah, görünür ki, xalqın gözü pis görür. Budur ayna, bu da mən. (*Aynaya baxır*). Allaha şükür, dişlərim hamısı cabəca, saqqalım da qapqara şəvə kimi. (*Diqqət ilə baxır*). Deyəsən burda bir dənə ağ tük vardır. Gərək dartam çıxsın. (*Dartır*). A zəhrimar!.. Görünür ki, heyvan balası dəllək hənani pis yaxıbdır. (*Çıxardır*). Puf!. Rədd ol, şarlətan!..Qoca odur ki, dişləri olmaya, gözü görməyə, qulaqları eşitməyə, özü də yerindən tərənə bilməyə; mən ki, əlhəmdülillah, quş kimiyəm. Maşallah deyim ki, göz dəyməsin. Özüm də əlli yaşım ya ola, ya olmaya. (*Güzgüyə baxıb ora-burasını düzəldir*). İndi mən parağımı nə cür qoyum ki, qızın xoşuna gəlsin: hərgah belə qoysam (*kəc qoyur*), onda qız qorxar, elə bilər ki, Bakı qoçusuyam. Əyər belə qoysam (*gözüniün üstə qoyur*), onda da qız ürkər, elə bilər ki, Qarabağın pambıq bəylərindənəm. Hərgah bu cürə qoysam (*lap dalı qoyur*), onda qızın məndən zəhləsi gedər. Elə bilər ki, Gəncə qumarbazıyam, əgər belənçik qoysam (*təpəsinə qoyur*), onda da Şamaxı lotusuna oxşaram. Bəs nə tövr qoyum? Hamısından yaxşısı budur ki, başı açıq oturram, onda qızın xoşuna gələr, elə bilər ki, abrazavannıyam.

Doğrudan da, mən bir qədər abrazavannıyam, çünki uruslar mən ilə çox alış-veriş eyləyiblər və mən onlardan urus dilini də yaxşı öyrənmişəm. Məsələn: işto katu, bajaluska, funt vosim qəpik, menşi nelza, nelza. (*Səs gəlir*). Aha, deyəsən qız gəlir; indi gərək mən seryoznıski olam. (Bir kreslo üstün- də bardaş qurub oturur).

Gülnaz ilə Sənəm daxil olur.

G ü l n a z – Uy, mən bu kişidən qorxuram!

S ə n ə m – Nə kifir kişidir, ay allah!

M ə ş ə d i İ b a d (*kəçara*) – Deyəsən, məndən qorxurlar. Zərər yoxdur; arvad kişidən qorxsa yaxşıdır. (*Onlara*). Bir deyin görüm, xanım hansınızdır, qulluqçu hansınız?

S ə n ə m – Mən qulluqçuyam, bu xanımdır. (*Otururlar*).

M ə ş ə d i İ b a d – Çox gözəl, çox əcəb! (*Kənara*). Heç qulluqçunun özü də yaman deyildir, amma xanıma söz yoxdur. Dəyər verdiyim pullara. (*Sükut. Heç kəs dinməyir. Məşədi İbad birdən-birə gözlərini Gülnazın başına tərəf dikib, diqqət ilə baxır*). Xanım, sən ki, saçın bu qədər qaradır, yəqin sən də mənim kimi həna qoyursan.

G ü l n a z – Xeyr, həna qoymuram!

M ə ş ə d i İ b a d – Hə!.. Çünki mən saqqalıma həna qoyuram, elə bildim ki, sən də saçına həna qoyursan. (*Kənara*). Amma lap nahaq yerə hənadan söhbət saldım, heç yeri deyildi.

G ü l n a z – Mənim başım hələ ağarmayıbdır ki, hənaya ehtiyacı ola.

S ə n ə m – Allaha şükür, xanım qocalmayıb ha!

M ə ş ə d i İ b a d (*tələsik*) – Xeyr, xanım, mənim də saqqalım ağarmayıbdır. Mən saqqalıma həna qoydum, qoymadım – həmişə qapqapa şəvə kimidir. Amma mən bir növ adətkərdə olmuşam və fars da deyir ki, «tərki-adət bə mövcibi mərəzəst»³. (*İrəli gəlir*.) Allah ölənlərinizə rəhmət eyləsin,

mənim rəhmətlik anam dəyərli ki, başımın hənasının vaxtı keçəndə başım ağrıyır. Çünki adətkərdə olmuşdu.

G ü l n a z – Yəqin sizin də saqqalınızın hənasının vaxtı keçəndə ağrıyır.

M ə ş ə d i İ b a d – Bəli, ağrıyır. Saqqalım bərk ağrıyır; bir də, mən sənə deyim, insanın başının, ya saqqalının ağılığı onun qocalığına dəlalət eyləməz. Bax, mən iki yaşında urus balası görmüşəm ki, başı ağappaq qar kimi; halbuki iki yaşında uşağa qoca demək olmaz. Və bir də siz mənim başıma diqqət edin, heç görün bir dənə ağ tük varmı? (*Başını göstərir*).

G ü l n a z – Heç qarası da yoxdur.

M ə ş ə d i İ b a d – Bəs bundan məlum olur ki, insan cürbəcür olar. Sizin ikinizin də canı üçün, indi dünya elə dönübdür ki, indiki ahıllar indiki cahıllardan min yaxşıdırlar. Məsələn, mən tarix-nadir kitabını yarısına qədər oxumuşam, ona görə hikmət elmindən yaxşı biliyim vardır. İnsanın zahiri nə qədər çirkin olsa, batili bir o qədər gözəl olar. Məsəl var ki, deyərlər: o olmasın, bu olsun. Əlbəttə, nə zərəri vardır, cavanlıq olmasın, pul olsun. Pul elə şeydir ki, qocanı cavan eylər və pulsuzluq da cavanı qoca eylər.

S ə n ə m – Görünür ki, sən çox pulun vardır.

M ə ş ə d i İ b a d – Sənin dövlətindən kefim çox kökdür. (*Əlini cibinə salıb, bir abbası çıxardır*). Buyur bu abbasını saxla, lazım olar, saqqıza verib çeynərsən.

S ə n ə m – Xeyr, çox sağ ol, pul lazım olsa, ağam ve-rər.

M ə ş ə d i İ b a d – Aha, o başqa məsələ. (*Pulu qoyur cibinə*). Heç pis arvad deyildir. (*Ona*). Bir mənə de görüm sən ərin var?

S ə n ə m – Xeyr, yoxdur.

M ə ş ə d i İ b a d – Çox gözəl. (*Kənara*). Qabaqdan bilsəydim əvvəlcə bunu alardım, sonra xanımi! (*Ona*). Kəfin necədir, yaxşı dolanırsanmı?

S ə n ə m – Nə üçün, şükür allaha, yaxşıyam.

M ə ş ə d i İ b a d – Çox gözəl. (*Gülnaza*). Xanım, heç

sən danışmırsan?

G ü l n a z – Mən qulaq asıram.

M ə ş ə d i İ b a d – Çox gözəl. Qulaq asmaq da yaxşı şeydir. (*Kənara*). Qərribə yerdəyəm, vallah, bir gözəl o yanımda, bir gözəl bu yanımda. Şair çox gözəl deyibdir ki (*oxuyur*):

Hüsn bağında gəzəsən,
Gülü sünbül dərəsən.
Sən kimi bir gözəli
Bağın içində görəsən.

G ü l n a z – Baxasan gül yanağına, olasan məstü xumar.

B i r y e r d ə – Deyəsən heç belə işrət olamaz, sən öləsən!

(Musiqi)

S ə n ə m –

Qoca kaftar, sənə on beş yaş olan qız nə gərək?
Qorxmayırsanmı ki, axırda gələ başa kələk.

G ü l n a z –

Sənə yüz yaşlı dul arvad yaraşar, ey dəyənək!

B i r y e r d ə – Uzünü it də görərsə yalamaz, sən öləsən!

(Musiqi)

M ə ş ə d i İ b a d –

Görürəm kim, mənə sən çox yetirirsən gözünü,
Qorxuram kim, ki axırda itirəsən özünü.

G ü l n a z –

İstəyirsənmi, sözün mən deyərəm lap düzünü,

B i r y e r d ə – Sən kimi bir qocaya qız yaramaz, sən öləsən!

G ü l n a z (*Dururlar*) – Hələ ki, xudahafiz, biz gedək.

M ə ş ə d i İ b a d – Ay çox sağ olun, allah pənahında olasınız! (*Gedirlər*). Bir dəli şeytan deyir ki, ikisini də birdən al!

R ü s t ə m b ə y (*daxil olur*) – Necədir, qızı bəyəndin?

M ə ş ə d i İ b a d – Qızı da bəyəndim, hələ desən qulluqçunu da!

R ü s t ə m b ə y – Bir beş-altı yüzdən keç, onu da sənə peşkəş eyləyim.

M ə ş ə d i İ b a d – Yox, o hələ sonranın işidir. Yaxşı, indi hələ ki, mən getdim!

R ü s t ə m b ə y – Yox, Məşədi, bir az dayan!

M ə ş ə d i İ b a d – Nə var ki?

R ü s t ə m b ə y (*yalançı sədaqət ilə*) – Məşədi İbad, sənün üzünə demirəm, amma sən bunu bil ki, mən sənün qohumluğunu özüm üçün böyük bir fəxr bilirəm. Ona görə bir balaca şadyanalıq edək. Bir neçə nəfər dost-aşna çağırmışam, indi bu saat gələrlər, oturub söhbət edirik.

M ə ş ə d i İ b a d – Rüstəm bəy! Çox adamlar mənimlə qohum olmaq istədilər, hətta qubernatın dilmancı Cəfər bəyin xalası oğlu Daşdəmir bəy – ki, mənə iki min manat pul verəcəkdir və səkkiz yüz otuz altı manat on dörd şahı mamiləsi edir, – keçən gün mənə deyirdi ki, bir qızım olubdur, qoy böyüsün, sənə verəcəyəm. Amma mən hər adamla qohum olmaq istəmirəm. Qərəz. Qonaqların kimdir?

R ü s t ə m b ə y – Birisi millətpərəst Həsənqulu bəydir ki, sən onu tanıyırsan.

M ə ş ə d i İ b a d – Yaxşı tanıyıram, mənə iki yüz manat da verəcəkdir.

R ü s t ə m b ə y – Birisi qəzetəçi Rzadır ki, tanıyırsan, birisi qoçu Əsgərdir ki, onu da tanıyırsan. Biri də intelligent Həsəndir ki, onu tanımazsan. Çünki o bir qədər mərdingirizdir, çox oxuyub deyən bir qədər başı xarab olubdur. (*Qapı döyülür*). Aha, gəldilər. Buyurun-buyurun!

Qapı açılır, Həsənqulu bəy, Rza, Əsgər, Həsən və xor daxil olurlar. Sonra səhnənin ortasında üç-üç durub, guya söhbət edir kimi oxuyurlar

(Musiqi)

H ə s ə n q u l u b ə y –

Deyirlər ki, toy olacaq.

R z a b ə y –

Məşdi İbad qız alacaq.

Ə s g ə p –

Söylə görüm toy haçandır?

H ə s ə n b ə y –

Doğrudurmu toy olacaq?

H a m ı –

Bəs nə vədə, nə vədə toy olacaq. (2 dəfə)

R ü s t ə m b ə y –

Allah qoysa, tez toy olar.

R z a b ə y –

Söylə görüm toy haçandır?

M ə ş ə d i İ b a d –

İnşaallah, tez toy olar.

H ə s ə n b ə y –

Doğrudurmu toy olacaq?

H a m ı –

Bəs nə vədə, bəs nə vədə toy olacaq. (2 dəfə)

H ə s ə n q u l u b ə y –

Yəqindir ki, bu toyda...

Ə s g ə r –

Bu toyda...

H ə s ə n b ə y –

Bu toy, bu toy, bu toyda...

H a m ı –

Cib dolacaq, dolacaq pullar ilən. (2 dəfə)

Bəs nə vədə, nə vədə toy olacaq. (2 dəfə)

(Musiqi)

R ü s t ə m b ə y – Həzərat! Əhvalat özünü məlumdur. Mən gözümün ağı-qarası olan bir qızımı, bax, bu kişiyə ərə verirəm.

R z a b ə y (kənara) – Kişiyə yox, kişinin puluna.

R ü s t ə m b ə y - Və özüm də bu qohumluğu özüm üçün...

R z a b ə y – Pul dağarcığı hesab edirəm.

R ü s t ə m b ə y – Böyük bir şərəf hesab edirəm.

H a m ı – Əlbəttə, əlbəttə. Allah mübarək eləsin!

Bu əsnada nöqərlər daxil olub, stol qururlar və üzərinə butulka, stakan və «zakuska» düzürlər.

R ü s t ə m b ə y – Həzərat! Təvəqqə edirəm stola əyləşin; bir qədər boğazımızı yaş edək.

Hamı oturur, Məşədi İbaddan başqa.

R z a b ə y – Bəs Məşədi İbad?

M ə ş ə d i İ b a d – Xeyr, məni bağışlayın, mən pəhrizəm. Siz öz işinizlə məşğul olun, mən buradaca əyləşərəm. (Bir tərəfdə bir kreslodə əyləşir).

H ə s ə n q u l u b ə y – Həzərat! Təvəqqə edirəm stakanlarınızı doldurasınız və mənə də izn verəsiniz ki, bir neçə kəlmə söz deyim.

H a m ı – Buyur, buyur,

H ə s ə n q u l u b ə y – Həzərat! Özünü məlumdur ki, dünya getdikcə xarablaşır, yəni mən onu demək istəyirəm ki, bu dünya getdikcə xarab olur; öylə ki, hamının qəlbi pə-zulub, min cür hiylə ilə dolur, yəni mən onu demək istəyirəm ki, bu dünyada təmiz və saf qəlbli adam tapmaq çətinidir.

M ə ş ə d i İ b a d (kənara) – Ələlxüsus mənim kimi axmağı ki, sənə iki yüz manat verib, iki ildir ki, ala bilmirəm.

H ə s ə n q u l u b ə y – Yəni mən onu demək istəyirəm ki, bu qədər çirkin ürəkli və qara qəlbli adamlar içində bir nəfər də saf dərun və qəlbi pak adam görmək necə böyük xoşbəxtlikdir. İndi mən onu demək istəyirəm ki, həmin o kənardə oturan Məşədi İbad həmin saf dil adamların ən böyüyüdür, ona görə qalxızaq bu badəni onun sağlığına. Ya-

şasın Məşədi İbad!

H a m ı – Yaşasın, yaşasın, Məşədi İbad!

Ə s g ə r (*Ayağa durur, çox bərk danışır*) – Günlərin bir günü, axşam saat doqquzda bazardan gəlirdim. Ada, bir də gördüm ki, birisi dalımca gəlir. Bir az getdim gördüm ki, yenə gəlir. Dedim, yəqin ki, mənimlə düşməndir, o saat piştovu⁴ belimdən çıxartdım (*göstərir*), çəkdim yuxarı ayağa, dedim: ədə, dayan! Bir də gördüm dalımca gələn götürüldü; ədə, dayan, ədə, dayan!.. Dayanmadı, part, bir güllə!. Bir də gördüm: şarap!.. Yıxıldı yerə. Dedim, baxım görüm kimdir? Bir də gördüm kim?.. Həmin bu Məşədi İbad! Dedim, yəqin kişini öldürmüşəm. Amma, allahdan olan kimi, güllə dəyməmişdi. (*Gəlir yanına*). Sağ ol Məşədi İbad! Sağlığına içirəm.

M ə ş ə d i İ b a d – Çox sağ ol! (*Kənara*). Heç görün dəxli var?

R z a b ə y (*durur*) – Əfəndilər, müsaidənizlə bir qac kəlmə söz ifadəsinə əşəddi ehtiyacım vardır. (Heç kəs dinməyir). Əfəndilərim, sükut eyliyirsiniz, əcəba, müsaidə verməyirsinizmi! (*Yenə heç kəs dinmir*). Əfəndilər, bir də cavab verməyəcək olsanız, bu mübhəm sükutinizi kəndim üçün böyük bir həqarət ədd edəcəyəm. Bəkləyürəm, əfəndilərim! (*Yenə heç kəs dinməyir*). Rüstəm bəy, bəndənizi təhqir etmək fikriniz var idisə, nə üçün bunu xanənizdə icra edirsiniz, bunu başqa bir yerdə əda etmək qabil dəyildimi?⁵.

R ü s t ə m b ə y – Çox sağ ol, çox razıyam!

R z a b ə y (*acıqlı*) – Canım, siz anlamıyorsunuz ki, mən nə deyirəm; ya həqarətim? Oylə isə, mən burada otur-mam! (*Tələsik papağını geyir*).

R ü s t ə m b ə y – Rza bəy, hara buyurursan?

R z a b ə y – Canım, mən həqarət qəbul edən adam deyiləm, on dəqiqədir ki, sizdən söz deməyə izn istəyirəm, amma cavabında dinməyirsiniz; bu böyük həqarətdir, sabah bunu qəzetəmdə yazaram.

H ə s ə n q u l u b ə y – Deməli, sən bizdən izn istəyir-

mişsən? Əşi, vallah, mən elə bildim ki, sən nitq söyləyirsən, başa düşə bilmədim.

O b i r i l ə r i – Vallah, biz də başa düşmədik.

M ə ş ə d i İ b a d – Axı, o qədər qəliz danışırısan ki, bilmək olmur ki, nə deyirsən. Mənim özüm tarix-nadir kitabını yarısına qədər oxumuşam, amma sənin dilini anlamıram. Bu bisavadlar neyləsin? (*Rüstəm bəy durub Rzanı oturdur*).

R ü s t ə m b ə y – Sən allah, bizi məyus etmə, bağış-la, anlamadıq. Bisavad adamıq.

H ə s ə n b ə y (*ayağa durur*) – Qaspoda, mənə pazvolt eyləyin, bir-iki kəlmə Rüstəm bəy haqqında söz söyləyim!

H a m ı – Buyur-buyur!

M ə ş ə d i İ b a d – Görək, bu nə deyir?

H ə s ə n b ə y – Qaspoda! Platon demişdir ki, çelovek jivotnoye obşestvennoye, yəni insan bir sürü heyvandır.

M ə ş ə d i İ b a d – Heyvan özünsən!

H ə s ə n b ə y – Məşhur uconıy Darvin də bütün hamıya dokazat eylədi ki, insan meymundan əmələ gəlir. Darvinin bu sözü ilə saqlasitsya olmaq üçün gedib Afrikadakı «buşmen»lərə və «kontintot»lara baxmaq lazım deyil. Ancaq dovolno çto, bizim bu məclisimizdə oturan Məşədi İbada baxmaq lazımdır. (*Hamı başını aşağı salır*). Bu sözlər ilə mən Məşədi İbadı askarbit eyləmək istəmirəm, mən özüm də meymuna bənzəyirəm. Amma bir o qədər yox. Nə Məşədi İbad isə lap arangutan meymunudur ki, durubdur. Mən yenə povtarit eyləyirəm ki, mənim qəsdim Məşədi İbadı askarbit eyləmək deyildir. Ancaq mən onu yetirmək istəyirəm ki, pozvolte, Məşədi İbadın nəyi və harası Rüstəm bəyə xoş gəlir ki, gözəl qızı olan madmazel Gülnazı ona verir? Gözəlliyi? Xeyr! Məşədi İbad, ərz eylədim ki, çirkindir.

M ə ş ə d i İ b a d – Mürtəd oğlu mürtədi yıxıb ağzına-ağzına vurasan.

H ə s ə n b ə y – Cavanlığı? Xeyr, Məşədi İbad qocadır. Bəs nəyi? Neujeli Məşədi İbadın pulu, malı, dövləti? Xeyr,

xeyr, Rustəm bəy pulagir adam deyildir. Nakones, bəs nəyi? Bu saat ərz eyləyim. Bax, biz burada şərab içirik, amma Məşədi İbad içmir. Deməli, Məşədi İbad nədir? Məşədi İbad istinni müsəlmanındır; i tak, Rustəm bəy öz qızını, mənim mneniyama görə, Məşədi İbadın istinni müsəlmanın olmağına görə veribdir, ona görə yaşasın Rustəm bəy!

H a m ı (*yavaşdan*) – Yaşasın, yaşasın!

R z a b ə y – Maşallah bu kəlama!

H ə s ə n q u l u b ə y – Daha nitq demək lazım deyildir.

Duraq ayağa!

H a m ı – Duraq! (*Dururlar*).

Ə s g ə r – Yavaş-yavaş getmək vaxtı dəyildirmi?

H a m ı – Bəli, vaxtdır.

H ə s ə n q u l u b ə y – Rüstəm bəy, xudahafiz (*əl verir*). Məşədi İbad, xudahafiz (*əl verir*).

Ə s g ə r – Rustəm bəy, xudahafiz, Məşədi İbad, xudahafiz.

H ə s ə n b ə y – Rüstəm bəy, xudahafiz, Məşədi İbad, xudahafiz (*əl verir*).

M ə ş ə d i İ b a d (*açıqlı*) – Cəhənnəm ol o yana, mürtəd! Mənə meymun deyib, sonra da əl verirsen?

R ü s t ə m b ə y – Nə oldu, nə oldu?

H ə s ə n b ə y – Pozvolte, pozvolte, ya yemu zadam, merzavsu!

Hamı yığılır. «nə oldu, nə oldu?» Deyib, aralaşdırırlar, şuluqluq düşür.

(Musiqi)

H ə s ə n b ə y –

Mən sənə tay-tuş deyiləm, vurram başın, (*2 dəfə*)

Darbadağın lap dağılar, rədd ol burdan (*2 dəfə*)

H ə s ə n q u l u b ə y –

A gedə, Həsən, bəs deyilmi, eyb olsun ki, İntiligent ola-ola savaşırsan. (*2 dəfə*)

M ə ş ə d i İ b a d –

Qoy mənə bir ağzın əzim bu mürtədin, (*2 dəfə*).

Meymun özü ola-ola mənə deyir.

H a m ı –

A gedə, ayıbdır sizə bu rəftar, rəftar, (*2 dəfə*)

Xalqın evində dava etmək pis şeydir.

Xalqın evində dava etmək pis şeydir.

Adama yaraşmaz, adama yaraşmaz,

Adama yaraşmaz, maz, maz, maz, maz, maz...

PƏRDƏ

İKİNCİ PƏRDƏ

Rüstəm bəyin həyəti ilə küçədə vəqə olur. Rüstəm bəyin həyəti hasar ilə məhsurdur. Pərdə qalxdıqda həyətdə Sərvər ilə Gülnaz görünür. Pərdədən qabaq musiqi çalır. Sonra tarda «şahnaz» çalınır. Pərdə qalxır.

S ə r v ər –

Cahanda var görəsən dərdi-eşqə bir çara,
Bu eşq o eşqdır ki, Məcnuni qoydu avara.

G ü l n a z –

Bu eşq o eşqdır ki, Fərhada dağı çapdırdı,
Dübarə tişəni çaldırdı başa o biçərə.

(Musiqi)

İ k i s i b i r y e r d ə –

Çün bahar oldu açıldı...
Gül açıldı hər yanda.

(Musiqi)

Çün bahar oldu açıldı...
Gül açıldı hər yanda.
Bülbül etdi ahü zarü
Nalə çəkdi oxudu (2 dəfə)

(Musiqi)

Çünkü gördü xari bülbül,
Söylədi ki, ey birəhm!

(Musiqi)

Çünkü gördü xari bülbül
Söylədi ki, ey birəhm!

Səndə yoxdur eşq odu,
Gəl həzər et naləmdən. (2 dəfə)

(Musiqi)

Aşiq oldur ki, veribdir canini ol canana.

(Musiqi)

Aşiq oldur ki, veribdir canini ol canana,
Verməyibse canini ol aşiq olmaz canana. (2 dəfə)

Bu əsnada Məşədi İbad, əlində bir yaylıq alma və armud küçədən gəlib, hasarın yanında dayanır.

M ə ş ə d i İ b a d – Mən istəyirdim ki, adaxlıbazlığa gecə gələm, halbuki gündüz də bu hasardan aşmaq çətinidir. Ya allah!.. (*İstəyir hasardan aşsın, amma bacarmayır*). Yox, görünür ki, mümkün olmayacaq. Qoy bir hambal çağırım, ayağımın altında yatsın. (*Çağırır*). Ada, hambal!

H a m b a l (*yüyyürür*) – Nə deyirsən, Məşədi? Yükün nədir? (*Kəndirini çıxardır*).

M ə ş ə d i İ b a d (*cibindən bir abbası çıxardır*) – Al abbasını, ayağımın altında yat.

H a m b a l – Məşədi, olmaya oğurluğa gedirsən?

M ə ş ə d i İ b a d – Kəs səsini, axmaq! Adaxlıbazlığa gedirəm!

H a m b a l – Məşədi, allah qüvvət versin, amma belimi şikəst eylərsən. (*Yıxılır. Məşədi İbad onun belinə çıxır və hasardan baxır*).

M ə ş ə d i İ b a d – Ada, hambal, o yaylığı mənə ver!

H a m b a l – Məşədi, tərپənsəm yıxılırsan ki...

M ə ş ə d i İ b a d – Dayan görüm! (*Düşüb yaylığı götürür, bir də çıxanda yaylıq açılır, alma, armud yerə dağılır*).

M ə ş ə d i İ b a d (*hasardan baxır*) – Qız oradadır, yanında da bir oğlan var. Görəsən o kimdir?

G ü l n a z (*onu görüb*) – Vay, dədəm vay!.. O kimdir? mən qaçıram! (*Qaçır*).

M ə ş ə d i İ b a d (*Sərvərə*) – Oğlan, sən kimsən?

S ə r v ə r – Bəs sən kimsən?
M ə ş ə d i İ b a d – Mən Məşədi İbadam!
S ə r v ə r – Mən Sərvərəm!
M ə ş ə d i İ b a d – Bəs sən orda nə qayıırırsan?
S ə r v ə r – Bəs sən orda nə qayıırırsan?
M ə ş ə d i İ b a d – Mən adaxlıbazlığa gəlmişəm!
S ə r v ə r – Mən də adaxlıbazlığa gəlmişəm!
H a m b a l – A Məşədi İbad belim şikəst oldu.
M ə ş ə d i İ b a d – Ada, dayan görüm bu nə deyir!
Qoçaq, sən kimin adaxlısısan?
S ə r v ə r – Qoçaq, bəs sən kimin adaxlısısan?
M ə ş ə d i İ b a d – Mən Rüstəm bəyin qızı Gülnaz xanımın!
S ə r v ə r – Mən də Rüstəm bəyin qızı Gülnaz xanımın!
M ə ş ə d i İ b a d (*acıqlı*) – Kəs səsini, axmaq! Sənin nə ixtiyarın var ki, mənim adaxlımın adını çəkirsən?
S ə r v ə r – Axmaq sənsən ki, hasara dırmaşırsan!
H a m b a l – A Məşədi, belim qırıldı, düş aşağı!
M ə ş ə d i İ b a d – Qurban olasan bu altımdakı hambala, yoxsa əhədini kəsərdim! (*Düşür*).
S ə r v ə r – Heç bu iş pis olmadı, görək axırı nə olacaq?
H a m b a l – Məşədi, belim sınıbdır, bir abbası da verəcəksən.
M ə ş ə d i İ b a d (*hambala*) – Heç başa düşmürəm ki, bu nə işdir?
H a m b a l – Məşədi, deyəsən qızın iki namizədi vardır?
M ə ş ə d i İ b a d – Əşi, mən qızın halalca adaxlısı ola-ola hasarın bu taynda qalım, bir dələduzun birisi də o tayda olsun? Ay bivəfa arvad! (*Fikrə gedir*).

(Musiqi)

M ə ş ə d i İ b a d (*rast oxuyur*) –
Mən nə danəstəm öz əvvəl ke, to bi mehro vəfai,
Əhdi nabəstən əz on beh ke, ba bəndi ya nə pai⁶.
Burada mənim yadıma Leyli və Məcnun əhvalatı düşür.

Məcnun o tayda ahü zar edir,
Leyli bu tayda əğyar ilə eyş edir.

(Musiqi)

İndi mən bu tayda hambal ilə qalmışam,
Yarım da o tayda əğyar ilə söhbət edir.

(Musiqi)

Yox, mən o məcnunlardan deyiləm, bu saat gedib qoçuları buraya yığacağam! (*Gedir*).

Gülnaz ilə Sərvər çıxıb oxuyurlar.

S ə r v ə r (*şikəstəyi-fars oxuyur*) –
Ey mələksima ki, səndən özgə heyrandır sana,
Həqq bilir, insan deməz, hər kim ki, insandır sana
Verməyən canın sənə bulmaz həyati-cavidan,
Zindeyi-cavid ona derlər ki, qurbandır sana⁷.
G ü l n a z v ə S ə r v ə r (*təsnif oxuyurlar*) –
Gözəlim sənsən mənim,

(Musiqi)

Mehribanım, həmdəmənim.

(Musiqi)

Dəxi yoxdur heç qənim,
Çox şükür sənə, ey xuda!
Olmadıq biz əğyarə fəda. (*2 dəfə*)

(Musiqi)

Sən mənimsən, mən sənin.

(Musiqi)

Ola bilməz özgənin.

(Musiqi)

Həmi bir can, bir tənin,

Çox şükür sənə, ey xuda!
Olmadıq biz əğyarə fəda. (2 dəfə)

(Musiqi)

Dərdimə tapdım dava,
Qalmadı heç bir cəfa. (2 dəfə)
Axır ki, gördük cəfa,
Çox şükür sənə, ey xuda!
Olmadıq biz əğyara fəda.
Əğyara fəda, əğyara fəda... (2 dəfə)

Bu əsnada Qoçu Əsgər və başqa adamlar gəlib, Məşədi İbadla birlikdə hasarın dalında dayanıb baxırlar.

Məşədi İbad – Eşidirsiniz? Bayatı oxuyur.

Bunlar hasarın dəşiklərindən baxırlar.

Gülnaz –

Aləmi pərvanəyi-şəmi-camalın qıldı eşq,
Cani-aləmsən, fəda hər ləhzə min candır sana⁸.

Əsgər – Oxa!. Qız da oxuyur ki!

Məşədi İbad – İndi gördünmü iş nə haldadır?

Əsgər – Məşədi İbad, bir bəri zəhmət çək (qabağa gətirib, nə isə deyir).

Sərvər –

Çıxma, yarım, gecələr, əğyar tənindən sakın,
Sən məhi-övcü-mələhətsən, bu nöqsandır sana⁹.

Əsgər – İki min manat pul verərsən: bir min mənim, bir min də yoldaşlarımla.

Məşədi İbad – Mən yazıq bir o qədər pulu sənə haradan verim?

Əsgər – Özün bil, istərsən çıxmaq gedək. Sən də ca-maat içində biabır ol. Heç kəs də sən ilə alver etməz. Sənin kimi

binamus adamı biz heç içimizə qoymarıq. Adə, gedək!

Məşədi İbad – Bir bura bax. Yaxşı, verərəm. Sabah gəl pulları apar, amma indi bircə əvvəl bu oğlanı öldür, yoxsa onun səsinə eşitdikcə bağrım çatlayır.

(Musiqi)

Qoçular –

Ey, kimsən orda, aç qapını!
Aç qapını, gələk səni öldürək!

(Musiqi)

Piştə doludur, hazır etmişik,
Aç qapını, gələk səni öldürək!
Ey, kimsən orda, aç qapını!
Aç qapını, gələk görək kimdir o.
Ey kimsən, ey, aç qapını!
Aç qapını, gələk səni öldürək!

Gülnaz –

Ax, Sərvər, qorxuram, səni öldürər bunlar.

Gəl tez buradan qaçaq, tez-tez, gedək özgə şəhərə.

Ah, Sərvər, qorxuram,
Açma gəl qapını sən.
Yoxsa səni öldürər
Qoçunun gülləsi.
Gəl bəri, Sərvər, gəl!

Qoçular –

Aç qapını!

Sərvər –

Söyləyin görüm bir siz,
Nə istəyirsiniz məndən?
Nə lazım sizə bu evdən,
Ta xəlqin qapısından.
Qorxmuram mən sizdən,

Hər nə bilsəniz edin!
Yaxşısı budur, siz gedin,
Öz iş-gücünüzə.

Q o ç u l a r –

Sənsən Məşədi İbadın
Gəlnin əlindən alan.
Sənsən xəlqin evin yıxan.
Səndə vardır çox günah,
Gəldik səni öldürək.
Ta kim, Məşədi xoş olsun.
Biz də ondan pul alağ,
Eysü işrətə məşğul olağ
Ondan biz!

Ə s g ə r (*qoçulara*) – Çıxardın piştoları, hazır olun! Mən bir, iki, üç dedikdə siz atın! Hazır olun! Bir... iki...

Sərvər fit çalır, qaradovoy çağırır. Qoçular həməən saat qoyub qaçirlar. Hambal ilə Məşədi İbad dəxi qaçirlar. Sərvər gülür.

G ü l n a z – Ax, qorxudan ürəyim üstümdə durmur.

S ə r v ə r – Heç qorxma, bəri gəl, gedək otağa.
(*Gedirlər*).

Bu əsnada Rüstəm bəy küçədə vaqe olub, həyəətə girmək istəyir.

R ü s t ə m b ə y – Hərçənd Məşədi İbadın bir-iki min manat qulağını kəsdim, amma Gülnaza yazığım gəlir. Binəva bədbəxt olacaqdır. Mənim qızım Məşədi İbadın tayı deyildir, amma nə eyləmək, pulsuzluğun üzü qara olsun.

İstəyir ki, içəri girsin, bu əsnada Sərvər dəxi həyətdən çıxır.
Bunlar biri-birini görüb, bir qədər təəccüb ilə baxışırlar.

R ü s t ə m b ə y – Sən kimsən və mənim evimdə nə qayırırsan?

S ə r v ə r – Mən bir student babayam və sənin evində heç nə eyləmirəm.

Gülnaz ilə Sənəm çıxırlar.

R ü s t ə m b ə y (*acıqlı*) – Bu saat de görüm, nə cürət edib mənim evimə gəlibsən?

G ü l n a z – Öldürəcəkdir, hamımızı qıracaqdır.

S ə n ə m – Allah, sən saxla, yazıyıq!..

S ə r v ə r – Mən sənin evinə heç vaxt gəlməzdim, hərgah, sənin qızına aşıq olmasaydım və sənin qızın da mənə aşıq olmasa idi.

R ü s t ə m b ə y (*hirs ilə*) – Bu nə sözdür danışırсан? Nə cürət edirsən? Bu saat başına bir patron çaxaram ki, beynin dağılar.

S ə r v ə r – Patronu mən özüm çaxacağam.

R ü s t ə m b ə y – Kimə?

S ə r v ə r – Özümə!

R ü s t ə m b ə y – Bu nə sözdür!

S ə r v ə r – Çünki mən Gülnazı öldürəndən sonra daha özüm yaşamayacağam.

R ü s t ə m b ə y (*acıqlı*) – Sən mənim qızımı öldürə bilməzsən!

S ə r v ə r – Sənin xəbərin olmayacaqdır.

R ü s t ə m b ə y – Neçün?

S ə r v ə r – Çünki əvvəlcə səni öldürəcəyəm.

R ü s t ə m b ə y – Bu nə danışır, ədə, dəlidir nədir?

S ə r v ə r – Bax, sən bu qızı bədbəxt eyləmək istəyir-sən. Amma mən, Sərvər, sən Rüstəm bəyə deyirəm ki, hərgah bunu mənə verməsən, onda bir güllə sənə, bir güllə qıza və bir güllə də özümə vuracağam! (*Gedir*).

R ü s t ə m b ə y – Bacı oğlu, bir bura bax! Axı, mən özgəsinə söz vermişəm, iş-işdən keçibdir.

S ə r v ə r – Hərgah sən mənə deyənə razı olsan, işi düzəldərəm.

R ü s t ə m b ə y – Nə tövr düzəldərsən?

S ə r v ə r – Əvvəl de görüm, acığın soyudumu?
R ü s t ə m b ə y – Soyudu.

Sərvər əyilib onun qulağına nə isə deyir.

R ü s t ə m b ə y – Əşi, qoy görək! Eylə də iş olarmı?
S ə r v ə r – Sənin canın üçün, mən düz deyirəm, razı-
sanmı?

R ü s t ə m b ə y – Yaxşı, razıyam, amma bəlkə baş
tutmadı?

S ə r v ə r – Onda qızı hər kəsə istəyirsən ver!

R ü s t ə m b ə y – Çox gözəl!

S ə r v ə r – Amma sən Məşədi İbada heç bir söz demə
və onu tələsdir ki, tez toy eləsin.

R ü s t ə m b ə y – Çox gözəl, deyəsən ağıla batan şey-
dir, görək?

S ə r v ə r – Bax, əyər iş tutdu – tutdu və illah tutmadı.

(Musiqi)

H a m ı –

Babalın Sərvərin boynuna. (2 dəfə)

S ə r v ə r –

Əyər işi düz eləməsəm.

R ü s t ə m b ə y –

Düz eləməsən.

S ə r v ə r –

Gər bacarmasam...

Rüstəm bəy-

Gər bacarmasan...

H a m ı -

Babalın Sərvərin boynuna. (2 dəfə)

Musiqi çalınır, oynayırlar və sonra gedirlər. Məşədi İbad pərişan və
pəjmürdə bir hal ilə küçədə vaqe olur, hambal da dalınca.

(Musiqi)

M ə ş ə d i İ b a d (bayatı oxuyur) –
Ayrı düşdüm yarımndan,
Əl çəkmişəm canımdan.
O qədər başımı itirmişəm ki,
Adım çıxıb yadımdan.

H a m b a l –

Mən aşiq o kəndə də,
Belə o kəndə də, bu kəndə də.
Belə əcəb oğlan qoyub getmişəm
A bu kişini əkən dədə!¹⁰

Küçə adamları hamısı buraya yığılırlar.

M ə ş ə d i İ b a d –

İşlərim hamısı zülüm getdi.
At axtardım çulum getdi.
Cavan qıza bel bağladım,
Beş min manat pulum getdi.

(Musiqi)

A d a m l a r –

Əvvəldən aşına idin, yad oldun nədən? (2 dəfə)

Səni qoydu qaçdı o nazik bədən!

Ay belə iş olmaz, bala,

Heç belə iş olmaz!

Aman, aman, aman, aman,

Ay belə iş olmaz, bala,

Heç belə iş olmaz!

M ə ş ə d i İ b a d –

Əvvəldən bilsəydim verməzdim pulu, (2 dəfə)

Xəlqin eyləməzdim cibini dolu.

Ay maralım, Gülnaz, bala, ay maralım, Gülnaz!

Aman, aman, aman, aman!..

Ay maralım, Gülnaz, bala, ay maralım, Gülnaz!

A d a m l a r –

Dedin, qocalıqda bir qız alasan, (2 dəfə)

Cavan qızı alıb evə salasan.

Ay belə iş olmaz!..

H a m b a l – A Məşədi, belim sınıbdır, sən gəl bir abbası da vergilən.

M ə ş ə d i İ b a d (*lap azarlı kimi*) – A gedə, rədd ol başımdan! Mən nəyin dərdindəyəm, sən nəyin dərdindəsən. Təki mənim də dərdim sənə kimi bir abbası olaydı.

Millətpərəst Həsənqulu bəy gəlir.

H ə s ə n q u l u b ə y – Məşədi İbad, salamünəleyküm. A kişi, bu nə işdir? Eşitdim ki, qızın iki adaxlısı vardır?

M ə ş ə d i İ b a d – A Həsənqulu bəy, sən allah, indi insaf eyləyin. Sənənin yanında Rüstəm bəy demədi ki, qızı sənə verirəm?

H ə s ə n q u l u b ə y – Dedi!

M ə ş ə d i İ b a d – Sonra məni evinə çağırmadı?

H ə s ə n q u l u b ə y – Çağırdı!

M ə ş ə d i İ b a d – Siz də qonaq gəlmədiniz?

H ə s ə n q u l u b ə y – Gəldik!

M ə ş ə d i İ b a d – Qonaqlıqda məni mübarək zad eləmədiniz?

H ə s ə n q u l u b ə y – Elədik!

M ə ş ə d i İ b a d – Birisi də mənə orada meymun demədi?

H ə s ə n q u l u b ə y – Dedi!

M ə ş ə d i İ b a d – Mən də onunla dalaşmadım?

H ə s ə n q u l u b ə y – Dalaşdın!

M ə ş ə d i İ b a d – Siz də bizi aralaşdırmadınız?

H ə s ə n q u l u b ə y – Aralaşdırdıq!

M ə ş ə d i İ b a d (*bərkdən*) – Bəs bu nə kələkdir ki, Rüstəm bəy mənim başıma gətirir, özü də hələ mənim beş min manat pulumu yeyibdir.

H ə s ə n q u l u b ə y – Sən heç qəm eyləmə. İş düzəltmək asandır. İstərsən mən düzəldərəm!

M ə ş ə d i İ b a d – A kişi, atana allah rəhmət eyləsin, düzəlt, düzəlt, yoxsa əhvalım çox pərişandır.

H ə s ə n q u l u b ə y – Çox gözəl! Onda tez ol, bir beş yüz manat ver, çünki bu işdə bir balaca pul lazımdır.

M ə ş ə d i İ b a d (*təccüb ilə*) – Nə? Beş yüz manat pul verim?!

H ə s ə n q u l u b ə y – Əlbəttə, pulsuz olmaz ki!..

M ə ş ə d i İ b a d – Ə kişi, vallah, mən dağıldım, mən söküldüm, mən bu qədər pulu haradan alım verim!

H ə s ə n q u l u b ə y – Özün bilərsən, amma mən belə güman edirəm ki, beş min manat verən adam, beş yüz də verə bilər, artıq pul deyildir.

M ə ş ə d i İ b a d (*əlini qoynuna salıb pul çıxardır*) – Çünki oldun dəyirmançı, çağır gəlsin də, Koroğlu! Bu bir yüz, bu iki yüz, bu üç yüz. Özün də mənə iki yüz boşlusan, elədi beş yüz.

H ə s ə n q u l u b ə y – Hə!.. İndi işi düzəldərəm, ancaq sən bir qəzetəçi Rzanı da gör, çünki Rüstəm bəy qəzetədən çox qorxan adamdır. (*Baxır*), Aha, budur, özü də gəlir.

Rza vaqə olub Həsənqulu bəyə baş əyir və
Məşədi İbadın yanına gedir.

R z a b ə y – Salamünəleyküm, Məşədi! A kişi, bu nə əhvalatdır, deyirlər ki, qızın iki adaxlısı var imiş!

M ə ş ə d i İ b a d – Ay Rza bəy, səndən bir təvəqqəm var, sən gəl qələmi al əlinə və bu əhvalatı qəzetədə yaz, Rüstəm bəyi biabır eylə, çox təvəqqə edirəm!

R z a b ə y – Bağışlayın, Məşədi, mən onu eyləyə bilmərəm!

M ə ş ə d i İ b a d – Neçün?

R z a b ə y – Çünki o cür şey mənim məsləkimə müğayirdir, bu iş sənənin öz xüsusi işidir, camaata nə dəxli var

qəzetədə yazam?!

M ə ş ə d i İ b a d – A kişi, vallah, elə bunun özü qəzet əhvalatıdır.

R z a b ə y – Yox, Məşədi. Mən bacarmaram və heç vaxt müğayir-məslək iş görə bilmərəm!

M ə ş ə d i İ b a d (*əlini cibinə salıb, bir yüzlük çıxardır və guya kağız əvəzinə göstərir*). A kişi, axır bu bir parça kağızı yazmaq çətin şeydirmi?

R z a b ə y (*pulu görür*) – Hə! Bu başqa məsələdir, indi başa düşdüm ki, sən nə deyirsən; yazaram, çox yaxşı yazaram!

M ə ş ə d i İ b a d – Bax, elə yaz ki, xalq oxuyub Rüstəm bəyə zad eyləsin... Adı nədir?.. Siz ona nə deyirsiniz?

R z a b ə y – İzhari-nifrət!

M ə ş ə d i İ b a d – Hə, hə!. İzhari-nifrət, izhari-nifrət!

Bu halda intelligent Həsən gəlir.

H ə s ə n b ə y – Sən keçən səfər məni askarbit eləmişsən, zato mən səni suda çəkmişəm.

M ə ş ə d i İ b a d – A kişi, sən allah, əl çək məndən. Mənə meymun dedin bəs deyil, sonra da suda çəkirsən?!

H ə s ə n b ə y – Xeyr, əl çəkmərəm, gərək suda cavab verəsən.

M ə ş ə d i İ b a d – Ay camaat, mən burda öz həşrimə qalmışam, bu da gəlibdir ki, səni suda çəkirəm!

H ə s ə n q u l u b ə y (*Məşədini bəri çəkir*) – Məşədi, ağzına bir şey ver, rədd olsun!

M ə ş ə d i İ b a d - Yəni buna da pul verim?

H ə s ə n q u l u b ə y – Bir əlli manat ver, əl çəkər.

M ə ş ə d i İ b a d (*çıxardır*) – Ala, ala, rədd ol başımdan!..

H ə s ə n b ə y – Eto druqoye delo. Ərizəmi geri alaram.

M ə ş ə d i İ b a d – Diriqoy, ya qeyri diriqoy...

H a m b a l – A Məşədi, bu qədər xəlqə pul paylayır-san, mənə də bir abbası ver, belimi sındırıbsan!

M ə ş ə d i İ b a d – Əşi, rədd ol o yana, bir sən qalmışdın ki, məni soyasan. (*Yüyürür hambalın üstə, hambal qaçır, amma sonra yenə gəlir*).

H ə s ə n q u l u b ə y – Həzərat! Gəlin bu məsələni müzakirəyə qoyaq. Axı belə iş olmaz ki, Rüstəm bəy eyləyir, bu kişi də axı yazıqdır. Pulu gedir, özü də biabır olur. Gəlin bu saat Rüstəm bəyi bura çağırmaq və onunla seryoznu danışmaq!

H a m ı – Əlbəttə, əlbəttə.

Qapını döyürlər. Rüstəm bəy gəlir.

(Musiqi)

Böylə olmaz ki, sən aldadasan bizi,

Sən verirsən qızı

Özgə adama ərə getsin. (*2 dəfə*)

Bəs bu kişi yazıq necə etsin? (*2 dəfə*)

M ə ş ə d i İ b a d –

Allaha and olsun, budur deyirəm:

Qızı mənə, qızı mənə gərək verəsən.

Verməsən hərgah, eylərəm bədnam,

Çünki mən bir adamam, baxmaram bəyə.

H a m ı – Böylə olmaz ki, sən. (*i. a...*).

R ü s t ə m b ə y – Sözün doğrusu, mən qanmıram ki, siz nə deyirsiniz!

M ə ş ə d i İ b a d – Necə qanmırsan? Mənim pulumu yeyib, yalandan deyirsən ki, qızı sənə verəcəyəm, amma özgəsinə verirsən.

R ü s t ə m b ə y – Kim deyir onu?

M ə ş ə d i İ b a d – Öz gözümlə gördüm ki, sənin qızının yanında bir cavan oğlan durubdur, soruşdum ki, ədə, sən kimsən, dedi: mən qızın adaxlısıyam!

R ü s t ə m b ə y – Ha, ha, ha!. O kişi zarafat edibdir. Bilirsənmi o kimdir? O qızın öz dayısıdır. Səninlə lotuluq eləyibdir. Sən də inanırsan və bir də (*onlara*) Həsənqulu bəy, Rza bəy, sizin üçün eyb olsun ki, bu cürə axmaq sözə inanıb,

mənim qarıma gəlirsiniz. Mən çox inciyirəm.

H ə s ə n q u l u b ə y – Rüstəm bəy, vallah, bağışla bizi, Məşədi İbad yoldan çıxartdı.

R z a b ə y – Sən allah incimə bizdən, burada, rus demişkən, nedarazumeniya əmələ gəlibdir.

M ə ş ə d i İ b a d (*Rüstəm bəyə tərəf gedib, əlindən tutur*) – Bağışla, bəy, allah səndən razı olsun ki, bizi şəkki-şübhədən çıxartdın. Amma, vallah, əhvalım çox pərişan olmuşdu. Ə kişi, mən deyirəm ki, axı Rüstəm bəy kişidir, belə şey eləməz. Qərək ki, allah şeytana lənət eylesin! (*Gülə-gülə*). Rüstəm bəy mən istəyirəm ki, toyu bu günlərdə başlayam. Nə deyirsən?

R ü s t ə m b ə y – Çox da yaxşı olar, nə qədər tez olsa, bir o qədər yaxşıdır.

M ə ş ə d i İ b a d – Onda mən bu gün istixarə elədirərəm, bu yaxın xoş günlərin birində toyumuzu başlarıq.

H a m ı – Allah mübarək eylesin! Məşədi İbad, toy hamamında bir yerdə çimək.

M ə ş ə d i İ b a d – İnşaallah, bir yerdə çimərik. (*Kənara*). Bu şərtlə ki, hamam pulu sizdən.

H a m ı –

Məşədi İbad, çox mübarək olsun!

Toyun sənə çox mübarək əst! (*2 dəfə*)

M ə ş ə d i İ b a d –

Çox sağ olun, çox da razıyam,

Zəhmət çəkib iş düzəltiniz.

H a m ı –

Məşədi İbad, çox mübarək olsun!

Toyun sənə çox mübarək olsun!

Çox mübarək olsun, çox mübarək olsun!

Olsun, olsun, olsun, olsun!..

PƏRDƏ

ÜÇÜNCÜ PƏRDƏ

Bir hamamın soyunub-geyinən yerində vaqə olur. Sol tərəfdə (*zaldan baxarkən*) qapı və pilləkənlər, sağ tərəfdə, küncdə hamamın çimilən yerinə girən qapı var. Ortada hovuz və fantan, üstündən qəndil asılıbdir. Hamamçı Məşədi Qəzənfər sarı kürkə bürünüb, bayır qapının solunda öz yerində əyləşibdir. Qabağında manqal, üstündə güvəc, yanında mücrü. Özü də qəlyan çəkir. Ondan bir az sağ tərəfdə dəllək usta Məhərrəm Kərbəlayı Nəsirin başını qırır. Bir az o yanda zurnaçılar oturubdurlar. Bir kənardə bir neçə nəfər camadar əllərində qırmızı fitə, balaqları çırmala dayanıbdırlar.

(Musiqi)

H a m ı (*oxuyurlar*) –

Hamamın içində, içində də çölündə (*2 dəfə*)

Yay, yaz, qış, bahar isti, sərin var,

Dövlətli, kasıb, gəl, gəl, yerin var.

Dövlətli, kasıb, tez gəl, yerin var, gəl!.

H a m a m d a n b i r s ə s –

Gəl, ey ha!.. Bir yumurta!..

H a m ı –

Yay, yaz, qış, bahar isti, sərin var,

Dövlətli, kasıb, gəl, gəl, yerin var.

(Musiqi)

Dəllək qırır, hamamçı qəlyan çəkir.

M ə ş ə d i Q ə z ə n f ə r – Həqiqət, hər bir şeyi fi-kirdən keçirib yenə baxıb görürəm ki, dünyada hamamdan başqa ləzzətli bir yer varsa, yenə hamamdır. Deməyin ki, özüm hamamçıyam ona görə belə danışırım, xeyr! Əşi, adam gərək insaf ilə danışsın: qışın soyuğunda harada qızığa bilərsən?

H a m ı – Hamamda!

M ə ş ə d i Q ə z ə n f ə r – Yazın istisində harada sərinləyə bilərsən?

H a m ı – Hamamda!

Məşədi Qəzənfər – Daha kim deyə bilər ki, hamam pis şeydir?

H a m ı – Əşi, heç kəs!

Məşədi Qəzənfər – Bəs belə de!

U s t a M ə h ə r r ə m – Mən dəlləyəm. Özüm də ömrümün çox vaxtını hamamda keçirmişəm, heç bir belə heyfslənmişəm. Çünki baxıb görürəm ki, mənim üçün hamamdan başqa heç bir yerdə xoş keçmir. Xalq gedir, adı nədir, o kluba, mənim klubum hamamdır. Xalq gedir teatra, mənim teatrım hamamdır. Əşi, işləyib yorulandan sonra harada istirahət edə bilərsən?

H a m ı – Hamamda!

U s t a M ə h ə r r ə m – Harda bir parça ləzzət görərsən?

H a m ı – Hamamda!

U s t a M ə h ə r r ə m – Daha kim deyə bilər ki, hamam pis şeydir?

H a m ı – Əşi, heç kəs!

U s t a M ə h ə r r ə m – Bəs elə, de gəlsin!

(Musiqi)

H a m ı –

Hamamın içində, içində də çölündə (2 dəfə)

Yay, yaz, qış, bahar isti, sərin var,

Dövlətli, kasıb, gəl, gəl, yerin var.

Dövlətli, kasıb, tez gəl, yerin var, gəl!..

H a m a m d a n b i r s ə s – Gəl, ey ha!. Bir papiros, özü də müştük ucunda. (Aparırlar).

H a m ı –

Yay, yaz, qış, bahar isti, sərin var,

Dövlətli, kasıb, gəl, gəl, yerin var.

Dövlətli, kasıb, tez gəl yerin var, gəl!..

(Musiqi)

K ə r b ə l a y ı N ə s i r (dallək ülgücü itiləyərkən) – Mən özüm bisavadam, amma kitabda yazılanlardan

oxuyubdurlar, mən də eşitmişəm: müsəlman padşahları bir yerdə şəhər salanda ilk əvvəlcə hamam tikdirmişlər, ondan sonra karvansara, ondan sonra məscid. Əşi, insaf ilə danışmaq, tozun-torpağın içində işləyirsən, çirkə-pasağa batırsan, bəs sonra harada təmiz olursan?

H a m ı – Hamamda!

K ə r b ə l a y ı N ə s i r – Harda pak olursan?

H a m ı – Hamamda!

K ə r b ə l a y ı N ə s i r – Daha kim deyə bilər ki, hamam pis şeydir?

H a m ı – Əşi, heç kəs!

K ə r b ə l a y ı N ə s i r – Bəs belə!

Məşədi Qəzənfər – Padşah dedin, yadıma düşdü: əşi, hamam indi hörmətdən düşübdür, qədim zamanlarda hamamın böyük hörməti varmış, bütün şairlər, süxəngülər nağıl deyənlər, dərvişlər – hamısı hamama yığılıb, gözəl-gözəl söhbətlərlə hamam əhlini feyziyab edərlərmiş. Əşi, harada şirin-şirin söhbət eşidirsən?

H a m ı – Hamamda!

Məşədi Qəzənfər – Rarda dünya qayğısını yadımdan çıxardarsan?

H a m ı – Hamamda!

Məşədi Qəzənfər – Daha kim deyə bilər ki, hamam pis şeydir?

H a m ı – Əşi, heç kəs!

Məşədi Qəzənfər – Bəs elə isə de gəlsin!

(Musiqi)

H a m ı –

Hamamın içində, içində də çölündə (2 dəfə)

Yay, yaz, qış, bahar isti, sərin var,

Dövlətli, kasıb, gəl, gəl, yerin var,

Dövlətli, kasıb, gəl, gəl, yerin var!..

H a m a m d a n b i r s ə s – Gəl, ey he!. Ab xurdan,

içində qəmiş. (*Aparırlar*).

(Musiqi)

H a m ı –

Yay, yaz, qış, bahar isti, sərin var,
Dövlətli, kasıb, gəl, gəl, yerin var,
Dövlətli, kasıb, tez gəl, yerin var!. gəl.

U s t a M ə h ə r r ə m – Sizin canınız üçün, bir çox naxoşlular var ki, kurs qurtarmış həkimlər dərmanından acizdirlər. Amma naxoşu hamama gətirən kimi yaxşı olub sağalır. Ondən əlavə, hamam belə şeydir ki, insana zinət verir, abıra mindirir. Özünüz deyən, harda yaxşı qan aldırmaq olar?

H a m ı – Hamamda!

U s t a M ə h ə r r ə m – Harda yaxşı baş qırxdırmaq olar?

H a m ı – Hamamda!

U s t a M ə h ə r r ə m – Harda yaxşı həna yaxmaq olar?

H a m ı – Əşi, hamamda!

U s t a M ə h ə r r ə m – De, bəs belə!

M ə ş ə d i Q ə z ə n f ə r – Həna dedin, yadıma Sədi Əlyəlrəhmənin bir şeri düşdü ki, günlərin bir günündə rəhmətlik hamamda çimərkən öz məhbubindən həna alıb, ətrindən bihuş olub və o xüsusda bu şeri deyibdir:

Gili-xoşbuyi dər həmmam ruzi
Rəcid əz dəsti-məhbubi be dəstəm.
Bədu qoftəm keçmişki, ya ənbəri
Ki, əzbuyi-delavizi-to məstəm.
Bəqofta mən kili-naçiz budəm
Və leykən moddəti ba gül neşəstəm.
Kəməli-həmneşin bir mən əsər kərd
Və gərna mən haman xəkəm ki, həstəm!¹²

İnandırırım sizi ki, əgər Sədi Əlyəlrəhmə hamama gəlməsə idi, heç vaxt bu şeri yazma bilməzdi. Əşi, belə olandan sonra kim deyə bilər ki, hamam pis şeydir?

H a m ı – Heç kəs!

M ə ş ə d i Q ə z ə n f ə r – Bəs belə isə de gəlsin!

(Musiqi)

H a m ı –

Hamamın içində, içində də çölündə (*2 dəfə*)
Yay, yaz, qış, bahar isti, sərin var,
Dövlətli, kasıb, gəl, gəl, yerin var,
Dövlətli, kasıb, tez gəl, yerin var, gəl!..

H a m a m d a n b i r s ə s – Gəl, ey ha!.. Qətfə! Gəl apar!

Camadrlar qətfə ilə gedirlər.

H a m ı –

Yay, yaz, qış, bahar isti, sərin var,
Dövlətli, kasıb, gəl, gəl, yerin var,
Dövlətli, kasıb, tez gəl, yerin var, gəl!..

İçəridən gəlirlər. Bəy hamamdan çıxır. Zurnaçılar çalmağa başlayırlar. Pərdə enir. Amma zurna səsi gəlir. İki dəqiqədən sonra pərdə qalxır. Zurna kəsir. Səhnədəkilər geyinmələrini tamam edirlər. Məşədi İbad yaxasını düymələyir, sonra əlinə aynanı alıb, saqqalına baxır. Həsənqulu bəy surlukunu geyir, Rza bəy varatnikini taxır. Həsənbəy başını darayır. Əsgər çəkmələrini geyir, hambal patavasını dolayır. Sairələr də kimi başını qurudur, kimi düymələrini bağlayır

M ə ş ə d i Q ə z ə n f ə r – Məşədi İbad, səhhəti-vü-cud! Allah mübarək eləsin! Oğullu-uşaqı olasan!

M ə ş ə d i İ b a d – Sağ olasan, vücudun bibəla olsun!
H a m ı – Allah mübarək eləsin, Allah mübarək eləsin!

M ə ş ə d i İ b a d (*cavab verir. Bir az conpa ayna əlin-də*) – Amma deyəsən bu səfər dəllək hənanı jaxşı yaxıbdır, daha ağ tük gözümə dəymir.

Ə s g ə r – Maşallah, lap cavan olubsan ki!

M ə ş ə d i İ b a d - Cavan olmayanda qoca deyiləm ki ..

Məşədi Qəzənfər (*bəylərə*) – Bəydadaşlar, hamam xoşunuza gəldimi? Çünki sizlər bizim hamamlara gəlməzsiniz, ona görə soruşuram.

Həsənqulu bəy – Mən çoxdandır ki, töbə eləmişdim ömrüm olanı müsəlman hamamına getməyim, amma Məşədi İbadın xatirəsi yanımda o qədər əzizdir ki, töbəmi sındırıb məhz onun xatirəsi üçün bu hamama gəldim. Gəldim də. Heç, daha çibdir.

Məşədi Qəzənfər – Bəs belə!

Rza bəy – Hərgah mən bir papaq alaydım və o papağa beş yüz otuz altı manat pul vermiş ola idim və bir nəfər də o papağı mənim başımda götürüb müsəlman hamamının içinə tollaya idi, mən papaqdan əl çəkərdim, amma hamama girməzdim. Lakin Məşədi İbada söz vermişdim deyə, daha sözümdən qaça bilmədim.

Məşədi Qəzənfər (*sınır*) – Bəydadaş, guya mənim hamamım mürdərdir? İçində urus çimir, erməni çimir, yəhudi çimir?!

Rza bəy – Rəhmətliyin oğlu, girirəm xəznəyə, bilmirəm ki, bu içində çimdiyim sudur, neftdir, həlimdir, yoxsa bozbaşdır. Həzrat, vallah, sabah bunu mən qəzetəmdə yazaram. Belə eləməyin!

Həsənqulu bəy – Əşi, insafdır, o xəznəyə mən də girim, bu hambal da girsin? (*Hambalı göstərir*).

Hambal – Bəy, məgər hambal hamamda çimməz, bəs hambalın canı can deyil?

Həsən bəy – Rza bəy prav. Doğrudan, mən də xəznəyə girib bilmədim ki, sudur, yoxsa ayrı bir jdkostdur. (*Həsənqulu bəyə*). No vı, vı rassujdayete kak burjujy! Necə yəni mən də kirim, hambal da girsin, məyər hambal da sənin kimi adam deyil?

Hambal – Əlbəttə, adamam!

Həsən bəy – Onun da iki qulağı var, sənin də!

Hambal – Əlbəttə, iki qulağım var, bə nədi?

Həsən bəy – Onun da bir burnu var, sənin də!

Hambal – Əlbəttə, bir burnum var, bə nədi?

Həsən bəy – Yedinstvennaya raznitsa bundadır ki..

Həsənqulu bəy (*sözünü kəsir*) – Bilirsən nə var, Həsən bəy! Sən keçən səfər Məşədi İbadla savaştın, yenə də o bir evin içində oldu ki, heç kəs bilmədi, amma bura hamamdır, özün bilirsən ki, obşestvenni yerdir, təvəqqə edirəm ki, burada savaşımayan.

Həsən bəy – Net, mən kak istinnıy narodnik protestuyu!

Bunlar, – Rza da iştirak edir, – əllarilə işarələrlə danışib bəhs edirlər.

Məşədi İbad (*adamları nəzərdən keçirməklə sayır*) – Görəsən bunların hamısını hamam pulunu, inşaallah, mən verəcəyəm, hə?.. Bu bahalıqda bir bu qədər hamam pulu heç bilirsən neçə elər? Görüm, hamamçıyı bir no kələkləyə bilərəmmi?

Həsənqulu bəy (*münaqişəyə davam edərək*) – Da ostavte menya v pokoye!

Həsən bəy – Net! Ya doljen protestovat.

Rza bəy – Əşi, ayıbdır hamamın içində...

Həsənqulu bəy – Da protestuyte, skolko xotite!

Həsən bəy (*bərkədən*) – Ya ne pozvolyu, çtobı...

Əsgər, Rza tez durub bunların aralarına girirlər ki, aralaşırsınlar.

Məşədi Qəzənfər – Bunların hamısı, görünür ki, mənim xəznəmin suyunun təsirindəndir.

Məşədi İbad (*onlara*) – Bura bax, a!.. Cəncəl eləmək neyçün? Kişinin hamamında iki saatdır ki, müftə çimibsiniz, hələ bir durub cəncəl də salırsınız? Eyibdir ki... (*Sükut; hamamçıya müraciətən*). Məşədi Qəzənfər, sənin yadına gəlməz, çünki çox kiçikdin, mən ilk toy eləyəndə ki, mərhum Kərbəlayı Murtuzanın qızı, rəhmətlik Sonanı

almışdım, toy həmin bu hamamda oldu. O zaman sənin oturduğun yerdə rəhmətlik sənin atan Məşədi Səməndər əyləşmişdi. Çıxanda durdum pul verməyə, dedi: ayıbdır ki... Nə qədər əylədim, pul almadı, yalvardım-yaxardım, almadı ki, almadı. Qərək, rəhmətlik çox gözəl kişi idi.

Hamı bir-birinə baxıb himləşir.

Məşədi Qəzənfər – Heç mənim özümü demir-sən. Keçən həftə bizim Məşədi Muxtarın toyu idi ki, mənimlə bərk aşnadır. Gəldilər hamama, gedəndə nə qədər əylədi, pul almadım, dedi inçiyərəm səndən, dedim mən də inçiyərəm səndən, almadım. Yanında lap bu Həsənqulu bəyə oxşayan bir nəfər bəy var idi. Çıxartdı cibindən iki dənə yüzlük üstümə atdı, istədim almayam, razı olmadı. Əlli manat dəlləyə verdi. Camadamların hərəsinə on manat naçay¹³ bağışladı; onun sabahı bir də gördüm ki, bir dəst yaxşı libas, iki kisə əla həna, bir kəllə qənd və bir dənə şirniyyat xonçası gəlibdir. Bunu da toy sahibi Məşədi Muxtar göndərmişdi. Axşam da ki, toyda idik. Qərək, çox canfışanlıq oldu.

Bəylər himləşib gözleşirlər.

Həsənqulu bəy (Həsən bəyə) – V1 vezde umestno, neumestno lezite spirit.

Rza bəy – Yenə başladılar ki...

Həsən bəy – Ya ne moqu, ya doljei protestovat, ya celovek s ubejdeniyem.

Həsənqulu bəy – Da v1, pristo obmanşik i vse!

Həsən bəy (bərkdən) – Çto? V1 menya oskorblyayete?

Həsənqulu bəy (o da bərkdən) – Da oskorblyu!

Ara qarışır, Rza, Əsgər, sair qoçular qalxıb, onları aralaşdırmaq istəyirlər.

Həsən bəy – V takom sluçaye ya uxuju i potrebuyu udovletvoreniye za oskorbleniye. (Gedir).

Rza bəy (onun dalınça) – Həsən bəy, Həsən bəy, hara gedirsən, bir dayan. (O da onun dalınça gedir).

Həsənqulu bəy (kefsiz) – Həzərat, bağışlayın, xudafiz!.. (Gedir).

Əsgər (onun dalınça) – Əşi, bir dayan görək, bu saat hamımız gedirik!

Gedir, adamları da onun dalınça çıxırlar. Qalır hamam əhli ilə Məşədi İbad və hambal.

Məşədi İbad (kənara) – Lotular pul söhbətini eşidib qaçdılar. Yox, mənim kələyim baş tutmadı!

Məşədi Qəzənfər – Məşədi, sənin bu aşnaların nə hirsli adamlardır?

Məşədi İbad – Havanın təsirindəndir. (Ona).

Qərdəş oğlu, haqq-hesabımız neçə elədi?

Məşədi Qəzənfər – Daha onu soruşmazlar ki, toy hamamıdır, neçə verirsən ver, istərsən mən də atam kimi səndən heç zad almayım.

Məşədi İbad – Xeyr, çox sağ ol! (Kənara). O, mənə baha oturur. (Pul çıxardır verir). Bəsindirmi?

Məşədi Qəzənfər -Bəsdir, allah bərəkət ver-sin!

Məşədi İbad (camadamlara) – Balam, ala, bu da sizin! Bunu da içəridəkilərə verərsiniz.

Camadamlar – Çox sağ ol, Məşədi! Allah bərəkət versin!

Hambal – Məşədi, abbasını vermədin, ha!..

Məşədi İbad – Adə, get gör bunlar necə oldu. Deyinə ki, qorxmayın, hamam pulu verildi, gəlsinlər bəyi hamamdan çıxarsınlar. (Zurnaçılara). Balam, siz də bir şey çalın, camaat yığılsın hamama, çıxaq gedək.

Zurnaçılar çalırlar, bir qədər keçmiş çıxıb gedənlər hamısı geri qayıdırlar.

Məşədi İbad (*durur*) – Ya Allah!..

Hambal kömək edib düşürür aşağı. Zurnaçılar da qabaqda çala-çala çıxıb gedirlər. Hamamçı, dəllək Məhərrəm, Kərbəlayı Nəsir və camadarlar yerlərində qalır, yenə də əvvəlki sayaqda olurlar.

Məşədi Qəzənfər – Bu urusbabılar heç ildə bir dəfə hamama getməzlər, qüsl-təharət nə olduğunu bilməzlər, gəlib burda mənim hamamımı pisləyirlər. Əşi, bir insaf ilə danışaq: harda yuyunub təmiz olarsan?

H a m ı – Hamamda!

U s t a M ə h ə r r ə m – Harda suya batıb çıxıb bi-lərsən?

H a m ı – Hamamın xəznəsində.

K ə r b ə l a y ı N ə s i r – Daha kim deyə bilər ki, hamam pis şeydir?

H a m ı – Əşi, heç kəs!

M ə ş ə d i Q ə z ə n f ə r – Bəs elə isə de gəlsin!

(M u s i q i)

H a m ı –

Hamamın içində, içində də çölündə (*2 dəfə*)

Yay, yaz, qış, bahar isti, sərin var.

Dövlətli, kasıb, gəl, gəl, yerin var,

Dövlətli, kasıb, tez gəl, yerin var, gəl!..

(M u s i q i)

(Usta Məhərrəmlə Məşədi Qəzənfər kürkünü salıb oynayırlar, camadarlar da çırtıq vururlar.)

PƏRDƏ

DÖRDÜNCÜ PƏRDƏ

Məşədi İbadın evində vaqə olur. Toy məclisidir. Qoçu Əsgər «Padşah» olub, yuxarı başda əyləşibdir. Səhnədə olanlar: Həsənqulu bəy, Rza bəy, Əsgər və qonaqlar. Pərdə qalxır. Oyunçu qız ləzginka oynayır. Bəəd çıxıb gedir¹⁴.

Ə s g ə r – Mən tar çalana əmr edirəm ki, bir «Roza» havası çalsın, Həsənqulu bəy durub oynasın!

Həsənqulu bəy (*ayağa durur*) – -Padşah sağ ol-sun, vallah, mən oyun bilmirəm, məni bağışla!

Ə s g ə r – Çəkin onu ortaya, bir-iki qırmanc vurun! (*Nökərlər Həsənqulu bəyi çəkib oynadırlar. Bəədə haman qərar ilə Rza bəy oynayır*). Çəkin buraya Məşədi İbadı! Bəy gərək toyunda oynasın ki, uçuzluq olsun.

O biri otaqdan Məşədi İbadı gətirirlər. Məşədi İbad «mirzəyi» havasını oynayır.

H ə s ə n q u l u b ə y – Balam, dəxi vaxtdır, gedək gəlini gətirməyə.

H a m ı – Bəli, vaxtdır. (*Ayağa durub hamı gedir*).

M ə ş ə d i İ b a d (*daxil olur*) – Türkdə bir məsəl var: deyərlər ki, hər gözəlin bir eybi olar. Qonaqlar bu evdə olanda mən o biri otaqda səhərdən bəri fikirdə idim ki, ayə, mənim eybim nədir? İndi bilmişəm ki, mənim bir eybim varsa, o da eyibsizliyimdir. Hərçənd bu çox nazik mətləbdir, amma həqiqətdə də belədir ki, var. Hərgah mənim bir danə eybim olsaydı, xalq deyərdi ki, zərər yoxdur, hər gözəlin bir eybi olar. Amma indi mənim heç bir eybim yoxdur, ona körə də heç kəs mənə gözəl demir. Bütün məsələ bundadır. Vəssəlam. Hər halda qız nə qədər gözəl olsa da bir o qədər mənə baha oturdu: beş min manat Rüstəməy və toy xərçə, beş yüz manat Həsənqulu bəyə rüşvət, yüzmanat Rza bəyə rüşvət, əlli manat Həsən bəyə rüşvət, bir abbası hambala müzd, dörd yüz manat. Əşi, hesab eləməsəm yaxşıdır! Daha ürəyim xarab olur. Amma pis

geyinməmişəm, ha!. (*Ətrafına baxır və dalını görmək üçün fırlanır və sonra bir yerddə əyləşir*). Bəli, qız gəlsin görək nə olacaqdır. (Zümzümə eyləyir):

Şəb əsl şəhido şəmo şərabo şirini,
Qənimət əst ke, şəbi ruyi dustan bini!¹⁵

Qız gəlsin, amma mən bir şeydən qorxuram ki, evdə oturmağa hövsələsi gəlməsin, çünki o cürə evdə böyümüş qız-bir az kəmhövsələ olar. (*Acıqla*). Ağzı nədir! Vallahi, bax bu gündən bir yekə qıfıl alacağam. Səhər durub dükana gedəndə qapını qıfıllayıb, açarını aparaçağam ta axşam qayıdana qədər; qoy qalsın evdə, evə öyrəşsin; pəncərələri də daldan taxta ilə vurduracağam. Çox da o yai bu yan eyləsə, döyəcəyəm, çünki arvad ki, döyülmədi, xapab olar; arvad ərindən nə qədər kətək yesə bir o qədər ərin çox istəyər. Mən bunu qabaqlarda çox təcrübə eyləmişəm. Rəhmətlik Sonaya bir kərrə bir yumruq nə tori saldım, iki saat nəfəsini ala bilmədi; o idi ki, məni görəni kimi üzümə gülərdi. Rəhmətlik Pərzada günlərin bir günü bir sillə çəkdim ki, bir dişi sındı, ö idi ki, sonra bir kərrə olsun üzümə durmadı. Tək bircə mürtəd oğlunun qızı Gülxanıma bir ağac ilə elə çəkdim ki, o qaçan oldu ki, qaçdı! Buda o yan bu yan eyləsə budur, onun canıdır. (*Yumruq gəstərir. Bu əsnada daldan: «allah», «allah» cəcu gəlir, zurna çalınır*). Paho, gəlin gəldi, mən qaçım!

Qaçır o biri otağa. Gəlini gətirirlər. Sənəm dəxi gəlin ilə içəri girir.

B i r i s i – Aha, de gəlin bəri çıxın! Sənəm, sən də bu biri otağa gəl.

Hamı çıxır, tək gəlin qalır.

(M u s i q i)

M ə ş ə d i İ b a d (*daxil olur*) –

Mən nə qədər, nə qədər qoca olsam da,
Dəyəram min çavana. (*və i. a. oxuyur*).

Xanım, «ay xanım, zəhmət çək, başından çarşabı qoy yerə, sənə canım qurban!

Çarşabın içindən gəlin əvəzinə Sərvər çıxıb, əlindəki siğarı tapança kimi uzadır Məşədi İbada tərəf.

M ə ş ə d i İ b a d – Vay!. (*deyib çökür*).

S ə r v ə r – Səsin çıxdımı, başına bir güllə vuraçağam!
Tez ol, bir kağız-qələm götür!

M ə ş ə d i İ b a d (*qorxu ilə*) – De qoy tapım da!
(*Stolun üstündən kağız-qələm götürür*). Bəs indi nə qayıram?

S ə r v ə r – Otur, bu saat mən dəyəni yaz, tez ol, yoxsa vurduğum gülləni!

M ə ş ə d i İ b a d – Yazım da, vallah, bu saat yazım!

S ə r v ə r – Yaz! (*Bərkədən deyir*). Mən, Məşədi İbad Kərbəlayı Xocaverdi xan oğlu...

M ə ş ə d i İ b a d – Vaxsey!.. Atamın adını da bilir!

S ə r v ə r – Danışma, yaz, yoxsa odlaram səni!

M ə ş ə d i İ b a d – Vallah, danışmıram, yazıram, sonra?

S ə r v ə r – Rüstəmbəyin qızı Gülnaz xanımı almaq istəmirəm.

M ə ş ə d i İ b a d – İstəyirəm...

S ə r v ə r (*acıqlı*) – İstəmirəm!..

M ə ş ə d i İ b a d – Yaxşı, istəmirəm, istəmirəm!

S ə r v ə r – Və təvəqqə edirəm ki, onun kəbini geri oxunsun.

M ə ş ə d i İ b a d – Bunu kim təvəqqə edir?

S ə r v ə r – Yaz mən dəyəni, yoxsa beynini toz eylərəm!

M ə ş ə d i İ b a d – Yazıram, yazıram, sonra?

S ə r v ə r – Və onun əvəzində qulluqçu Sənəmi alıram, yazdınmı?

M ə ş ə d i İ b a d – Yazdım...

S ə r v ə r – De qol qoy!
M ə ş ə d i İ b a d – Vaxsey!. Bəs mənim pullarım.
S ə r v ə r – Qol qoy, yoxsa partladaram səni. (*Qol qoydurur*). İndi tərpnəm!
M ə ş ə d i İ b a d – Tərpnəmirəm.
S ə r v ə r – Danışma!
M ə ş ə d i İ b a d – Danışmıram.

Sərvər dal-dalı gedib Sənəmi gətirir.

S ə r v ə r – Bax bu sənin arvadındır. (*Dal-dalı gedir*).
İndi tərpnəm!
M ə ş ə d i İ b a d – Tərpnəmirəm.
S ə r v ə r – Danışma!
M ə ş ə d i İ b a d – Danışmıram.

Sərvər birdən dönüb cəld qaçır.

M ə ş ə d i İ b a d (*çığırır*). – Ədə tutun, ədə qoymayın; Ay, tez olun, qaçdı! Ədə, bu nə iş idi mənim başıma gəldi, ay tutun, ay qoymayın!..

Camaat hamısı dolur içəri, səs-küy düşür.

H ə s ə n q u l u b ə y – Ədə, bir dayan görək nə olubdur. Məşədi İbad, nə olub, nəql eylə görək!
M ə ş ə d i İ b a d – Əşi, siz bu gəlini gətrəndə bir baxmadınız görək, bu kişidir, yoxsa arvaddır?
H a m ı – Bu nə əcəb sözdür?! Həlbəttə, gəlin arvad olar!
M ə ş ə d i İ b a d – Amma bu gəlin kişi çıxdı. Rustəm bəy mənim evimi yıxdı, qızın əvəzinə mənə kişi göndərdi, o da qaçdı getdi.
H a m ı – Paho!. Bu nə işdir ki, o görübdür, belə də adam aldatmaq olarmı?
B i r i s i – Bəs nə tövr olsun, neyləməli?
H ə s ə n q u l u b ə y – Məşədi, bir əlli manat ver, ge-

dim bu saat qubernatoru buraya gətirim? Razısan?
M ə ş ə d i İ b a d (*azarlı kimi*) – Yox...
R z a b ə y – Məşədi, iyirmi manat ver, bu saat qəzetdə Rüstəm bəyi biabır eyləyim, razısan?
M ə ş ə d i İ b a d – Yox...
Ə s g ə r – Məşədi, bir otuz manat ver, gedim Rüstəm bəyin beyninə bir patron çaxım, razısan?
M ə ş ə d i İ b a d – Yox...
H a m ı – Bəs nə eyləməli?
M ə ş ə d i İ b a d – Gedin qazıya deyin ki, bu arvadın kəbinini mənim üçün kəssin!
H a m ı – Ha!.. Bu başqa məsələdir. Nə eləmək: o olmasın, bu olsun, heç pis deyildir.

(M u s i q i)

H a m ı –
Gedin, gedin, qazıya deyn,
Qoy kəbini kəssin. (*2 dəfə*)
(*Sənəmə*) Məşədiyə arvad edək,
Razısan?

C ə n ə m – Hə!. Hə!.
H a m ı (*Məşədi İbada*) – Razısan?
M ə ş ə d i İ b a d – Hə!. Hə!..
H a m ı – Razısız?
M ə ş ə d i İ b a d v ə S ə n ə m – Hə!. Hə!.
H a m ı – Bəs gedək biz?
M ə ş ə d i İ b a d –
Gedin, gedin, qazıya deyin,
Qoy kəbini kəssin. (*2 dəfə*)
(*Sənəmə*) Səni mənə arvad edə, razısan?
S ə n ə m – Hə!. Hə!..
M ə ş ə d i İ b a d (*xora*) – Razısız?
X o r – Hə!. Hə!. Razıyıq!. Hə, Hə!.. Bəs gedək biz?

Bu əsnada səhnənin dal pərdəsi qalxır, Sərvər ilə Gülnaz hündürdə dayanıb görünürlər. Tar çalınır.

S ə r v ə r (*bayatı-qacar oxuyur*) –
Yetdim vüsalına yarın çəkdim əzabını,
Aşiqsə vəsl yolunda verər, əlbəttə, canını.

G ü l n a z –
Çün qalxdı pərdə, əyan oldu həp kəsə,
Məşyqə aşiqə vasil edər əlbəttə çanini¹⁶.

H a m ı (*Məşədi İbada*) –
Sən qoca, qız cavan,
Səndə yoxdur eşq odu.
Sərvərindir eşqi,
Sənə olmaz heç meyli. (2 *dəfə*)

M ə ş ə d i İ b a d –
Yanıma gəl, arvad, yanıma gəl, (2 *dəfə*)
Yanıma gəl, et məni şad!..

H a m ı –
Pulunu verdin sən, Məşədi İbad,
Əlinə düşdü dul arvad,
Qəm yemə hərçi badəbad,
Olmasa o, bu olsun!.

PƏRDƏ

**ARŞIN
MAL ALAN**

İŞTİRAK EDİRLƏR

Ə s g ə r – dövlətli bir tacir oğlandır.
C a h a n – Əsgərin xalası, kök arvaddır.
S ü l e y m a n – Əsgərin yoldaşı.
V ə l i – Əsgərin nökrü.
S u l t a n b ə y – qoca mülkəddərdir.
G ü l ç ö h r ə – Sultan bəyin cavan qızıdır.
A s y a – Sultan bəyin qardaşı qızıdır.
T e l l i – Sultan bəyin qulluqçusudur.
Qonşu qızlar.

BİRİNCİ PƏRDƏ

Əsgərin evində vaqə olur. Otaq yaxşı bəzənib, fərş ilə döşənilibdir. Stol və səndəllər dəxi vardır. Pərdə qalxmazdan qabaq Əsgər sağ tərəfdə və xalası sol tərəfdə oturublar. Qapının ağzında nökr Vəli hazır durubdur. Musiqi müqəddəməsi çalınır. Pərdə qalxır. Əsgər oxuyur.

Ə s g ə r –

Nalədəndir ney kimi avazeyi-eşqim bülənd
(Musiqi)

Nalədəndir ney kimi avazeyi-eşqim bülənd,
Nalə tərkin qılmazam ney tək kəsilsəm bənd-bənd.
(Musiqi)

Nalə tərkin qılmazam, nalə tərkin qılmazam,
Gər kəsilsəm bənd-bənd, gər kəsilsəm bənd-bənd.
(Musiqi)

Qıl mədəd, ey bəxt, yoxsa kami-dil mümkün deyil.
(Musiqi)

Qıl mədəd, ey bəxt, yoxsa kami-dil mümkün deyil.
Böylə kim, ol dilruba bədərddir, mən – dərdmənd.
(Musiqi)

Nalə tərkin qılmazam, nalə tərkin qılmazam,
Gər kəsilsəm bənd-bənd, gər kəsilsəm bənd-bənd.
(Musiqi)

Açılır könlüm gəhi kim, giryeyi-təlxim görüb,
(Musiqi)

Açılır könlüm gəhi kim, giryeyi-təlxim görüb,
Açır ol gülrux təbəssum birlə ləli-nuşxənd.
(Musiqi)

Nalə tərkin qılmazam, nalə tərkin qılmazam,
Gər kəsilsəm bənd-bənd, gər kəsilsəm bənd-bənd². A...
(Musiqi)

C a h a n – Xalan sənə qurban, nə olubdur ki, belə qəm-
li-qəmli oxuyursan, adam eşidəndə ürəyi yanır?

Ə s k ə r – Ürəyin yanırsa, görünür ki, sənün ruhun var, ay
xala!

C a h a n – Qanmadım nə dedin, xalan sənə qurban, bir də de, başa düşüm.

Ə s g ə r – Heç, bir elə söz demədim ki, bir də təzədən deyim... İndi sən bura bax, ay xala. Bircə mənə de görüm axı belə olmaz ki, belə də qalsın, bu dünya belə gəlib belə getsə, bəs axırı nə olsun, onda işimiz necə olsun?

C a h a n – Xalan sənə qurban, allaha şükür, dünyaya nə olubdur ki?

Ə s g ə r – Belə, deyirəm ki, axı bunun axırı necə olsun nəticəsi necə olsun, məsələn, biz, bəli, böyüdük, başa çatdıq. Allaha şükür, mal-dövlət hamısı var, amma yenə də, bilirsən, bununla adamın işi düz olmur, ürəyi toxtamır, nə isə bir şeyə yenə ehtiyac görünür. Düz deyirəm, yoxsa yalan deyirəm?

C a h a n – Xalan sənə qurban! Əlbəttə düz deyirsən, amma yenə də əməlli başa düşmədim ki, nə deyirsən.

Ə s g ə r – Dediym aşkar söhbətdir, ay xala! Belə, sözün doğrusu, o tərəfə, bu tərəfimə baxıb göz yetirirəm, görürəm yenə bir şeyim çatmır.

C a h a n – Boy!. Çatmayan bir şey varsa, gədəni göndər bazardan alsın, onda nə fikir var ki?..

Ə s g ə r – Sən mən deyəni başa düşmədin. Əşi, mən sənənlə böyük şeyin söhbətini eləyirəm, sən bazardan danışırsan. Belə, deyirəm ki, bu cürə dolanacağı axırı nə olsun? Malım var, pulum var, amma pul sahibi gərək bir özgə şeyin də sahibi olsun. Vəhalun ki, heç malı, pulu olmayanların, görürsən ki, bir sürüsü var.

C a h a n – Xalan sənə qurban! Sən bir tacir adamsan, sürünü nə edirsən? (*Vəli başını bulayır*).

Ə s g ə r – Of, ay xala! Yenə bilmədin nə istəyirəm?

V ə l i (*birdən-birə*) – Mən bilirəm ağa nə istəyir... daha dinmirdim. İndi görünür ki, mən deyənə gəldin. Əlbəttə, arvad al, toy elə, dost sevinsin, düşmən yansın. (*Vəli ah çəkir*). Bax, istəsən günü bu güncə gedərəm, sənə qız axtararam. Rəhmətlik bacım canı ağzından çıxana kimi mənə deyirdi: Cahan, bax,

Əsgəri sənə qoyub gedirəm; onu tək qoyma, evləndir. (*Ağlayır. Vəli bərk ah çəkir*).

Ə s g ə r – Əşi, daha bura ağlamaq yeri deyildir ki, qoy söhbət açmışıq, görək axırı necə olur.

C a h a n – Xalan sənə qurban, evlən!

Ə s g ə r – Axı nə sayaq evlənim, iş elə burasındadır ki, evlənmək asan iş deyildir.

C a h a n – Xalan sənə qurban, evlənmək su içmək kimi asan şeydir, onda nə çətinlik var ki? Ələlxüsus sənə kimi cavana ki, allaha şükür, həmi pulun var, həmi dövlətin var, həmi cavansan. Vallah, lap padşahın da qızını istəsən sənə verər. Bax, burda çox fikir lazım deyildir, qoy elə bu güncə çadramı başıma salıb, gedim sənə üçün qız bəyənb seçim. Ya özün istəsən mənə de, hansı bəyin və ya tacirin qızını istəsən gedim sənə alım.

Ə s g ə r – Axı mən nə bilirəm ki, hansı bəyin və ya tacirin qızı yaxşıdır ki, deyim get al; mən ki, onları görməmişəm.

C a h a n – Buy!.. Xalan sənə qurban! Bəs mənəim gözlərim kordur? Vallah, gedərəm, dolanaram, gəzərəm, baxaram, bəyənbərəm, seçərəm, bir qız alaram ki, adam baxanda ağı gedər.

Ə s g ə r (*gülür*) – Ay xala, bəs elə olsa aqlım gedər, dəli olaram ki... Yox, xala, bu, əl verməz, mən gərək əvvəlcə özüm qızı görə, xoşuma gəldi – alam, gəlmədi – almayam. Sən bir ağıllı-başlı mənə nağıl et görüm necə qız alarsan?

C a h a n (*oxuyur və oynayır*) –

Çadramı sallam başıma,
Üz-gözümü bəzərəm. (2 dəfə)
Gedib sənə qız axtarıb,
Hər tərəfi gəzərəm. (2 dəfə)

(M u s i q i)

Bəyin, xanın və tacirin
Qızlarını düzərəm. (2 dəfə)

Çəməndəki o güllərin.
Ən gözəlin üzərəm. (2 dəfə)

(Musiqi)

Xalan sənə qurban ola,
Zəhmətinə dözərəm. (2 dəfə)
Toyunda da sənin, bala,
Bax, beləcə süzərəm³. (2 dəfə)

(Musiqi)

Bəs sən kişi xeylağı qızı nə sayaq görərsən, xəlv qızını
sənə göstərərmi?

Ə s g ə r – Hə, bəs mətləb elə burdadır ki, səhərdən bəri
sənə deyirəm ki, bunun axırı nə olsun. İstəyirəm evlənim,
amma bilmirəm kimi alım; çünki heç kəsi görməmişəm və
görmək də olmaz.

C a h a n – Ay xalan sənə qurban! Sən gəl ata-baba yolu
ilə evlən. Sənin nə borcundur, qoy mən gedim sənə qız alım,
hərgah pis olsa təqsir mənim boynuma.

Ə s g ə r – Ay xala, sən nə fikir edirsən? Mən arşını iki
şahılıq çiti görməmiş almıram; halbuki diri gözlü arvad ola...
Yox, mən bu sayaq evlənmək istəmirəm. Bacarsan mənə bir yol
göstər ki, qızı görüm, sonra alım.

C a h a n – Xalan sənə qurban, nə yol göstərim?

Ə s g ə r – Görünür ki, heç bir yol yoxdur. Onun üçün
mən də evlənmirəm.

Vəli ah çəkir. Sükut. Musiqi çalır, sonra Süleyman daxil olur.

S ü l e y m a n – Cahan xala, kefin yaxşıdırımı? Vəli, sən
necəsən?

C a h a n – Allaha şükür, sağ olasan, a Süleyman!

V ə l i – Bəy, iltifatın artıq olsun.

Süleyman Əsgərə tərəf gedib oxuyur.

(Musiqi)

S ü l e y m a n –

Nədir sənin dərdin, bu nə ahü zardır? (2 dəfə)

Nədir sənin fikrin belə tarümardır? (2 dəfə)

Utanma, gəl söylə belə dərdini mənə, (2 dəfə)

Nə qüssədir böylə əsər eyləyib sənə? (2 dəfə)

Bu dünyada yoxdur belə dərdi-bidəva. (2 dəfə)

Davasın al dərdin, belə görginən səfa. (2 dəfə)

Eşitməmişsənmi, belə bir məsəl də var: (2 dəfə)

Nə arzu varsa, belə axtaran tapar! (2 dəfə)

Balam, nə olub ki, belə qaradınməzcə oturubsan, yoxsa
dünyanın dərdi sənə qalıbdır?

Ə s g ə r – Ay Süleyman, yaxşı oldu sən gəldin; axı de-
yirlər ki, sən bir ağıllı adamsan, gəl görək, sən nə məsləhət
tökürsən?

S ü l e y m a n – Deməli, sən özün inanmırsan ki, mən
ağıllıyam?!

Ə s g ə r – İnanıram, amma məsləhət töksən lap yaxşı
inanaram.

S ü l e y m a n – İndi bir-bir söylə görüm nə olubdur?

Ə s g ə r – Nə olacaqdır; onu fikir edirəm ki, yaxşı, axı
bunun axırı nə olsun? Elə bu dünya belə gəlib belə getsə...

S ü l e y m a n (sözünü kəsir) – Dayan, bildim nə istə-
yirsən.

Ə s g ə r – Nə istəyirəm?

S ü l e y m a n – Əlbəttə, arvad almaq istəyirsən.

Hamı təəccüb edir.

Ə s g ə r (təəccüblə) – Paho, nə bildin?

S ü l e y m a n – Sifətindən görürəm. Onu bilmək çətin
deyil ki; (Cahana) Belədir, belə deyil, Cahan xala?

C a h a n – Qadan alım, əlbəttə elədir.

S ü l e y m a n (Vəliyə) – Belədir, belə deyil, Vəli?

V ə l i – Bəy, əlbəttə belədir.

S ü l e y m a n (Əsgərə) – İndi bildin ki, mən ağıllıyam?!

Ə s g ə r – Yarısına qədər bildim. Aşna, indi bir iş də var;
hərgah ona bir tədbir töksən, onda bilərəm ki, başdan ayağa

qədər ağıllısan.

S ü l e y m a n – De bir-bir söylə, qulaq asım.

Ə s g ə r – Bax, Süleyman, mən belə fikirdəyəm ki, qız almaq mal almaq kimi bir şeydir. Undi malın pisi-yaxşısı olan kimi...

S ü l e y m a n – Dayan, bildim nə istəyirsən.

Ə s g ə r – Nə istəyirəm?

S ü l e y m a n – İstəyirsən ki, əvvəlcə qızı görüb, ba-xıb, sonra alasan.

Yenə hamı təəccüb edir.

Ə s g ə r (*təəccüblə*) – Balam, necə bildin?

S ü l e y m a n – Ağzını açan kimi. Onu bilməyə nə var ki... (*Cahana*) Belədir, belə deyil, xala?

C a h a n – Qadan alım, əlbəttə elədir.

S ü l e y m a n – Belədir, belə deyil, Vəli?

V ə l i – Bəy, doğru buyurursan.

S ü l e y m a n (*Əsgərə*) – İndi bildin ki, başdan ayağa qədər ağıllıyam?

Ə s g ə r – Bir azca qalıbdır, hərgah bir işi də bilsən, onda imanım kamil olar.

S ü l e y m a n – Bir-bir söylə, qulaq asağ.

Ə s g ə r – Yaxşı, ağıllı oğlan! Bəs mən qızı haradan görüm, və nə sayaq görüm ki, heç olmasa bir balaca bələd olum?

S ü l e y m a n – Ondan asan nə var ki; paltarını dəyiş, köhnəsini gey; qoltuğuna bir top çit-mit nə varsa vur, əlinə də bir arşın al; ondan sonra düş qapı-qapı göz və arşın mal sat. Bu halda, gördüyün qızların birisini seç, sonra lələşini göndər, gedim elçilik eləyim, vəssəlam.

Ə s g ə r (*sevinir*) – Əcəb fikirdir, vallah!

C a h a n – Qadan alım, əlbəttə yaxşı fikirdir.

S ü l e y m a n – Ayrı cürə əlacı yoxdur. (*Cahana*) Belədir, belə deyil, xala?

C a h a n – Qadan alım, əlbəttə belədir.

S ü l e y m a n – Belədir, belə deyil, Vəli?

V ə l i – Bəy, doğru buyurursan.

S ü l e y m a n (*Əsgərə*) – İndi gördün ağıllıyam!

Ə s g ə r – Ağıllısan, qardaş, ağıllısan! Vallah, sən deyən kimi edəcəyəm.

C a h a n – Ay Süleyman, bəs sən niyə özünü qocaldıb evlənmişən?

S ü l e y m a n – Mən də evlənərəm, xala; o fikirdən mənim də başımda var. Hələ indi əvvəlcə bir Əsgəri evləndirək; görünür ki, bu çox tələsiyir. Sonra mən də evlənərəm. (*Birdən*). Yaxşı, xala, bəs sənin fikrin nədir?

C a h a n – Heç nə, qadan alım, nə olacaq ki?

S ü l e y m a n – Yox, xala, daha bu qədər dul qaldın bəsdir. Qoy səni bir allah bəndəsinə verək, canımıza dua eləsin.

C a h a n – Buy... qadan alım, mənim nə ərə getmək vaxtımdır ki?!.

S ü l e y m a n – Necə? Çox balacasan?... Əlbəttə, vaxtındır! Belədir, belə deyil, ay camaat? Əlbəttə belədir. (*Vəliyə*). Balam, Vəli, sən də hazırlaş ha!.

Vəli utanır, başını aşağı salır.

S ü l e y m a n – Hə... Əsgər, fikrə gedibsən?

Ə s g ə r – Vallah, sabahdan arşın mal satan olacağam.

S ü l e y m a n – Əcəb edərsən, allah səni də tez muradı-na yetirsin, bizi də; belədir, belə deyil, xala?

C a h a n – Qadan alım, əlbəttə belədir.

S ü l e y m a n – Belədir, belə deyil, Vəli?

V ə l i – Bəy, doğru buyurursan.

S ü l e y m a n – Bəs indi ki, belə oldu, qulaq as! (*Oxuyur*)

(Musiqi)

Öyrən bu kələyi, arvadı tap, tez toy elə, (*2 dəfə*)

Bil kim, düşməyəcək böylə kələk bir də ələ. (*2 dəfə*)

Amma, bax, unutma sən, unutma sən bizləri sən,

Görəndə qaşı qara, gözü qara qızları sən.

H a m ı (*Əsgərdən başqa*) –

Amma, bax, unutma sən, unutma sən bizləri sən,
Görəndə qaşı qara, gözü qara qızları sən.

(M u s i q i. Oynayırlar).

C a h a n –

O gün ola, balam, toy edəsən, qız alasan, (2 *dəfə*)

Evlənmək işini aramıza dəb salasan. (2 *dəfə*)

Bizə də sən qur kələk, sən qur kələk, sən qur kələk,

Bəlkə biz də gün görək, bir gün görək, bir gün görək.

H a m ı –

Bizə də sən qur kələk, (3 *dəfə*)

Bəlkə biz də gün görək. (3 *dəfə*)

(M u s i q i. Oyun).

V ə l i –

Düş bazar-şəhərə, sat arşın mal, Əsgər ağa! (2 *dəfə*)

Axtar, bax qızı tap, tez arvad al, Əsgər ağa! (2 *dəfə*)

Dərdinə tapdın əlac, tapdın əlac, tapdın əlac,

Vəliyə sən bir yol aç, sən bir yol aç, sən bir yol aç.

H a m ı –

Dərdinə tapdın əlac, (3 *dəfə*)

Bizə də tez bir yol aç. (3 *dəfə*)

(Oyun)

PƏRDƏ

İKİNCİ PƏRDƏ

Musiqi muqəddəməsi çalınır, sonra pərdə qalxır. Sultan bəyin evinin qabağıdır. Gülçöhrə, Asya və Telli oturub; biri tikiş tikir, digəri corab hörür.

G ü l ç ö h r ə (*tikiş tikə-tikə oxuyur*) –

(Musiqi)

Pərişan xəlqi-aləm ahü əfğan etdiyimdəndir,

(Musiqi)

Pərişan xəlqi-aləm ahü əfğan etdiyimdəndir,

Pərişan olduğum xəlqi pərişan etdiyimdəndir.

(2 *dəfə*)

(Musiqi)

Dili-zarimdə dərdi-eşq günü gündən füzun olmaq,

(Musiqi)

Dili-zarimdə dərdi-eşq günü gündən füzun olmaq,

Yetən bidərdə tədbir ilə dərman etdiyimdəndir.

(2 *dəfə*)

Deyil bihudə gər yağsa fələkdən başıma daşlar,

Binasın tişeyi-ahımla viran etdiyimdəndir⁴.

(2 *dəfə*)

Ah... Gəl yarım! (3 *dəfə*)

Gəl yarım! (3 *dəfə*)

A s y a (*ah çəkir*) – Ay Gülçöhrə, sən oxuyanda həmişə mənim ürəyim tutulur, bikef oluram.

G ü l ç ö h r ə – Görünür ki, oxumağım sənə xoş gəlmir.

A s y a – Yox, çox xoş gəlir; elə ona görə də məni bir sayaq qəm basır, qüssə eliyirəm.

G ü l ç ö h r ə – Ah, elə bizim ömrümüz başdan ayağa kimi qəm-qüssə deyilmi?

A s y a – Hə, vallah, doğru deyirsən.

T e l l i – Ay xanımlar, nə olub ki, qəm-qüssə eliyir-siniz?

Allah qoysa, Sultan bəy bu gün-sabah sizi ərə verər, gedib ev yiyəsi, oğul-uşaq sahibi olarsız, onda qəminiz də olmaz.

G ü l ç ö h r ə – Ah, Telli, o cürə ki, bizi ərə verirlər, heç verməsələr yaxşı olar.

T e l l i – Nə üçün, ay xanım, niyə elə danışırısan?

G ü l ç ö h r ə – Doğru deyirəm, vallah, o cürə ərə getmək mənim xoşuma gəlməz ki, heç bilmirsən səni kimə verirlər, ərin kim olacaqdır, getdiyini adam cavandır, qocadır, keçəldir, qoturdu, adam döyəndir...

A s y a (*təccüblə*) – Bəs, ay Gülçöhrə, onda daha heç ərə getməyib, evdə qalıb, un çuvalına tay olacaqsan?

T e l l i – Allah eləməsin.

G ü l ç ö h r ə – Mən deyirəm ki, evdə qalıb un çuvalına tay olasan? Mən onu demək istəyirəm ki, belə, adam əvvəlcə bir görə ki, kimə gedəcəkdir. Baxa, bəyəyə, təhər-töhrünə bələd ola, sonra ərə gedə.

A s y a (*gülür*) – Elə söz danışırısan ki, bişmiş toyuğun gülməyi tutar. Sən bu dörd divarın içində kimi görə bilərsən, ay yazıq ki, (*rişxəndlə*) hələ baxıb bəyəyənsən?!

G ü l ç ö h r ə – Elə olanda, evdə qız qalmaq yaxşıdır.

T e l l i – Əşşi, təki ağam sizi ərə versin, mən qaçıb, gedib nişanlımı görərəm, evinə-eşiyinə baxaram, sonra gəlib hamısını sizə nəğl edərəm.

Gülçöhrə ilə Asya gülürlər.

G ü l ç ö h r ə – Yaxşı, ay Telli, görünür ki, bizim adaxlımızı bir sən görsən kifayətdir, dəxi bizim görməyimiz lazım deyilmiş.

T e l l i – Yox, xanım, əvvəl mən görərəm, sonra siz görərsiniz.

A s y a – Yaxşı, Telli, qoy sən deyən olsun; təki bizi ərə versinlər, yerdə qalanı asandır.

G ü l ç ö h r ə – Yox, mənciyəz görüb bəyənməyincə ərə getməyəcəyəm. Amma siz elə görməmişdən ərə gedərsiniz.

T e l l i – Vallah, xanım, elə görməmişdən getmək lazımdır; yoxsa əvvəl görəndə daha sonra yaxşı olmur; amma görməyəndə ürəyin tələsir ki, bir tez görəsən. (*Oxuyur*)

Sən o yanda, yar bu yanda,
Ceyran tək boynun buranda
Baxışın min canlar alır,
Məni qəm, dərdə salır.

(Musiqi)

Sən o yanda, yar bu yanda,
Hərdən qıyqacı baxanda
Gözüm o gözlərdə qalır,
Məni qəm, dərdə salır.

(Musiqi)

Sən o yanda, yar bu yanda,
Saçların üzə salanda
Göylərə ahım ucalır,
Məni qəm, dərdə salır⁵.

(*Nəğl edir*). Səni yaxşıca geyindirirlər, bəzəyirlər, sonra faytona mindirib allah-allah ilə aparırlar. Hələ, desən, ayağının altında qurban da kəsirlər, sonra otağa aparıb gərdək dalında oturdurlar, urəyin tıp-tıp döyünə-döyünə gözlüyürsən ki, qapı açılıb oğlan çıxdı...

Bu əsnada qapı açılıb Sultan bəy çıxır. Qızlar səslərini kəsib, işlərinə məşğul olurlar.

T e l l i (*kənara*) – Allah eləməsin ki, belə oğlan olsun.

S u l t a n b ə y (*əsnəyir*) – Ay qız, Telli, min kərə demişəm ki, mən yatanda gəl mənim üstümü basdır; indi üstü açıq yatmışam, deyəsən belimə soyuq dəyibdir. (*Əsnəyir*). Ay... rəhmətlik Sona sağ olaydı... Qərək ki, təklik bir sənət deyildir.

G ü l ç ö h r ə – Ay ata, bizə desəydin örtərdik, bilmə-

dik.

S u l t a n b ə y – Demədim, demədim, keçibdir. (Əs-nəyir). Di durun gedin evə, mən də şəhərə çıxıram. Evdən yaxşı muğayat olun. Durun! (*Qızlar hamısı durub, içəri daxil olurlar*). Olmur, təklif mənə əl vermir. Beş ildir ki, gün-gündən geri gedirəm. Sırağa gün həkim Mirzə Hüseynə deyirəm ki, oram ağrıyır; deyir ki, bir arvad al. Hanı bir elə arvad ki, uğruma gələ idi, ala idim! Əlbəttə, mənə qız verməzlər, çünki yaşım çoxdur, pulum da azdır və bir də tazadan top-tüfəng ilə evlənmək mənə yaraşmaz; mənimki bir hallıca, dulluca arvaddır ki, bir nəfər molla, üç manat pul və bir kəllə qənd ilə, iş tamam ola. Ondan sonra arvad başlar gecələr buğlarımına həna yaxar, səhərlər də yuyar. Yatanda da belimə soyuq dəyməz. Qərəz, gedək bazara, görək nə var, nə yox. (*Gedir*).

(Musiqi)

Əsgər pərdə dalında oxuyur.

Ə s g ə r -

Arşın mal alan! (*2 dəfə*)

Arşın mal alan!

Bafta, tafta, buxça, hey...

Əsgər qoltuğunda arşın malı və əlində arşın səhnəyə çıxır.

Ə s g ə r – Tamam üç gündür qapı-qapı dolanıb gəzirəm, amma axtardığımı tapa bilmirəm. Bu günü də başa çıxardım görüm nə olur. Ey bəxt, səndən mədəd!

(Musiqi)

(*Yenə oxuyur*). Arşın mal alan! (*2 dəfə*)

Arşın mal alan!

Bafta, tafta, buxça, hey...

Bu halda Gulçöhrə, Asya və Telli bir tərəfdən və qonşu qızlar o tərəfdən bayıra çıxırlar. Qızlar Əsgəri çağırır.

Q ı z l a r – Arşınmalçı, arşınmalçı, bura gəl!

Q ı z l a r x o r u⁶ (*Soprano*) –

Arşınmalçı mal göstər,
Bir-bir yerə sal göstər.
Göstər, göstər hər nə var,
(A l t) – Qızlar bəzənmək istər.

(M u s i q i)

H a m ı –
Ah, nə gözəl parçadır,
Gülləri də qonçadır,
Toy bəzəyi xonçadır, xonça, xonça... (2 dəfə)
Ondan bir paltar tikdirdiydim,
Oynardım doyunca-doyunca

(M u s i q i)

Xor bir də təkrar oluiur.

Ə s g ə r (gedə-gedə) – Aha, deyəsən qız mədəninə düş-
müşəm, bir sürü birdən çıxdı. Görək necə şeydirlər.

(Qızınlara). Deyin görüm, gözəl xanımlar, nə
istəyirsiniz? gör, ipək, məxmər, bafta, tafta – hər şeyim var.

G ü l ç ö h r ə – Aç görək, xoşumuza gələn nə var?

Ə s g ə r – Bu saat, xanım! (Açır, Gülçöhrəyə diqqət
verir).

A s y a (kənarə) – Batmış nə göyçək oğlandır!

Ə s g ə r (yenə diqqətlə Gülçöhrəyə baxır) – Bax, xanım,
hər nə könül istəyən desən, hamısı burada vardır. (Kənapə).
Amma, əcəb qızıdır!

T e l l i – Ay xanım, o tumanlıq nə yaxşıdır!

A s y a – A, nəyə lazım olan şeydir ki...

G ü l ç ö h r ə (Acjaja) – Sənə lazım olmaz, amma Tel-
liyə lazım olar.

Ə s g ə r – Doğru buyurursan, xanım. (Kənarə). Ağillı
qızıdır ha!.. (Ona). Neçə arşın buyurursan qulluqçunuz üçün
kəsim.

G ü l ç ö h r ə – Arşını neçədəndir?

Ə s g ə r – Heç neçə, on iki qəpikdir. Amma sizə iki
şahıdan hesab edərəm.

G ü l ç ö h r ə – Bu çür çitin arşınını biz həmişə səkkiz
qəpikdən alırıq, elə versən, on arşın kəs.

Ə s g ə r – Zərər yoxdur, sizə qurban olsun! (Ölçür). Bir...
iki... (Kənarə). Amma deyəsən axtardığımı tapmışam... üç...
dörd... Vallahı, çox gözəl qızıdır... beş... altı...yeddi...
Deyəsən, elə qismətim bu olaçaqdır... səkkiz... doqquz...
Görünür, zahiri gözəl olan kimi batını da gözəldir... on... on
bir... on iki...

G ü l ç ö h r ə – On arşın bəsdir.

Ə s g ə r – Buy, hə!.. Fikrimdən çıxdı, budur, elə on ar-
şındır. (Kəsir qulluqçuya verir).

A s y a – Ah, bizə yaraşan heç zadın yoxdur.

Ə s g ə r – Xanım, sizə yaraşan şeyim çoxdur, ançaq ev-
dədir. İnşaallah, gələn səfər gətirərəm. (Gülçöhrə pul verir).
Xanım, evin abadan, sənin əlinin bərəkəti mənə bəsdir.

G ü l ç ö h r ə – Nə bildin ki, əlimin bərəkəti vardır?

Ə s g ə r – Elə belə, ürəyimə damdı ki, sənin əlin bə-
rəkətlidir. (Kənarə). Vallah, mən deyən elə budur ki, var.(Ona).
Xanım, bura Sultan bəyin evi deyilmi?

G ü l ç ö h r ə – Özüdür.

Ə s g ə r – Abadan olsun! Bəs Sultan bəyin qızı hansı-
nızdır?

A s y a – Bu özüdür.

Ə s g ə r – Allah ömr versim! (Kənarə). Çox gözəl qız-
dır!

A s y a – Ay Gülçöhrə, gedək evə; yoxsa əmim gələr,
acığı tutar. (Gedirlər).

Ə s g ə r – Sağ olun, var olun!

G ü l ç ö h r ə (gedə-gedə) – Sən də sağ ol!

Ə s g ə r (tək) – Sözüün doğrusu, bundan yaxşı qız gör-
mədim və ola bilsin ki, heç görməyəm. Gəl, Əsgər, ya qismət

de, bunu al! Sultan bəy məni görmüyübdürsə də adımı eşidibdir. Bilir ki, dövlətli tacir oğlanam. Yəqin, qızı istəsəm verər. İndi görəsən qız bilsə ki, mən doğrudan da arşın mal satanam, mənə gələrmə? Qızı bilmirəm, amma – Sultan bəy bilsə ki, mən arşın mal satanam, min il də qalsa qızı mənə verməz. Allahın altında qız bir də çıxaydı, yenə bir görəydim, danışdıraydım. Dayan... (*Qapıya baxır*). Deyəsən gələn var. Qoy gizlənim görüm kimdir. (*Gizlənilir, qapı açılıb Gülçöhrə çıxır*).

G ü l ç ö h r ə – Asya demişkən, arşınmalçının sirsifəti yaxşı idi. İndi Asyaya desən ki, gəl səni ona ərə verək, bir həşir qatar, deyər ki, mən arşınmalçının tayıyam? Amma, mənçə, arşınmalçılıq pis iş deyil ki... O da tacir kimi bir şeydir. Vallah, atam razı olsa, mən ona ərə gedərəm. Çünki, nə sayaq olsa, yenə də üzünü görmüşəm, bilirəm ki, şil deyil, kor dşyil, keçəl deyil; sifəti də xoşuma gəldi. Üzü nəcib adamın üzünə oxşayır. Vallah, onu qəşəng geyindirsən bir oğlan çıxar ki, bəy balası kimi... Mənə deyir ki, yəqin sənənin əlin bərəkətlidir; özü də elə baxırdı ki, guya tək məni görür. Bir də görsəydim yaxşıca diqqət edərdim. Ah, gör nə danışırım; kim bilir, bəlkə onun arvad-uşağı vardır... (*Fikrə gedir*).

Ə s g ə r (*çıkır hüzurə, arşın qoltuğunda*) – Xanım, bağışla.

G ü l ç ö h r ə (*səksənir*) – Oy, qorxdum a...

Ə s g ə r – Qorxma, xanım, deyəsən, mən arşınımı burada qoyub getmişəm.

G ü l ç ö h r ə – Olsa burada qalardı...

Ə s g ə r – Zərər yoxdur, evdə əlahi arşınım vardır.

G ü l ç ö h r ə (*kənara*) – Yenə o sayaq baxır, gözü gəzumə sataşanda elə bil ki, ildırım kimi məni vurur.

Ə s g ə r – Xanım, allahın altında Sultan bəyin on iki nəfər sən kimi qızı olaydı!

G ü l ç ö h r ə – Yəni nə demək istəyirsən?

Ə s g ə r – Onu demək istəyirəm ki, bir qızını bəyə, birini

xana, birini tacirə, birini mollaya, birini də seyidə verib, axırda birini də mənə verəydi...

G ü l ç ö h r ə – Nə olar ki.

Ə s g ə r – Amma, yox, verməz, əlbəttə verməz, o bir bəy adamdır, amma mən arşınmalçı. O mənə qız verməz... (*ki-nayə ilə*) və bir də versə də qız gəlməz.

G ü l ç ö h r ə – Görünür ki, sən subaysan.

Ə s g ə r – Lap subayam; allahın bərəkətindən işim də çox yaxşı gedir. Bir parça çörəyim var, ac deyiləm.

G ü l ç ö h r ə – Bəs nə üçün indiyə qədər evlənməyibsən?

Ə s g ə r – Nə sayaq evlənim; görmədiyim qızı almaram, gördüyüm qızlardan da xoşuma gələn, ürəyimə batanı bir nəfər olubdur ki, onu mənə verməzlər...

G ü l ç ö h r ə – Qız özü sənə getməzmi?

Ə s g ə r – Yəqin ki, getməz, çünki o bəy qızıdır.

G ü l ç ö h r ə – Sən əvvəlcə qızdan soruş, sonra de; nə bilirsən getməz?

Ə s g ə r – Doğru buyurursan, xanım, bəs elə isə, de görüm, mənə gələrsənmi?

G ü l ç ö h r ə (*təaccüblə*) – Kim? Mən?

Ə s g ə r – Bəli, sən; mənim xoşladığım qız bircə sənsən.

G ü l ç ö h r ə – Mən elə bildim ki, özgə qızıdır.

Ə s g ə r – Səndən başqa özgəsi ola bilməz.

G ü l ç ö h r ə – Bəs sən məni bir kərrə görməklə xoşladın?

Ə s g ə r – Əlbəttə, xanım. Göz gördü, könül sevdi. Gözüm səni görən kimi, qəlbim sevindiyimdən çırpınmağa başladı.

G ü l ç ö h r ə (*kənara*) – Vallah, mənimki də elə oldu.

(Musiqi)

Ə s g ə r –

Öyrənib pürfənd oldum,

Özgəyə rişxənd oldum, (2 dəfə)

Hər bir dərdə mən doldum,
Səni gördüm bənd oldum. (2 dəfə)
Elə bənd oldum, elə bənd oldum,
Elə bənd oldum, dilbər!
Dura bilməm mən sənsiz.

(Musiqi)

G ü l ç ö h r ə –
Heç kəsi mən görməzdim,
Sırrımı söyləməzdim. (2 dəfə)
Nədir aşiq bilməzdim,
Səni gördüm bənd oldum. (2 dəfə)
Elə bənd oldum, elə bənd oldum,
Elə bənd oldum, dilbər!
Dura bilməm mən sənsiz.

(Musiqi)

İ k i s i b i r y e r d ə –
Kömək etdi çün ol baxt,
Gəldi çatdı axır vaxt. (2 dəfə)
Özümü bildim xoşbaxt,
Səni gördüm bənd oldum (2 dəfə)
Elə bənd oldum, elə bənd oldum,
Elə bənd oldum, dilbər!
Dura bilməm mən sənsiz. (2 dəfə)

(Musiqi)

Ə s g ə r – Xanım, mən sənə yaraşan deyiləm.
G ü l ç ö h r ə – Bilmirəm, amma xoşlamışam.

(Musiqi)

Ə s g ə r – Görünür ki, doğru deyiblər ki, qəlb qəlbi istər,
xanım...

G ü l ç ö h r ə – Mənə xanım demə, adım Gülçöhrədir.

Ə s g ə r – Gülçöhrə, bəs nə sayaq edək ki, atan səni
mənə versin?

G ü l ç ö h r ə – Məni atamdan istə, verər-verər, verməz –
mən özgəsinə ərə getməyəm.

Ə s g ə r (kənara) – Çox əcəb! (Ona). Atan səni güc ilə
verər...

G ü l ç ö h r ə – Güc ilə ərə getməyəm.

Ə s g ə r – Səni zor ilə apararlar.

G ü l ç ö h r ə – Özümü boğaram.

Ə s g ə r – Allah eləməsin. İndi ki, belə oldu, qoy bir yaxşı fikir edək, görüm, bəlkə bir əlac taparam; indi cən get evə, yoxsa bizi görərlər, xudahafız.

G ü l ç ö h r ə – Xudahafız! Amma onu bil ki, sözüm sözdür. (*Gedir*).

Ə s g ə r (*tək*) – Deyirəm, vallah, ürək elə bir olur. Yazıq qız məni xoşlayıbdır. Özü də bilmir ki, dövlətli tacirəm. Mən də qəsdən demədim ki, qoy axıra kimi qızı sınaıym. Çox acəb! İndi mən gedim, bir bəhanə ilə xalamı dəxi buraya göndərim ki, baxsın, görsün necə qız seçmişəm. (*Gedir*).

Gülçöhrə çıxıb ora-bura baxır və sonra oturub fikrə gedir.

G ü l ç ö h r ə – Bu nə iş idi mən elədim. Yad oğlan ilə nələr danışdım ki, heç qıza yaraşmaz. Bilmirəm haradan gəldi çıxdı... Özü yaxşı, sözü yaxşı... Heç fikrimdən çıxmır... Ah, necə könlüm pərişan olubdur! (*Oxuyur*).

(Musiqi)

Aşiq oldum necə bir tazə güli-rənayə

(Musiqi)

Aşiq oldum necə bir tazə güli-rənayə
Ki, salıbdır məni o işvə ilə qovğayə. (*2 dəfə*)

Aşiq oldum (*3 dəfə*)

Necə bir tazə güli-rənayə. (*2 dəfə*)

(Musiqi)

Gözümün qanı ilə sinəmi al etdim kim, (*2 dəfə*)

Səbəbi sənət ola ol büti-bipərvayə, (*2 dəfə*)

Pərvayə, pərvayə.

Bu bir işdir ki, məni iynə kimi incəldib.

Salır iplik kimi hərdəm bir uzun sövdayə. (*2 dəfə*)

Aşiq oldum (*3 dəfə*)

Necə bir tazə güli-rənayə⁷. (*2 dəfə*)

Asya və Telli çıxıb oxuyurlar.

A s y a v ə T e l l i –

Nə pərişandır halın,

Gülçöhrə, Gülçöhrə?!

Nədir bu ahı-zarın?

Tes söylə, tez söylə!

Niyə solmuş rüxsarın?

Gülçöhrə, tez söylə! (*2 dəfə*)

Qıza layiq olmaz kim,

Dərd çəksin, qəm çəksin. (*2 dəfə*)

Nədir bu ahı-zarın?

Gülçöhrə, tez söylə!

Gülçöhrə, tez söylə! (*2 dəfə*)

Hamısı içəri girirlər. Bu halda Əsgər xalası ilə bərabər çıxır.

Cahan çarşaba bürünübür.

Ə s g ə r – Bax, xala, haman qız bu evdə olur. Apararsan bu məxməri və deyərsən ki, arşınmalçı göndəribdir. Soruşan olsa ki, sən kimsən, deyərsən ki, arşınmalçının xalasıyam. Başa düşdünmü?

C a h a n – Başa düşdüm, xalan sənə qurban, gedirəm. (*Gedib içəri girir*).

Ə s g ə r (*tək*) – Amma getdikcə qıza daha artıq bənd oluram. Günü bu gün Süleymanı görsəm göndərəcəyəm ki, gedib elçilik eləsin. Belə istədiyimi tapdım... Bu ev, bu həyət, bu yol hamısı elə bil ki, üzümə gülür. (*Oxuyur*).

(Musiqi)

Axtarıb tapdım səni, səndəmi sevdin, yar, məni?

Gör nə haldır görmür gözüm, şadlığımdan dünyanı.

(*2 dəfə*)

Gəl, gəl, maralım, gəl, gəl, gəl, ceyranım gəl!
(2 dəfə)

Səni sevdim, yar, səni sevdim, gözüm görməz özgəni.

(Musiqi)

Halal olsun Süleyman!

(Musiqi)

Halal olsun Süleyman, sən nə kələkbazsan, şeytan!

Öyrədib məni yola saldın, mənə rast gəlmiş yar can.

(2 dəfə)

Gəl, gəl, maralım, gəl, gəl, gəl, ceyranım, gəl! (2 dəfə)

İndi burada dayanmayım, gedim evə, xalam gəlsin görək
nə söyləyəcəkdir. (*Gedir*).

Sultan bəy bazardan evə qayıdır, yavaş-yavaş gələ-gələ özbaşına
danışır.

S u l t a n b ə y – Elə hamı mən deyəni deyir: bir hal-
lıca dul arvad ola ki, bir nəfər molla, üç manat pul və bir kəllə
qənd ilə iş tamam ola. İndi mən nə qayıram? Elə arvadı haradan
tapım? Gəl, ey arvad, haradasan? Gəl! Gəl! (*deyən kimi Cahən
çixır və buna tərəf gəlir ki, keçsin. Sultan bəy təəccüblə*).
Paho!.. Yoxsa məni qara basır... Yox, deyəsən diri gözlü
arvaddır. Özü də bizdən çıxdı. Deyəsən, allah məninkini
yetirdi. (*Cahənə tərəf gedir*). Ay bacı, kimsən, bizdə nə işin var
idi?

C a h a n – Arşın mal aparmışdım, qızlara göstərəm.

S u l t a n b ə y (*kənara*) – Arvad olmağına arvaddır,
ancaq üzünü görsəm pis olmaz. (*Ona*). Yaxşı, bacı, bir de,
çarşaba bürünmüş kişi olmayasan?

C a h a n – Buy... ay qardaş, nə söz danışırısan?

S u l t a n b ə y – Bəs elə isə bir balaca üzünü mənə gös-
tər ki, yəqinlik hasil olsun.

C a h a n (*üzünü açıb göstərir*) – Gördün ki, arvadam!

S u l t a n b ə y – Hə, gördüm. (*Kənara*). Arvadsan, özü

də lap mən deyəndən. (*Ona*). De, yaxşı bir məni başa sal gö-
rüm sən kimsən, nəçisən və kimin adamısan?

C a h a n – Mən arşınmalçının xalasıyam, özüm də
qızlara, arvadlara mal satıram.

S u l t a n b ə y – Yaxşı, axı mənə bir demədin ki, görək
kimin adamısan.

C a h a n – Bəy, dəllal Kərbəlayı Nəsinin külfətiyəm,
bəlkə tanıyasan.

S u l t a n b ə y – Xeyr, tanımırıam, mənim dəllal-məllal
ilə işim olmaz. Yaxşı, deməli, sənün kişin dəllallıq edir, özün də
arşın mal satırısan.

C a h a n – Bəli, kişim dəllallıq edərdi.

S u l t a n b ə y – Edərmi? Bəs indi nə iş görür?

C a h a n – İndi allah bilir ki, nə iş görür; rəhmətlik on iki
ildir ki, ölübdür.

S u l t a n b ə y (*sevinir*) – Ölübdür? Deməli, sən dul-
san?

C a h a n – Bəli, dulam.

S u l t a n b ə y – Belə de də!.. (*Öskürür və özünü düzəl-
dir*). Deyirsən ki, on iki ildir ki, ərin ölüb dul qalıbsan. Çox
əcəb, indi bəs necə eyləyək?

C a h a n (*təəccüblə*) – Nəyi necə eyləyək?

S u l t a n b ə y (*karıxmış*) – Yox, belə onu deyirəm ki,
mənim də arvadım, budur, beş ildir ki, mərhum olubdur. Belə
olmaq çox pis şeydir. Adam lap tək qalır, bilmir ki, nə etsin.
(*Kənara*). Yaxşıca əlimə düşübdür, heç buraxmaq lazım
deyildir. (*Cahən istəyir getsin, Sultan bəy tez qabaqlayır*). Əşi,
bir dayan, hara tələsirsən?

C a h a n – Tələsiyirəm, işim var.

S u l t a n b ə y – Daha bundan gözəl nə iş olar, əcəb
söhbət eliyirik. Sən dul, mən dul, gəl dərdləşək də... Yaxşı,
indi sən deyirsən ki, dulsan, hə?..

C a h a n – Buy, dedim ərim on iki ildir ki, ölübdür.

S u l t a n b ə y – Axı burası var ki, mən də dulam.

C a h a n – Nə olar, allahın əmridir. Tək sənin başında görünməyib ki...

S u l t a n b ə y – Orasını bilirəm.

C a h a n – Bəs harasını bilmirsən?

S u l t a n b ə y – Gəl biz ikimiz bir iş edək.

C a h a n – Nə iş?

S u l t a n b ə y – Belə iş ki, nə sən dul olasan, nə də mən.

C a h a n – Nə sayaq eləyək?

S u l t a n b ə y – Nə sayaqı var ki, bir nəfər molla, üç manat pul, bir kəllə qənd, şüt-tamam, vəssəlam.

C a h a n – Heç başa düşürəm ki, nə deyirsən.

S u l t a n b ə y – Başa düşürsən? Əcəb dilbilməzsən! Bəs elə isə, dürüst qulaq as gör nə deyirəm, a dilbilməz!

M u s i q i . Çırtıq vura-vura oxuyur.

Bir at aldım, hər yana çapdım,

Gəl alım, gəl alım, dilbilməz!

Axır gəlib səni tapdım, maralım, maralım,
dilbilməz!

Aman, aman, oy, qaşı kaman oy!

Gəl alım, gəl alım, maralım, dilbilməz! (*Oynayır*).

(Musiqi)

Bir ev tikdim, daş üstədir, gəl alım, gəl alım,
dilbilməz!

Hər nə desən baş üstədir, gəl alım, maralım,
dilbilməz!

Aman, aman, oy, qaşı kaman, oy!

Gəl alım, maralım, dilbilməz! (*Oynayır*).

(Musiqi)

Sən dul, mən dul, gəl mənə bənd ol,
gəl alım, gəl alım, dilbilməz!

Hər nə desəm ona razı ol, maralım,

maralım, dilbilməz!

Aman, aman, oy, qaşı kaman, oy!

Gəl alım, gəl alım, dilbilməz!

Bu halda Əsgər gəlir və bunları görür.

Ə s g ə r – Aha!.. Xalamın da işi düzəldi. Əcəb! (*İrəli gəlir, oynamaqda olan Sultan bəyin qulağına*). A bəy! Ay bəy! Bir dayan, söz deyirəm. (*Sultan bəy səksənib dayanır*). Axı belə iş yaxşı deyildir; özgənin arvadına eşqnamə oxuyursan.

S u l t a n b ə y – Balam, sən kimsən, sənə nə?

Ə s g ə r – Necə mənə nə? Bu mənim xalamdır.

S u l t a n b ə y – Xalandır? Deməli, arşınmalçı sənsən?

Ə s g ə r – Bəli, mənəm.

S u l t a n b ə y – Çox gözəl, çox pakizə. Balam, heç sənin insafın-zadın yoxdur?

Ə s g ə r – Nə olubdur ki?

S u l t a n b ə y – Nə olacaq ki, bu yazıq arvadı on iki ildir ki, dul saxlayıb ərə vermirsən.

Ə s g ə r (*gülümsünür*) – Nə edim, bir yaxşı adam tapmıram.

S u l t a n b ə y – Yaxşı adam – mən! Gəl də!. Gəl qohum olaq, mən də dulam.

Ə s g ə r (*kənara*) – Aha, yaxşı fürsətdir. (*Ona*). Doğru deyirsən, bəy, ya zarafat edirsən?

S u l t a n b ə y – Tayımsan ki, zarafat edim? Lap ürək-dən doğru deyirəm.

Ə s g ə r – Yaxşı, bəy, fərz edək ki, mən xalamı verdim sənə, bəs əvəzində sən mənə nə verərsən?

S u l t a n b ə y – Nə verəcəyəm? Sənin müzdün bu olar ki, mənim kimi bəy ilə qohum olarsan. Xalanın müzdü o olar ki, canı rahat olar. Mənim də müzdüm budur ki, savab yiyəsi olaram. Daha bundan artıq nə istəyirsən?

Ə s g ə r – Yox, bəy, bu sayaq sərf eləməz.

S u l t a n b ə y – Bəs nə sayaq sərf eylər?

Ə s g ə r – Bax, bəy, indi ki, mənimlə qohum olmaq istəyirsən, gəl ikibaşlı qohum olaq.

S u l t a n b ə y (*təccüblə*) – Nə sayaq ikibaşlı?

Ə s g ə r – Bu sayaq ki, mən xalamı verim sənə, sən də qızını ver mənə.

S u l t a n b ə y (*bərk acıqlı*) – Axmağın birisi axmaq! Nə yava-yava danışırsan?! (*Xəncərdən yapışıır*). Mən bəy balası kimi qızımı arşın mal satana verəcəyəm?! Cəhənnəm ol buradan sən də, sənın xalan da!.. Qudurğanın birisi, bir sille çəkərəm ki, dişlərin qarnına gedər. Rədd ol gözümün qabağından!

Ə s g ə r (*arxayınca*) – Xala, gəl gedək. (*Kənara*). Arşınmalçı Əsgərə vermədi, amma tacir Əsgərə verəcəkdir. (*Gedirlər*).

S u l t a n b ə y – Tez ol, itil buradan! (*Evə tərəf gedib, qapının ağzında dayanır və gedənlərə baxır. Onlar gedirlər*). Gör nə qudurğan gədədir ki, cürət edib qızımı istəyir. (*Xəncərini çəkib yüyürür*). Öldürərəm səni, qudurğan oğlu qudurğan! (*Qayıdıb fikrə gedir*). Yoxdur. Yoxdur məndə bəxt. Arvad əlimə göydən düşmüş kimi olmuşdu, özü də əsl mən deyən hallıca arvad idi ki, iş bir nəfər molla ilə bir kəllə qəndə bənd idi; mərdümazar oğlu mərdümazar hayandan gəldi isə bütün işi korladı; Planımı dağıtdı. Ey vay... (*Oxuyur*).

Nə pis oldu halım mənim, gəl alım,
gəl alım, dilbilməz!

Getdi əldən yarım mənim, gəl alım,
maralım, dilbilməz!

Aman, aman, oy!.. (*Girir içəri*).

PƏRDƏ

ÜÇÜNCÜ PƏRDƏ

Sultan bəyin evində vaqe olur; Gülçöhrə təkcə oturub oxuyur. Musiqi çalınır,

G ü l ç ö h r ə –

Bülbüli-zarəm, güli-rüxsari-alındən cüda,

(Musiqi)

Bülbüli-zarəm, güli-rüxsari-alındən cüda
Tuti-yi-laləm, şəkər nisbət məqalındən cüda.

(2 *dəfə*)

(Musiqi)

Der idim səbr eyləyim, olsam cəmalındən cüda,

(Musiqi)

Der idim söbr eyləyim, olsam cəmalındən cüda,
Bilmədim düşvar imiş olmaq vusalındən cüda.

(2 *dəfə*)

Ah... aman-aman... aman-aman!

Bilmədim düşvar imiş olmaq vusalındən cüda.

(2 *dəfə*)

Yar, gəl, yar, gəl, yar, gəl, yar, gəl!..

(Musiqi)

Ağlımı tərək eylədim fəzlü kəmalındən cüda,

(Musiqi)

Ağlımı tərək eylədim fəzlü kəmalındən cüda,
Dönmüşəm mən müflisə caü cəlalındən cüda.

(2 *dəfə*)

(Musiqi)

Tirə oldu rüzgarım zülfü xalındən cüda,
Oldu səhra mənzilim vəhşi gəzalındən cüda. (2 *dəfə*)
Ay aman!.. (4 *dəfə*)

(Musiqi)

Oldu səhra mənzilim vəhşi gəzalındən cüda⁸. (2 *dəfə*)
Yar, gəl!.. (4 *dəfə*)

M u s i q i. Üzünü örtüb ağlayır.

A s y a (*daxil olub Gülçöhrənin yanına gəlir*) – Ah. Gülçöhrə, sən allah, bir de görüm, sənə nə olub ki, bu bir neçə gündür belə pərişan görünürsən?

G ü l ç ö h r ə – Vallah, heç özüm də bilmirəm. Yəqin naxoş olmuşam.

A s y a – Axı naxoş olanın bir yeri ağrıyar; görünür ki, sənənin heç yerin ağrıyır, şükür allaha.

G ü l ç ö h r ə – Ah, Asya, neyləyirsən soruşub, sən allah, qoy mənə əldən.

A s y a – Yox, Gülçöhrə, bu bir neçə gündür ki, sən bilmərrə dəyişilibsən. Eyzən fikirdə, kefsiz, dinməz, yəqin burda bir hikmət vardır... Ay qız, bəlkə bir adama bənd olubsan, hə?...

G ü l ç ö h r ə (*hərəkət edir*) – Kimə bənd olacağam...

A s y a – Yox, yox, qızardın. Görürəm ki, bir adama bənd olubsan; ancaq o adam kimdir? Bizə arşın mal satandan başqa heç kəs gəlməmişdi. (*Birdən*). Yəqin o gədəyə bənd olubsan!

G ü l ç ö h r ə – Gədə nə üçün olsun?!

A s y a – Aha, bildim!. Arşınmalçıya gözün düşübdür. Ay qız, heç sənə yaraşan işdirmi? Sən bəy qızı, bəy balası bir gədənin birinə bənd olubsan... Nədir-nədir, bir qədər sir-sifəti var; vallah, istər lap çiraq kimi yansın, heç bir belə də məhəl qoymaram; o hara, mən hara...

G ü l ç ö h r ə (*təqsirli kimi*) – Vallah, özüm də başa düşürəm ki, bu nə haldır. (*Ağlamsınır və əlləri ilə üzünü örtür*).

A s y a (*nəsihətyana*) – Sən yekə qızsan, elə şeyləri başından çıxart. Sən hara, bazarın gədəsi hara. Barı, bənd olursan elə adama bənd ol ki, sənə yaraşan olsun. İkinciyə qalan yerdə, bənd olmaq özü qız üçün çox pis şeydir. Bax, mən də sənənin kimi bir qızam, amma heç gör mən bir adama bənd olurammı? Bir də, vallahı, işdir, birdən atan bilsə, yəqin bil ki, səni tikə-tikə doğrar.

G ü l ç ö h r ə – Qoy atam bilsin, bir kərəlik mənə öldürsün ki, canım qurtarsın.

A s y a – Axmaqlama, axmaqlama! Gəl bəri, gedək o iri otağa, gör sənə nələr söyləyəcəyəm.

Gülçöhrəni aparıb gedirlər.

S u l t a n b ə y (*daxil olur, tək*) – Zalım oğlu arşınmalçının xalası yaxşı girimə keçmişdi, olmadı. Əsl mən deyən arvad elə o idi ki, hallıca, dul, əndamlı, bir nəfər molla, üç manat pul və bir kəllə qənd, şüt-tamam, vəssəlam. Amma, de gəl ki, məndə bəxt yoxdur... Qudurğan oğlu qudurğan, bir dul xalasının əvəzində gözəl-göyçək qızımı istəyir. Guya ki, mən qızımdan əl çəkmişəm ki, bazarın gədəsinə verəm... Mən bir bəyəm ki, bütünü tanışlarım adımla əzbər bilir. Əşi, xan ilə aş yemirəm ki, buğum yağa batar; bir gədənin birisi mənə göyə olmaq istəyir... Amma xalasını alardım və bir söz deyən olsa idi, deyərdim ki, bir fəqir dul arvad idi, rəhmim gəldi, aldım. Əlqərəz, arvad elə öz ayağı ilə yanıma gəlmişdi, şeytan oğlu şeytan işə pərxaşlıq saldı. Qoymadı işimizi görək. Ah, gedək bir az dincələk; yenə belimin ağrısı tutdu... (*Gedir o biri otağa, bu biri otaqdan Telli çıxır*).

T e l l i (*tək*) – Of yenə ağam getdi uzanmağa. Kişi lap zəhləmi tökübdü, indi yenə çağıracaqdır ki, ay qız, Telli, gəl üstümü basdır. (*Sultan bəyin səsi gəlir: ay qız, Telli, gəl üstümü basdır*). Çör, zəhrimar... (*Mülayim*) Ağacan, gəlirəm, gəlirəm. (*Gedir*).

A s y a (*daxil olur, tək*) – Ha öyüd, nəsihət edirəm olmur. Görünür ki, qız gədəyə çox bənd olubdur. Ağlayır, ağlayır, gözünün yaşını dolu kimi tökür; adamın rəhmi gəlir; bilmirəm hayandan gəldi çıxdı bura arşın mal satan... Yenə bir bəy balası ola, ya bir tacir oğlan ola, yeri var. Halbuki bazarın gədəsi. (*Pəncərəyə tərəf baxır*). O kimdir bizə gəlir? Buy, nə yaxşı oğlandır, vallah, lap bəy balasına oxşayır. Bax, adam bənd olanda da beləsinə ola! Görəsən, bu bizə niyə gəlir, xeyir xəbər ola! Gəlir, gəlir, düz bizə gəlir, qoy gəlsin, qaçmayacağam. Gəldi...

Qapı döyülür, Asya qapını açır. Süleyman daxil olur. Asya əli ilə üzünü gizlətmək istəyir.

S ü l e y m a n – Sultan bəy evdədirmi?

A s y a – Bəli, evdədir. Bir qədər burada əyləşin, gedim çağırım. (*Gedir*).

S ü l e y m a n (*tək*) – Yəqin ki, Sultan bəyin qızıdır, amma əcəb gözəl qızıdır, bərəkalla Əsgərə! Görünür ki, kişinin ruhu var ki, özünə bu cür qız seçibdir. Mən belə bilmədim ki, Sultan bəyin qızı gözəl imiş, yoxsa əvvəldən bilsəydim özüm alardım. Heyif! Amma yaxşıca qızıdır. Vallahı, çox böyük səhv etmişəm. Gərək bu qızı mən alaydım. Halbuki indi gəlmişəm qızı Əsgər üçün istəyirəm... Yoxsa, bəlkə elə gəlmişkən, elə özüm üçün istəyirəm?... Yox, bu yoldaşlıq haqqında namərdlik olar. Əsgər mənə etibar edib elçiliyə göndəribdir, özü də qıza bənddir; necə ola bilər ki, onu məyus etmişəm, lənət şeytana! Adam gərəkdir dostluqda düz ola. Nə etmişəm? Mən də axtararam özümə bir gözəl qız taparam, xainlik pis şeydir.

Sultan bəy daxil olur.

S u l t a n b ə y – Paho, Süleyman, sən hara, bura hara? Xeyir xəbər olasan, əyləş gərək nə var, nə yox? (*Əl-ələ verib, otururlar*).

S ü l e y m a n – Bəy, xeyir olmamış nə olacaq? Şükür allaha, hər şey öz yerində sızdır.

S u l t a n b ə y – Çox gözəl, indi söylə gərək daha nə var, nə yox?

S ü l e y m a n – Bəy, bilirən, bu dünyanın işi elə belə gəlibdir ki, insan insana lazım olur, adam adama gərək olur. Görürsən ki, əvvəlcə bir adamı heç tanıyırsan, sonra tanış olursan; ondan sonra lap qohum olursan. Ancaq bir iş var ki, qohum olanda gərək elə olasan ki, sənə yaraşan ola, özü də varlı ola, adlı-sanlı ola. Məsələn, götürək bizim tacirimiz Əsgəri.

S u l t a n b ə y – O kimdir?

S ü l e y m a n – Bəy, sən onun özünü tanımasan da, atasını yaxşı tanıyarsan. Mərhum bəzzaz Mürsəli deyirəm ki, bir gözəl kişilərin birisi idi.

S u l t a n b ə y – Hə, yaxşı tanıyıram; həqiqət, mərhum çox gözəl kişi idi.

S ü l e y m a n – Bəli, indi Əsgər dediyim oğlan onun oğludur ki, o da hər bir barədə atası kimi gözəl adam və ağıllı oğlandır. Özünün də, şükür allaha, yaxşı varı, malı. Alveri də çox böyük tərəqqidədir.

S u l t a n b ə y – Yaxşı, Əsgər nə deyir?

S ü l e y m a n – Əsgərin dediyi odur ki, sənənlə qohum olmaq istəyir.

S u l t a n b ə y – Balam, mənim qızım uşaqdır ki.

S ü l e y m a n – Bəy, gərək uşaq olmasın; amma onu bilki, Əsgər özgə adamdır, bəy. O sayaq oğlanın qohumluğu sənə hər bir barədə yaxşı olar.

S u l t a n b ə y – Sən orasını doğru deyirsən; həqiqət, tacir tayfası mənim xoşuma gəlir. Yoxsa bu incinar-mincinar, doxtur-moxtur, vəkil-məkil, uçitel-muçitellərlə mənim işim olmaz və xoşuma da gəlməzlər. Ancaq burası var ki, Əsgəri mən görməmişəm; hərçənd bilirəm ki, atası yaxşı kişi idi və dövləti də çox idi, ancaq bəzi vaxt yaxşı kişinin pis övladı olur.

S ü l e y m a n – Xeyr, bəy, Əsgər çox gözəl oğlandır. Çox ağıllı, yaraşlıq və çox da şüurlü oğlandır. O barədə təvəqqü edirəm ki, mənə etibar edib, sözümə inanasan. Hərgah allah eləməmiş Əsgər pis adam olsa idi, mən sənə qızını ona istərdimmi?

S u l t a n b ə y – Elə isə, allah xeyir versin, razıyam...

S ü l e y m a n (*əl tutur*) – Allah xeyir versin, allah hər ikisini xoşbəxt eləsin. Oğul-uşaq sahibi olsunlar.

S u l t a n b ə y (*durur*) – İndi buyur da. Buyur gedək o biri otağa, çaydan-zaddan içək, söhbətimizi də orada edək. (*Durub o biri otağa keçirlər*).

A s y a (*daxil olur, tək*) – Vallah, heç belə gözəl oğlan

olmaz. Ömrümdə də görməmişəm; qoy indi də bu qapının deşiyindən baxım. (*Əyilib qapının deşiyindən baxır*). Mən də bu oğlana bənd olacağam. (*Acıqla*). Nə qayırım? Gülçöhrə gədəninin birinə bənd olanda mən niyə bəy oğlu kimi bir cavana bənd olmayım? Elə olaram ki, hələ Gülçöhrəni də ötərəm...(*Aşıqanə*). Of, həqiqət, adamın adama gözü düşəndə əhvalı necə pərişan olur! (*Oxuyur*).

(Musiqi)

Gözəlim, yar gözəlim,

(Musiqi)

Bir sözüm var, gözəlim.

(Musiqi)

Bu yazıq yarına hərdən.

Bir nəzər sal, gözəlim! (*2 dəfə*)

(Musiqi)

Aşiq oldum sənə mən,

(Musiqi)

Etmədin lütfü kərəm.

(Musiqi)

Bu yazıq yarına hərdən

Bir nəzər sal, gözəlim. (*2 dəfə*)

(Musiqi)

Yanaram eşq oduna,

Yetmədin fəryadıma.

Bu yazıq yarına hərdən

Bir nəzər sal, gözəlim. (*2 dəfə*)

(Musiqi)

Gözəlim, yar gözəlim. (*Oynayır və sonra gedir*).

Telli (*çixır*) – Yaxşı ki, qonaq gəldi, mənə ağamın əlindən qurtardı; yoxsa oramı basdır, buramı basdır, oramı ov,

buramı ov... Daha həlak eylədi mənə. Belə şorgöz kişi olmaz. Vallah, bir allah bəndəsi olsa idi, mənəicə alardı, canımı qurtarardı. Amma hanı bir elə allah bəndəsi! (*Deyən kimi qapı döyülür*). Bu kimdir? Yoxsa allah bəndəsini yetirdi! (*Gedir qapını açır, Vəli daxil olur*).

V ə l i – Sultan bəyin evi buradır?

Telli – Hə, buradır, nə işin var?

V ə l i – Sizde bir nəfər qonaq varmı?

T e l l i – Hə, var, necə?

V ə l i – Daha nə üçün acığın tutur?

T e l l i – Acığım nə üçün tutsun, sən kimsən?

V o l i – Mən kilimçi. (*Kənara*). Amma əcəb qızıdır, yəqin bu, qulluqçudur.

T e l l i – Kilimçi nədir?

V ə l i – Bir əvvəlcə de görüm, sən kimsən?

Telli – Mən bu evin qulluqçusuyam?

V ə l i – Mən də o evin nökrəiyəm.

T e l l i – Hansı evin?

V ə l i – Bəli o evin, o...

T e l l i – Buy, elə bil gədə dəli olubdur.

V ə l i – Dəli niyə oluram, maralım!

T e l l i – Mən maral deyiləm.

V ə l i – Belə məndən ötrü maralsan, bu canım da sənə peşkəş. Belə, belə... belə... (*Oxuyur*).

(Musiqi)

Qoy xanımı bəy aparıb,

Tezlik ilə toy eləsin.

Sənəicə mən alaram,

Mən də bir bəy olaram. (*2 dəfə*)

Telli –

Pulun var? (*2 dəfə*)

Vəli –

Var, var! (*2 dəfə*)

Telli – Pulun var, gələrəm!

Vəli – Bilirəm, gələrsən!

Telli – Belə, belə yarımсан!

Vəli – Belə, belə canımsan!

M u s i q i. Oynayırlar.

Telli – Mən gedərəm ol kəsə ki,
Onun pulu çox olsun,
Dərdi, qəmi az olsun.
Pulun var? (2 dəfə)

Vəli – Var, var! (2 dəfə)
M u s i q i. Oynayırlar.

İkisi bir yerdə –
Qoy xanımı bəy aparıb,
Tezlik ilə toy eləsin. (2 dəfə)

Vəli – Sən idəcə mən alaram! (2 dəfə)

Telli – Mən idəcə sən alarsan! (2 dəfə)

Vəli – Mən də bir bəy olaram! (2 dəfə)

Telli – Sən də bir bəy olarsan! (2 dəfə)
(Tək). Pulun var? (2 dəfə)

Vəli – Var, var! (2 dəfə)
M u s i q i. Oynayırlar.

T e l l i (xoşuna gəlir) – Əşi, tez ol, sözünü de görüm nə istəyirsən?

V ə l i – Səni istəyirəm, səni! Bildinmi?

T e l l i – Buy, əcəb işə düşdüm!

Vəli – Gözümün işığı, get o qonağa deynən ki, bir qapıya çıxsın, sözüm var. (Telli gedir). Yeri, maralım, yeri! Yeri, ceyranım, yeri! Əcəb qızıdır! Vallah, qoy ağam qızı alsın, mən də bunu alım, ikimizin də toyu bir gündə olsun. (Əlini-əlinə sürtür).

Süleyman və Sultan bəy çıxırlar.

S ü l e y m a n – Hə, Vəli, sənsən? Bildim nə üçün gəlibsən, gəl gedək. (Sultan bəyə). Bəy, hələlik xudahafiz.

S u l t a n b ə y – Xudahafiz, səlamət ol. (Gedirlər. Sultan bəy Süleymanı ötürüb qayıdır). Ay qız, Telli! Gülçöhrəni, Asyanı bura çağır gəlsin. Qıza da deyim görüm nə olur... Bəli, dünyanın işi belədir... Bir vaxt var idi biz də cavan idik... İndi...

Qızlar gəlirlər.

S u l t a n b ə y – Hə, oturun görüm. Ay qız, Gülçöhrə, nə üçün belə bikef görünürsən? Nə olub ki, naxoş deyilsən ki?

G ü l ç ö h r ə – Xeyr, ata, yaxşıyam.

S u l t a n b ə y – Çox gözəl, qızım, bilirsən nə var?

G ü l ç ö h r ə – Xeyr, ata.

S u l t a n b ə y – Bəs elə işə bil: səni ərə verirəm.

Gülçöhrə hərəkət edir, Telli şad olur. Asya heyfəsilənir.

A s y a (kənara) – Heyf, oğlan əlimdən çıxdı!

G ü l ç ö h r ə – Ay ata, mənim nə vaxtımdır ki, ərə gədim?

S u l t a n b ə y – Lap yaxşı vaxtıdır. Uşaq ki, deyilsən, hər bir şeyi bilirsən, anlayırsan. Səni bir tacir oğlana verirəm ki, həmi cavan, həmi pullu, həmi mallı...

G ü l ç ö h r ə – Ata, acığın tutmasın, mən ərə gedən deyiləm!

S u l t a n b ə y (*mülayim*) – Bax, axmaqlama! Mən elçiyə söz verdim getdi.

A s y a (*kənara*) – Allah sənə şükür, gələn oğlan elçi imiş.

G ü l ç ö h r ə – Yox, ata, mən ərə getmək istəmirəm!

S u l t a n b ə y – Yaxşı-yaxşı, naz eləmə, bilirəm ki, ürəyində sevinirsən.

G ü l ç ö h r ə – Yox, ata, doğru sözumdür, mən ərə getmək istəmirəm, istəyirsən vur məni öldür, – ərə vermə.

S u l t a n b ə y – Deyəsən, sən doğrudan danışırısan! (*Bərkdən*). Nə axmaq sözdür; necə yəni ərə getmək istəmir-sən; evdə qalıb qocalıb qartımayacaqsan ki?..

G ü l ç ö h r ə (*ağlayır*) – Mən ərə getmək istəmirəm!

S u l t a n b ə y (*lap bərkdən*) – Sən allah qudurğan olma! Sənin nə haqqın var söz danışmağa. Atan səni ərə verir, – sənin borcun itaət eləməkdir!

A s y a – Əlbəttə, Gülçöhrə, atan nə deyir, sən ona qu-laq as; indi ki, səni ərə verirlər, sənin borcun getməkdir. Daha burda artıq çək-çevir olmaz ki...

G ü l ç ö h r ə – Qoy atam məni öldürsün, amma ərə verməsin.

A s y a – Axı sənin danışmağa nə haqqın vardır?!

S u l t a n b ə y – Sənə deyirəm ki, axmaq olma! Mən səni elə adama ərə verirəm ki, daha eləsin tapmazsan, sən nə fikirdəsən?!

G ü l ç ö h r ə – Sən o adama Asyanı ver, qoy mən evdə qız qalım.

S u l t a n b ə y – Nə boş-boş danışırısan. Asyanı is-təyən olsa, onu da ərə verəcəyəm. İndi qəni istəyirlər, gərək əvvəl səni verim.

A s y a – Əlbəttə, elədir.

G ü l ç ö h r ə – Mən ərə getmək istəmirəm!

S u l t a n b ə y (*acıqlı*) – Sənin borcun deyildir, ağzın nədir getməyəsən. Atan sənə buyurur get, get! Çox o yan bu yan eləsən, tutub qulaqlarından mıxlaram divara. (*Gülçöhrə ağlayır... Sükut. Sultan bəy acıqlı-acıqlı ora-bura gəzinir. Bir azdan sonra mülayim dil ilə deyir*). Qızım, sən elə bilirsən ki, mən səni pis adama verirəm, sən onu yəqin bil ki, belə oğlana gedəcəksən ki, padşah balası kimi; özü cavan oğlan, tacir, pulu çox, dövləti çox! Bəs, dəliyəm ki, səni pis yerə verim; sən mənim gözümlün işığı tək qızımsan, mən səni bədbəxt elərəmmi? (*Tutub qızının alınından öpür*). Sən qoca atayın sözünə qulaq as, dəlilik eləmə!

G ü l ç ö h r ə (*ağlaya-ağlaya*) – Ay ata, vallah ərə getməyə heç könlüm yoxdur. Necə eləyim? Sən məni ərə vermə, qoy evdə qalım.

S u l t a n b ə y – Qızım, inad olma! Atan iə deyir, sən də ona itaət eylə, eləməsən allah səni xoşbəxt eləməz, bəd-bəxt olarsan və onu yəqin bil ki, mənim sözüm sözdür; mən kişiyyə söz verdim, allah qoysa, bu gün sabah nişan qoyular, kəbin kəsilər, toy olar. Gedərsən ərə, ərin dövlətli, özü yaxşı adam, oğul-uşaq sahibi olarsan, ev yiyəsi olarsan, mən də bu qoca vaxtımda bir azca dincələrəm, arxayın olaram; sən mən deyənə qulaq as!

G ü l ç ö h r ə – Ay ata, indi ki, sən istəyirsən mən ərə gedim, qoy onda öz istədiyimə gedim.

Asya qorxusundan guya üzünü cırır, təəccüb edir.

S u l t a n b ə y (*təəccüb və heyratlı*) – Qızım, sən istədiyini kimdir, söylə görək.

Asya qorxur. M u s i q i.

G ü l ç ö h r ə (*oxuyur*) –

Məni saldı olmaz dərddə, arşın mal alan, (*2 dəfə*)

Qalmaqad heç taqət məndə, yanaram. (*2 dəfə*)

Gündüz, axşam fikrim-zikrim, arşın mal alan, (*2 dəfə*)

Ola bilməz özgə fikrim, yanaram. (*2 dəfə*)

Onu görcək aşıq oldum, arşın mal alan, (2 dəfə)

Günü-gündən dərdə doldum, yanaram. (2 dəfə)

S u l t a n b ə y (*bərk hirslənir*) – Qızım, arşın malalan kimdir? (*Kənara*). Yoxsa o xalası olandır?

G ü l ç ö h r ə – Mən getsəm, ona ərə gedərəm.

S u l t a n b ə y (*birdən qışqırır*) – Nə danışırsan, axmaq qızı axmaq! Bazarın gədəsinə ərə gedəcəksən? Dəli olubsan, nədir? Allaha and olsun, bir sillə çəkərəm ki, dişlərin qarnına gedər. Bəli, Sultan bəyin qızı bir gədəyə aşıq olubdur, pəh-pəh-pəh!.. İndi bildim ki, nə üçün ərə getmək istəmirsən. Amma onu sən yəqin bil ki, əgər axmaqlasan, atamın goru haqqı sənə bir toy tutaram, bir toy tutaram ki, bir kərə nəfəsini çəkərsən. Sən mənim namusuma toxunan iş görürsən. Nə haqqın var ki, arşınmalçıya baxırsan? Qoy bir o arşınmalçı gözümə görünsün, ona mən bir patron çaxım ki, iyi-tozu qalmasın. Onu bil ki, mənə Sultan bəy deyərlər. Mən binamusluğu qəbul edən adam deyiləm. Səni də öldürərəm, onu da öldürərəm!

G ü l ç ö h r ə (*ağlaya-ağlaya*) – Ata, vallah öldür, mənim canım qurtarsın.

S u l t a n b ə y (*çığıra-çığıra*) – Öldürəcəyəm! Bu papaq mənə haram olsun ki, bir də arşınmalçı adı tutsan, səni tikə-tikə doğrayacağam! Belə binamusluq olar ki, mənim qızım gədə-güdəyə bənd olsun! (*Ayağını yerə vurur*). Dur bu saat rədd ol gözümün qabağından! İtil burdan! Binamus! (*Gülçöhrə durub bərk ağlaya-ağlaya gedir, Sultan bəy hövlnak ora-bura gəzir. Asyaya və Telliyə*). Nə vaxt arşınmalçı bura gəlmişdi?

A s y a (*qorxa-qorxa*) – Vallah, xəbərim yoxdur.

S u l t a n b ə y – Necə xəbərim yoxdur? Yalandan məndən gizləyirsiniz! Cəhənnəm olun siz də buradan! (*Asya və Telli qaçırlar*). Əcəb başıma kələk gəldi; itin birisi qapıma gəlib qızımı özünə bənd eləyir; belə də binamusluq olar?! İndi başa düşürəm ki, neçün xalasımda qızımı istəyirmiş; cəhənnəm olsun onun xalası da, istəmədik. Qız lap dəli kimi

olubdur. Gərək tezliklə ərə verim çıxsın getsin, yoxsa işdən sonra bir xata çıxar. Süleymanı görsəm deyəcəyəm ki, Əsgərə xəbər versin ki, gəlib qızı götürüb qaçsınlar; yoxsa, görünür ki, xoşa-xoşluq ilə getməyəcəkdir. Mənim də hirsim tutar vurub öldürərəm. Ay qız, Asya, Telli! Bura gəlin. (*Asya və Telli daxil olur*). Bax, mən gedirəm bazara, siz Gülçöhrəyə öyüd-nəsihət edərsiniz; onu başa salarsınız. Yoxsa, vallah, allaha and olsun, hamınızı qıraram! (*Gedir bazara*).

A s y a (*Telliyə acıqla*) – İndi biz fəqir nə qayıraq, bizdə nə təqsir var ki, Gülçöhrə bir gədəyə aşıq olubdur! Ay qız, get Gülçöhrəni çağır bura. (*Telli gedir*). Gör sən allah! Qızın cürətinə bax! Atasına açıq deyir ki, arşınmalçıya bənd olmuşam. Lap xatadır bu qızın işi.

Gülçöhrə ilə Telli gəlirlər. Gülçöhrə yenə taxtın üstə yıxılır.

(Musiqi)

A s y a v ə T e l l i -

Bəsdir bunca ahü-zarın, (2 dəfə)

Nəyə lazım bu fəryad?! (2 dəfə)

Layıqdirmi ola yarın, (2 dəfə)

Atan ola sənə yad! (2 dəfə)

G ü l ç ö h r ə –

Getmiş əldən ixtiyarım, (2 dəfə)

Kimsədən yox heç imdad.

Ağlar oldu böylə halım,

Necə qılmam mən fəryad?!⁹ (2 dəfə)

A s y a v ə T e l l i –

Heç yaraşmaz ah edəsən. (2 dəfə)

Gəl ol sən də biz tək şad. (2 dəfə)

Səy qıl kim, qala səndən (2 dəfə)

Xəlv içində yaxşı ad. (2 dəfə)

PƏRDƏ

DÖRDÜNCÜ PƏRDƏ

Əsgərin evində vaxt olur. Ev yaxşı bəzənib. Əsgər özü dəxi yaxşı geyinibdir.

Ə s g ə r – Biçarə Gülçöhrənin başına əngəllər açdım. İndi yazıq qız elə bilir ki, doğrudan da, onu özgəsinə ərə verirlər. Amma əcəb sözü üstə dayanan qızıdır. Xoşluq ilə ərə getməyə razı olmadı; odur ki, atasının təvəqqəsinə görə, adam göndərmişəm ki, gedib götürüb qaçsınlar. Zərər yoxdur; bir-iki saatdan sonra mənim kələyimin üstü açılar, onda qız da sevinər, mən də sevinərəm, atası da sevinər, hamı sevinər. Amma ürəyim çox bərk tələsiyir; istəyirəm qızı tez gətirsinlər ki, yazıq daha əzab çəkməsin; amma qərribə iş gördüm ha!. Evlənmədim, evlənmədim, – axırda bu kələk ilə evləndim. Heç pis eləmədim, yaxşı elədim. Allah Süleymanın atasına rəhmət eyləsin, əcəb şey öyrətdi. İndi heç olmasa görüb sevdiiyim qızı alıram, qız dəxi məni sevir. Qərəz, gedim görüm xalam dediklərimi düzəldibdimi? (*Gedir*).

Bir qədərdən sonra qapı açılır. Gülçöhrəni qaçırıb gətirirlər. Bir neçə oğlan Gülçöhrənin qolundan tutub onu içəri salır və qapını örtüb gedir. Gülçöhrə bərkdən ağlaya-ağlaya taxtın üstə yığılır... Bir az keçəndən sonra deyir:

G ü l ç ö h r ə – Ox! Bu nə əzabdır mən çəkirm?! Məni güc ilə, zor ilə ərə verirlər; bilmirəm kimə verirlər, məni sevdiiyimdən ayırırlar. İstəmirəm mən bu dövləti, bu dəstgahı! Mən öz sevgilimi istəyirəm. (*Üzünü örtüb ağlayır*).

(Musiqi)

G ü l ç ö h r ə –

Hicran dərdi fələk verdi,
Bunca cəfanı layiq gördü. (2 dəfə)
Yoxdur taqət, səbrə halət.
Ölmək yaxşıdır, nə ki, bu zillət. (2 dəfə)
Ey xuda, rəhm et, ey xuda, rəhm et!

Qıl mədəd, ya rəb, mən yazığa rəhm et!

(Musiqi)

Yox, mən bu hala davam edə bilmərəm. Daha məndə tab və taqət yoxdur. Hamısından yaxşısı budur kn, bir kərəlik özümü boğum, öldürüm, canım qurtarsın. (*Dəsmalını açıb burur ki, özünü boğsun, lakin bu əsnada arşınmalçının səsinə eşidib təəccüblə qulaq asır və eşitdikcə xoşuna gəlir. Əsgər pərdə dalından oxuyur: «Arşın malalan!». Axıra kimi oxuyub qurtarır*).

(Musiqi)

Əsgər daxil olub, salam verir.

G ü l ç ö h r ə (*təəccüblə baxır*) – Sənsən, yoxsa özgədir?
Ə s g ə r – Mənəm, mənəm, Gülçöhrə, arxayın ol!

G ü l ç ö h r ə (*ağlayır*) – Görürsən mənim başıma nə işlər gətirirlər? Bir qədər gec gəlsəydin, özümü öldür-müşdüm. Sən buraya nə sayaq gəldin? Səni burada görsələr öldürərlər... Mümkün var isə gəl qaçaq. (*Əcələ ilə dartır*).

Ə s g ə r (*gülür*) – Hara qaçaq öz evimizdən?

G ü l ç ö h r ə – Nə danışırısan, bura kimin evidir?

Ə s g ə r – Bura mənim evimdir, sonra da olacaq sənin evin.

G ü l ç ö h r ə – Heç başa düşməyirəm? Məni kim götürüb qaçıbdir?

Ə s g ə r – Mən göndərdiiyim adamlar.

G ü l ç ö h r ə (*fikirlə*) – Bəs mən elə bildim ki, məni atam verdiyi tacir oğlanın adamları götürüb qaçıblar.

Ə s g ə r – Əlbəttə, elədir.

Gülçöhrə (*lap heyran qalır*) – Yenə başa düşmədim, allah eşqinə, məni başa sal görüm bu nə kələkdir.

Ə s g ə r (*gülür*) – Bax, Gülçöhrə! Sənə aşiq olan arşınmalçı da mənəm, atan ərə vermək istədiyi tacir oğlan da mənəm. Mən yalandan arşın mal satan olub, özümə qız axtarırdım ki, axırda səni tapdım və atandan istədim, o da verdi;

amma atan bilmədi ki, mən arşın mal satan oğlanam, çünki o əvvəldən məni görməyibdir.

G ü l ç ö h r ə (*naz ilə*) – Ay biinsaf! Bəs mənə yazığın gəlmədi ki, bu qədər əziyyət çəkdim, əzab çəkdim, atam məni öldürməli oldu. Özümü öldürməli oldum... (*Naz ilə*) Belə bilsəydim səni sevməzdim...

Ə s g ə r – Bəs burası var ki, bu şadlığımız bütün o əziyyətləri yuyur aparır, elə deyilmi, maralım, Gülçöhrə?

G ü l ç ö h r ə (*axırda razı olur*) – Elədir.

Ə s g ə r – De gəl bəri, gedək otaqları bir-bir gəzək və xalamı da görək. (*Gedirlər o biri otağa*).

Bu halda bayır qapıdan Sultan bəy daxil olur.

S u l t a n b ə y – Vallah, yenə ata ürəyidir, tab gətirmədi; dedim gedim görüm, bəlkə qız, xudanəkərdə, özünə bir xəsarət yetirdi. (*Ora-bura baxır*). Bəs hanı bunlar? Ay uşaqlar, kim var?

Əsgər daxil olur.

Ə s g ə r – Salaməleyküm, Sultan bəy, sən bizə xoş gəlmisən.

S u l t a n b ə y (*əvvəl xou üzlə, sonra təəccüblə*) – Balam, sən... Sən Əsgərsən? Yoxsa o arşın mal satan?

Ə s g ə r – Xeyr, bəy, mən Hacı Mürsəl oğlu Əsgərəm sənətim də tacirlikdir.

S u l t a n b ə y – Deyirəm axı, ancaq mənim gözümə belə görükdü ki, qabağında o gədədir.

Ə s g ə r – Hansı gədə?

S u l t a n b ə y – Heç, bir gədə var idi, arşın mal satardı.

Ə s g ə r – Bilirəm, sən istədin ki, onun xalasını alasan, o da əvəzində səndən qızını istədi, sən də acıqlanıb qovdun, belədirmi?

S u l t a n b ə y (*təəccüblə*) – Elədir. Balam, sən hardan bildin?

Ə s g ə r – Necə bilməyim ki, o mən özüm idim.

S u l t a n b ə y (*heyətlə*) – Nə danışırısan?!

Ə s g ə r – Bəli, bəli, mən qəsdən etdim ki, qızı görüm, sonra alım.

S u l t a n b ə y – Doğru deyirsən?

Ə s g ə r – Budur, qızın təsdiq edər. (*Çağırır Gülçöhrəni*). Gülçöhrə!

G ü l ç ö h r ə (*daxil olub atasına tərəf gedir*) – Bax, ata, həmi sən deyən oldu, həmi mən deyən. Əsgər bizi kələyə qoyub, sənin acığına və mənim də əzabıma səbəb oldu, bütün təqsir bundadır.

S u l t a n b ə y (*ayılır*) – Hə, indi başa düşdüm. Çox kələkbaz imişsən; rəhmətlik sənin atan heç belə deyildi. Ya allah! (*Əl verir*). Kefin yaxşıdırımı?.. Ay qız, Gülçöhrə, bəri gəl! (*Gülçöhrə gəlir, atası onun alnından öpür*). Çox gözəl, çox pakizə, vay səni, Əsgər!. Amma əcəb kələkbaz imişsən! (*Yadına düşür*). Yaxşı, balam, bəs sənin xalan necə oldu? Hə?. həqiqət o sənin xalan idi, yoxsa o da kələk idi?

Ə s g ə r – Xeyr, doğrudan xalamdır.

S u l t a n b ə y – Yəqin, özü də duldurmu? (*Sevinir*).

Ə s g ə r – Bəli, duldur.

S u l t a n b ə y – Hə, de ver gəlsin də!..

Ə s g ə r – Gəlsin, nə deyirəm, Gülçöhrə, zəhmət çək, xalamı çağır.

Gülçöhrə gedir.

S u l t a n b ə y – Gəlsin, onu alım da!. O dul, mən dul; həkim də mənə deyib ki, gərək arvad alam. Mən bilən, həkim xalamı da görsə deyər ki, ərə get.

Ə s g ə r – Nə sözüüm var ki, al da... al, ikibaşlı qohum olaq. İndi bildinmi ki, ikibaşlı qohum nədir?

S u l t a n b ə y (*gülür*) – Bildim, bildim, a kələkbaz!

Gülçöhrə və Cahan daxil olurlar.

S u l t a n b ə y (*Cahana*) – Əşi, gəl də!. İrəli gəl! Görürsən sənin bu bacıoğlun nə kələkbaz imiş... Hə, indi nə deyirsən, bir nəfər molla, bir kəllə qənd və üç manat pul ilə aran necədir? Deyirəm ki, elə Əsgər ilə Gülçöhrənin və sən ilə

mənim toyumuz bir olsun.

C a h a n – Nə deyirəm, allah xeyir versin.

H a m ı – Amin, amin!

S u l t a n b ə y – Balam, o uşaqlar evdə tək qaldılar, nigarandırlar. Sizin gədəni göndərin Asya ilə Tellini bura gətirsinlər.

Ə s g ə r – Bu saat gedim göndərim. (*Çıxır*).

S u l t a n b ə y – Əşi, vallah sevindiyimdən elə bilirəm ki, cavan oldum... (*Tez dilin dolayır*). Yəni qoca da deyiləm, elə cavan kimi bir oğlanam. Maşallah olsun mənə!

Əsgər gəlir.

Ə s g ə r – Göndərdim getdi.

Bu halda Süleyman daxil olur.

S ü l e y m a n – Səlamünəleyküm.

S u l t a n b ə y – Paho, Süleyman, əleykəssəlam, balam sən bu dostun nə kələkbaz imiş!..

S ü l e y m a n – Bəli, çox kələkbazdır; bilmirəm kimdən öyrənibdir.

Ə s g ə r – Necə kimdən öyrənmişəm? Bunun hamısını sən öyrətmədinmi? Odur, xalam desin!

C a h a n – Doğrudur, bütün bu kələklərin başçısı Süleymandır, o öyrətdi.

S u l t a n b ə y – Belə imiş!.. Süleyman, mən səni heç belə bilməzdim, bu işləri haradan öyrənibsən?

S ü l e y m a n – Bəy, öz başımdan çıxardıram.

S u l t a n b ə y – Ay sənənin başın var olsun!

S ü l e y m a n (*birdən Gülçöhrəni görüb diqqət yetirir*) – Yaxşı, Gülçöhrə budur?

Ə s g ə r – Bəli, budur.

S ü l e y m a n – Bəs mən gördüyüm qız buna oxşamayıp.

S u l t a n b ə y – Sən yəqin Asyanı görübsən.

S ü l e y m a n – Asya kimdir?

S u l t a n b ə y – O mənim qardaşım qızıdır.

S ü l e y m a n (*sevinir*) – Hə?. Əşi, elə isə mən nə üçün bekar qalım. Ver mən də toy edim də!..

S u l t a n b ə y – Doğru deyirsən?

S ü l e y m a n – Əlbəttə!

S u l t a n b ə y – Verdim, al!

H a m ı – Allah xeyir versin, allah xeyir versin! Nə əcəb oldu!

S ü l e y m a n (*kənara*) – Bax, mərd yoldaşın axırı belə olar.

Bu halda Asya, Telli və Vəli daxil olurlar.

S u l t a n b ə y – Bax, budur, gəldilər. Ay qız, Asya, bu oğlana səni versəm gedərsənmi?

A s y a (*utana-utana*) – Bəli, gedərəm.

S u l t a n b ə y – Qoçaq qızsan, Gülçöhrədən ağıllı oldun, çox gözəl, çox pakizə. (*Vəli ilə Telli bir-birinə baxırlar. Vəli bərk ah çəkir*). Ədə, nə yaman ah çəkdin, bala, nə dərdin var ki?

Ə s g ə r – Nə dərdi olacaqdır. Gülçöhrəni mənə verdin, Asyanı Süleymana verdin, xalamı özün alırsan; indi Tellini də ver ona də!..

H a m ı – Doğrudur, doğrudur!

S ü l e y m a n (*Vəliyə*) – Hə, dedim ki, axı sən də hazırlaş.

S u l t a n b ə y – A qız, Telli, Vəliyə gedərsənmi?

T e l l i (*mərd-mərdanə*) – Bəli, gedərəm.

S u l t a n b ə y – Vəli, sən Tellini alarsanmi?

V ə l i (*utanır və birdən-birə*) – Bəli, alaram! (*Gülür*).

H a m ı – Allah xeyir versin!

S u l t a n b ə y – Yaxşı, balam, toylarımızı nə vaxt başlayaq?

H a m ı – Elə günü bu gün.

S u l t a n b ə y – Hə!. Bəs elə isə başlayaq, düzülün!

Cüt-cüt olub oynayırlar. Əvvəlcə musiqiyə görə ağır, sonra musiqi
tezləşdikcə tez-tez oynayırlar, ta ki, pərdə düşür.

PƏRDƏ

HEKAYƏLƏR

PRİSTAV AFA

M...kəndində bir qəribə halətdir. Əhali bir-bir koma-larından dışqarı çıxıb, guya xof və vahimədən nəşət edən bir iztirab ilə o tərəfə bu tərəfə baxaraq, kəndin gen bir küçəsinə doğru gedirlər və burada toplaşib dururlar. «Allah özü sovuşdursun» – deyirlər. Hər kəsin üzündə bir nişanəyi-xof, hərəkətində bir cürətsizlik, danışığında bir ehtiyat müşahidə olunur. Bunlar insanı bilaxtiyar titrəməyə məcbur edəcək mərtəbədə müdhiş bir hadisə vüquinə və yaxud mütəqəddim bir şəxsin vürudinə müntəzir idilər. Vəqəən belə idi: M... kəndinin əhalisi (allah göstərməsin) pristav ağanın təşrifini gözləyirdilər. Dünən İran sərbazına müşabəhəti olan bir strajnik «bəy» kəndə gəlib, qabağına çıxan ağsaqqalları xubunca döyüb-söyəndən sonra, «sabah pristav ağa gələcək» dedi və gecə, döydüyü ağsaqqalların birinin evində qalıb, səhər atına minib, geri qayıtdı.

Şayani-diqqət burasıdır ki, strajnik bəyin kəndə gələndə cibində beş-altı qəpik pulu var idi. Lakin gedəndə bu beş-altı qəpik bir gecənin içində beş-altı manata «istihalə» etmişdi. Bu «mücüzənin» sirri ev sahibi ilə cib sahibinə məlum idi.

Strajnik bəy kənddən müfariqət edər-etməz, qonşular ev sahibi Kərbəlayı Bünyadəlinin yanına yüyürüb, «pristav nə səbəbə gələcək» deyib sordular. Kərbəlayı Bünyadəli isə – strajnik bəy evində mehman olduğunu ehsas münasibətilə böyük bir şərəfə nail olmuş kimi qeyrilərinə nisbətən ali bir can sahibi olduğunu ehsas etdirmək üçün kəməli kibr və qürur ilə «əşi mən nə bilim? Pristav Ağanın işi kəndləri gəzib adam döydürməkdir dayna!» – deyib xalqdan üz çöndərdi və onların atəşi məraqını söndürmədi... Pristav çox gec gəldi. Əhali kəsbü karından əl çəkib, bu günü pristav ağanı gözləməyə sərf etdilər. Hər kəs, pristav nə üçün gələcək? – deyə öz-özünə fikir edirdi. Ağanın bu qəsdini hər kəs bir bəhanə ilə özünə andırırdı. Məsələn, Cənnətqulu belə güman edirdi ki, «Pristav,

Əliqulunun oğurluğunu eşidib gəlir». Əliqulu isə deyirdi: Ha! Pristav ağa Cənnətqulunun Məmmədcəfərlə savaştığını eşidib gəlir və s... Lakin «Pristav gəlir» bu ikisinin də hərdəm titrəməyinə səbəb olurdu.

Əlqissə, axşam çağı pristav gəldi. Müvasilətdən bir az müqəddəm kəndlidən birisi qışqıra-qışqıra, dili dolaşa-dolaşa: p, p, p, pristav ağa g, g, gəlir! – deyə cəməətin vahiməsini son mərtəbəyə yetirdi. İtlər hürdü, uşaqlar ağladı, arvadlar «allah sən saxla» deyib, ora-bura qaçdılar. Kişilər də sap-sarı saralıb itləri, uşaqları, arvadları sakit etməyə başlayıb, özləri onlardan betər qışqırırdılar.

Pristav ağa bir təmtəraq, bir təntənə, bir dəbdəbə ilə on nəfər cəlladməcəz strajniklərdən mütəşəkkil müni ilə belə çaparaq kəndə daxil oldular. Kəndlilər kəməli-inqiyad və itaət ilə cənab pristavı istiqbal etdilər və «sən bizim başımızın sahibisən» deyib, əsnayi namazla rüku edən kimi, baş deyil, bədən əydilər. Lakin cənab pristav əhalinin belə izahari-təbəyyəti-sadiqanəsindən əqmazi-eyn edib, keçən gün cibində «mücüzə» görünmüş sərbaz simalı strajniki təqib edərək, atını Kərbəlayı Bünyadın evi həyətinə sürdü.

Kərbəlayı, 70 sini altında bükülmüş vücutunu 15 yaşına yetmiş cavana mənsub bir çümbüş və hərəkətə gətirib sıçradı və pristav ağanın «cismi-əzizi» atın üstündən yerə düşürdü. Strajniklər də kəndlilərin köməyi ilə atlarından yerə süqut edib, metad qaidəyə rəyət edərək topalanmış kəndliləri qamçı ilə şaparlamğa başladılar. Və atlarını otarmaq ilə özləri üçün də bir «yaxşı» yer hazırlamağa əmr etdilər.

O gecə M... kəndində bir neçə qoyun dəxi qurban edildi.

Sabahı günü Kərbəlayı Bünyadın həyətinə şayani-tə-maşa bir drama vəqə olurdu. Cənab pristav başı açıq və əlləri ciblərində «özünü dartmış turac kimi» qapının ağzında durub, keçmiş padşahlara mənsub bir hökumət ilə cərgə ilə düzölmüş kəndliləri bir-bir və hərəsini bir növ ilə döydürürdü. Birisini libasdan xali edib, lüt əndamına qamçı vurdururdu, digərini

saqqalından tutdurub, üzünə, başına sillələr çəkirdirdi, bir qeyrisini əlibağlı ora-bura çapdırırdı. Bəzisini yerə yıxıb, təpik altına saldırdı və sairə.

Döyüşə mübtəla olanlar hərdəm: «Bizim taqsırımız nədir ağa başuva dönüm» dedikdə, cənab pristav və sonra da strajnik bəy tərəfindən bir neçə kəlmə fəhşdən mütəşəkkil cəvabi – «şafi» alırdılar.

Bu drama səhərdən günortayadək imtidad çəkdi ki, ondan sonra pristav ağa, bu qədər zəhmətdən artıq yorulub girdi otağa və kənd mollası...nın evində şərəfinə kəşidə edilmiş ziyafətdə (bu ziyafətdə pristavdan savay bir də Kər-bəlayi Bünyadəli var idi) mükəmməl surətdə bir nahar edib, istirahət üçün bir-iki saat şirin yuxuya müstəqrəq oldu...Bidar olduqdan sonra, Kərbəlayi Bünyad tərəfindən «Əbidanə» əta olunmuş kəhər ata rakib olub və kəndçilər tərəfindən «mübarək qədəmi» münasibətilə hədiyyə edilmiş quzuları (yağ, qatıq, pendir və s. məlum işdir) müininə tapşırıb, öz paytaxtına mütəvəccihən rəvanə oldu...

Ağa gedəndən sonra kəndçilər «Mumi ileyhin» sahibi təhəkküm bir zat olduğunu tosif və tərifə başladılar.

BİR FİRƏNG İLƏ SÖHBƏTİM

Günlərin bir günü, yəni bir neçə zaman bundan irəli nə tövr oldusa bir firəng ilə tanış oldum. Firəng məni, mən firəngi söhbətə tutduq, bir xeyli danışdıq, elədik; axırda firəng məndən soruşdu ki, bir de görüm bu Qafqazda nə qədər müsəlman vardır? Dedim, altı dəfə doqquz yüz doxsandoqquz min doqquz yüz doxsan doqquz və bir də altı müsəlman! Dedi, bu zəhməti çəkmə, altı milyon desə idin ağzın yorulmazdı. Dedim, mən müsəlmanam, doqquz yüz doxsan doqquz min doqquz yüz doxsan doqquzun mənə artıq təsiri olur, nəinki bir milyonun. Firəng bu sözə razı oldu və sonra yenə soruşdu ki, bu altı milyon müsəlmanın içində neçə qəzetə verilir. Dedim allahdan gizli deyil, səndən nə gizli olacaqdır: bu altı milyon müsəlmanın içində bircə dənə qəzetə verilmir; bunu dediyimi gördüm, firəng yerindən elə sıçradı ki, guya, kişini ilan dişlədi! Və üzündə elə bir heyrət və təəccüb əlaməti göstərdi ki, mənim özüm də quruyub mat qaldım və ürəyimdən keçirdim ki, yazıq altı milyon müsəlman bir gör sənin içində bircə dənə qəzetə verilməsi yad firəngə nə pis təsir elədi və haloniki, sənə qalsa istərsən ki, heç qəzet yerli-dibli olmasın! Amma sonra bildim ki, firəngi təəccübə gətirən altı milyon müsəlmanın içində bir qəzetə olması deyilmiş, çünki o məndən soruşdu ki, «Müsyo, indiyədək, nə təvarixdə, nə də heç bir abrazovannı yerdə görülməyibdir ki, bir dənə qəzetənin altı milyon müştərisi olsun!! «Neujeli» sizin bir dənə qəzetənizin altı milyon müştərisi var?! Firəng bu sualı mənə verdikdə, məndən bir qəhqəhə çıxdı ki, firəng elə bildi dəli olmuşam... dedi, nəyə gülürsünüz? Dedim: Heç, onu deyirəm ki, qəzetimizin altı milyon müştərisi yoxdur, bir qədər azdır.

–Dedi: Beş milyon?

– Əlli min?

Dedim: Bir qədər azdır.

– Yox azdır.

Dedi: Dörd milyon?

– Otuz min?

Dedim: Bir qədər azdır.

– Yox, azdır.

Dedi: Üç milyon?	– On min?
Dedim: Bir qədər azdır.	– Yox, azdır.
– İki milyon?	– Beş min?
– Yox, azdır.	– Yox, azdır.
– Bir milyon?	– Dörd min?
– Yox, azdır.	– Yox, azdır.
– Beş yüz min?	– Üç min?
– Yox, azdır.	– Yox, azdır.
– Üç yüz min?	– İki min?
– Yox, azdır.	– Yox, azdır.
– Yüz min?	– Bir min?
– Yox, azdır.	– Yox, azdır.
– Doxsan min?	– Bəs necə?
– Yox, azdır.	– Min səkkiz yüz!

Bu sözü demişdim ki, gördüm rəfiqim firəng tez bir fayton çağırıb düz vağzala sürdüdü və o gedən firəng oldu ki, getdi. Bir neçə vaxtdan sonra firəngdən bir kağız aldım ki, içində bunu yazmışdı:

«Altı milyon tayfanın içində bir dənə qəzet ola, və o qəzetənin də min səkkiz yüz müştəri ola, o tayfadan heç bir yaxşı şey gözləmək olmaz, a molla!» «Bu sözlər məni çox yandırdı, tez götürüb cavabında yazdım ki: nə olsun, biz müsəlmanlar beləyik, amma siz firənglərin də yedikləri həmişə qurbağa ilə tısbağadır!!»

ÜÇÜNCÜ DƏLLƏK

Bizim Qarbağda cürbəcür dəlləklər var. Bunları içində eləsi var ki, həmi sənin başını qırar, həmi hansı dişini desən çəkər, həmi boynunun ardına zəli qoyar, həmi istəsən oğlunu sünnət eylər. Amma «adikalon-madekalon» bilməz və o cürə murdar şeyə heç əlini də vurmaz, baihəmə üstündən bərk «ətir» iyi gələr ki, ona «quyruq yağı» deyirlər.

Eləsi var ki, məsələn, bu gün yaxşı urusu baş vurur, buğlarını da hatərəfə desən o tərəfə eşər və bir az-maz da urus dili bilər. Stolunun üstündə də həmişə cürbəcür içi su ilə dolu «adekolon» şişələri olar, güzgülü də adamı «xortdan» oxşadır.

Eləsi də var ki, (yox, qoyun bunu ayrı cürə deyim): Əzizim oxucu, əqlində bir adam fərz elə, qoy bu adamın bir ayağında qaloş olsun, bir ayağında başmaq, əynində çuxası olmasın, onun əvəzində tək bircə arxalıq olsun ki, onun parçasını və rəngini tanımaq üçün gərək əlinə bir pıçaq alıb dörd gün çirkini qazıyasın. Belində bir qayış olsun və qayışın ucu da böyürdən sallansın, çiyində bir məhrəba asılsın və o məhrəba da gərək qab dəsmalına oxşasın. Belindəki qayışa ülgüc formunda iti bir pıçaq sancılsın və o pıçaq ilə də qarız kəsildiği məlum olsun; onda bu adam olar həmin mən dediyim dəllək.

Bu dəlləklərin dükanı olmaz, bunlar günlərini elə bazarda keçirərlər və özləri də həmişə kəndli-məndliləri qırarlar, onda çox fənd eləyirlər; məsələn, görürsən ki, bir kəndli yayın isti günü bazara meyvə gətirib satıblar və özü də aşbazdan iki şiş lüləkabab alıb günorta üstü bir sərin yerə çəkilib dürməkləyir və öz-özünə də fikr eləyir ki, görəsən baqqal onu allatmadı ki, evdə arvad nə tapşırırdı və sairə. Bu vaxt kəndli hiss elər ki, başı kicişir, əlini atar ki, qaşısın – bir adam deyir ki: «Yavaş, tərpnəmə, ülgüc başını kəsər». Kəndçi dik ayaq üstə sıçrar və görər ki nə? Həmin bayaq yazdığım dəllək onun başını bir xeylaq qırıbdir və özü də məzəmmət eləyir ki, əşi,

uşaq-nəvalıq deyilsən ki, düz otura bilməzsən. Otur, tərpendin, ülgüc də bir az başını cızdı... Sonra bilməyi-rəm bunların sövdası necə olar, ancaq onu bilirəm ki, kəndli evinə qayıdan zaman başını iki dəsmal ilə bağlamış qayıdar.

Bu söhbəti salmaqdan məqsədim o idi ki, bunu deyim ki, görəsən bu Yevropa hökumətləri ki, belə gəlib müsəlman hökumətlərinin dinməzcə başlarını qırxırlar ki, heç kəs də onlara bir söz deməyir. Qarabağın hansı dəlləklərinə oxşayırlar? Mənim əqlim kəsir ki, bizim bu bazar dəlləklərinə çox oxşayırlar. Nə üçün?

Ondan ötrü ki, məsələn, indi, götürək bu gün İrani, hamınıza məlumdur ki, indiyə kimi İranın başını iki nəfər «dəllək» qırmaqdadır ki, onlardan birisi ingilis, o birisin də ki (qoy yavaş deyim eşitməsin!) özünüz tanıyırsınız.

İndi də demirsinizmi ki, bu yandan üçüncü «dəllək» çıxıbdır. Budur ki, neçə ildən bəridir ki, Osmanlının başını qırxa və çox vaxt da «bilməyib» qulağını kəsən Germaniyadır. Deyir indi də İranın başını mən də qırxaçağam! O birilərə deyir: Ay balam, axı neçə ildir ki, elə hazır bu kişinin başını podrata götürməmişiniz ha, mən də qırxaçağam!

Qərək, mən onu deyirəm ki, İran görsün başına bir təhər çəkə bilərmə, yoxsa, bir də görəsən ki, dördüncü «dəllək» çıxdı; onda bir gün olar ki, İrani da Fas¹⁶⁸ sultanının gününə salıb «kiliz» qoyarlar.

MƏŞƏDİ KABİLİN TƏBRİZ SƏFƏRİ

Məşədi Kabilin başı çox qarışıq idi, cürbəcür «vajını» işləri var idi ki, bunların hamısını bir-bir düzəltmək lazım idi. Bir işi o idi ki, gərək oğlunu işkolaya qoysun; ondan sonra qızını köçürsün və bunlar hamısı keçəndən sonra Təbrizə gedib mal gətirsin və dükanını olduğu yerdən ayrı bir yerə köçürsün və bundan başqa o qədər xırda işləri var idi ki, bəzi vaxt heç başını qaşımağa da macalı olmurdu.

Məşədi Kabilə məsləhət gördülər ki, əvvəlcə Təbrizə gedib dükan işlərini düzəltsin, sonra o biri işlərinə şuru etsin.

– Elə yaxşıdır, əvvəlcə işlərini bir qurtar, sonra allah qoysa qayıdarsan, can sağlığı olsun, o biri işlərini də düzəldərsən! – deyib arvadı da Məşədi Kabilə bunu məsləhət gördü.

Məşədi razı oldu və başladı Təbrizə səfərə hazırlaşmağa...

Söyləyirlər ki, London ingilisləri bazardan evlərinə bir parça kağız yazıb göndərirlər ki: «Məni nahara gözləməyin, Hindistana gedəcəyəm» və arvad uşağı ilə görüşməyi qayıdan başa qoyub paraxoda minib gedirlər. Amma bizim müsəlmanlar nədənsə qürbətdən çox qorxurlar.

Odur, məsələn, Bakıdan Biləcəriyə və ya Şuşa qalasından Ağdama getmək lazım olanda çox bikef olurlar, arvad-uşaq da bikeflənir və yola düşəndə də az qalırlar ki, ağlaşma qursunlar.

İndi Məşədi Kabil də Təbrizə gedəcəyini yadına salıb bir az bikef olmuşdu, arvad-uşaqlar da bikef idi. Ancaq birçə Kərbəlayi Səfinin vecinə deyildi. Pəncərənin altında oturub səfərə hazırlaşan Məşədi Kabil gözləyirdi və uşaqlara təsəlli vermək üçün deyirdi:

– Allah qoysa atanız bu gün çıxar, bir-iki gündən sonra olar Təbrizdə, amma görün Sizə nələr gətirəcək! Təbriz yemişi, bax, kişmişləri bu boyda olur, bax, badamları qoz boyda, çoxlu

xurma gətirəcəkdir ki, biri yumruq böyüklükdə.

İşin bu məqamı balaca uşaqların bir qədər kefini açdı. Balaca Səməd isə tək bir yer-yemişlərə kifayət etməyib bir Təbriz xoruzu da istədi.

– Bəs Təbriz xoruzu da gətirər, – deyib Kərbəlayi Səfi onu arxayın etdi.

İki saatdan sonra min cürə dualar ilə, daldan su atmaq ilə, qapıya quran çıxartmaq ilə Məşədi Kabili yola saldılar...

Bir saatdan sonra bazara xəbər düşdü ki, Məşədi Kabili paraxod qabağında öldürdülər! i

BAZAR SÖHBƏTİ

- Məşədi Səməd, bir bura bax! Vay Məşədi Səməd! Bu-ra bax, söz deyirəm!

- Bu saat! Qoy bir bu çuxanın burasını tikim! Yiyəsi gözləyir.

- Əşi bir bura bax, sonra tikərsən, sənə bir yaxşı əhvalat deyəcəyəm.

-Sən de, mən qulaq asıram!

-Bura bax, rəhmətlik Əliqulu bəyin dayısı Kərbəlayi Hüseyinli bəyi tanıyırdın?

-Yox, necə Əliqulu bəyin?

-Əşi nə deyirsən? Dostun Mirzə Cəfərin aşnası Əliqulu bəyi tanıyırsan?

- Hə, keçəl Əliqulu bəyi tanıyırdım.

- Onun dayısı Kərbəlayi Hüseyinli bəyi tanıyırdın?

- Tanıyırdım, necə?

- Axı Kərbəlayi Hüseyinli bəyin bir nöqəri var idi. Adına Yırtıq Səfi deyərdilər, bir arvadı da var idi neçə ildi ki, doğmurdu, sonra gedib Qarabasan kəndindən bir qız aldı, özü də deyirlər ki, bəy qızıdır, ondan da Yırtıq Səfinin bir oğlu oldu ha!

- Hə, necə?

- Ta nə hə, haman o oğlan indicə bir rus qızı ilə gəlib bizim dükanın qabağından keçdi.

- Əşi nə deyirsən?

- Sən öl, and olsun allaha, özüm ölüm ki.

HARA QAÇACAQDIR

Ravi belə rəvayət eləyir ki, Eynüddövlə, Şüca Nizam, Rəhim xan, Mir Haşım, Mirzə Həsən, Mirzə Kərim və qeyriləri⁵⁰ – bunlar hamısı Təbrizdən çıxıb qaçarkən şaha belə bir məktub yazıblar:

«Səlam duadan sonra yazıb məlum edirik ki, «ma səd nəfər budim tənha, onha, yek nəfər budənd cəm»⁵¹, ona binaən Təbrizdən qaçdıq, vəssəlam.»

İndi mən öz-özümə fikir edirəm: yaxşı, bunlar hara qaçacaqdırlar?

Tehrana?

Xeyr! İndi bu saat Məmmədəli şahın onlara elə acığı tutub ki, hərəgah o, «səd nəfər tənha»dan birini görsə, elə vurur ki, başı süpəhsalar məscidi kimi darmadağın olar.

Bəs hara? İranın sair şəhərlərinə?

Xeyr! Hərçəndi İranın sair şəhərləri Təbriz əhlini aldatdılar və yalandan dedilər ki, ay budur köməyə gəlirik, ay on min adam göndəririk, ay bu gün çatar, ay sabah çatar, habudur gəldilər, ha atlıların başı çıxdı – qərəz çox səs-küy elədilər, amma axırından bir şey çıxmadı, atlıların nə başı göründü, nə quyruğu, yazıq təbrizlilər gözlədilər, gözlədilər, axırda qət ümid olub dedilər: özünə bağla ümidini, özgəyə bağlama.

Amma genə də –

Heç ağılım kəsmir ki, bu şəhərin adamları Təbrizdən «qaçan» qəhrəmanlara aquşlarını açıb üzlərindən öpsünlər və desinlər: uxay, nə yaxşı ki, sağ, səlamət gəlib çıxdınız. Çünki. əgər bu şəhərlərin birində namus olmasa, barı insaf olar. O birində insaf olmasa, barı namus olar. Birində namus, insaf da olmasa, barı bir parça qeyrət olar. Bir ayrısında namus, insaf və bir parça qeyrət və bir qədər həmiyyət olmasa, bir dıtdaq mürüvvət olar. Bir özgəsində namus, insaf, bir parça qeyrət, bir qədər həmiyyət və bir dıtdaq mürüvvət olmasa, barı bir barmaq

ağıl olar. Yenə bir başqasında namus, insaf bir parça qeyrət, bir qədər həmiyyət, bir dıtdaq mürüvvət, bir barmaq ağıl olmasa da barı bir anbar qorxaqlıq olar.

Amma qorxaqlıq olar, çünki qorxaqlıq oldu ki, Təbrizə köməyə getmədilər və indi qorxaqlıq olar ki, Təbrizə kömək edərlər, çünki daha Səttarxanın gücü məlum oldu. Kişi padşah ilə padşahlıq etdi. Halbuki bütün İran və bizim Bakıda bütün Quba meydanının⁵² adamları deyirdilər ki, padşahnan padşahlıq eləmək olmaz. Amma görünür ki, olar və necə ki, oldu. Hə bəs indi bu adamlar hara qaçacaqdırlar?

Rusiyaya?..

Xeyr, Rusiyada məşrutə var. Məşrutəli yer onları qəbul etməz.

Bəs hara?

Elə mən bu fikirdə idim ki, gördüm idarəmizin qabağında iki nəfər adam acıqlı danışmış, biri deyir:

- Adə, boynu sınımış Cəfər necə oldu?

O biri deyir: – Getdi.

- Hara?

- Əşi cəhənnəmə, gora! Mən nə bilim!

İndi ağılım kəsir ki, mənim sualıma da bu cürə cavab verməkdən başqa bir çarə yoxdur.

BİR DƏLİNİN DƏFTƏRİNDƏN

Bir məsəl var deyirlər ki, ikiayaqlıya etibar yoxdur.

Doğrudan da belədir, dünyada hər nə iki ayaqlı məxluq var, onların heç birinə etibar eləmək mümkün deyil.

Götürək, məsələn, toyuğu. İki ayaqlı məxluqdur. Nə qədər dən ver, nə qədər yem ver, yenə də səni görəndə qaçacaqdır. O ki, qaldı adama – ki, iki ayaqlı məxluqdur – daha burada heç danışmaq lazım deyil.

Amma bu işin səbəbi var.

Məsələn, evdən çıxırsan bayıra və görürsən ki, bir dənə toyuq ayağının birini qalxızıb təkə durubdur, ya özü də bərk fikrə gedibdir. İstəyirsən ki, yanına gedib bir qədər dən verəsən. Görürsən ki, o saat qaçdı. Deməli, toyuqla sənin aranda etibar yoxdur. Çünki sən də iki ayaqlı, o da.

İndi görək bunun səbəbi nədir?

Toyuq çox yaxşı bilir ki, sən toyuq yeyənsən və madam ki, səni görür həmişə qorxur. Odur ki, bir sürü toyuğa da çağırır dən tökəndə görürsən ki, yazıq toyuqların bir gözü dəndə və bir gözü də səndədir.

İndi gələk adamlara!

Deyirlər ki, qədim zamanlarda adamlar bir-birlərinə çox yaxşı etibar eləmişlər və hətta bir zaman var imiş ki, bir səlavata çörək də almaq olarmış, başmaq da və papaq da.

Mən bilmirəm ki, bu əhvalat doğrudurmu, yoxsa yalan. Ancaq onu bilirəm ki, bu gün o cürə şeylər ola bilməz. Çünki bu gün «səlavət» əvəzinə pul lazımdır. Pulu qazanmaq da səlavət çəkmək kimi asan deyildir. İndi bu gün əgər bir adam o biri adama etibar eləyirsə, pulun cəhətinə eləyir və illa pulu olmasa, itmiş pasport kimi etibardan saqitdir.

Pul insanlar arasında rəsmiyyət törədir. Məsələn, Həsənqulu ilə Cəfərəli bir-birilə danışirlar, Həsənqulu deyir ki, bu gün başım bərk ağrıyır, onda Cəfərəli cavab verir ki, bir qədər fenastin al, yəni yatarkən başuva dəsmal çal, ya həna

qoy. Amma elə ki, Həsənqulu Cəfərəliyə bir manat zərər vurur, o halda Cəfərəli elə vurur ki, Həsənqulunun başı nəinki ağrıyır, bəlkə yarıdır və qan axır. İndi mənə deyəcəklər ki, sənin sözlərinə də mənətiq yoxdur...

Mənətiq nədir?

Mənətiq danışmaq elmidir. Danışan kəs gərək elə danışsın ki, sözünün dalı qabağı bir-birinə düz gəlsin. Məsələn, deməsin ki, bu gün hava çox gözəldir, çünki dünən bərk acmışdım.

İstərsiniz mənətiq barəsində bir qədər söyləyim. Burda misal lazımdır. Məsələn, şişə qırılır, əlimdəki şişədir. Bəs əlimdəki şişə də qırılır.

Bir özgə məsəl: İnsanlar öləcəkdirlər. Sən insansan, Bəs sən də öləcəksən. Yəni – insan iki ayaqlıdır. Və iki ayaqlıya da etibar yoxdur. Toyuq dəxi iki ayaqlıdır, bəs onda, toyuğa da etibar yoxdur.

Onda birisi gəlib deyir: Toyuğun iki ayağı vardır və özünə də etibar yoxdur. Sənin də iki ayağın var və sənə də etibar yoxdur. Bəs onda sən toyuqsan.

Yox, bu söz xilaf mənətiqdır, buna «sufizm» deyirlər. Elə haman o «sufizm»dir ki, Tehran hökumətini bu günə saldı və həmi ağlamalı və həmi gülməli bir komediya qayırdı.

İran hökuməti deyir ki, sair hökumətlər məşrutə verdi-lər, çünki camaat elə istəyirdi.

Amma İran camaatı elə istəmir və ona görə mən də məşrutə vermərəm.

Burada mənətiq olarmı? Hərgah «İran camaatı elə istəmir» sözü qələt olmasaydı. Amma çünki o söz qələtdir, ona görə bu mətləbdə, İran hökuməti qanacaqdan kənar olan kimi, mənətiqdən də kənardır. Mən burada çox sözlər danışdım, amma danışmıram.

Zəban dər dəhan ey xerəndmənd çist?

BAŞA DÜŞMƏDİ

Keçənlərdə idarəmizə Yevropadan bir nəfər adam uçub gəlmişdi. Söhbət arasında dedi ki, bizim Yevropada böyük bir həyəcan və qorxu vardır.

Dedim: – Səbəbi nədir?

Dedi: – Səbəbi odur ki, Yevropaya çox həyəcanlı xəbərlər gəlir ki, müsəlmanlar böyük bir sürətlə tərəqqi edirlər...

Dedim: – Təəccübdür, bizim tərəqqimiz sizi qorxudurmu?

Dedi: – Bilirsiniz, insaniyyət nöqtəyi-nəzərincə çox şad eyləyir. Biz sevinirik ki, bizim növimiz yavaş-yavaş zillətdən qurtarır. Amma o biri tərəfdən, bilirsiniz, bu əyyam bir əsri – mubarizəyi-həyatıyyə əsridir. Yəni dirilik üçün dava eyləyir. Onun üçün biz istəməzdik ki, dirilik üçün dava edənlər bizim kimi elm quvvətilə güclü olsunlar. Məsələn, bu gün elm və mədəniyyət quvvətilə yaraqlanmış olan İspaniya, Fars ərəblərlə dirilik üçün dava eyləyir. Onun üçün İspaniyanın firənglərə çox bərk acığı tutubdur. Deyir ki, axı sən nə üçün bu vəhşilərə mədəniyyət ucunu göstərib tufəng atmaq öyrədin ki, onlar da bizə tufəng atırlar. Bütün aləm də bunu boynuna alır ki, əgər Fas ərəbləri Yevropa mədəniyyətini öyrənsələr İspaniyanı beş-on gün içində darbadağın edib, əvvəlcə də mədəniyyət gücü ilə İspaniyanı öz mülkü etdiyi kimi, bu səfər də oyləcə edər. (Çünkü o zaman ki, Yevropa mədəniyyətdən məhrum idi ərəblər ən şəşəli bir mədəniyyətə malik idilər, yəni bütün elm və fənnlər aralarında getdikcə tərəqqi edirdi! İspaniyanı ərəblər alıb islam dövlətinin bir vilayəti etmişdilər!.. Amma sonradan... əşi, allah mollalara insaf versin).

Mən yevropalıya dedim ki, əzizim, bizi bağışlayın, sizin qorxunuz bizim tərəqqimizə mane ola bilməz. İstər sizin qorxudan ürəyiniz getsin biz genə tərəqqimizi əldən buraxmayacağıq.

Dedi: – Bircə onu de görüm indiyə qədər çoxmu tərəqqi eyləyibsiz?

Dedim: – Çox eləmişik!

Dedi: – Olmazmı, öz tərəqqinizdən mənə nümunə göstərəsiniz?

Dedim: – Olar, çıxmaq bayıra!

Bayıra çıxdıq, yevropalıya dedim tamaşa elə.

Dedi: – Baxıram.

—Gördünmü?

—Nəyi?

—Tərəqqini?

—Hanı? Heç bir şey görmədim!

—Bəs görmədinmi ki, buradan bir nəfər saqqalı müsəlman keçdi ki, ayağına çəkmə geymişdi. Onun ayağına çəkmə geyməyi çox böyük tərəqqidir.

Dedi: – Anlamıram nə deyirsən.

Dedim: – Belə beş-altı il bundan irəli hər kəs ayağıma başmaqdan başqa özgə bir şey geysə idi, ona salam vermək əvəzində allah saxlasın demək lazım gəlirdi. Amma tərəqqimiz bu gün o dərəcəyə çatıbdir ki, çəkmənin başmaqdan rahat olduğunu hamımız boynumuza almışıq.

Dedi: – Heç başa düşmürəm nə deyirsən?

Bir az ora-bura göz gəzdirdim: Bax, bax, müsəlman arvadları faytona minibdirlər!

Dedi: – Nə olsun?

Dedim – Paha! Bir neçə il bundan irəli nəinki arvad, hətta kişi cürət edib faytona minsəydi həmandəm faytonun çərxləri bir tuqi-lənət olub onun boynuna keçərdi!

Dedi: – Sözüün doğrusu, heç qanmıram nə deyirsən?

Dedim: – Bir ora bax, iki nəfər müsəlman bir-birinin yanından keçdi və heç bir şey olmadı.

Dedi: – Nə olsun?

Dedim: – Pa! Bir iki ay bundan irəli onlar bir-birinin yanından keçsə idilər, həmandəm atışib bir-birini öldürmüşdülər. Halbuki indi, heç bir zad olmadı. Bundan artıq nə tərəqqi?

Dedi: – O sizin tərəqqi deyildir, Martinovun qorxusu-dur! Sən bircə mənə de görüm realnıdə, gimnaziya, universitetlərdə oxuyan uşaqlarınız çoxdurmu?

Dedim: – Vallah onlar çox olardı, hərəgah bir məsələ ümum müsəlmanların qabağını kəsməsə idi.

Dedi: – Nə məsələdir? (*Əyilib qulağıma dedi.*) Hökumət qoymayı?

Dedim: – Xeyr, onun bir sözü yoxdur, bu məsələ başqa məsələdir.

Dedi: – Bir de görək nə məsələdir?

Dedim: – Şalvar məsələsidir?

—Necə şalvar?

—Adam geyən şalvar!

Dedi: – Canım, sən müəmma ilə danışırın, açıq de görüm nə demək istəyirsən!

Dedim: – Qoçaq, bundan açıq söz olmaz, işkola girən uşaqlar dar şalvar geyirlər və dar şalvar da bizlərdə çox pis şeydir. İndi həmin məsələ bizim qabağımızı kəsdiyinə görə işkolaya uşaq qoymağa cürət eləmirik.

Bu sözlərdən sonra əcnəbi əvvəlcə çox güldü, amma sonra bir qədər fikirə gedib birdən başladı uşaq kimi ağlamağa və ağlaya-ağlaya bu sözləri dedi:

– Biz elm sayəsində havada quş kimi uçuruq, amma bunlar hələ şalvar məsələsinə məşquldurlar... (*dedi və uçub getdi.*)...

TƏHSİL

Mən məktəbdə oxuyanda, bizim məktəbə tazə bir molla təyin eləmişdilər. Yəni bu molla «ekzamen» tutmuşdu və o «ekzamendə» heç bir kəs onunla bərabər ola bilməmişdi.

Camaat belə deyir ki, dünyada heç bir elm yoxdur ki, bu axund onu bilməmiş olsun. Bu sözləri axund özü də təsdiq eləyib deyir ki:

– Mən bütün ülum və finuna darayam.

Kişi «dara» olmaya bilməzdi, çünki 8 il məktəbdə oxuyub bircə dəfə də fələqqəyə¹³⁸ düşməmişdi. Sonra ikmali-təhsil üçün İrana gedib 8 il də Təbrizdə oxumuşdu və bədə Təbrizdən Tehrana yollanıb 4 il də orada və ondan 5 il Məşhəddə və bunlardan başqa 4 il də İranın bir şəhrində təhsil etmişdir ki, onun adı yadımda qalmayıbdır.

Dərs vaxtında bu axund bəzi vaxt bizim ilə dostana söhbətlər edərdi, böyük səfərlərindən nəql edərdi, çox şirin söhbət eylərdi.

Bir dəfə ondan soruşduq ki, axund İran böyükdür, yoxsa Rusiya?

– Dedi: – Əgər İranın bu başından düşsən və gecə-gündüz yol gedəsən və hər bir saatda 70 ağac¹³⁹ yol eləyəsən və 70 il səfər eləyəsən, hələ gəlib İranın yarısına çatmazsan.

Dedik: – Axund, bəs ruslar yazırlar ki, İran Rusiyadan 20 dəfə balacadır.

Axund buna şerlə cavab verdi:

Ke ey nik-bəxt, an nə şekle-mən əst

Vələkin, qələm dər kəfe-doşmən əst!¹⁴⁰

Bir gün uşaqlardan biri dedi:

– Axund, heç dəryanın dibini bilmək olar?

Axund dedi: – Budur mən 25 il oxumuşam və 25 il sümük sındırıb bütün ülum və finunə dara olmuşam, amma, indiyə qədər bir kitabda görməmişəm ki, dəryanın dibini bilən olsun.

Yoldaşlarımızdan biri dedi:

– Axund, bəs ruslar yazırlar ki, dəryanın lap dərini 8 verstdir.

Axund gülüdü və bunu nəql etdi:

– Zərəfşan kitabında oxumuşam ki, İsgəndəri-Zulqərneyn dünyanın üzünü alandan sonra, istədi ki, dəryaların dibini də alsın, ona görə dəryanın içinə cumub 70 il yol getdi; nagh burada bir adama rast gəldi ki, axtarır. Sual etdi ki, sən nə axtarırsan. Dedi ki, 70 il bundan əvvəl mənim əlimdən bu dəryaya bir balta düşüb, dəryanın dibinə gedibdir. İndi mən gərək bundan sonra 70 il yol gedəm ki, bəlkə dəryanın dibinə çatam. İskəndər-Zülqərneyn bu əh-valatı eşidib səfərindən əl çəkdi.

Yoldaşlarımızın içində bir «dələ-duzu» vardı, dedi:

– Axund, hesab elmi oxumaq haramdır, yoxsa halal?

– Dedi: – Haramdır!

Dedi: – Bəs bu elm necə ki, məsələn, mən istəyirəm biləm, cibimə nə qərdər pul qoyum ki, pulu 6 manatdan 2 kəllə qənd və girvənkəsi 2 manatdan 5 girvənkə çay alıb, üstünə də nəqd 15 manat pul qoyub bir axunda göndərim.

Axund dedi: – O çürə elmi oxumaq nə haramdır, nə halal, ançaq savabdır.

Bu əhvalatdan sonra, gördük ki, fəziləti-axund məlum şüdü.

İştə 25 il oxumaq zarafat deyildir. 25 il – bir əsrin dördüdü biridir.

BALACA FELYETON

Beş manat əhvalatı

Bir gün oturub dəftərxanada yazırdım. Gördüm bir müsini şəxs qapını açıb məni işarətlə çölə çağırırdı. Mən haman saat çölə çıxıb – nə buyurursunuz? – sualı ilə müraciət elədim. Kişi gözlərinin yaşını abi-baran kimi axıdıb mənə dedi:

– Başına dönüm, mənim bir oğlum var, hansı ki, Xarkovda oxuyur. Budur üç ildir ki, mən bir tövrlə ona pul göndərirəm. İndi məktəbi qurtarmağına qalıbdır iki il. Mən də olub-olanımdan çıxmışam. İndi bir qara qəpeyim yoxdur ona göndərəm ki, bu neçə il çəkdiyim zəhmət əbəs yerə olmasın. Bu da mənim oğlum yazan kağızdır. Səndən təvəqqə edirəm bu barədə mənə kömək verəsən, yoxsa biabır olası yerimdir.

Mən dərhal öz aldığı məvacibi, kişinin halətini mülahizə edib gördüm mənim donluğumdan kişiyyə haray yoxdur. Haman günü bir məclis tərtib edib öz dost-aşnalarımın oraya cəlb edib, bir siyahı bina edib, insafli kişilərimizdən ianə yığmağa məşğul oldum. Kimə müraciət etdimsə, pul tələbində müzayiqə etmədi. Sonra növbət gəldi bizim Haçı dayıya və ümidim var idi ki, Haçı bişəkk və şübhə 10, ya 15 manat verəcəkdir. Haçı dayının dükanına bir neçə yoldaşlar ilə varid olduq.

— Haçı dayı, salaməleyküm.

— Ba, ələyküməssəlam, bəy dadaş!

Buyurun, buyurun, xoş gəlibsiz. A gedə çayçı, çay gətir.

— Xeyr, Haçı dayı, çox təşəkkür edirəm. Çay içməyəcəyəm, sizin yanınıza bir cüzi təvəqqeyə yoldaşlarla gəlmişəm, ümidvaram təvəqqeyimiz qulluğunuzda məğbul olub müzayiqə etməyəçəksiniz.

— Bəs, bəs, bəydadaş, bu nə sözdür, sən mənə qulluq buyur, mən həmişə can və başla düzəltməyə hazırım.

— Haçı dayı, bir artıq sizə zəhmətim yoxdur, bir şəxsin

oğlu Xarkovda oxuyur, atası onun xərcini indiyə kimi çəkibdir. Amma indi əli aşağı düşməyə görə və müsəlman qardaşımız olmağa cərə onun üçün bir az pul cəm etmişik ki, o cavan puldan məəttəl olub oxumağını yarımçıq buraxmasın. Ona görə 5 manat da siz əta ediniz, ianə cəmi təriqilə ki, sizin adınızı siyahıya yazaq.

—Ha, ha, ha, ha... Qərribə təklifdir. Yaxşı! Bəydadaş! Mən üç dəfə həccə getmişəm, dördüncü dəfə həm niyyətli-yəm. Mən həcc pulumu pozub, nə tövr Rusiyaya göndərim?

– Haçı dayı, nə vaxt allah qoysa bu dəfə həccə təşrif aparaçaqsınız?

– İnşallah, bəydadaş, gələnlə.

—Yaxşı, Hacı dayı, gələnlə mən siz 5 manat qazanmayacaqsınız ki, gələnlə ilki həcc pulunu pozmayıb, üstünə qoyub gedəsiniz?

—Xeyr, əzizim. Mətləb burpsındadır ki, bu gün banka 10 min manat yola pul salasıyam ki, veksilimin vaxtı keçməsin.

—Zərər yoxdur, Haçı dayı, onda sabah gələnlə sabah verərsiniz.

—Xeyr, xeyr, sabah zəhmət çəkməgilənlə, sabah usta Qarapetə min manat borc vəd etmişəm, ona görə gərəklə verənlə ki, binəvanın pambıq pulu kəsirdir, aparsın, pambıq alsın.

—Zərər yoxdur, Hacı dayı, birisigün gələnlə.

—Xeyr, xeyr, xeyr!. Birisi gün Hacı Qulaməli kişinin oğluna nömrə pulu yığılır, ona pul göndərəcəyənlə.

—Zərər yoxdur, Hacı dayı, o birisi gün gələnlə.

—Xeyr, xeyr, xeyr!. O birisi gün barama almışam, onun pulun gərəklə verənlə, gələnlə.

—Zərər yoxdur, Haçı dayı o birisi gün, gələnlə.

—Xeyr, xeyr, xeyr, xeyr, gələnlə

—Niyə?

—Çünkü.

—Nə çünkü?

—Çünkü.

—Nə çünkü?

—Belə!

—Nə belə?

—Çünkü belə.

—Necə çünkü belə?

—Çünkü habelə və genə habelə, mən sözün vazehi ruscanı oxuyana töbə etmişəm pul verməyənlə, vəssalam.

– Hacı dayı bu nə sözdür sən danışırsan, ruscanı oxuyan müsəlmanlara sən gərəklə təşəkkür edənlə ki, hal-hazırda dəftərxanalara və qeyri-divanxanalara gedənlə dil bilməyib mat-məəttəl qalırsınız.

– Nə vaxt mənə dil bilənlə lazım olsa, mən pul ilə tutub apararam, mənə dilmanlıqlə edənlə.

–Yaxşı, Hacı dayı, dilbəlil müsəlman qardaşlarımızın birisi də artıqlə olsa, nə ziyan edənlə?

–Xeyr, xeyr, xeyr, xeyr! Mən, sözün doğrusu, haman oğlana nəinki beş manat, hətta beş qəpik də göndərə bilmərənlə. Çünkü mən göndərdiyim pulla oxuyub, sonra bir rus orəti alınlə həm mənə tanımayacaqlə.

Xülasə Hacı dayıdan əlimi üzüb getdim dəftərxanaya.

Günlərin bir günü idi, gördüm mənənlə Hacı dayım kürkünü qollarını sallaya-sallaya gəlir. Gələnlə kimi şappadan içəri girməklə istəyənlə qapıda duran qazax döşündənlə bir yumruqlə vurub Hacı dayını saldı bayıra. Mən bunu qəbul etməyib, Hacı dayını yanına çağırıb sordum ki, niyə gələnlədir. Haçı dayı dedi ki, bu geçə qonşusunun dükanıdan bir cut başmaq oğurlanıbdır. Müqəssir bunun oğlunu güman edib həbsə salıbdılar, indi gələnlə ki, naçalnikdən təvəqqə etsin, oğlunu zaminə versin. Çifayda rusca dil bilmir ki, getsin naçalnikin yanına.

–Dedim – Neçə, Hacı dayı, rusca bilənlə gətirməyibsen?

Dedi: – Xeyr.

Dedim: – Niyə?

Dedi: – Çünkü!

Dedim: – Çünkü?

Dedi:-Ruscanı bilən məndən on manat istədi, indi dilbilən qardaş əlac sənə qalıbdır, mənə gömək elə, burada mən gəldim, sonra Hacı dayının işini də yola verib yola saldım və sabahı gün gördüm bir paketdə bir dənə üçlük manat göndərüb və təvəqqe edibdir ki, haman oğlana göndərim. Sağ olsun belə Hacı dayı da.

PRUŞKEVIÇ VƏ HACI XUDU

Günlərin bir günü Pruşkeviç ilə Hacı Xudu yatmışdılar. Pruşkeviç Peterburqda yatmışdı, Hacı Xudu da öz evində yatmışdı. Bunlar bir-birlərini yuxuda gördülər. Hacı Xudu ayıq olduğu zaman Pruşkeviç barəsində çox eşitmişdi ki, bu hərif müsəlmanların ziddinə gedəndir. Müsəlman xeyirxahı deyildir. Hətta bir jurnalda onun şəklini də Hacıya göstərmişdilər. Amma Hacı yuxusunda Pruşkeviçə baxıb gördü ki, hərif çox da çirkin deyildir. Gözündə çeşmək, əynində yaxşı libası, bir göyçək adamdır.

Hacı Pruşkeviçə dedi:

– Sən bir göyçək adamsan, amma sənin şəklini nədənsə çox pis çəkiblər.

Pruşkeviç Hacıya cavab verdi:

– «Ke, ey nik bəxt, an nə şəkə mən əst,

– Vələkin qələm dər kəfe doşmən əst».¹⁷⁵

– Sonra Hacı yenə soruşdu:

– Bir də deyirlər ki, sən və sənin kimi adamlar biz müsəlmanlara zidsiniz. Müsəlmanların bədxahısınız.

Pruşkeviç cavab verdi.

– Mən də bilmirəm, doğru deyirlər, yoxsa yalan. İstirsən mən də bir-iki kəlmə danışım. Gör yalan deyirlər, yoxsa haqq danışirlər.

Hacı razı oldu və Pruşkeviç başladı danışmağa.

P r u ş k e v i ç – Mən istəmirəm ki, müsəlmanlarda qəzetə olsun.

H a c ı – Onu biz də istəmirik. Qəzet bizim şəriətimizdə haramdır.

P r u ş k e v i ç – Mən istəmirəm ki, müsəlmanlarda teatr olsun.

H a c ı – Biz özümüz də onu istəmirik. Teatr şəriətimizdə haramdır.

P r u ş k e v i ç – Mən istəmirəm ki, müsəlmanlarda musiqi çalmaq, şer yazmaq və şəkil çəkmək işləri tərəqqi etsin. –

H a c ı – O cür şeyləri biz özümüz də istəmirik. Onlar hamısı şəriətdə haramdır.

P r u ş k e v i ç – Mən istəmirəm ki, müsəlmanlar nemes dili, firəng dili, hesab, coğrafiya, hikmət, fəlsəfə, kimya, tarixi-təbiət, tarixi-bəşər, həndəsə, müsəlləsət və bu cür şeyləri bilsinlər.

H a c ı – Bu cür şeylərin hamısı kifrdir. Biz özümüz də onları istəmirik.

P r u ş k e v i ç – Mən istəmirəm ki, müsəlmanlarda üsulicədid məktəbləri olsun.

H a c ı – Allah üsulicədid çıxardanlara lənət eləsin. O cür məktəblər hamısı bixana yığıncığıdır.

P r u ş k e v i ç – Mən istərdim ki, müsəlman məktəblərinin hamısı ruhani məktəbləri olsun.

H a c ı – Əlbəttə, əlbəttə... Biz də onu istəyirik.

P r u ş k e v i ç – Amma bu şərtlə ki, o məktəblərdə şəriətdən başqa özkə elmlər oxunmasın.

H a c ı – Allah atana rəhmət eləsin. Bəs biz dediyimiz nədir?

P r u ş k e v i ç – Bəs belə!

H a c ı – Doğurdan deyirsən, yoxsa zarafat eyliyirsən?

P r u ş k e v i ç – Xeyr, doğurdan deyirəm.

H a c ı (*şad və xürrəm*) – Əlini mənə (*ürəyində*) zərər yoxdur, sonra əlimi suya çəkərəm (*aşkara*) Hər kəs sənə pis deyir, onun özü pisdür. Bu canım üçün hərçəndi sən urussan, amma bir çox müsəlmanlardan daha müsəlmənsən! Təki

müsəlmanların sənin kimi bədxahları çox ola.

P r u ş k e v i ç – Arxayın ol. Mənim kimilər çox-çox-dur. Amma tək müsəlmanların çoxu sənin kimi ola.

Haçı – Arxayın ol, mənim kimilər çox-çoxdur!

P r u ş k e v i ç – Bəs yerdə qalanlar?

H a c ı – Yerdə qalanların hamısı babılardır.

P r u ş k e v i ç – Bizim də yerdə qalanların hamısı cuhuddur.

Bundan sonra ikisi də yuxudan ayıldılar. İndi bir adam lazımdır ki, bunların ikisinin də yuxusunu poza...

QARABAĞIN KEÇMİŞ GÜNLƏRİNDƏN

Günorta azanından iki saat keçmişdi ki, Azad bəy Məşədi Fərrux ilə qumar oynadığı otaqdan durub öz«hərifini» yola salıb, keçdi arvadı Gülnisə xanım olan otağa. Gülnisə xanım ərinin pəjmürdə sifətini görüb, kəməli-hüzn və kədərlə soruşdu:

– Uduzdunmu?

– Azad bəy:

– Yox əşi, – deyib arvadını aldatmağa başladı.-Əvvəl uduzmuşdum, amma sonra yenə uddum. Tək beş manat uddum!

Lakin qəlbən öz-özü mənəmmət elədi: «Yalanca, allah mənə lənət eləsin! Gözümün ağı-qarası əlli üç manatımı uduzmadımmı?»

Doğrudur, Gulnisə xanım ərinin «uddum» sözüne inanmadı, lakin yenə də bir söz deməyib, yalnız bir ah çəkdi. Sonra ərinin təvəqqeyinə görə nökr Hüseyinini çağırdı ki, naharı çəkib versin. Nahar bozbaşdan ibarət idi ki, onyn da ətini, noxudunu, hətta suyunu da binavə Hüseyinli dalaşa-dalaşa dükançılardan borc almışdı.

Ər və arvad oturub çorək yedikləri yerdə otağın qapıları saqqıltı ilə açılıb, Azad bəyin oğlu – valideynin fərzəndi – yeganəsi içəri daxil olub dəyil, hücum edib gəltüyündə olan

kitabları şappıltı ilə otağın ortasına tolazladı. Xudadad bəy (oğlanın adı idi) realını məktəbdən qayıtmışdı. Bu, «pəhləvanlıqdan» sonra Xudadad bəy məktəb paltarını tələsik soyuna-soyuna, divaiəvər bir səs ilə çıxırdı:

– Vallah, ta mən» oxumayacağam, billah oxumayacağam, qoy direktor acığından partlasın, cırılsın, yenə oxumayacağam! Ana, hanı mənim müsəlman paltarım?

Azad bəy nahardan başını qovzayıb kəməli-təəccüb ilə oğluna tərəf baxdı və soruşdu ki:

– Ədə, başına at tərpməyibdir, səni cin vurmayıbdır, içib kefli deyilsən, nə qayıırırsan?

Oğlu isə ağzını-üzünü qırırdı dedi:

– Əşi, sən də qoy görüm!.. Bilmirəm bu nə deyir! Ağız, ana, hanı mənim papağım, çuxam, arxalığım? Dur by saat bura ver, geyim!

Azad bəyin acığı tutdu və istədi ki, ağzını açıb bir söz desin, lakin arvadı onu bu işdən mən edib dedi: – «Sən dinmə bircə!» – və özü ayağa durub gəldi oğlunun yanına və mülayim, mehriban dil ilə dedi:

– Bala, müsəlman paltarını neynirsən? Neçin buluzunu çıxarırsan?

Oğlan cavab verdi ki:

—Mən bir də ta oxumayacağam!

—Neçin?

—Elə heylə, oxumaq istəmirəm.

—Axı, neçin oxumaq istəmirsən?

– Oxuya bilmir, şüuru yoxdur! – deyib Azad bəy oğlunun əvəzindən cavab verdi.

Bu isə Xudadad bəyə xoş gəlməyib istehza ilə dedi:

– Hə, oxuya bilmirəm! O gözü kor urus başmaqçı Səfinin oğluna «pyat» qoyub, mənə də «dva» qoyanda, əlbəttə ki, oxuya bilməyəcəyəm!

Atası – Yaxşı oxu, sənə də «pyat» qoysun.

Oğlu – «Yaxşı oxu!..» Məndən yaxşı oxuyan yoxdur.

A t a s ı – Bəs nə üçün sənə «dva» qoyur?

O ğ l u – Çünki o kor urus mən ilə ləçdir!

Gülnisə xanım bu söhbətə müdaxilə elədi:

– Bir deyin görüm, sən allah, mən qanmıram, kor urus kimdir, «pyat» nədir, başmaqçı Səfinin oğlu kimdir, «dva» nədir?

Azad bəy arvadını başa salırdı:

– Belə kor urus bunların učitelidir, başmaqçı Səfinin oğlu da bunun yoldaşdır. Uşqollarda pis oxuyanlara «dva», yəni «iki» qoyurlar, yaxşı oxuyandara da «pyat», yəni «beş» qoyurlar. İndi bizim bu oğlana görünür ki, «iki» qoyublar, yoldaşı başmaqçı oğluna da «beş», odur ki, bunun acığı tutubdur.

Gülnisə xanım dedi:

– Neçin sən bəy oğlu ola-ola, sənə iki qoyurlar, amma başmaqçı oğluna beş? Neçin demirsən ki, ay uçitel, mənə beş qoy, altı qoy, mən bəy oğluyam, mənə yeddi, səkkiz də azdır... Başmaqçının oğlu nədir ki, ona beş-beş qoyur?..

Azad bəy:

– Ağına maşallah!–deyib arvadının qanacağına «təhsin» oxudu.

Xudadad bəy isə acığının içində də gülümsəyib, üzünü divara tərəf tutdu ki, atası onun gülümsədiyini görməsin. Sonra özünü yığışdırıb acıqla anasına qayıtdı:

– Ağız, qanmadığını danışma, tez ol mənim paltarımı bura ver! Vallah ta bir də oxumayacağam! Qoy cəhənnəm olsun direktor da, kor urus da, o da, birisi də. Tez ol, acmışam!

Anası oğlunu sakit edirdi:

– A balam, bir soyunma, əvvəl çörəyini ye, sonra paltarını dəyiş dayna!..

Oğlu razı oldu:

–Di yaxşı, mən çörəyi yeyincə, sən paltarı hazırla! – Bunu deyib döşü açıq olduğu halda oturdu deyil, yıxıldı atasının yanına və mürəkkəbli əlini biləyinədək soxdu bozbaş

kasasının içinə.

–Azad bəyin ovqatı təlx oldu. Dedi:

– Ədə, adamsan, bir əlini yuyaydın, ondan sonra çörəyə oturaydın! Neçin belə dəli-şəli olmusan?

Bu söz Xudadad bəyin xatirinə dəydi, «yemirəm» deyib geri çəkildi.

– Zəhrimar olsun!

Atası isə oğlundan da bərk acığı tutub, az qaldı ki, oğluna bir sillə çəksin, lakin özünü saxlayıb bir qədər hüm-hüm elədi, axırda sımsırığını sallamış oğluna baxıb:

– Dur burdan itil! – deyib qışqırdı.

Oğlu durdu ayağa və «Cəhənnəm!» deyib, anası hazırladığı müsəlman paltarını geyməyə başladı. Binəva Gülnisə xanım yenə müdaxiləyə məcbur oldu. Əvvəlcə ərini sakit etmək üçün oğlunun uşaq olduğunu ona qandırdı (*halbuki oğlunun azından bir on dörd yaşı vardı*) və sonra oğluna tərəf gedib, anaya mənsub bir nəvazişlə dedi:

– Bala, yekə oğlansan, atanın sözü xatirinə dəyməsin get çörəyini ye, o, bir pis söz demədi, deyir yəni əlin mürəkkəbli-dir, get yu! İndi ki yumursan nə eləmək, yuma, get çörəyini ye. Atana hərəm eləmə, mən də yazığam, axı!..

Lakin anasının nəvazişi Xudadad bəyə əsər eləmədi.

– Əşi, sən də qoy görüm, – deyib qırmızı ipəkdən gödək arxalığını, ağ dəvə yunundan uzun çuxasını və «diyaqanal»dan dar tikilmiş şalvarını da geyib kəmərinə bağladı, saatını taxdı və atasına acıq olmaq üçün qollarını ata-ata və ayaqlarını bərk yerə vura-vura qapıya tərəf yollandı. Anası onu saxlamaq istəyib dedi:

– A balam, Xudadad, hara gedirsən, qal çörək ye!..

Lakin Xudadad qulaq asmayıb:

– O çörək zəhrimar olsun! – deyib qapıdan düz çıxdı...

Gülnisə xanım mat qaldı. Azad bəy isə oğlunun dalınca bir qədər baxıb bir lomba tüpürdü.

— Tfu, – dedi, – allahın qəzəbinə gələsən, a pis övlad!

—Buy, sən allah, elə demə, ay Azad! – deyib Gülnisə xanım ərinin üstünə çığırdı: – A kişi, necə dilin var gəlir. Yazıq deyilmi? Sən də yekə kişi qoşulursan balaca uşağa... İndi nə olsun, sən allah, yazıq ac getdi, nə bilim hara getdi... Əşi qoyursanmı ki, bircə uşaq evdə otursun?...

Azad bəy də öz tərəfindən söylənməyə başladı:

– Əşi, sən allah bəsdir, elə onun xarabını çıxardan əvvəldən sən oldun! Uşaqdır, uşaqdır deyə-deyə gedəni qudurtdun. Onun harası uşaqdır? Yox, indi ki, uşaqdır, uşaq yerində otursun, böyüyün üstünə it kimi çəmkirməsin!.. Tez ol, çağır nökrəri, bu çörəyi yığsın... Özüm də bir az yatmaq istəyirəm.

Bir ah çəkib, Gülnisə xanım nökrəri çağırırdı. Nökrər Hüseyinli gəlib süfrəni yığdı və gedəndə ağasına doğru üzünü çöndərrib yavaş səs ilə dedi:

—Ağa, o baqqal Həsən kişiye bir qədər pul versəydin yaxşı olardı. Yoxsa and içibdir ki, daxı bundan sonra bir düyü də nisyə verməyəcəyəm... Əttar Məşədi Cəfər də bu gün lap abırımı tökübdür. A gedə, deyir, vallah bir yol sənəin ağanı bazarda tutub başından papağını alacağam, yoxsa...

—İtil, itil burdan, səfeh oğlu səfeh! – deyib Azad bəy elə çığırdı ki, səsinin gücündən evdə qab-qacaq cingildədi və otağın baş tərəfində bir tikə çörək üstündə diş sındıran pişik qorxusundan tikəni qoyub, güllə kimi çıxıb bayıra qaçdı.

Hüseyinli kor və peşman qayıdıb, yavaşca sovuşdu aşpazxanaya. Azad bəy bu zərb-zəngdən sonra yorulub yıxıldı taxtın üstünə və... yatdı. Gülnisə xanım isə daha bir söz danışmayıb, kefsiz və qəmgin bir halda yerə əyləşib ərinin qumarbazlığı, işinin xarablığı və oğlunun rəftarı barəsində qara-qara fikirlərə qər qoldu...

Bəli, Azad bəyin oğlu Xudadad bəy andına vəfa etdi, yəni daha oxumadı; lakin direktor və kor urus partlamadı. Ancaq Azad bəyin acığı tutdu və Gülnisə xanım isə bir-iki gün ah çəkib, sonra oğlunun: «Ana, vallah, oxumaq mənə zərərdir»

kimi sözlərinə inanıb, «Canı sağ olsun» – deyə sakit oldu. Bu minval ilə üç il gəlib keçdi. Xudadad bəy özünə ayrı bir iş tapdı ki, o işin adına hər yerdə qumarbazlıq deyərlər. Lakin Xudadad bəy özü və yoldaşları bu sözün əvəzinə «məşğuliyyət» sözü işlədirdilər. Doğrudan da bu «məşğuliyyət» Xudadad bəyi elə məşğul edirdi ki, bütün gecə-gündüzünü də «məşğuliyyət» üstündə keçirirdi. Gündüz evdən çıxıb bir də sübhə yavıq zamanda qayıdırdı və hər bir qayıdan vaxt qapının ağzında anasını əli qoynunda, intizar ilə durmuş görürdü...

Şəhərdə bir toy olmazdı ki, Xudadad bəy orada hazır olmamış olaydı.

Bir dəfə Xudadad bəyin atası Azad bəy bazarda durub öz «hərifi» Məşədi Fərruxu gözləyirdi. Özü də elə yer seçib durmuşdu ki, borclu olduğu dükançılar onu görmürdülər. Bir qədərdən sonra bir nəfər adam ona tərəf yaxınlaşmağa başladı. Bu adam papağı əyri, cır-cır çəkməli, yeriyəndə lovğalıq üçün iki tərəfə əylən və qollarını canbaza çıxmış pəhləvan kimi atan bir oğlan idi. Azad bəy ony gəndən görən təkə tanıdı, lakin bir o qədər də şad olmadı. Bu oğlanın adı Səlim, ləqəbi isə «Cırıq» idi. (Hər adama bir ləqəb qoymaq şəhərdə çoxdan bəri dəb düşmüşdü: birisinə «Pəndir» Ələkbər deyirdilər, birisinə «Saqqal» Musa deyirdilər və birini «Dikdən qoru» adlandırırtdılar və s.) Cırıq Səlim şəhərin qolçomağı (qoçusu) hesab olunurdu. Çünki bir dəfə bazarda birisilə dalaşib, qaradovoyun yanında cibindən tapança çıxartmışdı və hərçənd qaradovoy tapançanı onun əlindən almaq istəmişdi, lakin Cırıq Səlim verməmişdi. Deyirlər ki, sonra Səlim qaradovoyun «könlünü almışdı». Hər halda bunun cibindən qaradovoyun yanında tapança çıxması, yəni bu günə cəsəət və cürətin büruzu onu xalqın yanında başı uca etmişdi və şəhərin qoçuluğuna layiq olmuşdu... Xeyrat və ehsan günü mollalara edilən hörmət, toy günlərində buna edilirdi. Qərəz qoçu Cırıq Səlim Azad bəyə yaxınlaşıb salam verdi. Azad bəy tələsik cavab verib əl tutdu. Başladılar söhbət etməyə. Səlim dedi:

– Allah sağ eləsin, sizin Xudadad bəy əməlli-başlı oğlan olubdur.

Azad bəy:

– Necə?

Səlim:

– Hamı ilə danışırsınız, gülürsünüz, toylarda yaxşı oynayır, çox yaxşı qumar da oynayır...

Azad bəy qızardı:

– Harada görmüsən? – dedi.

Səlim cavab verdi:

– Çox yerdə görmüşəm. Bir də dünən Quru Mustafanın toyunda idi. Məclisi çox şad elədi. Neçə dəfə gözəl oynadı. Hamını məəttəl qoydu. Allah onu həmişə səlamət eləsin. Ancaq bir o var ki, qumar üstündə bir az dava-dalaş eləyir, o yaxşı deyil...

Azad bəy qıpqırmızı olmuşdu. Səlim sözünə davam, edirdi:

– Dünən o toyda bir neçə gedə-güdə vardı, onlar ilə dördaşq üstündə bir az sözləri çəp düşdü, aralıqda bir çox yava söhbət oldu... Ancaq mən o gedələrə acıqlandım, istədim də döyüb onları məclisdən qovam, amma toy sahibi yalvardı ki, işin yoxdur, qoy pislik olmasın, yazıqdırlar... Sonra Xudadad bəyi kənara çəkib tapşırıdım ki, bir də elə adamlar ilə qumar oynama, oynayırısan da mənim ilə oyna, Əsgər bəy ilə oyna, yoxsa gedə-güdələrə qoşulsan, camaat pis söz deyər. Söz verdi ki, oynamaram, xülasə mənimlə bir-iki aşıq tolladı. Gördüm ki, bəy yamanca hərifdir. O gecə mənim on beş manatımı uddu. Dedim zərər yoxdu...

Azad bəy utandığından bilmirdi ki, nə qayırsın. Əgər o hində yer yarılsa idi, haman dəm yerə girərdi. Oğlu Səlimi uddmuşdu və Səlimi udan adamlar da qaydaya görə gərək haman pulu bir qədər də artırıb geri qaytara idilər. Binənən ileyh Azad bəyə lazım idi ki, Səlim bəyə bir iyirmi-otuz manat versin ki, həmi özünü sındırmasın və həm də bununla oğlunun eybini

örtsün. Lakin dərd burası idi ki, bu halda Azad bəyin cibində iyirmi manat o yana dursun, iyirmi qəpik də yox idi. Əgər pulu olsaydı, burada boş-boş durmazdı, «hərif» tapıb, özü demişkən, çörək pulu qazanardı. Ona görə bir yandan pulsuzluq xəcaləti və bir yandan da oğlunun nalayiq hərəkəti binəvanı turp kimi qızardıb, su kimi tər tökməyə məcbur elədi. Bir-iki dəfə öskürüb əlini cibinə saldı və bir şey axtarmağa başladı. Cırıq Səlim sevindi. Yəqin elədi ki, Azad bəy pul çıxardacaqdır və ehtiram üçün istədi desin ki, «Əşi, lazım deyil, filan», amma yaxşı ki, demədi. – Çünki bəyin cibindən pul əvəzinə papiros ilə dəsmal çıxdı. Bu isə Cırıq Səlimin kefini pozdu və bikefliyini bildirməmək üçün üzünü o tərəfə çevirib Azad bəy tərəfindən təklif olunan papirosdan çəkmədi ki, «Sağ ol, mən qəlyan çəkirəm» və tez xudahafiz edib getdi. Cırıq Səlim getdikdən sonra Azad bəy acığından dodağını dişləyib, oğlunu qaibənə hədələdi: «A namərd! Sən mənə biabır elədin, adamlar yanında üzümü qızartdın, gör sənə başına nə oyun çıxardacağam. Allaha and olsun, əlimə bir odun alıb sənə o qədər döyəcəyəm ki, şişib tuluq kimi olasan! Görək, əlbət evə gələrsən, binamus!».

Bu hədədən sonra Azad bəy bir papiros da çəkib oğlu barəsində fikir etməyə başladı. Oğlunun uşaqlığı onun yadına düşdü. Necə o zaman Xudadad bəyi atası sevirdi, heç qucağından yerə qoymazdı. Dörd yaşında Xudadad bəyi alardı dizinin üstünə və dilini əzə-əzə deyərdi: «A küçük, ay it!». Xudadad bəy də şirin uşaq dili ilə: «Əşi, küçük sənsən, it sənsən!» deyib cıncılı əli ilə atasının üzünə şapalaq (sillə) vurardı. Atası deyərdi: «Yavaş, eşşək!». Oğlu cavab verərdi: «Əşi, eşşək sənsən!» «Vallah gözünü tökərəm!» deyib, az qalardı balaca barmağı ilə atasının gözünü çıxartsın. Atası deyərdi: «Ada, adam da atasına söyərmi, a heyvan?» Oğlu cavab verərdi: «Bəs sən mənə niyə söyürsən, a heyvan?».

Bu mükəllimədən sonra Azad bəy oğlunu qucaqlayıb marçamarç ilə öpərdi. Uşaq da: «Əşi burax!» – deyib dartınardı

ki, xilas olsun. Axırda Gülnisə xanım gəlib uşağı ərinin əlindən alardı. Atası isə nökrəni bazara aparıb oğlu üçün cürbəcür şeylər alardı. O vaxt Azad bəyin cib sarıdan kefi kök idi. Yüz manata pul deməzdi. Bazardan aldığı şeyləri evə gətirib tökərdi oğlunun qabağına və söyüşə-söyüşə yeyərdilər. Azad bəy oğlunu evdən çölə buraxmazdı. Qorxardı ki, oğluna göz dəysin. Evdə oturub həmişə öz yanında saxlardı. «Həriflər» ilə qumarzad oynayanda oğlunu da yanına çağırıb deyərdi:

– Otur burda, sənə pul udub verəcəyəm!

Doğrudan da udduğu pulun yarısını oğluna verərdi ki, bunu da sonra Gülnisə xanım tutub oğlunun əlindən alardı.

Xudadad bəy yeddi yaşına yetişdikdə atası onu «çastni» şkolaya qoydu və učitelə tapşırırdı ki, vurub eləməsin. Uçitel daxı bəyin sözlərinə əməl edib (çünki aybaşı öz vaxtında yetişirdi), Xudadad bəy dərslərini bildi-bilmədi bir ağır söz də deməzdi və çox vaxt təriflərdi ki, görün necə təmiz uşaqdır, heç bir yeri cırıq deyil!

Azad bəy iki ildən sonra oğlunu «çastni» şkoldan çıxarıb realnı şkolaya qoymaq istədi, amma direktor onu qəbul etmirdi. O halda Azad bəy tanış müəllimlərindən birinin vasitəsilə direktor ilə aşna olub, özünün dövlətli bir bəy olduğunu ona qandırdı. Direktorun bu aşnalıqdan xoşu gəldi, amma yenə də dövlətli aşnasına məsləhət gördü ki, hələ bir qədər «çastnım obrazom» oxutsun, lakin Azad bəy qandırdı ki, oğlunu «çastnım obrazom» oxutmaq üçün heç olmasa bir yüz manat sərf etmək lazım gəlir. Yaxşı olmazmi ki, yüz manat özgənin cibinə girməyib elə direktorun özündə qala – bunu deyib əlini cibinə saldı. Direktor bir az çəm-xəm elədi, amma axırda yumşalıb yüz manatı əlində oynada-oynada dedi:

– Doğrudur, oğlunu qəbul etdim, amma yenə də deyirəm ki, oxuya bilməyəcəkdir. Çünki heç savadı yoxdur. Gərək onun dərslərinə evdə diqqət yetirilsin.

Azad bəy direktoru arxayın elədi ki, «qorxma, inşallah, bülbül kimi oxuyacaqdır...»

Bu işlərin hamısını Azad bəy yadına saldı və oğlunun indiki oturub-duruşunu mülahizə edib çox pis oldu.

– Bəs, – dedi, – uşağın axırı xarab oldu... Mən nə qayıram? Oxumadı. Bütün əməyimi zay etdi. İndi də qumarbaz olub, Cırıq Səlim kimi adamlarla qumar oynayır. Allah ona lənət eləsin! Məni bihörmət elədi. Bazar içində adımla yerə soxdu. Nə qayıram? Evdə görəndə deyirəm: Balam, oxumadın, oxumadın, barı gəzmə, dalınca pis söz deyirlər... Deyir, ey sənin borcun deyil. İstəyirəm döyəm – anası qoymayı, söyürəm, durub evdən qaçır. Yox, ta bu səfər gərək mən onun havasını alım. Atamın ərvahına, onu bir xubunca döyüb – baxmayacağam anasına – ayaqlarını bağlayıb salacağam otaqların birisinə, qoy orada dustaq olsun. Ondan savay əlac yoxdur!

Azad bəy bu niyyətlə yerindən tərpənib evinə getdi. Lakin oğlunu orada tapmadı. Gülnisə xanımdan soruşdu ki, oğlun hanı?

Dedi:

– Nə bilim a, başına dönüm, oğlum evdə olanda o qədər üzünü danlayırsan ki, yazıq baş götürüb evdən qaçır. Sən allah, bir də ona bir söz demə, vallah gedə lap bezar olub. Özüm də qorxuram, ürəyimə qara-qara fikirlər gəlir, pis yuxu görürəm. Allah özü saxlasın!..

Azad bəy bir söz demədi və bir qədər otağın o başına-bu başına fırlanıb nökrə Hüseyinini çağırırdı. Hüseyinli gəldi:

– Nə buyurursan, ağa?

– Azad bəy:

– Get Məşədi Fərruxu çağır, de ki, ağam deyir gəlsin bir az söhbət edək. Özün də söz arasında Məşədi Fərruxa çatdır ki, kənddən ağanın yanına adam gəlmişdi ki, dəhyek pulu gətirmişdi... Qandınmi nə deyirəm? Di tez get!..

Bəzzaz Hacı Əsədin oğlu Rustəmin toyu idi. Gəlin gətirilən günün irəliki axşamı oğlan evində çox böyük məclis arəstə olmuşdu. Xalı-gəbə ilə gözəlcə bəzənmiş böyük bir

otağın içi toya yığılmış adamlar ilə dolu idi. Ən yuxarı başdan «padşah» oturmuşdu. Bu «padşah» qoçu Cırıq Səlim idi. Onun sağ və sol tərəflərində əyanlar düzülmüşdü; «Qarğa» ləqəbilə məşhur qəssab Əsgər, Dimdikburun Hümət dəlləkbaşı Körük Mərdan, Leylac Səfdər, Qayqac Məhərrəm və sairə. Bunlar həmi «vəzirlik» edirdilər, həm də «qaradovoyluq». Aşağı tərəfdə oxuyub-çalanlar əyləşmişdilər. Bir nəfər xanəndə, bir nəfər tar çalan və bir nəfər də yerdönbələyi vura lotu. Yerdə qalan camaat hüzzardan ibarət idi. Bunlar divarların dibində əyləşib, otağın ortasını məhz oynayanlar üçün xali qoymuşdular. Sazəndələr oxuyub-çalmayan vaxtda əhli məclis söhbətə, çay içməyə və papiros çəkməyə məşğul olurdu. Vəxtə ki, sazəndə dəstgahlardan birisini oxuyurdu, hamı səsini kəsib huş-guş ilə qulaq asırdı. Ancaq hüzzardan birisinin kəməli-hüzn ilə ah çəkib «Uf, evin yıxılsın, ay fəraq» – deyər pıçıldamağı sakitliyi pozurdu. Dəstgah qurtarıb təsnif oxunduqda bütün əhli məclis kəməli-qaideyi-musiqi ilə çirtiq vururdular. Bunların içində elə bir mahir çirtiq vuranlar var idi ki, şaqıltısı küçədə eşidilirdi və küçə ilə gedənləri də tə-rənnümə gətirirdi. Təsnifdən sonra rəng vurulurdu, yəni oynamaq havası çalınırdı. O halda əhli məclisdən birisi yerindən sıçrayıb artıq bir şərqlə tol götürüb oynayırdı. Oynayanlar cürbəcürə qayda ilə oynayırdılar. Bəzisi gözlərini divarın bir nöqtəsinə dikib bir an oradan gözünü çəkmirdi. Bəzisi gülümsünürdü və çox vaxt ayaqlarına baxırdı ki, görsün düzmü işləyirlər. Bəzisi oynadığı yerdə əllərini qoynuna qoyub qaşqabağını sallayırdı, xalq demişkən çox «suryoznu» oynayırdı. Birdən olurdu ki, «vəzirlərdən» birisi «padşaha» danos edib xəbər verirdi ki, məsələn, Məşədi Cabbar çox gözəl uzundərə oynamaq bilir, amma nədənsə burada istəmir ki, oynasın. O halda «padşah» əmr edirdi:

– Çəkin ortaya Məşədi Cabbarı, sazəndələr də uzundərə çalsınlar!

Haman dəm vəzirlər və «qaradovoylar» şiri-jəyan kimi

yerlərindən qalxıb Məşədi Cabbarın üstünə hücum edirdilər və dartıb otağın ortasına çəkirdilər. Binəva Məşədi Cabbar and içirdi ki:

– Oynamaq bilmirəm!

Qızarırdı, tərləyirdi, dartınırdı ki, xilas olsun. Amma fayda vermirdi, axırda libası cırılacağını duyub, canını qurtarmaq üçün oynamağa məcbur olurdu. Lakin həqiqət də oynamaq bilmədiyi üçün dəli-divanə kimi bir qədər o başa-bu başa fırlanıb yenə yerində otururdu.

Məlum olsun ki, bizim Azad bəyin oğlu Xudadad bəy dəxi bu toyda hazır idi. Bir çox təmtəraq ilə cərgədə əyləşib damaq ilə papiros çəkirdi. Bu halda əhli məclisdən birisi yerindən qalxıb «padşaha» baş endirdi və dedi:

– Padşah sağ olsun, ərzim var! Təvəqqe edirəm ki, burada bir keçiməməsi çalınsın və Xudadad bəy də durub oynasın!

Əhli məclis ittifaq ilə ərizəçinin sözünə qüvvət verdi. Haman dəm keçiməməsi çalınıb Xudadad bəyi ortaya çəkildilər. Xudadad bəy isə Məşədi Cabbar kimi eləmədi, qol götürüb, sözsüz, hərəkətsiz oynamağa başladı. Xudadad bəy çox gözəl oynayırdı. Hamını valeh edirdi. O idi ki, əhli məclis onun oynamağından şövqə gəlib bir dəstfəşanlıq edirdilər ki, sədəsi asimanə bülənd olmuşdu. Bununla bərabər əhli məclis, «Afərin, odur ha! Uxxay!» hətta «bravo» sözlərilə, hiss etdikləri ləzzəti izhar edirdilər.

Oyun qurtarandan sonra Xudadad bəy hamıya baş əyib yerinə oturdu və «padşah» tərəfindən bir qırmızı alma ətasına layiq oldu.

Bir qədərdən sonra əhli məclisdən qumar oynayanlar ayrılıb o biri otağa girdilər. Xudadad bəy dəxi bunların içində idi. Burada qumarbazların bəzisi dördaşiq üstə otururdu. Bəzisi «bank» və «bakara» açdı, bir qədəri «asnas» qurdular və sairələri də nərđtaxta oynamağa başladılar. Bir-iki saatdan sonra hamısı çox hirs ilə iş görməkdə idilər. Aşıqların

şappılıtsı, nərduxtanın şaqqılıtsı, pul cıncılıtsı, «Aşığı qəlbi tulla!» sözləri, «Yalançıya allah lənət eləsin!» avazı, «Mən ölüm, dilxor eləmə!» səsi otağı başına götürmüşdü.

Xudadad bəy üç nəfər sair yoldaşları ilə dördəşiq oynayır. Çox bərk qızışmışdı. Kefi də kök idi, görünür ki, atası kimi «çörək pulu» qazanırdı. Qolunu çırmayıb, ortaya yarım manat salıb deyirdi:

– At yarım manat! Yarım manatda məzarı. Amma qəlbi atmasan əlinə lənət!

Aşiq tullayan bu sözdən inci yirdi:

– Bəy, min dəfə demişəm əlimin üstündə bəd danışma! Axı dilxor eləyib qoymursan ki, görək nə oynayırıq. Ala, qəlbi atdım. Aşiq hey!.. Əh... içinə lənət! Toxandır, əşi qoyursanmı ki, biz burada pul qazanaq! – deyib hərif aşığı buraxırdı...

Dördəşiqdən Xudadad bəy iyirmi manat pul udub durdu ayaq üstə və istədi getsin, lakin yoldaşları buna razı olmayıb dedilər ki:

– Oyundan qaçmaq olmaz, ya otur bizi lap ud və ya ki, pulunu uduz!

Xudadad bəy dedi ki:

– Canım, ta mən dördəşiq oynamaq istəmirəm, bank oynayacağam, gedirəm.

Amma yoldaşları qoymadılar, xülasə bir çox söz və hərəkətdən sonra Xudadad bəy təkrar oturub, yenə oynadı. Lakin çox çəkmədi ki, həriflərin bir azca qalmış pullarını təmiz udub durdu və sonra gedib bank və bakara oynayanlara qoşuldu. Görünür ki, bu gecə Xudadad bəyin əli yaxşı gətiribmiş; bank oyunundan da bir əlli manat udub qoşuldu asnasa... Qərək hər bir oyun oynadı və hamısında da uddu. Sonra papağını əyri qoyub uduzanlara yamıq vermək üçün papiros damağında olaraq o tərəf-bu tərəfə gəzməyə başladı. Bu halda Xudadad bəyin heç fikrinə də gəlmirdi ki, evdə anası onun yolunu kəsdirib, əli qoynunda intizardadır... Belə rəvayət edirdilər ki, o gecə Xudadad bəy üç yüz manat qırx doqquz

qəpik pul udubmuş. Bir çox adam ona həsəd aparıb, bəziləri də iqrar edirmişlər ki, bu qədər pula bir baqqal dükənini açmaq mümkün imiş...

Toy axşamının səhəri saat altıda şəhərin bir məhəlləsində zurna və nağara ilə bəzzaz Hacı Əsədin evinə gəlin gətirilər. O biri məhəlləsində isə Azad bəyin evindən «şaxsey, vaxsey» ilə qəbiristanına tərəf meyit aparırdılar. O tərəfdən gəlin aparana zurnanın havasını oxuyub deyirdilər ki, «Gəl, gəl ay mənim maralım!», bu tərəfdən isə meyitin qabağında gedən tələbələr səs-səsə verib deyirdilər ki, «Sübhanallah, vəlhəmdəllillah... allahu əkbər...». O tərəfdən «Urra, Urra!» və sonra «Allah, allah!» – deyib allah-təaladan tofiq və səadət diləyirdilər, bu tərəfdən isə bunlar da «Allah, allah!» deyib xudayi-yeganədən rəhmət və əfv istirham edirdilər... Bu halda şəhər əhlindən Kərbəlayı Binnətqulu adlı bir baqqal öz tanışları əttar Məşədi Yadigar ilə görüşüb salamlaşandan sonra Kərbəlayı soruşdu:

– Məşədi Yadigar, bu ölən kimdir?

– Məşədi cavab verdi:

– Bu ölən, Kərbəlayı Binnət, allah rəhmət eləsin, Azad bəyin cavan oğlu Xudadad bəydir.

– Buy, allah rəhmət eləsin... – deyib Kərbəlayı Binnət məəttəl qaldı: – A kişi, dünən mən ki, onu bazarda sağ-salamat gördüm ki? Ona nə oldu ki, belə tez öldü?

Məşədi cavab verdi ki:

– Özü ölməyibdir, yazığı öldürüblər. Çox da yaman dərd ilə öldürüblər.

Kərbəlayı:

– Vay yazıq! Görəsən kim öldürübdür?

– Məşədi:

– Nə bilim, allah bilir, ancaq o məlumdur ki, bu gecə bəzzaz Hacı Əsədin toyunda imiş, özü də səkkiz yüz manat pul udubmuş. Yazığı aldadıb çölə aparıblar və orada bıçaq ilə başını kəsib cibini soyublar...

YEVLAX-ŞUŞA YOLU

Kərbəlayı Binnət bir ah çəkdi:
– Ax! A dünya, necə xarab olubsan. Yazıq Xudadad bəy, allah sənə rəhmət eləsin, yaxşı uşaq idi, görəsən atası, anası nə haydadır?

Məşədi Yadigar çiyinini tolladı:
– Nə hayda olacaqlar, gözlərinin ağı-qarası bir oğlan idi, ya onu öldürdülər, ya ki ata-anasını öldürdülər, nə təfavütü var!..

Bir qədər sükutdan sonra Kərbəlayı soruşdu ki:
– Hara gedirsən?
Məşədi cavab verdi ki:
– Dükana gedirəm!
Kərbəlayı dedi:
– Mən də dükana gedirəm, – sonra bunu da artırdı ki, – təzə yağ gətirmişəm, lazım olsa uşağı göndər bir az aparsın evinizə.

Məşədi Yadigar dedi:
– Çox yaxşı, göndərərəm. – Sonra o da Təbrizdən təzə həna ilə yaxşı qara çay gətirdiyini Kərbəlayıya qandırıb xudahafiz etdi, biri sola getdi; biri də sağa...

Heç nə!. Dəmir yol ki, çəkildi, Yevlax – Şuşa yolunun bütün ləzzəti qaçacaq!

– Heç insafdır ki, sən allah, dilicanın, faytonun, furqonun istirahətini, ləzzətini dəmir yola verəsən? Dəmir yol o yerdə yaraşar ki, məsələn, bu gün Bakıdan gələsən Yevlağa; Tiflisdən, Gəncədən gələsən Yevlağa və Yevlaxdan da dilicana minib, yel vura-vura sürdürəsən Şuşa şəhərinə.

Elə ki, Yevlax astanasında vaqondan düşürsən, birdə görürsən ki, faytonçular, dilicançılar səni bürüdülər.

— Hara gedirsən?

— Şuşaya!

– Bəs, onda buyur da, dilican hazırdır.

— Qoşubsan?

— Çoxdan!

— Neçəyə apararsan?

— Neçə adamsınız?

— İki nəfərlik.

— Şeyiniz çoxdur?

— Yox, adama bir çamadandır.

— Elə isə adama səkkiz manat?

Burada balaca alış-veriş vaqe olur. Səkkiz manat, yenir olur altı.

— Hə, di qoy minək, sür gedək.

— Bu saat. Siz əyləşin bir stəkan adama çay için, bu saat dilicanı sürüm bura, amma çayı tez için ki, ləngiməyək.

– Bəli, əyləşib bir stəkan çay içirik. Yevlağın ditdilisi «dizz» eləyib o qulağından dişləyir, «dizz» eləyib burnundan dişləyir.

Qərəz, dilican gəlincə ditdili bildiyini eləyir. Amma dilican gəlmir, yenə çay içirsən, papiros çəkirsən, durub gəzinirsən, divardakı yazıları bir-bir oxuyursan; dilican gəlmir ki, gəlmir.

Başlayırsan darıxmağa. Bir də görürsən dilican gəlmədi, amma dilicançı özü gəlir. Başını qapıdan çıxarıb baxır və soruşur.

—Burdasınızmı?

—Əşi, burada olmamış hara gedəcəyik, bir tez ol dilicanı sür gəlsin, vaxt keçdi, gün günorta oldu. Yoxsa, şəhərə gecə çatırıq!

Bu söz dilicançının xətrinə dəyir.

—Nə? Gecə! Görünür ki, mənim atlarımdan xəbəriniz yoxdur. Budur sizə deyirəm, axşam azanına bir saat qalmış Şuşa şəhərinin bazarında olacağıq, inşallah!

—Di yaxşı, tez ol!

—Bu saat atlara «qormut» verim, acdırlar. Gedir, yenə gözlə ki, dilican gələcək.

Saat on olur, Tiflis poyezdi gəlir.

Bundan da bir yarım saat keçəndən sonra dilicançı gəlir ki, di buyurun gedək. Məlum olur ki, hərif Tiflis poyezdini gözləyirmiş.

Baxıb görürsən üzüm giləsinə milçək daraşan kimi, dilicanın altından başqa hər yerindən adam sallaşır. Özünü bir növ ilə dilicanın içinə salırsan.

Bismillah rəhmani-rəhim, – deyib yola düşürsən.

Bəh, bəh, bəh... At qumrovlarının səsi sənə laylay çalır. Yolun tozunun ətri səni valeh eləyir.

Bir dörd-beş saatdan sonra gəlırsən Bərdə astanasına.

Burada bir balaca tovfif lazım gəlir, atlar dəyişilib qoşulunca, bərdəlilər sənə hər tərəfdən tamaşa eləyirlər.

Buradan yola düşürsən. Birdə görürsən ki, qabağına çıxan arabaların və atların ayaqları yaşdırlar. Məlum olur ki, Tərtər çayında su var. Tərtər çayı gəndən qıjıldayır. Dilican ilə keçmək mümkün deyildir...Gərək kəl arabasına minəsən.

Adambaşına bir abbasıya kəl arabasına minirik. Kəllər özlərini vururlar suya. Allah-allah səsi hər yeri götürübdür. Suyun lap güclü yerində arabaçının yoldaşı arabaçından soruşur

ki, əyə, bunları neçiyə keçirirsən? O da deyir ki, bir abbasıya.

—Nə?

—Abbası.

—Sarsaq oğlu sarsaq, mən abbasıdan ötrü kəllərimin boynunu qıracağıam? Mən kəlimi açıram!

Yoldaşı deyir ki, ədə səfeh olma, kişiləri suya salarsan, kəlin qabağına dur, altı şahı verərlər.

Amma yoldaşı adama yarım manatdan dəm vurur. Qərəz suyun ortasında taks abbasıdan qalxır iki abbası olur. Tərtəri keçib gənə dilicana minirsən və fikir edirsən ki, bəli bu çayı salamat keçdik. İndi qaldı Xaçın ilə Xoçalı.

Nə başınızi ağrıdım, axşama bir saat qalmış dilican varid olur Ağdama və bir qədər də orada ləngiyəndən sonra yola düşürsən. Əsgəran ötür, Xoçalı ötür, Ballica ötür. Xanbağı ötür. Şəhərin dolayı yolu başlayır. Ağzın dönür gah gün batana, gah gün çıxana. Amma gün çoxdan batıbdır, axşamdır. Yol üzü yoxuşadır. Atlar güclə addım atırlar. Lap qaranlıq çökür. Səni mürğü basır. Ayılıb görürsən ki, yol gedirsən, üstün dağ, altın uçurum. Dilicançıya deyirəm ki, qoçaq, bəs, sən deyirdin ki, axşam azanına bir saat qalmış şəhərdə olacağıq. Dilicançı qulaqardına vurub bu sözlər ilə zümzümə eləyir:

Ayın aydınlığı, hava nə xoşdur,

Ay dilbər can, Zeybər can.

Sübh azanına bir saat qalmış şəhərə varid olursan.

SÖHBƏT

İyul ayının dördü idi, dərya kənarında, təzə bulvarda gəzirdim. Yoruldum, bir skamyada əyləşdim. Bir nəfər qoca bir cavan bəy ilə oturub şirin söhbət edirdilər. Söhbətləri mənə çox xoş gəldi, tez dəftərimi çıxarıb yazdım.

Qoca dedi:

—A bəy, neçin papağını bir bu qədər kəc qoyubsan ki, az qalır papaq başından düşsün yerə və boynunu da zəhmət çəkib əyri tutursan ki, papağın başından yerə düşməsin?

—Çünki mən bəyəm.

—Yaxşı, görürsən ki, bu yay günündə xalq hamısı yay çəkməsi geyir ki, ayaqları sərin olsun. Sən neçin uzunboğaz çəkmə geyirsən? At minib səfərə ki, getmirsən, canına yazığın gəlmir bəyəm?

—Çünki mən bəyəm.

—Yaxşı, sən ki, çinovnik deyilsən, bəs şapqana neçin kakard yapışdırırsan?

—Çünki mən bəyəm.

—Bəs paltonun yaxasına neçin qırmızı mahut tikmişən. Sən ki, əfsər deyilsən?

—Çünki mən bəyəm.

—Yaxşı, bunları qoyaq kənara, sən ki, qumar oynayanda həmişə uduzursan, bəs neçin qumar oynamaqdan əl çəkmirsən?

—Çünki mən bəyəm.

—Çox gözəl, bunların hamısını qəbul edirəm. Hələ de görüm hamı şərab içəndə gizli içir ki, xalq görməsin. Bəs, sən neçin aşkara içirsən?

—Çünki mən bəyəm.

—Çox əcəb, bunu da başa düşdüm. Bəs, bazarda hər dükançıya bir manat, iki manat, bir abbası, üç abbası borcun var. Neçin onları vermirsən ki, abırını aparmasınlar?

—Çünki mən bəyəm.

—Hələ bunların hamısı keçər gedər, eşitdik ki, otuz prosent – faiz ilə min manat borc eləyib veksil vermişən; bu nə işdir?

—Çünki mən bəyəm.

—Bəs, bir belə prosent ilə borc alıb, qızlara neçin on manat, on manat bağışlayırsan?

—Çünki mən bəyəm.

—Yaxşı, tutaq ki, bunlar hamısı bəylik nişanəsidir, neçin bəs adını müsəlmanca yazıb bilmirsən. Sənə bu ayıb deyilmi?

—Çünki mən bəyəm.

—A bəy! Sən bəy ola-ola, neçin bir şanqalı qaradovoy görəndə, o saat ikiqat olub, ona «izdirasti! deyib əl verirsən. Amma bir kəndli qoca kişi qarına gələndə, əlini belinə vurub, səsinin yoğun yerinə salıb, guruldaya-guruldaya deyirsən: «Kərbəlayi, bəs hanı quzu, hanı yumurta, cüce?» Və o yazıq sənə ikiqat əyilib salam verəndə, salamını da almırsan. Bu neçin?

—Çünki mən bəyəm.

—A bəy, neçin ticarət eləmirsən, bir iş görmürsən. Elə belə boş-bekar gəzirsən?

—Çünki mən bəyəm.

—Sənin bu sözünə görə bu sifətlər birində olmaca bəy olmaz. Bəylik ancaq ibarətdir bu sifətlərdən. Çox əcəb, bəs, bir məclisə daxil olanda neçin birbaşa yügürürsən yuxarı başa, a bəy?! Görürsən ki, yuxarı başda yer yoxdur.

—Çünki mən bəyəm.

—Bu da belə. Hələ doğrusunu de görüm: belinə xəncər neçin bağlayırsan, davaya-zada getmirsən ki, allaha şükür şəhərimizdə sakitlikdir. Gecə də deyil ki, qorxasan. Günün günorta çağında bu xəncər nə üçün?

—Çünki mən bəyəm.

—Mətləb hamısı məlum oldu. Hərçənd bəylərin cümləsində bu sifətlər olmaz. Tutaq ki, sən deyən düzdür, amma bir zada qalmışam məəttəl: onun da doğrusunu söylə,

sözü qurtaraq.

İndi Məmmədəli şahı taxtdan saldılar aşağı, daha bundan sonra ona kömək çıxmaq nə üçün? Bilirəm bundan ötəri kömək çıxırsan ki, bəlkə də şeytan işidir, birdən yenə Məmmədəli şah taxta çıxdı, onda səni özünə pişxidmət eləsin. Çox əçəb. Bəs İran mücahidlərinə fəhş, hədyan demək nə lazım, ay bəy oğlu bəy?

- Çünki mən bəyəm, çünki mən bəyəm.

- Gördüm qoca bu sözləri eşidəndə qəzəbləndi, üzü-gözü qızardı, barıt kimi birdən od aldı, durdu ayağa, qışqıra-qışqıra cavan bəyə dedi:

Çünki sən bəysən, çünki sən bəysən...
Kafirəm əyər bir pula dəysən.
Qaradağda da yoxdur əvəzin,
Bəylər içində bircə sən təkcən.

Gördüm qoca qəzəbindən qafiyəpərdazlıq eləyir, mən durub qaçdım; onlar da başladılar boğuşmağa...

KEÇMİŞDƏ VƏ İNDİ

Keçmişdə köhnə mədrəsələrimizin cığ-bığını, bir bucaqda mürgüləyən molları, onun çirt çubuğunun və «Çubi tənbihini» fələqqəni, «Gülüstan», «Bustan», «Çehil tuti», «Yusif Züleyxa», «Cameyi-Abbas» və sairələrini yada salıb və indiki münnəzəm, müntəzəm elm oxudan baqaiddə məktəblərimizi görüb, öz-özümə deyirəm ki:

– Pərvərdigara, dərğahına şükr!

Keçmişdə küçələrdə avara və sərgərdən qalıb, öyrəndikləri tək bir cürbəcür, pis-pis söyüşlər olan oğlan uşaqlarımızı yada salıb indiki çadra başında və kitab qoltuğunda məktəbə yüngürən qızlarımızı görüb öz-özümə deyirəm ki:

– Pərvərdigara, dərğahına şükr!

Keçmişdə minbərə çıxıb, hənanın nə sayaq yaxılmağından və insanın nə etsə, cünub olduğundan, məscidə yığılmış adamlarla söhbət edən mollaları yada salıb və indi minbər başından əhalini tərəqqi və təkamül yoluna çağıran axundlarımızı görüb öz-özümə deyirəm ki:

– Pərvərdigara, dərğahına şükr!

Keçmişdə div, əjdaha, ilan, qurbağa nağılları ilə başları dolmuş və dünyadan heç bir xəbəri olmayan əsnafımızı yada salıb, indi onların əllərində müsəlman qəzeti oxuyub, rus, alman, fransa, ingilis mübahisələrini eşidib öz-özümə deyirəm ki:

– Pərvərdigara, dərğahına şükr!

Keçmişdə ağlaşmaya getməkdən başqa bir şey bilməyən və oğlu dərs oxuyandan sonra ağzını suya çəkən arvadlarımızı yada salıb, indi qızının bu klasdan o biri klasa keçməsi üçün məktəbə yüngürüb müəllimlərə yalvaran arvadlarımızı görüb öz-özümə deyirəm ki:

– Pərvərdigara, dərğahına şükr!

Keçmişdə boş vaxtını bomboş qalan teatrlarımızı və yainki bir neçə nəfər tamaşaçı ilə üç-dörd nəfər artistin

camaatdan xəlvət qısıla-qısıla və qorxa-qorxa teatra getməklərini yada salıb və indi teatrımızın, qoca, cavan, bəy, hacı, arvad və kişi ilə ağzına qədər dolmasını görüb, öz-özümə deyirəm ki:

– Pərvərdigara, dərgahına şükr!

Keçmişdə əcnəbilərin zor ticarətini və müsəlmanların hisli-paslı və içində üç cüt bir tək qoz olan dükanlarını yada salıb, indi özümüzün böyük-böyük mağazalarımızı və şirin-şirin alverə öyrəndiyimizi görüb, öz-özümə deyirəm ki:

– Pərvərdigara, dərgahına şükr!

Mənə deyəcəklər ki: Əh, nə olsun, indi də köhnə mədrəsələrimiz, avara və sərgərdan balalarımıza həna yaxmaq öyrədən mollalarımız, dünyadan bixəbər əsnafımız, ağlaşmaya yüngürən arvadlarımız, boş teatrımız və bişüür alış-verişçilərimiz vardır.

Onda cavabında deyirəm ki, o vaxt onlar «var idi» «bunlar» yox idi, indi «onlar da var», bir az dəxi əcəl macal versə görürük ki, «onlar» yoxdur, «tək bunlar» var. Mən ki, buna inanıram, sən istəsən inanma!

Xülasə Hacı dayıdan əlimi üzüb getdim dəftərxanaya.

Günlərin bir günü idi, gördüm mənim Hacı dayım kürkünün qollarını sallaya-sallaya gəlir. Gələn kimi şappadan içəri girmək istəyəndə qapıda duran qazax döşündən bir yumruq vurub Hacı dayını saldı bayıra. Mən bunu qəbul etməyib, Hacı dayını yanıma çağırıb sordum ki, niyə gəlibdir. Hacı dayı da dedi ki, bu gecə qonşusunun dükanından bir cüt başmaq oğurlanıbdır. Müqəssir bunun oğlunu güman edib həbsə salıbdılar, indi gəlibdi ki, naçalnikdən təvəqqe etsin, oğlunu zaminə versin. Çifayda rusca dil bilmir ki, getsin naçalnikin yanına.

Dedim: – Necə, Hacı dayı, rusca bilən gətirməyibsən?

Dedi: – Xeyr!

Dedim: – Niyə?

Dedi: – Çünki!

Dedim: – Çünki?

Dedi: – Ruscanı bilən məndən on manat istədi, indi, dilbilən qardaş, əlac sənə qalıbdır, mənə kömək elə.

Burada mən gəldim, sonra Hacı dayının işini də yola verib yola saldım və sabahı gün gördüm bir paketdə bir dənə üçlük manat göndərilib və təvəqqe edibdir ki, haman oğlana göndərim.

Sağ olsun belə Hacı dayı da.

MÜƏLLİMƏ

Onu göndərdilər ki, azarlamış müəllimin yerini hələlik dolandırın... Müəllimə özü rus, şagirdlər müsəlman.

Əvvəl gün dərs otağına girdikdə, uşaqların çirkli paltarlarından gələn iydən az qaldı ki, burnunu tutub çıxsın. Ətir və ənbərə öyrənmiş olan bu cür iylərə dözmək istəmirdi. Şagirdlər tərəfindən gətirilib mizlərin içində gizlədilmiş olan İran şirniyyatının (zəfəran, mixək, darçın, hil kimi) qoxuları uşaqların üst-başından çıxan çirk və piy iyisinə qatışb, onuz da əlliyyə qədər adamın nəfəsi ilə pozulmuş havanı daha da bədtər etmişdi.

Heç süpürülməmiş və yainki süpürülən kimi zibillənmiş olan döşəmənin üzündə toz-torpaq, yeyinti qırığı... uşaqların əyni-başı cırıq-cındır, başlarında yekə-yekə papaq və çirkli yaylıq, müəllimənin təmizliyə öyrənmiş olan gözlərini incidirdi.

Səs-küy, anlamadığı bir dil, qışqırıq, lüzumsuz gülüş binəvanın musiqiyə öyrənmiş qulağına çox fəna təsir edirdi.

– Mən buna dözə bilmərəm, – deyib müəllimə istədi ki, çıxıb getsin. Lakin... qalmağa məcbur idi, yoxsa gələcək ümidləri zay ola bilərdi.

Dərsə başladı... Uşaqlar rus dilini bilmir, bu dediyini onlar, onlar dediyini bu anlamırdı. O idi ki, klasda uşaqları nizam ilə saxlamaq mümkün deyildi. Bu hər nə deyirdisə uşaqlar öz bildiklərini edirdilər.

Böylə pərişan və qat-qarışıq bir mənzərə içində bir şey müəllimənin diqqətini cəlb etdi. Uşaqlardan küncdə oturan bir nəfəri bu nizamsızlığa heç qarışmayıb, dinməz-söyləməz oturub, kəməli-ədəb ilə dərsə qulaq asırdı. Əyninə baxdıqda bu bir kasıb balası idi, amma üzündə nəcabət hasarı var idi. Bundan heç bir nalayiq hərəkət baş vermirdi.

Sözsüzdür ki, bütün klasın içində müəllimənin xoşu gələn bir şagird var idisə də, həmin bu Əlisəfdər idi; özü də

yoldaşlarından rusca çox bilirdi və yaxşı xətt ilə yazırdı.

—Allahım altında bunun əyni-başı düzəlmiş olaydı, – deyib müəllimə hətta bu fikirdə oldu ki, Əlisəfdərə paltar tədarükü görsün. Amma o biri uşaqlar müəlliməni çox incidirdilər. Özləri də klasda papaqlı otururdular.

—Bu saat papaqlarınızı çıxardın! – deyib müəllimə uşaqların üstünə qışqırdı. Onun əmrini anlayanlar papaqlarını çıxartdılar, amlamayanlar da o birilərinə baxıb başlarını açdılar.

Lakin burada bir şey müəlliməni heyran qoydu. Onun dostu Əlisəfdər papaqlı oturmuşdu. Məllimə təəccüb ilə ona baxıb, «Sən də papağını çıxart!» – dedi. Lakin o heç tərpənmədi, ancaq qıpqırmızı qızardı. Şagirdlər səslərini kəsib bütün diqqətlərini bu fəqərəyə cəlb etdilər. Klasda dərin bir sükut əmələ gəldi. Müəllimə dost tutduğu şagirdin bu itaət-sizliyindən qəlbi sınımış bir halda ona tərəf gedib öz əlilə onun papağını çıxartdı. Bu halda uşaqlar bir hay-huy saldılar ki, az qaldı otaq dağılsın. Müəllimə bilaixtiyar geri çəkildi və az qaldı ki, özündən getsin. Lakin ona əsər edən uşaqların vəhşi qışqırığı deyildi.

Bəs nə idi?

Əlisəfdərin başı keçəl idi.

BİR MÜSƏLMAN İLƏ BİR ŞVESARLININ SÖHBƏTİ

M ü s ə l m a n – Bircə de görüm, ay şvesarlı, sizin camaatınız da bizim camaatımız kimi adamdırlar, dayna?

Ş v e s a r l ı – Bəli, adamdırlar, necə?

M ü s ə l m a n – Heç, elə-belə soruşdum... Deməli, sizdə də bəy, xan, dövlətli və qüvvətli adamlar var?

Ş v e s a r l ı – Bəli, hamısı var!

M ü s ə l m a n – Bəs sizin o kasıblarınız və zəifləriniz, zadınız nə təhər dolanırlar?

Ş v e s a r l ı – Kasıblarımız öz kəsbinə məşğuldur, zəiflərə də qüvvətli adamlar kömək eləyirlər.

M ü s ə l m a n (*təəccüblə*) – Necə yəni?

Ş v e s a r l ı – Necə «necə yəni?»

M ü s ə l m a n – Axı, sən deyirsən ki, zəiflərimizə qüvvətli adamlarımız kömək eləyir, onda bəs, deməli, siznən bizim aramızda asimanü zəmin təvafüt var!

Ş v e s a r l ı (*təəccüblə*) – Necə yəni?

M ü s ə l m a n – Necə «necə yəni?»

Ş v e s a r l ı – Axı sən deyirsən ki, zəif adamlarımıza qüvvətliyərimiz kömək eləyirsə, sizlə bizim aramızda asimanü zəmin təvafüt var. Bəs, onda deməli, sizin işiniz tərsinə düşüb.

M ü s ə l m a n (*təəccüblə*) – Necə yəni?

Ş v e s a r l ı – Neçə «necə yəni?»

M ü s ə l m a n – Axı, sən deyirsən ki, sizin işiniz tərsinə düşüb; nədir, nədir sizin qüvvətli adamlarınız zəif adamlarınıza kömək eləyir. Amma bizimki eləmir, halbuki «avandına» düşən elə əsil bizimkidir. Çünki zəif yaranıbdır ki, zəif olsun, qüvvətli də yaranıbdır ki, qüvvətli olsun. Daha burada kömək, filan yəni çi?

Ş v e s a r l ı – Necə «necə yəni kömək filan yəni çi?»

M ü s ə l m a n – Necə «necə yəni kömək filan yəni çi?»

Ş v e s a r l ı – Axı, sən deyirsən ki, zəif, zəif yaranıb,

qüvvətli də qüvvətli. Kömək-filan da lazım deyil. Bəs, deməli, onda dünya elə bir sinif adamlardan ötrü yaranıbdır?

M ü s ə l m a n – Necə yəni?

Ş v e s a r l ı – Necə «necə yəni?»

M ü s ə l m a n – Axı, sən sözündən bu çıxır ki, guya qüvvətli gərək zəifə kömək edə, bəs, yaxşı, bəlkə onda birdən qüvvətli kömək elədi, zəif də qüvvətləndi, onda nə?

Ş v e s a r l ı – Necə yəni?

M ü s ə l m a n – Necə «necə yəni?»

Ş v e s a r l ı – Axı, sən deyirsən ki, bəlkə zəif qüvvətləndi, onda nə. Elə bizim də istədiyimiz zəifin qüvvətlənməsi deyilmi?

M ü s ə l m a n – Necə yəni?

Ş v e s a r l ı – Necə «necə yəni?»

M ü s ə l m a n – Axı, sən deyirsən ki, bizim də istədiyimiz zəifin qüvvətlənməsidir. Deməli, onda siz allahsız iş görmək istəyirsiniz.

Ş v e s a r l ı – Necə yəni?

M ü s ə l m a n – Necə «necə yəni?»

Ş v e s a r l ı – Axı, sən deyirsən ki, onda allahsız iş görmək istəyirsiniz. Deməli, sizlərdə zəif qüvvətlənsə və qüvvətlinin halına, halbuki bizlərdə zəif qüvvətlənsə qüvvətli də rahat olar.

M ü s ə l m a n – Necə yəni?

Ş v e s a r l ı – Necə «necə yəni?»

M ü s ə l m a n – Axı, sən deyirsən ki, sizlərdə zəif qüvvətlənsə, qüvvətli də rahat olar. Sözü doğrusu, görünür ki, siz çox qərribə tayfasınız?

Ş v e s a r l ı – Xeyr, qərribə tayfa sizsiniz ki, zəif adamlarınızın qüvvətlənməsindən qorxursunuz.

M ü s ə l m a n – Xeyr, qərribə tayfa sizsiniz ki, öz xeyrişərinizi bilmirsiniz?

Ş v e s a r l ı – Ha-ha-ha-ha!..

M ü s ə l m a n – Zəhrimar!..

DİN MƏVƏR PULU

— Salaməleyküm, yoldaş!

— O... Əbdülkərim!. Əleyküməssalam. Necə varsınız? Keyf, əhval?! Uşaqlar və kənd əhli necədirlər?

— Ay yoldaş... Necə olacaq, elə əvvəlki kimidir də!.. Ancaq qəhətlik, fəqirlik...

— Yaxşı, Əbdülkərim, bircə de görüm mənə, strajniklər yenə əvvəlki kimi çapıb aparırlar?..

— Ay yoldaş! İndi strajniklər əvvəlkindən də yaman çarqınçılıq edirlər və artıq payədə. Bəzi vaxt gəlirlər ki, pristav töycü pulu istəyir. Biz deyəndə ki, atam-babam zalımsınız, heç olmasa bir insafılı zalım olunuz, deyirlər ki, oğurluq elə, amma insafını əldən buraxma... İndi, siz də soyub aparmışsınız, bir möhlət verin bir az özümüzü düzəldək, yenə gəlib aparın... Bimürüvvət oğlanları razı olmayıb, şey-meymizi götürüb hayda! Demək istədilər, hər yerə göz yetirdilər, dörd gözlü olub, marıtladılar, hisli sacdan, sınıq tabaqdan, oxlovdan, şikəst çıraqdan, yırtıq keçədən, nimdaş çarıqdan, xalçasız hanadan, dəhrədən, bir qəbzə bıçağından başqa, evdə bir şey tapmadılar. Keçən illərin mis qabları, yorğan-döşək və xalçaların dadları damaqlarında qalmış idi... Hə... axır ki, evdə bir şey tapmayıb, bayıra çıxırlar, şovqərib, mirasa qalmış toyuqlar qa-qa deyib çığıрмаğa başlayır və strajniklər tuthatut. Toyuqların ayaqlarını sarıyıb aparırlar... Deyirəm xudaya bu nədir?

Bunu deyib, həmsöhbətim bir ah çəkib, xudahafiz edib getdi.

Töycü söhbətini açdım, yadıma bir şey düşdü: görək bizim boynumuzdan da bu dınməver, danışmaver, tərpanməver, baxmaver, eşitməver, bilməver və ilax... və bir də çaypulu və papiros adlanan töycülər götürüləcəkmə? Bu məmurlar, polis əhli və qeyri çinovnik əhli o qədər «çay və papiros» pulu alıblar ki, camaat bu pulların verilməsini adət və vəzifə edibdir və görürsən elə yerdə elə ittifaqda məmura

oxşayan kimsəyə təklif edir ki, əsla lazım deyildir. Məsələn, keçən seçkidə evlərin kirayənişinləri və ümumən – «bütün şəxslərin» (bizim haqq intixab üsulu elədir ki, iyirmi dörd il on bir ay iyirmi doqquz günlük sinni olan, yaxud bu axır senat bəyannaməsinə mülahizətən mətbəxsiz əlahiddə qapısız və bir ildən əskik, məsələn, 11 ay 20 gündən bəri kirayə tutulmuş evdə olan kirayənişin yarım adam hesab olunur) siyahısını tərtib edəndə evin sahibi Hacı Dümün yazıçısını yanlayıb deyir: «Bəy, çox təvəqqe edirəm ki, yaxşı yazasınız... əgər... istəsəniz... sizə bir qədər «papiros pulu»... verərəm.

Yazıçı cavab verdi:

– Əmi, mən bunu yazmağım əvəzinə pul almıram... Bu mənim vəzifəmdir. Mən bunu yazmağa borcluyam.

Bədbəxt camaat, gör rüşvətçi məmurların xasiy- yətlərinə özünü necə adətləndirib!

Oğru, xırsız istər ki, həmişə gecə qaranlıq və zülmət olsun ki, «kəsbkari tərəqqi» eləsin...

İndi bizim məmurlar da əllərilə də, ayaqları ilə də və başları ilə də səy edirlər ki, camaatı zülmətdə və avamlıqda baqi eləsinlər ki, belə-belə sözləri aşkar olmasın. Hətta bir pristav «vətənpərəstliyindən» savadlı gəncləri görəndə gözləri çıxırdı, tükləri biz-biz dururdu və belə savadlının «divanxanaya», yəni «ədalət çeşməsinə», işləri düşəndə ağa pristav ona: «Səndən zəhləm gedir» – deyib qovardı. Amma savadsızlara pristav himayə edib, bir sərnici süd, yaxud bir bəsti bal, ya ki, yüz yumurta əvəz alar idi... Pristavın bu mücahidliyinin nəticəsi bu oldu ki, savadlı kəndçi qol çəkmək, kağız imzalamaq lazım gəldikdə «xeyr, mən savadlı deyiləm» – deyib özünü avam göstərirdi ki, pristavın qəhərinə düşər olmasın...

Xudavənda! Sən özün bizi belə məmurların şərindən hifz elə.

PIŞİK

Uşaqlıqda nənəmiz bizim üçün bir nağıl deyirdi. O nağılın başı bu idi ki: bircəciyi var idi, bircəciyi yox idi, bircə qarı var idi. Bir gün getdi su üstə, sürüşdü düşdü buz üstə.

Dedi: – Ay buz sən nə zalımsan?

Buz dedi: – Mən zalım olsaydım, gün məni əritməz idi!

Dedi: – Ay gün sən nə zalımsan?

Dedi: – Mən zalım olsaydım, üstümü bulud almazdı!

Qərəz bulud da bir başqasına zalım deyir, axırda hamıdan zalım pişik çıxır. Amma hər kəs nağılın axırınacan eşitməsə, təəccüb qalar ki, qarının yıxılmağının pişiyə nə dəxli var?

İndi müsəlman qəzetlərinin bağlanmağında hər kəs bir tərəfi müqəssir hesab edir. Biz də başlayaq soruşmağa, görək təqsirkar kimdir?

—Ay əmələlər niyə tətilləriniz, siz nə zalımsınız?!

—Biz heç zalım deyilik. Bizim zəhmətimiz çox, məvacibimiz az, xərcimiz çatmır. Qəzetçilər zalımdırlar ki, məvacibimizi artırırlar.

—Ay qəzetçilər siz nə zalımsınız? Niyə əmələlərin məvacibini artırırsınız?

—Biz zalım deyilik. Zalım millətimizdir, əgər millətimizin yüzdən biri qəzet oxusa, Qafqazda yarım milyon müştərimiz olardı. Onda biz də əmələyə nə qədər məvacib istəsəydilər verə bilərdik.

—Ay millət, siz nə zalımsınız, niyə qəzet oxumur-sunuz?

—Biz zalım deyilik, bizim savadımız yoxdur ki, qəzet oxuyaq!!!

—Bəs niyə uşaqlıqda məktəbə getmədik ki, savadsız olduq?

—Getmişik, hamımız uşaqlıqda məktəbə getmişik və beş-altı il də «Əlif zirən» demişik. Bununla belə indi yenə heç zad bilmirik.

—Bəs niyə özgə millətlərin uşaqlarını hankı biri üç gün

məktəblərinə gedirsə, öz dilində hər cür oxumaq, yazmaq bilir?

– Onların öz dilinə görə asanca əlifbalı var, məktəbə getməmiş elə evdə də öz özündən hürüfləri tanıyırlar. Zalım bizim əlifbamızdır!

Doğrudan da belədir. Billah belədir! Qəzetlər yerimir camaatın savadsız olmağına görə. Camaat savadsızdır əlifbamızın pisliliyinə görə.

Məni dünyada bir şey çox yandırır. Məsələn, üləməyə söz demirik, çünki vərəsəyi-ənbiyadırlar; Seyidə söz demək olmaz.

—Zaçem?

—Çünki əksəri övladi-peyğəmbərdirlər: falçıya söz demək olmaz, cındıra söz demək olmaz, çünki müsəlmanıq, etiqadımızda cin var.

Bircə bilmirəm bu ərəb əlifbası nədir ki, tovqilənət olub keçib boğazımıza?! Niyə cəsarət edib onun boynunun ardından vurub, salmırıq eşiyə?..

Ay canım, yenə dualar üçün, ərəb yazıları üçün, şəriət işləri üçün ərəb əlifbası olsun da. Axır belə bizim bu öz türk dilciyəmizə yarayan bir əlifba düzəltmək yəni qiymət qopar? Qafqazda sənə yüz min bisavad müsəlman göstərim ki, nə məktəb görüb və nə uşqol. Amma tamam miğədanların və restoranların qapısında viveskalı və içərisində stolların nömrələrini oxuyurlar və bir yerə məktub göndərəndə paketin üstünü də özləri yazırlar. Rusca qəzetlərin hürüflərini də oxuyurlar. İntəha dilini başa düşürlər. Nə olar, yəni biz də öz dilimiz üçün bir elə asan və hər səslərimizə görə bir hərfi olan əlifba düzəltmək, onda ərəblər gəlib bizi Qafqazdan qovarlarmı? Yəni bir günahi-kəbir etməmiş olarıq. Görəsən təzə müəllimlərimiz o qədər kordurlar ki, bu böyüklükdə nöqsanı görmürlər? Əyər görürlər, bə nə üçün dinmirlər. Hər kəs mərc gəlir gəlsin, bu gün siz mənə öz türk dilimizə yarayan mükəmməl bir əlifba verin, on ildən sonra mən sizə tək Qafqazdan yarım milyon qəzet müştərisi verim.

Hə, əyər hünərin var, gəl mərc eləyək. Onda bilərsiz ki,

müsəlman qəzetlərinin bağlanmasına səbəb nə əməldir, nə qəzetçilər, nə camaat. Qarı nənənin buz üstündə yıxılmağına səbəb pişikdir. Qəzetlərin bağlanmağına səbəb əlifba!

Di gəl büz dodaqlarını, gül nə qədər güləcəksən!

SÖHBƏT

M ə ş ə d i D a d a ş – Kəblə Qasım nə belə dərin fikrə cumubsan?

K ə b l ə Q a s ı m – Ay Məşədi, ovqatım nəhayətdə çox təlxdir.

M. – Niyə bala, sənə nə olub ki, səhərdən sımsırığını sallamısan?

K. – Daha nə olacaq. Bundan sonra evimiz yıxılıb, qapımız bağlı qalacaq; balalarımız da çöllərdə səfil-sərgərdan dolanacaqlar. Ax, ax, allah bəisin evini yıxıb, balalarını mənim balalarım kimi çöllərdə qoysun.

M. – Kişi, nə çox ahu-zar eləyirsən? Nə olub sənə məgər? Olmaya şəhər dumasının yaman günlərinə və camaatın sahibsizliyinə belə ağlayırsan? Yoxsa şəhərimizdə təzə açılan bankın üzvləri sənə də kredit (etibar) açmaq üçün kəlləqənd təmənnasında olublar? Olmaya haman ağalar oranı da şəhər idarəsinin, kökünə salmaq istəyirlər ki, guya... gərək onlara baş əyilsin? Ay kişi! Niyə dinmirsən? Görünür ki, dərdin lap yekədir? (*Kəblə Qasım ağlayır*) A kişi, bir deginən görüm axır sənə nə olub? Olmaya keçən gün «Məktəbi-xeyriyyə»də imtəhan üstündə bir-birilə boğuşan müəllimlərin, «müdür»lərin halı səni ağladır?

K. – Ay başına dönüm, Məşədi Dadaş, iş elə budur da! Belə bu gün oğlum məktəbdən gəlib, çəkməsini atdı taxçaya, sonra da başladı özünü yerdən yerə sürtməyə. Mən və uşağın anası uşağı güc ilə ovudandan sonra soruşdu ki, balam nə olub? Dedi ki, ata, bu gün uçitələrimizin ikisi də, məktəbin qeyrətli komisiyonlarına ultimatom veriblər ki, ya gərək onlardan birisi məktəbə müdir olsun, ya da ki, üç günə kimi məktəbi bağladacaqlar. İndi mən də bundan ötəri ağlayıram ki, balalarımız çöldə qalacaqlar. Daha müəllim tapılmayacaq, uşaqlarımız da quli-biyabani olacaqlar.

M. – Kişi, elə bu?-

K. – Bəs bu azdı?

M. (*bir az fikirdən sonra*) – Doğrudan da Filan-kəs ilə mən də fikirləşirəm ki, bu çox böyük bədbəxtlikdir; allah axırın xeyir eləsin!

İ k i s i – Amin!

ÜSULİ-TƏRCÜMƏ

M ü ə l l i m (*şagirdə*) – Qulaq as görüm, rusca dərs deyirəm: kniqa – kitab; lejit – uzanıbdır; na – üstündə; stole – stolun; nişçi – dilənçi; brodit – ora-bura dolanır; pod – altında; oknami – pəncərələrin; i – və; prosit – təvəqqe eləyir; milostınyu – dilənçi payı.

Ptiçka – quşcıqaz; sidit – oturubdur; na – üstündə; dereve – ağacın; sobaka – it; layet – hürür; na – üstündə; nişeqo – dilənçinin.

Ded – baba: yedet – bir şeyə minib gedir; v – içinə; qorod – şəhərin. Ha, de oxu görüm.

Ş a g i r d: – Kniqa – kitab; lejit... mirzə qoy yadıma salım, lejit – durubdur...

M ü ə l l i m – Yox, əgər dursa idi, onda gərək bu cürə dik dura idi.

Ş a g i r d – Lejit, mirzə, yatıbdır... yox yıxılıbdır... yox, belə zad eləyibdir. Mirzə, yəni kitabı istolun üstünə qoyubdur.

M ü ə l l i m – Yox, bilmədin. Lejit, yəni uzanıbdır.

Ş a g i r d – Mirzə, yəni uzunmu olubdur?

M ü ə l l i m – Adə yox, uzanıbdır. Sən yatanda uzanmırsan. Kitab da o cür uzanıbdır.

Ş a g i r d – Mirzə, kitab da uzanarmı?

M ü ə l l i m – Ta çox fizulluq eyləmə! Sənə deyirlər uzanıbdır – deyinən ki, bəli, uzanıbdır. Dalını oxu.

Ş a g i r d – Nişi – dilənçi; brodit – hərlənir...

M ü ə l l i m – Yox, ora-bura dolanır.

Ş a g i r d – Brodit – ora-bura dolanır; pod... pod... Mirzə, pod – dibində

M ü ə l l i m – Yox, altında!

Ş a g i r d – Altında, oknami – pəncərələrin. Mirzə, pəncərənin altında ora-bura dolanmaq olarmı?

M ü ə l l i m – Rusca olar, oxu!

Ş a g i r d – İ – və; prosit – dilənir.

M ü ə l l i m – Yox, təvəqqe eləyir.

Ş a k i r d – Mirzə, təvəqqe eyləyir nədir?

M ü ə l l i m – Təvəqqe eyləyir, yəni... zad eyləyir; yalvara-yalvara istəyir.

Ş a g i r d – Prosit – yalvara-yalvara istəyir; milostınyu – dilənçi payı.

M ü ə l l i m – Dalını oxu.

Ş a g i r d – Ptiçka – quşcıqaz, sidit qoy deyim; sidit – qonubdur.

M ü ə l l i m – Yox, oturubdur.

Ş a g i r d – Mirzə...

M ü ə l l i m – Səsini kəs, hər nə deyirlər ona qulaq as. (Şagird ürəyində: görəsən quş buz üstə oturubdur, yoxsa bardaşqurma.)

Ş a g i r d – Sidit – oturubdur, na – üstündə, dereve – ağacın; sobaka – it; layet – hürür; nişeqo – dilənçinin (*ürəyində; görünür ki, dilənçinin üstü çox cındır imiş*). Ded – baba; yedet... yedet... yedet... Mirzə, yedet – içinə.

M ü ə l l i m – Yox, bir şey minib gedir.

Ş a g i r d – Mirzə, bir şey nədir?

M ü ə l l i m – Necə bir şey nədir? Məsələn araba.

Ş a g i r d – Yedet – bir şey arabasına minib gedir.

M ü ə l l i m – Yox, adə bir şey araba deyil, at da ola bilər, eşşək də ola bilər, maşın da ola bilər.

Ş a g i r d – Yedet – ata, ya eşşəyə, ya maşına...

M ü ə l l i m – Ya qatıra, ya dəvəyə.

Ş a g i r d – Ya qatıra, ya dəvəyə. .

M ü ə l l i m – Ya öküzə, ya itə və hətta adama.

Ş a g i r d – Ya öküzə, ya itə və hətta adama. Mirzə, məsələn, uşaq anasının qucağına minib gedir, yəni uşaq yedet.

M ü ə l l i m – Səfeh söz danışma!

Ş a g i r d – Minib gedir. V – Mirzə, v nədir?

Müəlli m – V – içinə.

Ş a g i r d – V – içinə, qorod – şəhərin.

M ü ə l l i m – Bir də başdan oxu.
Ş a g i r d – Mirzə, vallah yoruldu.
Ş a g i r d (evə gedə-gedə yolda hava ilə oxuyur) – V –
içinə, na – üstünə.

MƏZHƏKƏ

Kəndlinin biri buğdasını, baramasını aparıb bazarda dəyər-dəyməzinə satıb bir dana at, bir dana eşşək və əyninə də bir dəst paltar alıb evinə tərəf gəlirdi...

Bir nəfər bəy bunu gəndən gördü və təəccüb elədi ki, kəndlinin həmi atı var, həmi də eşşəyi. Daldan kəndliyə yaxınlaşıb başına elə bir qapaz saldı ki, kəndli ancaq bir saatdan sonra ayıla bildi və ayılandan sonra da baxıb gördü ki, eşşəyi yoxdur.

Yasovul kəndlinin atına baxıb şikayətinə qulaq asdı, amma şikayət «haqqı az olduğuna görə» kəndliyə bir neçə qamçı çəkdi və dedi:

– Bağla atını bura, get ətrafı gəz, bəlkə eşşəyin tapıla.

Kəndli atını yasovula tapşırıb, eşşəyi axtarmağa getdi. Çox gəzdi, çox dolandı, hərçənd bəyin qapısında bir eşşək gördü ki, öz eşşəyinə çox oxşayırdı, amma o cürə şeyləri fikrinə gətirməyə cürət eləmədi. Və qayıtdı ki, bəlkə yasovul bir kömək eləyə, amma nə yasovuldan və nə atdan bir nişan da görmədi.

Kəndli xofə düşdü, elə bildi ki, bunlar hamısı yuxudur. Onun üçün özünü çimdiklədi ki, ayılsın, amma gördü ki, xeyr yatmayıbdır. Bıkef və bidamaq bir çayın qırağında oturub evinə qayıtmağa utanırdı, gördü ki, bir nəfər sarıqlı gəlir. Kəndli durub iki qat əyildi və genə bidamaq yerinə oturdu. Sarıqlı dedi ki:

– Nə var ki, belə bidamaqsan?

Kəndli ağlaya-ağlaya əhvalatı nəql elədi.

Sarıqlı bunun təzə libasına diqqət yetirib dedi:

– Mən sənə əlac edərəm!

Yazıq kəndli şadlığından bilmədi ki, nə qayırsın, özünü yıxdı sarıqlının ayağına. Sarıqlı dedi:

– Sənin atını da, eşşəyini də cin oğurlayıbdır və o cin də sənin bu libasındadır. Ona görə bu libası ovsunlamaq lazımdır.

Və illa başına çox bəlalar gələr.

Kəndli cin adını eşidən kimi, dəliltək paltarını çıxarıb tolladı. Sarıqlı bir dua oxudu və dedi:

– Bir qədər yat!

Onsuz da it kimi yorulmuş kəndli başını yerə qoyan kimi yuxu basdı və yuxusunda gördü ki, eşşəyi və atı da tapılıb, kişnəyə-kişnəyə bunun yanında çapırlar. Kəndli sevindiyindən elə çağırırdı ki, öz səsinə oyandı və oyanıb gördü ki, nə sarıqlı var, nə paltar. Binəvanı vəhşət basdı. Əlinə çomaq alıb özünü qoruya-qoruya kəndinə yetirdi. Xalq yığılıb dedi ki:

– A kişi, dəli olubsan nədir? Lüt gəzib özünü qoruyursan?

Dedi:

– Atımı oğurladılar, eşşəyimi oğurladılar və paltarımı oğurladılar. İndi qorxuram ki, özümü də oğurlayalar.

BEŞ MANAT ƏHVALATI

Bir gün oturub dəftərxanada yazırdım. Gördüm bir müsinni şəxs qapını açıb məni işarətlə çölə çağırırdı. Mən haman saat çölə çıxıb – nə buyurursunuz? – sualı ilə müraciət elədim. Kişi gözlərinin yaşını abi-baran kimi axıdıb mənə dedi:

– Başına dönüm, mənim bir oğlum var, hansı ki, Xarkovda oxuyur. Budur üç ildir ki, mən bir tövrlə ona pul göndərirəm. İndi məktəbi qurtarmağına qalıbdır iki il. Mən də olub-olanımdan çıxmışam. İndi bir qara qəpiyim yoxdur ona göndərəm ki, bu neçə il çəkdiyim zəhmət əbəs yerə olmasın. Bu da mənim oğlum yazan kağızdır. Səndən təvəqqə edirəm bu barədə mənə kömək verəsən, yoxsa biabır olası yerimdir.

Mən dərhal öz aldığı məvacibi, kişinin halətini mulahizə edib gördüm mənim donluğumdan kişiyyə haray yoxdur. Haman günü bir məclis tərtib edib öz dost-aşnalarımıdan oraya cəlb etdim. Bir siyahı bina edib, insafli kişilərimizdən ianə yığmağa məşğul oldum. Kimə müraciət etdimsə, pul tələbində müzayiqə etmədi. Sonra növbət gəldi bizim Hacı dayıya və ümidim var idi ki, Hacı bişəkk və şübhə 10 və ya 15 manat verəcəkdir. Hacı dayının dükanına bir neçə yoldaşlar ilə varid olduq.

— Hacı dayı, salaməleyküm.

— Ba, əleykuməssəlam, bəydadaş! Buyurun, buyurun, xoş gəlibsiniz? A gedə çayçı, çay gətir.

— Xeyr, Hacı dayı, çox təşəkkür edirəm. Çay içməyəcəyəm, sizin yanınıza bir cüzi təvəqqeyə yoldaşlarla gəlmişəm, ümidvaram təvəqqeyimiz qulluğunuzda məğbul olub müzayiqə etməyəcəksiniz.

— Bəs, bəs, bəydadaş, bu nə sözdür, sən mənə qulluq buyur, mən həmişə can və başla düzəltməyə hazırım.

— Hacı dayı, bir artıq sizə zəhmətim yoxdur, bir şəxsin oğlu Xarkovda oxuyur, atası onun xərcini indiyə kimi çəkibdir. Amma indi əli aşağı düşməyə görə və müsəlman qardaşımız

olmağa görə onun üçün bir az pul cəm etmişik ki, o cavan puldan məəttəl olub oxumağını yarımçıq buraxmasın. Ona görə 5 manat da siz əta ediniz, ianə cəmi tərqiqlə ki, sizin adınızı siyahıya yazaq.

—Ha-ha-ha-ha!.. Qərribə təklifdir. Yaxşı! Bəydadaş! Mən üç dəfə həccə getmişəm, dördüncü dəfə həm niyyətliyəm. Mən həcc pulumu pozub, nə tövr Rusiyaya göndərim?

—Hacı dayı, nə vaxt allah qoysa bu dəfə həccə təşrif aparacaqsınız?

—İnşallah, bəydadaş, gələnlə il.

—Yaxşı, Hacı dayı, gələnlə, ilədek məgər siz 5 manat qazanmayacaqsınız ki, gələnlə ilki həcc pulunu pozmayıb, üstünə qoyub gedəsiniz?

—Xeyr, əzizim, mətləb burasındadır ki, bu gün banka 10 min manat yola pul salasıyam ki, veksilimin vaxtı keçməsin.

— Zərər yoxdur, Hacı dayı, onda sabah gəlim, sabah verərsiniz.

— Xeyr, xeyr, sabah zəhmət çəkməgilən, sabah usta Qarapetə min manat borc vəd etmişəm, ona gərək verəm ki, binəvanın pambıq pulu kəsirdir, aparsın, pambıq alsın.

—Zərər yoxdur, Hacı dayı, birisigün gələrəm.

—Xeyr, xeyr, xeyr!.. Birisigün Hacı Qulaməli kişinin oğluna nömrə pulu yığılır, ona pul göndərəcəyəm.

—Zərər yoxdur, Hacı dayı o birisi gün gələrəm.

—Xeyr, xeyr, xeyr!.. O birisi gün barama almışam, onun pulun gərək verəm, gəlmə!

—Zərər yoxdur, Hacı dayı, o birisi gün gələrəm.

—Xeyr, xeyr, xeyr, xeyr, gəlmə.

—Niyə?

—Çünki.

—Nə çünki?

—Çünki.

—Nə çünki?

—Belə!

—Nə belə?

—Çünki belə.

—Necə çünki belə?

—Çünki habelə və genə habelə, mən sözün vazehi ruscanı oxuyana tövbə etmişəm pul verməyə, vəssəlam.

—Hacı dayı, bu nə sözdür sən danışırısan, ruscanı oxuyan müsəlmanlara sən gərək təşəkkür edəsən ki, hal-hazırda dəftərxanalara və qeyri divanxanalara gedəndə dil bilməyib mat-mətəl qalırınsız.

— Nə vaxt mənə dilbilən lazım olsa, mən pul ilə tutub apararam, mənə dilmanlıq edər.

—Yaxşı, Hacı dayı, dilbilən müsəlman qardaşlarımızın birisi də artıq olsa, nə ziyan edər?

—Xeyr, xeyr, xeyr, xeyr! Mən, sözün doğrusu, haman oğlana nəinki beş manat, hətta beş qəpik də göndərə bilmərəm. Çünki mən göndərdiyim pulla oxuyub, sonra bir orət alıb mənə tanımayacaqdır.

SƏHNƏCİKLƏR

KƏLƏKBAZLAR

Mirzə Bədnamülməmalik ilə qaspadın İvanın söhbəti.

B ə d n a m ü l m ə m a l i k – Adə İvan, bu nə işdi ki, bizim başımıza gəldi?

Q a s p a d i n İ v a n – Əşi, allah yapon Susimaya¹⁴⁰ lənət eləsin ki, məni də, səni də kələyə saldı.

B ə d n a m ü l m ə m a l i k – Bu sən öl, doğrudur! Səni də məni də kələyə saldı!

Q a s p a d i n İ v a n – Yaxşı, bəs sənin fikrin nədir?

B ə d n a m ü l m ə m a l i k – Fikrim?... Əgər belə olsa, qoyub qaçmaq.

İ v a n – Yox, mən qaçmaram, amma... sən öləsən, bu saat əhvalım çox yamandır, yenə gəlib, kəsdiriblər qapını, yapışıblar boğazımdan, «ürəyimin dalında bir köpük pulum da yoxdur ki», bari saldat zor ilə özümü xilas eləyim.

B ə d n a m ü l m ə m a l i k – Buy, bəs mən səndən bir az borc pul istəyəcək idim, İvan dadaş!

İ v a n – Əşi, sənin də borc istəməkdə heç əvəzin yoxdur! Gözlə, heç kimdən alma, sonra mən verərəm, qoy, görək bircə başımıza nə çarə qılaq (*Bu hində bunların yanına ingilis Con-bol gəlir*).

C o n - B o l (*gülə-gülə*) – Hi, quyruğunuz qapı arasında qalıb, ay lotular!

B ə d n a m ü l m ə m a l i k – Aman günüdür, Con-bol dadaş, gör bir əlac eləyə bilərsənmi?!

İ v a n – Ey əbləh, elə kələyi sənin başına gətirən Con-bol deyil idimi? Sənin nöqərlərin üzünə ağ olanda, onlara fisincan pilovu verən bu deyil idimi?

C o n - b o l (*bic-bic gülür və əllərini cibinə salıb, pul cıncıldadır*) – Sən nə bilirsən ki, Bədnamülməmalikin canını qurtaran da mən olmayacağam?

B ə d n a m ü l m ə m a l i k – Bəli?!

C o n - b o l – Vallah, sən öl, hələ deyəsən İvana da yaşı

köməyim dəyər!

İ v a n – Görək yenə nə kələyin var?

C o n - b o l – Kələk filan yoxdur, doğru sözdür ki, deyirəm.

İ v a n (*bir az irəli durub*) – Axı nə qayıra bilərsən?

B ə d n a m ü l m ə m a l i k (*bir az irəli durub*) – Doğrudan danışırısan, yoxsa zarafat eləyirsən?

C o n - b o l – Yox, zarafat eləmirəm, qulaq asın deyim...

Mirzə Ələsgəri¹⁴¹ tanıyırsınız?

İ v a n – Yaxşı tanıyıram!

B ə d n a m ü l m ə m a l i k – Yəni bizim Mirzə Ələsgəri? Elə mən onu bu saat yerdə-göydə axtarıram.

C o n - b o l – Yox, onu sən axtarma, çünki yanına qoymazlar, qoy elə bizdə qalsın. İş burdadır ki, onun sizin yerdə yaxşı nöqərləri var. Belədir, belə deyil?

İ v a n v ə B ə d n a m – Belədir, düzdür, doğrudur; amma nə olsun?

C o n - b o l – Bir də sənın yerində mənım və haman bu İvanın bir neçə dəllal və dəlləkləri var. Belədir mi İvan?

B ə d n a m – Belədir, düzdür, doğrudur, amma nə olsun?

C o n - b o l – Ta nə var, nə olacaq, Mirzə Ələsgər onlara deyir ki, nöqərlərimə yazaram ki, Bədnamülməmalikin yerində bir qalmaqal salıb, sənın və İvanın orada olan dəllallarını və dəlləklərini xubunca əzsinlər. Onda mən ilə İvan əlbir olub, gələrik sizə və başlarıq sizin camaatı qırmağa ki, nə üçün bizim adamlara sataşırsınız. Onda araya bir vur-çatlasın düşər. Elə ki, vur-atlasın düşdü, onda sən Bədnamülməmalik bir yanda öz bildiyini elərsən o İvan da bu yanda öz bildiyini. Mən Con-bol da bir yanda öz bildiyimi elərəm və habelə Bədnam dadaşın canını qurtarıq. O ki, qaldı sənə, İvan, sən də boğazını üzən adamlara deyərsən ki, balam, hələ bir az gözlə, indi başım bərk qarışıqdır, qoyun sonra danışarıq. Onlar da baxıb görəcəkdirlər ki, doğrudan da sənın başın qarışıqdır, əl çəkib duracaqlar, əqliniz nə kəsir?

B ə d n a m ü l m ə m a l i k – Mən razıyam!

İ v a n – Mən də razıyam!

C o n - b o l – De, boyurun gedək.

(*Gedirlər*).

HÖKUMƏT VƏ DUMA

Bir pərdəli komediya

H ö k u m ə t (*minnət gözləmək səsilə*) – Hə, lotu gördün? Yenə səni çağırdım, yığdım Peterburqa, yaxşı elədimmi?

D u m a – Yaxşı elədin, ancaq təvəqqe edirəm ki, mənə minnət qoymayasan.

H ö k u m ə t (*guya inciyib*) – Hə! Sözüənə bax, mən ölüm. Di gəl bundan sonra xalqa yaxşılıq elə!

D u m a – Sən bizi ondan ötrü yığdın ki, çünki dalın...

H ö k u m ə t (*öz-özünə*) – Tazadan iş düşmədim?! (*dumaya*) Yaxşı, indi sənın sözüən nədir?

D u m a – Sözüüm odur ki, hələ irəli otur hesab çəkək.

H ö k u m ə t (*öz-özünə*) – Bu nə kələk idi, a başınıza dönüm! (*dumaya*) Balam, nə hesab?

D u m a – Necə nə hesab? Bəs bizi şoraba qoymağa çağırımsan?

H ö k u m ə t – Yox əşi, bir gəlin mənı də döyün, vallah zərrə qədər sizdən qorxmuram.

D u m a – Əlbəttə, sən bir igid oğlansan, sənın yaxşı vaenni polojeniyaların var, ondan «voenni polevoy sudların¹⁷⁰ var, qərəz çox zirəksən. Ancaq bunların hələ mətləbə dəxli yoxdur. Sən bir gəl əvvəl hesabımızı çəkək, sonra igidliyindən dəm vurarsan.

H ö k u m ə t – Ağzına bax, mən ölüm, uşaqcıq!

Mən yekəlikdə kişi durub sizə hesab verəcəyəm.

D u m a – Uşaqcıq, ya hər nəyik – sən yığmısan, amma hər halda biz hesab dərşini çox yaxşı bilirik, arxayın ol, bizi aldada bilməzsən.

H ö k u m ə t (*öz-özünə*) – Lənət sənə kor şeytan, dayna, bu nə qələt idi ki, mən elədim; təki, əvvəlki dumanı mən heç qovmayaydım. (*Dumaya*) Balam, axı vallah, billah, siz hələ mən biləni bilmirsiniz. Mənim ayağım biləni sizin başı

DUMANIN HALI

Bu yaxınlarda dumadan bəzi qəvanın və tənzimata dair bir islahat gözləmək hələ çətindir; çünki дума qanunsuz bir müəssisə mövqeyini hələ işğal edəməyibdir.

Söz yoxdur ki, üzvlər məhəllərdən seçilib Peterburqa tərəf getdikləri zaman, birinci dəfə yığılıb da qanunsuz bir heyət təşkil edəcəklərinə əmin idilər; onlar özlərini həmin seçildikləri gündən qanun və tənzimat yapacaq bir işçi bilib, bu niyyət ilə də seçilmişdilər; lakin, baş vəzir Stolipin kabinetinin dumaya qarşı ittixaz etdiyi rəftar və göstərdiyi münasibət bunu aşkar etdi ki, дума özünə nə tövr baxacaqsa baxsın, amma hökumət isə onun qanunsuz bir müəssisə olduğuna hələ bu tezlik ilə inanmaq istəməyir.

Orası məlumdur ki, hökumət şurişə gəlmiş olan məmləkəti təskin etmək üçün «dinməyin, sizin üçün məclisi-məbusan açacağam», dedikdə, şübhəsiz, həmin məclisi-məbusanın qanunsuz bir müəssisə olacağını dəxi bildirirdi və onsuz da elə, bu hər kəsə məlum idi. Lakin görünür ki, hökumət bir cür vədə verib də, özgə cürə ifa etmək fikrində imiş, yəni indiyə qədər yalnız bir özünə müxtəss bildiyi qanunsazlığı bu tələsiklə məclisi-məbusana tərk edib, kənara çəkilmək niyyətindən uzaq imiş. Firqə və partiyalar arasında ümumiyyətcə böyük bir həmrəylik ilə məşhur olan birinci дума əvvəlinci günü hökumətə öz mövqə və vəzifəsini göstərüb həman vəzifəni ifadə də sabit qədəm olacağını qəti nümayişlərilə elan etdi. Hökumət bunun üstündə onu qovdu və qovub da ümidini ikinci dumanın «sözü yatan» olacağına

bağladı və bu ümidin hüsulu üçün birinci intixab nizamlarını təqyir edib, seçki işində verilmiş olan bir para ixtiyarları təbdil etdi; yəni o surətə salmaq istədi ki, intixabatın nəticəsində ikinci dumanın üzvləri əksərən «əsil rus» adamlarından və yaxud ittilaat

ÖZ MƏİŞƏTİMİZDƏN BİR DRAMA

Əvvəlinci məclis.

İki uşaq:

H ü m m ə t ə l i – Ədə, Həsən bəy, gəl mazi-mazi oynayaq.

H ə s ə n b ə y – Nədən oynayaq?

H ü m m ə t ə l i – Lopuxdan oynayaq. Hər gah mən udsam sənə dörd lopux vurum, hərgah sən udsan, mənə üç lopux vur.

H ə s ə n b ə y – Əh, mən lopuxdan oynamaq istəmirəm..

H ü m m ə t ə l i – Di yaxşı, neynək, lopuxdan oynamırsan, gəl üz əlləmədən oynayaq. Hərgah mən udsam, sənün üzünü əlləyim, yox sən udsan, əvəzində mənim üzümü əllə.

H ə s ə n b ə y i n a n a s ı – Ədə ey, o nə yava-yava sözdür ki, mənim uşağıma deyirsən? Heç utanmırsan? Gedib indi bu saat nökrə deyim, gəlsin səni başına alıb elə yerə vursun ki, pırtdanağın çıxsın? (*Hümmətəli qaçır, Həsən bəy də anasının yanına gəlir*).

* * *

İkinci məclis (*polisxana*).

P r i s t a v H ə s ə n b ə y – Gətirin görüm o dükançını! (*dükançı Hümmətəlini gətirirlər, pristav Həsən bəy onun üstünə çıxır*) Ədə, sənün adın nədir?

D ü k a n ç ı H ü m m ə t ə l i – Bəy, məni tanıyırsan? Bahalıq ili siz ilə qapı-qapıya olmurduqmu?

H ə s ə n b ə y (*acıqlı*) – Adımı de görüm nədir? Artıq zəvzəmə!

H ü m m ə t ə l i – Vuy, ay Həsən bəy, nə tez bizi yaddan çıxartdın, uşaqılıqda elə il uzununu bir yerdə oynamırdıqmı? Yadındadırmı, bir dəfə də anan Şərəfcahan xanımın mənə acığı dutdu ha!

H ə s ə n b ə y (*yasavullara*) – Vurun bu zəvzəy oğlu

zəvzəyi (*yasavullar vururlar*).

H ü m m ə t ə l i – Əşi daha niyə vurursunuz? Qoy adımlı deyim dayna! Adə vurmayın, adım Hümmətəlidir, atamın adı... yavaşı vur a zalım oğlu – Molla Cəfərdir, dayım mırıx Səfi, vay gözüm töküldü – ala itdən məşhurdur...

(*pərdə düşür*)

* * *

Üçüncü məclis (*Beş ildən sonra, bazarda. Həsən bəy qulluqdan qovulmuş, əynində köhnə palto Hümmətəlinin dükanına tərəf gedir*).

H ə s ə n b ə y – Salaməleyküm, Hümmətəli!

H ü m m ə t ə l i – Öleyküməssəlam, bəy! Ancaq sən allah dükanın qabağını kəsmə, müştərilər səni görəndə hürkərlər.

H ə s ə n b ə y – Əşi, nə yaman kəməltifat olmusan. Di, elə isə o üç qəpiklik papirosun birini ver gedirəm. Kəsbər gilə.

H ü m m ə t ə l i – Buyur! (*verir*).

H ə s ə n b ə y – Sağ ol, qayıdan baş üç qəpiyini verərəm.

H ü m m ə t ə l i (*əlini uzadır*) – Bəy, bir o papirosu bura ver!..

H ə s ə n b ə y – Neyniyirsən?

H ü m m ə t ə l i – Sən bircə mənə ver (*alır, qoyur yerinə*). Havaxt pulun olsa gəlib apararsan!

H ə s ə n b ə y – Əşi, zarafat eləmə, bura ver, axşamdan boğazım göynəyir.

H ü m m ə t ə l i – Yox Həsən bəy, verə bilmərəm, atamın goruna and içmişəm ki, heç kəsə nisiyə verməyəm. Bir də məndən sənə əmanət, heç papiros çəkmə! Vallah... adama çox zərərdir, nahaq yerə döşünü tutur, onun əvəzində həmişə adət elə findıq ye.

H ə s ə n b ə y (*gedə-gedə*) – Ey bivəfa dünya (*gedir*).

H ü m m ə t ə l i (*çirtıq çalib oxuyur*).

Yadımdadır lopux-lopux ay balam,
Mənə vurdun lopux-lopux ay balam.
Ay ölləm, ölləm, gedərəm Elxana...
(*Pərdə düşür*).

MÖİZƏ

A x u n d – Ay camaat, indi ittifaq və ittihad vaxtıdır. Bundan sonra biz gərək hər bir işimizdə ittihad və ittifaqı əldən buraxmayaq. Amma onu da bilin ki, ittihad və ittifaqın əmələ gəlməsi üçün bir neçə şərtlər vardır ki, o şərtləri gözləməsən ittifaq və ittihad əmələ gəlməz. Ay camaat, haman şərtlərdən biri budur ki, siz gərək ən əvvəl adam öldürməyi və qətl işlərini mövquf eləyib, bir-birinizlə mehriban olasınız.

C a m a a t d a n b i r i – Axund, bağışla sözüvü kəsirəm, yerdə qalan şərtlərin hamısını qəbul eləyirəm, amma əvvəlki şərtə, sözün doğrusu, mən qol qoya bilməyəcəyəm. Ona görə gedirəm, ancaq daldakı şərtlərdən arxayın olun! (*Gedir*).

A x u n d – Ay camaat, ikinci şərt budur ki, Siz gərək ittifaq və ittihad naminə hər bir oğurluq və sirqəti bundan belə aradan götürəsiniz.

C a m a a t d a n b i r i – Axund, sözünün qabağında oğlun dursun, əvvəlki şərtini də və yerdə qalan şərtlərini yerinə yetirmək mənə borcudur, amma bu şərt ilə ki, indi, bu saat buyurduğun mənə vec verə bilməyəcəkdir. Ona görə məndən incimə, çünki bir bölük külfətim var, özüm də kasıbam, xudahafız! (*Gedir*).

A x u n d – Ay camaat, ittihad və ittifaq üçün lazımdır ki, bir-birinizə tərəfdar çıxıb, mərd-mərdanə iş görəsiniz və bir-birinizin «yanını» heç vaxt verməyəsiniz və bir-biriniz üçün quyu qazıb tələ qurmayasınız.

C a m a a t d a n b i r i – Axund, qoy, bircə sözüm var, onu deyim.

– Mən, nə adam öldürənəm, nə də oğruyam, amma, sözün doğrusu açıq-açığına burada deyirəm ki, mən namərdəm, mənim atam da namərd idi. Deyirlər, babam da çox namərd imiş. Ancaq bunu mən dürüst bilmirəm. Amma özüm namərdəm. Hərgah bu sözlərində sən namərdliyi pisləyirsənsə, onda məni «vur nağara, çıx qırağa».

Salamat qal, çünki sənətimdən əl çəkə bilməyəcəyəm.

A x u n d – Ay camaat...

C a m a a t d a n b i r i – Axund, sən allah əvvəl mənə başa sal görüm, o əvvəlki sözlərdə danosbazlığa işarə olan bir şey yoxdur ki? Çünki bilirsən, mən bir az danos-zad yazıram. Amma bəhəm adımı altına yazmıram, deməli, mən öz adımla heç kəsə zərər yetirmirəm. Hələ ki, xudahafiz. Yerdə qalan şərtlərin göz üstə qəbuldur.

A x u n d – Bunların hamısından sonra siz cəhd edin ki, ziyankarlıq və druyəlikdən bəri olasınız...

C a m a a t d a n b i r i – Axund, xudahafiz, mənimki də tutmadı.

A x u n d – Bunu da sizə deyim ki, dünyada mərdüməzarlıqdan pis şey yoxdur.

C a m a a t d a n b i r i – Rəhmətliyin oğlu, başına söz qəhətdir?! (*çıxır*).

C a m a a t d a n b i r i – Axund, bax, hamını qaçırdın, yerdə mən qaldım. Gör bir təhər eləyə bilərsənmi ki, ara-mızda razılıq olsun, çünki bu bir belə dediyin şərtlərdən hamısını qəbul eləmişəm.

A x u n d – Balam, daha sözümlə qurtardı, bir onu deyəcəydim ki, hiylə və təzviri...

Y e r d ə q a l a n – Axund demə! Demə! Canım sənə qurban; yoxsa mən də qaçaram, iş xarab olar. Qoy, barı eşidib bilən desin ki, bizim içimizdə bircə dürüst adam var ki, o da mənəm.

* * *

İndi keçək ayrı mətləbə. «Həyat»¹⁹¹ rəfiqimizdən mənim rəfiqim «Biris» deyir ki, «Bir-iki uçitel, bəşəxsən, Kroşevan ilə tanış olduqlarına görə, bir priqovor qayıdır veriblər Levitski təsdiq eləyib, sonra da göndəriblər Kroşevana ki, biz vəkil eləməmiş, hər kəs baydaq, zad götürsə, qəbul eləmə. Çünki

baydağı ya bizim tazə müsəlman dəstəsi götürəcək, ya biz vəkil etdiyimiz şəxs. Rəvayətə görə bunların priqovorunu Kroşevan öpüb gözü üstə qoyub, çünki bu priqovordan Kroşevanın burnuna vuruşma, təfriqə və pozğunluq iyi gəlib ki, bu da Kroşevanın proqramı ilə mütəbiqdır.»

Mən dünən bir türk qəzetəsində bir baş məqalə oxudum. O baş məqalənin ümdə məzmunu bax budur:

«Ay avam və fanatik müsəlmanlar, bir görün «tazə müsəlmanlar» bizim dinimizə rişxənd eləyirlər və islam dinini azadlıq kimi yaxşı şeyə zidd bilirlər, amma tək bircə mən deyirəm ki, islam dini azadlığa mütəbiqdır, bunlar mənə də rişxənd eləyirlər, belə də şey olarmı?». Mən, mən Filankəs, učitellərin priqovorunu bilmirəm, amma burasını yəqin bilirəm ki, Kroşevan lap əvvəl haman bu qəzetənin bu baş məqaləsini öpüb gözünün üstünə qoyacaq. Çünki əsil vuruşma, toqquşma, çırpışma, döyüşmə, söyüşmə, gülüşmə, pozğunluq, qozğunluq, vurğunluq, təfriqə, müfriqə, cəfriqə iyi bu baş məqalədən gəlir. Bunu görə «Biris» rəfiqəm də, öz aramızdır, lotu-lotuyana, mərd-mərdana iqrar eləsin.

İTTİFAQ VƏ İTTİHAD MƏSƏLƏSİ

B a k ı – Bax budur, mən sizə açıq-açıqına deyirəm: hərgah bizim aramızda «ittihad və ittifaq» olmasa, onda, sözün doğrusu, işlərimizin axırı xarab olacaqdır. Bax, bu bir sözdür ki, mən sizə dedim və öz borcumdan çıxdım, indi özünüz bilin!.

G ə n c ə – Əvvəla, allah sənin atana rəhmət etsin. Və saniyə, sən dediyin sözlər bir belə həqiqətdir ki, hərgah bir kəs durub, onun əksinə danışsa – nə deyim, onda gərək sözsüz, hekətsiz namərdliyi boynuna götürə. Mən də bunu deyirəm.

Q a r a b a ğ – Bax, bu siz öləsiniz, mənim də fikrim, zikrim, gündüz axşamədək elə bu idi. Ancaq, sözün doğrusu, qorxurdum deyəm, məni qınayasınız.

T i f l i s – Hərgah əlinizə çırağ alıb, bütün dünyanı gəzəsiniz – bir nəfər adam tapmazsınız ki, desin ittifaq və itihad pisdir!

Ş ə k i – Doğrudur!

D ə r b ə n d – Düzdür!

İ r ə v a n – Ey milləti-biçarə! Daha, sən nə vaxta kimi öz hali pərişanına bəsirət nəzəri salıb, nifaq və ziddiyyətdən tökülən atəşi covr və zülmi görməyəcəksən!?

O r d u b a d – Barakallah, sən öl!

S a l y a n – Haqq sözə kim nə deyər.

Q u b a – Heç kim.

Bu hamısı pərdənin bir uzüdür. İndi baxaq pərdənin o biri üzünə.

B a k ı – İttifaq, ittihad – bunlar hamısı boş sözdür. Pəh! Mən işimi, gücümü töküm ki, bəli millətin halı pərişandır, xeyr, yalan sözdür. Hərgah mən millətəmsə mənim keyfim çox kökdür. Yerdə qalanın canı çıxsın! Mənə nə?

G ə n c ə – Doğrudur, ittifaq və ittihad yaxşı söz və yaxşı da işdir. Amma adam gərək bir işi tutanda, dalınıda

mülahizə eləsin. Hərgah bu ittifaq və ittihadın dalısı müəllimlər ictimai olacaqsa, onda, sözün doğrusu, mən əlimi yuyub çıxıram qırağa, bu cürə ittifaq ittihadansa, farağat oturmaq min pay yaxşıdır.

Q a r a b a ğ – Bir yerdə ki, cəmi rəiyyətlərin «atası»olalı bəyin sözünə bir qara qəpik qiymət qoyan olmya və bir yerdə ki, baqqal durub bəy hüzurunda «reç» deyə və bir yerdə ki, eşşəksürənin birisi bəy ilə bərabər saat gəzdirə, elə yerdə ittifaq və ittihad danışımaq darsa, bir girvənkə simiçkə alıb, çirtlamaq yüz dəfə yaxşıdır.

T i f l i s – Mən də deyirəm ki, ittifaq və ittihad yaxşı şeydir. Amma, di gəl ki, görək hökumət nə deyir. Vallah, mən mərc gələrəm ki, hərgah biz də durub xalq kimi ittihad və ittifaq qayırsaq, bir də nişan və medal görüncə qulaqlarımızın dibini görürük və halbuki cəmi vur tutduğumuz elə bir nişan üçündür.

Ş ə k i – İttifaq, yəni birləşmək deyilmi? Canım, mən birləşmirəm də!

Ş a m a x ı – Bu məsələdə «böyük» sözünə baxan heç vaxt pəşiman olmaz.

İ r ə v a n və N a x ç ı v a n – İttifaq və ittihad, bun-lar hamısı lotu-lotu sözüdür. Təvəqqe edirəm ki, öz işinizdə olasınız.

O r d u b a d – Barakallah, sən öl!

S a l y a n – Haqq sözə kim nə deyər?

Q u b a – Heç kim.

YUXUDA

Komediya

Əvvəlinci məclis

Şahın sarayında bir qapının altında vəqə olur.

Şüca Nizam – Mən deyirəm ki, şahın yanına bir-bir gedək.

Müctəhid Mirzə Həsən – Nə üçün? Hamımız bir yerdə girsək nə olar?

Şüca Nizam – Oda yaxşı olar, ancaq...

Mir Həşim – Mən də o fikirdəyəm ki, bir-bir girsək yaxşı olar!

Müqtədiriddövlə – Mən də buna razıyam.

Rəhim xan – Yoxsa bir-bir girib məndən şaha şeytanlıq eləmək istəyirsiniz?

Şüca Nizam – Əşi, ayıb deyilmi belə sözlər danışsan?

Rəhim xan – Yox, şahzada! Mən sözü açıq danışaram, demə ki, bu bir çöl tərəkəməsidir, qanmır, amma mən sözü açıq danışaram: şahın özünə də açıq söyləyəcəyəm! Mən, mən. Biclik bilmərəm.

Şüca Nizam (*acıqlı*) – Xan! Sən padşahı söyürsən!

Rəhim xan – Mən padşahı söymürəm! Mənim ürəyim.

Şüca Nizam (*lap acıqlı*) – Xeyr, sən padşahı söyürsən. Sən mənə xanəzadə, şahzadəyə bic deyirsən və halonki, mənim atam da, anam da məlumdur.

Rəhim xan – Mənim sənin atan ilə və anan ilə işim yoxdur... və təvəqqe edirəm ki, hirsini basıb top kimi açılmayasan, mənim xasiyyətim bir qədər tündür!

Şüca Nizam (*hədə ilə*) – Yaxşı... Çox yaxşı...

Müctəhid Mirzə Həsən – Əşi, bəsdir, ayıb

deyilmi, uşaq deyilsiz ha!

Mir Həşim – Bura Təbriz deyil ha! Bura padşah qapısıdır.

Rəhim xan – Bilirəm, sizin hamınızın fikri nədir! Amma şahı aldada bilməzsiniz!

Müqtədiriddövlə – Xan, ümidvaram ki, sən mənə yaxşı bələdsən!

Mirzə Həsən – Allahın kalamına and olsun, heç qanmıram ki, bu nə söhbətdir.

Rəhim xan – Sizin hamınıza yaxşı bələdəm.

Mir Həşim (*cibindən tənəki çıxardıb çubuq hazırlayır*) – Xan, çubuq dartırsan.

Rəhim xan (*etinasız*) – Yox, başım ağrıyır.

Müqtədiriddövlə – Məndə bir qədər baş ağrısı davası var, istəyirsən?

Rəhim xan – Yox, o davalar mənə kar eləməz.

Mirzə Həsən – İstəyirsən baş ağrısı duası yazım.

Rəhim xan – Yox, ağa zəhmət çəkmə! Mənim bütün əhvalım pərişandır.

Şüca Nizam – Xan, mən sənə xatirə dəydim, təvəqqe edirəm ki, bu adamların içində məni bağışlayasan, özün bilirsən ki, Təbrizin əldən getməyi nə təhər əsər eləyib. Bir qədər dilim acı olub, bağışla xan! (*yanına gedir, əl verir*).

Rəhim xan (*bu işdən xoşlanıb*) – Allah bağışlasın, mənim də dediyim odur ki, mən sizin hamınızdan qocayam, özümün də sənətim gündüz axşamədək cəngi-cidal idi. Bir dava olurdu ki, mən basırdım, bir dava olurdu ki, mən basılırdım. İndi Təbriz davasında mən basıldım. Nə zərəri var, sabah Şiraz davası olar mən basaram. Dediyim budur, elə şaha da belə deyəcəyəm, mənim təqsirim yoxdur. Mənim sənətim belədir.

Hamsı – Əlbəttə, əlbəttə, bizim heç birimizin təqsiri yoxdur, ancaq iş burdadır ki, o tərəf güclü oldu. Ona görə... iş də belə oldu!..

İkinci məclis

Şah otağında

Ş a h – Sonra nə oldu?

Ş ü c a N i z a m – Fəda olum sənə! Sonra mən Rəhim xana dedim ki, indi ki sən dava eləmək istəmirsən, onda sən Təbrizdən çıx get, ancaq qoşunu ver mənə dava edim.

Buna da razı olmadı. O tərəf isə getdikcə hücumunu artırıb bizi dara saldı! Yenə Rəhim xana yalvardım ki, allaha baxsın, səni arada görsün, bizə kömək eləsin. Qulaq asmadı, axırda bir də eşitdik ki, Rəhim xan öz qoşunu ilə Təbrizdən çıxıb qaçıbdır.

Ş a h – Yaxşı get o biri otağa. Mir Haşım gəlsin.

(*Şüca Nizam çıxır, Mir Haşım girib səcdə edir*).

Ş a h – Söylə görək əhvalat nə tor oldu.

M i r H a ş ı m (*durur*) – Bi əbi əntə və ümmi! Ayağınızın torpağına fəda olum şah, bizim evimizi yıxan Şüca Nizam ilə müctəhid Mirzə Həsən oldu.

Ş a h – Haa!.. Yaxşı get, müctəhid gəlsin!

(*Mir Haşım çıxır, Mirzə Həsən ərəbcə sözlər oxuya-oxuya daxil olub səcdə edir*).

Ş a h – Söylə görüm əhvalat nə tor oldu?

M ü c t ə h i d M i r z ə H ə s ə n – Fəda olum sənə, dünyada hər şeyin bir başı olar və bir də ayağı. Məsələn, sən bizim başımızsan biz də sənənin ayağın...

Ş a h – Mətləbi söylə görək iş nə tor oldu?

M i r z ə H ə s ə n – Sənə fəda olum, hərgah Şüca Nizam, Mir Haşım və Müqtədiriddövlə olmasaydı Təbriz əldən getməzdi.

Ş a h – Yaxşı get. Müqtədiriddövlə gəlsin!

M ü q t ə d i r i d d ö v l ə – Xaki payinə qulamın canı qurban, Şüca Nizam, Müctəhid Mirzə Həsən, Mir Haşım – Təbrizi fənaya verdilər. (*Gedir*).

Ş a h – Rəhim xan gəlsin. (*Rəhim xan gəlir*). Çağırın Şüca Nizami, Mir Haşımı, Mirzə Həsəni, Müqtədiriddövləni (*hamısı daxil olurlar*).

Ş a h (*Şüca Nizama*) – Bəs sən deyirsən ki, Təbrizin batmağına Rəhim xan səbəb oldu?

Ş ü c a N i z a m (*Rəhim xana baxıb*) – Bəli, şah sağ olsun!

R ə h i m x a n (*acığından dişini qıcaır*) – Sən namərdсэн!

Ş a h – Xamuş! Müctəhid sən də deyirsən ki, təqsirkar Şüca Nizam, Mir Haşım və Müqtədiriddövlə idi?

Ş ü c a N i z a m , M i r H a ş ı m v ə M ü q t ə d i r i d d ö v l ə – Şah sağ olsun, təqsir bu əmmaməli müctəhidin özündə idi.

Ş a h – Mir Haşım, sən də deyirdin ki, təqsirkar Şüca Nizam ilə müctəhiddir.

M i r H a ş ı m – Şah sağ olsun Şüca Nizamı da dedim? Görək ki, onu...

Ş a h – Müqtədiriddövlə, sən də söylədin ki, Şüca Nizam, Mirzə Həsən, Mir Haşım təqsirkar idilər.

M ü q t ə d i r i d d ö v l ə – Şah sağ olsun, bəli!

M i r H a ş ı m – Müqtədiriddövlə, məni də təqsirkar bilirsən?

M ü q t ə d i r i d d ö v l ə – Bəs sən məni nə üçün deyirsən?

M i r H a ş ı m – Mən səni deməmişəm.

M ü c t ə h i d – Yaxşı, cənab Müqtədiriddövlə və Mir Haşım sizin sözünüzdən bu çıxır ki...

Ş ü c a N i z a m – Cənab müctəhid, heç utanmadın ki, sən məni böhtan altında...

R ə h i m x a n – Görək Şüca Nizam, qalsın sənənlə.

M ü q t ə d i r i d d ö v l ə – Ayıb olsun sənə Mirzə Həsən, mən səni bir adam...

Ş a h (*bərkdən*) – Lyaxov!

(*Lyaxov daxil olur*).

Ş a h – Bu adamları aparıb top ağzına qoyarsan. Ən əvvəl müctəhidi toplarsan.

Mirzə Həsən – Vay, dədəm vay, ah, şah başına dönüm, sənə qurban olum, mənə yazığın gəlsin! Mənə yazığın gəlsin, sənə qurban olum, vay...

– Ağa, ağa, ağa

Mirzə Həsən – Haa!...

– Nə pis sayaqlayırsan!

Mirzə Həsən – Paho!. Bari pərvərdigara, şükür olsun sənə, yaxşı ki, yuxu imiş!

– Nə olub?

Mirzə Həsən – Balam yuxumda gördüm ki, Təbrizi Səttarxana verib, Tehrana qaçmışıq, şah da bizi top ağzına qoydurub.

– Ağa, elə axırda da o cürə olacaqdır. Bizi ya Səttarxan topa qoyacaqdır, ya ki şah. Bu ikisindən xali dəyilik. Nahaq yerə özümüzü əngələ saldıq!...

QALMAQAL

Əvvəlinci məclis

Türkiyə (*sair dövlətlərə*) – Bircə siz mənim işimə qatışmayın, qoyun mən öz əlimlə öz başım olum, işlərimi də düzəldim! Yəni Siz Makidoniyanın rahatlığını istəmirsinizmi? Sizin işiniz yoxdur, mən onu rahat edərəm.

İngiltərə – Kişi doğru deyir, gəlin bedə, qoyun işini görsün.

Fransa – Mən ki, qatışmayacağam.

Rusiya – mm m... mən də!

Avstriya – İndi ki, belə oldu – mənə nə düşübdür?

Bolqariya – Doğrudan çıxıb gedirsiniz? Bəs, Sizin hünəriniz elə buradək imiş, ay bişuurlar!

Avstriya – Neyləmək əzizi mən, kişiyə güc ilə demək olmaz ki, yıxıl üstünə minim. O lap ağ olar ki, (*qulağına pıçıldayır*) amma sən... başqa məsələsən, sən bu saat əlinə bir fürsətdir düşübdür ki, hərgah şüurun olsa.

İngiltərə – Onun qulağına nə pıçıldayırsan?

Avstriya – Heç, deyirəm ki, elə otur, elə dur ki, heç kəs səndən inciməsin!.

Türkiyə – Çox razıyam həzərat! Təvəqqe edirəm ki, sabah gəlib çörəyinizi bizdə yeyəsiniz.

Bolqariya – Saat neçədə?

Türkiyə – Sən ilə dəyiləm!

Bolqariya – (*ağlamsınır*) – Məni çağırırmısan?

Türkiyə – Yox, sən bu bunlara dəxlin yoxdur.

Bolqariya (*ağlayır*) – Görünür ki, sən məni adam hesab eləmirsən.

Rusiya və Avstriya (*Türkiyəyə*) – Gəl onu da çağır, xətrinə dəymə.

Türkiyə – Xeyir, ola bilməz, bura xətir yeri deyil, heç görün o sizə taydırmı?

Bolqariya (*gözlərini silir və yavaşca deyir*) –
Görsənin başına nə oyun gətirəcəyəm?

DÖVLƏTLƏR GƏZİRLƏR

İkinci məclis

Fransa – Məncə bu gün durub Türkiyə ilə pislik başlamağın heç bir mənfəəti yoxdur. Bu gün bu kişi heç birimiz ilə düşmən olmaq fikrində deyil, mən bunu yəqin bilirəm.

Avstriya – Yaxşı, məgər mən deyirəm ki, Türkiyə ilə dava başlayaq?

Rusiya – Doğrudur, demirsən, amma.

Avstriya – Nə amma?

İngiltərə – Amma bu gün danışıqlar ki, Bosna hersoku özünə götürmək istəyirsən.

Avstriya – Kim? Mən? Əşi, ağılınız olsun, siz allah Bosna hersoku mənə nə edəcəyəm? Mənim yerimmi azdır, adamımmı yoxdur.

Almaniya – Fransanın da yeri çoxdur və adamları da vardır, amma bununla belə Fası da udmaq istəyir.

Fransa – Əşi, allah mənə lənət eləsin, hərgah elə fikrim varsa.

İspaniya (*Almaniyaya*) – sən nahaq yerə Türkiyəyə töhmət eləmə.

Almaniya – Bəs nə üçün Molla Hafizi təsdiq eləmirsiniz?

Fransa – Kim deyir eləmirəm? Eliyirəm. Ancaq mənim dediyim odur ki, elə olsun ki, sonra bunun içindən bir pislik çıxmasın ki, hamınız peşiman olasınız.

(*Bu əsnadə Bolqariya gəndən görünüb qaçır və qaça-qaça çıxır*).

Bolqariya – Vallah verməyəcəyəm! Ölsəm də verməyəcəyəm.

Dövlətlər (*təəccüblə*) – Bu nə işdir?

Avstriya – Adə nə olub?

Türkiyə (*Bolqarın dalınca yüyürür*) – Sənə deyirəm ki, qoy yerə!.. Qoy yerə, yoxsa daldan tolamaz da gəldi (*yüyürür*)

Dövlətlər (*onların dalınca yüyürür*) – Nə olub? Nə olub? Nə oğurlayıbdır?

Türkiyə (*dayanır və dövlətlərə deyir*) – Görürsünüz bu bici?

Dövlətlər – Axı nə olub? O nə götürüb qaçır?

Türkiyə – Belə dəmir yolu.

Dövlətlər (*iztirab ilə*) – Hansı dəmir yolu?

Türkiyə – Şərqlə dəmir yolunu!

Dövlətlər – Əşi nə deyirsən? Ada yüyürün qoymayaq, orada bizim də payımız var, bu axmaq nə qayırdığıdır (*yüyürürlər*). Bolqariya dalına baxıb lap bərk qaçır, dövlətlər yüyürüb onu tuturlar.

Avstriya – Yavaş, hələ vurmayın.

İngiltərə – Bura ver oğurladığını bu saat.

Rusiya (*Türkiyəyə*) – Sən bir az səbrini bas, biz görək bunun sözü nədir!

Türkiyə – Özünüz bilin, orada Sizin payımız da var.

Bolqariya (*zınqıldayır*) – Əşi vermərəm, vermərəm!.

Rusiya – Qoçaq, sən nə üçün belə nahaq iş görürsən?

İngiltərə – Dinməz-söyləməz xalqın malını ver özünə.

Bolqariya – Əşi, vermərəm, vermərəm!

Fransa – Axı necə yəni vermirsən?

Avstriya – Bala, axı bu yol Türkiyənin deyil. Burada bizim də payımız vardır.

Bolqariya – Əşi, vermərəm, vermərəm.

Türkiyə (*qolunu çırmalayır*) – Yaxşı vermə!

Avstriya – Bəlkə onun əvəzində bir şey istəyirsən?

İngiltərə (*o birilərində*) – Sən bunun bəcliyinə bax.

Fransa – Adə bir qarın çörəkdən ötrü xalqı xataya

salma, ver özünə!

B o l q a r i y a – Əşi, vermirəm, vermirəm! – deyib ağlayır.

Dövlətlər bir-birinin üzünə baxıb dururlar.

Üçüncü məclis sonra vaqe olacaqdı

İRAN İŞLƏRİ

Ş a h (*öz-özünə*) – Nə tövr eləyim? Doğrudan məclisi bir də açım mı, açmıyımmı? Məşrutəni verimmi, verməyimmi? Vallah qəribə iş düşmüşəm, heç baş açmaq olmur.

Ə m i r B a h a d ı r (*daxil olur*) – Sənə qurban olum!

Buyur bu kağıza qol çək, bu qələm, bu da mürəkkəb.

Ş a h – O nədir. Nə yazılıbdır?

Ə m i r B a h a d ı r – Bu dəstixəttir və içində də yazdırmışam ki, məşrutə şəriyyəyə xilafdır və məclis də olmayacaqdır.

Ş a h – Bəs biz vədə vermişik ki, axı bu günlərdə məclisi açmaq, nəinki bilmərrə bağlayaq.

Ə m i r B a h a d ı r – Sənə qurban olum, fərman sənindir, ancaq məclisi əgər bir də açsaq, nə qədər ki, İranda molla var, yəni İranın yarısı bir iğtişəş salarlar ki, Təbriz iğtişəsi onun yanında zərəfət hesab olunar. Əgər mən qocanın bu sözlərinə inanmırsınızsa (*ağzını qapıya tərəf tutub çağırır*), Şeyx Fəzlullah, ay Şeyx Fəzlullah!

Ş e y x (*daxil olur*) – Salaməleyküm!

Ə m i r (*ona*) – Mollaların sözlərin şaha ərz elə.

Ş e y x – Sənə fəda olum! İran əhalisinin yarısından ibarət olan bütün mollalar mənim vasitəm ilə hüzzuri-alinizdən istirham edirlər ki, məşrutə verməyəsınız və məclisi amçayasınız.

Ş a h (*qol çəkir*) – Siz deyən olsun.

Ə m i r və Şeyx – Allah mübarək eləsin, inşaallah (*gedirlər*).

Ş a h (*öz-özünə*) – Qurtardım.

(*Bu əsnada ingilis və rus səfirləri daxil olub, şah onları qəbul edir.*)

İ n g i l i s s ə f i r i – Nə tövr oldu?

Ş a h – Nə?

R u s s ə f i r i – Məşrutə əhvalatı.

Ş a h – Bu gün dəstixəttə qol çəkdim. Görəsən hava nə tövrür? Gərək ki sizin Rusiya indi çox soyuqdur. Amma sizin İngilis⁷² gərək bir az isti ola.

S ə f i r l ə r – Bəli, Rusiya soyuqdur, amma İngilis istidir. Deməli, inşaallah bu gün sabah məclis açılar?

Ş a h – Hansı məclis?

S ə f i r l ə r – Buyurdunuz ki, qol çəkibsiniz. Dəsti xətt veribsiz...

Ş a h – Bəli, dəstixəttə qol çəkdim, amma məclis açılmayacaqdır! Bizim şəriət elə şeyləri hərəm buyurubdur. Məşrutə – donuz əti, məclis, çaxır, bunlar hamısı bizdə hərəmdir.

S ə f i r l ə r – Mərənd alındığını zati-aliniz bilirmi?

Ş a h – Xeyr, məgər Mərənd alınımı?

S ə f i r l ə r – Bəli, Xoy da alınımıdır, Gulfa da, Salmas da, qərəz bütün Azərbaycan əldən gedib⁷³.

Ş a h – Qəribə əhvalat var imiş! Heç mən bilməmişəm! Daha nə var, nə yox?

S ə f i r l ə r – Əgər məclisi açmasanız, sizin işləriniz çox xarab olacaqdır. Bəlkə bizim İrani təhlükəyə salarsınız, bizim məsləhətimiz odur ki, məclisi açıb həm İrani sakit edəsiniz, həm də qonşuların iştahasını artırmayasınız⁷⁴.

Ş a h – Bəs axı məclis şəriyyətcə hərəmdir, mollalar qoymaz.

S ə f i r l ə r – Əvvəla, Məhəmməd peyğəmbər heç bir yerdə deməyibdir ki, məşrutə və məclis hərəmdir və saniyənin sizin şəriətinizdə var ki, əgər şərab bir naxoşluğa dərmandır, o halda şərab naxoş üçün hələldir. İndi də sizin İran naxoşdur və bunun dərmanı məşrutədir. Ona görə biz əminik ki, şəriət buna yol verir.

Ş a h – Görünür ki, siz bizim şəriəti də əzbərləyibsiniz. Siz avropalılar çox qoçaqsınız. Xub, əmr edərəm ki, o dəstixətti camaata bildirməsinlər (*səfirlər gedirlər*).

Ə m i r B a h a d ı r (*daxil olur*) – Sənə qurban olum,

kafirlər nə deyirdilər?

Ş a h – Deyirlər ki, məclisi açasan, mən də baxıram ki, açmasaq onlar bizi lap tənqə gətirəcəklər.

Ə m i r (*fikir edir və sonra bir qədər bərkdən deyir*) – Görək kim kimi aldadacaqdır! – deyib əyilir və şahın qulağına sözlər pıçıldayır.

Ş a h (*bir az fikirdən sonra*) – Xub, buyurunuz fərman yazılsın və məşrutənin verilməyəcəyi elan olunsun.

Küçədə əhali:

– Ta bər sərə-kar in həpəndəst

İran hələ ləng, ləng, ləngəst⁷⁵.

«QUYRUQLU ULDUZ»

Üç pərdəli komediya. Yaxud «Revizor»u yamsılamaq.
Əvvəlinci məclisdəki əfrad əhli-məclis.

- 1) H a c ı q ə m i ş – tacirdir.
- 2) C a h i l o ğ l u Q a t i l – işi məlum deyildir.
- 3) Ş ə r m ə s a r b ə y – bəydir.

Pərdə qalxır:

Ş ə r m ə s a r b ə y (*əlində rus qəzetəsi*) – Həzarat, sizi buraya çağırmaqda məqsədim sizə bir pis xəbər verməkdir.

H a c ı q ə m i ş (*kənarə*) – Pis xəbər verən, evin yıxılsın!

C a h i l o ğ l u Q a t i l – Nə pis xəbərdir?

Ş ə r m ə s a r b ə y – Göydə quyruqlu ulduz görünübür. Budur qəzetədə yazıbdır. Haman bu ulduz, bir neçə aydan sonra yerə düşüb, hər nə günahkar adam var, hamısını quyruğu ilə yandıracaqdır.

Q a t i l v ə H a c ı (*bir yerdə*) – Bəh, bəh!.. Bunu bizə nə üçün deyirsən?

Ş ə r m ə s a r b ə y – Bəs kimə deyim?

H a c ı v ə Q a t i l – O adama söylə ki, günah sahibidir, biz ki, əlhəmdollüllah müsəlmanıq.

Ş ə r m ə s a r b ə y (*özü də şad olur*) – Əlbəttə, mən özüm də müsəlmanam və o ulduzun nə quyruğundan və nə başından qorxuram. Ancaq bunu sizə deməkdən məqsədim yenə də hər halda xəbərdarlıqdır ki, bəli, o vaxt ulduz yerə düşəndə vahimə etmiyəsiniz.

H a c ı q ə m i ş – Ancaq mən bilmirəm ki, o ulduzun göydə durduğu halda yerdə nə işi var?

Q a t i l – Necə? Yoxsa öz müsəlmanlığından arxayın deyilsən?

H a c ı – Arxayın olmasaydım mən də sənə kimi həccə

getməzdim! Ulduzun yerə düşməsinin o tərəfi xoşagələndeyil ki, yerdə olan günahkarları yandıraraq müştərilərimizi azaldacaqdır.

Ş ə r m ə s a r b ə y – Bax, Hacı sən deyirsən ki, arxayın olmasaydım, həccə getməzdim. Sənin bu sözün, bağışla, ancaq məni bir qədər şəkkə salır. Çünki mən, mən Şərməsar bəy öz müsəlmanlığımdan arxayınam ki, həccə getmirəm!

Q a t i l – Əlbəttə! Mən özüm də o cürəyəm! Mən öz müsəlmanlığımdan arxayın olmasaydım, başlardım həccə getməyə, ehsan verməyə, qurban kəsməyə.

H a c ı – Şərməsar bəy, məgər sən öz müsəlmanlığından arxayınsan?

Ş ə r m ə s a r b ə y – Arxayınam!

H a c ı – Bəs nə tövr arxayınsan ki, əlinə qazut alıb oxuyursan, halbuki haman qazutu çıxardan kafirlərdir və o kafirlərdir ki, quyruqlu ulduz gəlib onları yandıracaqdır.

Q a t i l – Doğru deyir!

Ş ə r m ə s a r b ə y – Ha, ha, ha, ha, ... Bəs Hacı, sən burdan Məskova gedəndə nə üçün vaqona minirsən? Məgər bilmirsən ki, vaqonu çıxardanlar da kafirlərdir?

Q a t i l – Bu da doğru deyir.

H a c ı – Mənim əlacım yoxdur. Əlacım olsa vaqona minməyəm. Amma sən nəinki qazut oxuyursan, hələ hətta çaxır da içirsən!

Q a t i l – Bu da yalan demir! Sən çaxır içirsən.

Ş ə r m ə s a r b ə y – Doğrudur, mən çaxır içirəm və günah eliyirəm. Amma bəzi vaxt olur ki, ayıq da oluram. Bundan əlavə nə sənə kimi hacı, dörd arşında arşınarım kəf gedib puluma haram qatmıram. Nə də sənə kimi cəllad olub xalqın başını kəsmirəm.

H a c ı – Doğrudur, birdən olur ki, arşında səhv düşür, çünki ölçüdə adam karıxa bilər. Amma sən onu de ki, hər cümə axşamı oruc tuturam və bir tələbə gətirib qarnını doydururam, amma sən qumar da oynuyursan.

Q a t i l – Doğrudur, mən az adam öldürməmişəm, bunu da hər kəs bilir və polisiyaya da yəqindir, amma sən orasını da de ki, ömrüm olanı bir dəfə də üzümə ülgüc dəyməyibdir. Həddi-büluğə yetəndən bəri bir kərə də olsun ayaq üstə bovl eləməmişəm! Amma sən çaxır içirsən, qumar oynayırsan, üzünü qırxdırırsan və üzdən iraq, saldat kimi də ayaq üstə divarın dibini gözləyirsən.

H a c ı – Hələ təharət almağından da şəkkim vardır.

Ş ə r m ə s a r b ə y – Mən hər nə eliyirəm öz nəfsimə eliyirəm. Amma siz xalqın evini yıxırsınız. Mən ömrümdə əlimdən tək bircə dənə xəta çıxıbdır ki, bir gün keflənib butulka ilə Sərkis bəyin başını yarmışam və ayılandan sonra da çox pəşiman olub ondan «izvineniya» istəmişəm. Amma siz... Ux, allah heç kafir bəndəsini də sizə rast eləməsin, yamanca ev yıxansınız.

H a c ı – Bəs sən özün qumar oynayıb, xalqın pulunu udub evini yıxmırsan?

Ş ə r m ə s a r b ə y – O məni udmasın, mən də onu udmayım.

Q a t i l – Əcəb! Onda o məni öldürmək üçün gizlənməsin, mən də onu öldürməyim!

H a c ı – Vallah, o adam ki, mən səhvən arşında ona kəf gedirəm, ha... hərgah onu buraxsan, o saat mənim dükanımı yarar. Mən bilirəm bu camaatı.

Ş ə r m ə s a r b ə y – Qərək, adam gərək insafli olsun. Əgər mən günahkaramsa, sən də günahkarsan, o da günahkardır. O biri də günahkardır. Dünyada günahsız adam yoxdur.

H a c ı – Bəs günahı da savab yuyar! Odur mən bir günah buraxıramsa da iki savab edirəm. Çox vaxt üç rəkət axşam namazı əvəzində mən qəstdən dörd rəkət qılıram ki, biri də artıq olsun. İndi o artıq rəkətin savabı bir köpükdən hesab olursa, gör onun pulu hara vurur?

Q a t i l – Əşi, vallah öldürdüklərim adamların hamısının qanı mənim üçün dəryaca günah olsa da, bir adam öldürmüşəm

ki, onun savabı hamısını yuyub aparar.

Məlun oğlu Qara Vəlini deyirəm ey, deyirdilər istəyir-miş babı olsun.

Ş ə r m ə s a r b ə y – Canım, günah eləmək bir günah, günahı da danmaq iki günah. Hamısından yaxşısı budur ki, şək-şübhədə və qorxuda qalınca, duraq burdan gedək axundun yanına, öz əhvalatımızı ona söyləyək və hər nə lazımdır, ona verək, baxsın görsün hərgah günahımız savabımızdan çoxdursa, o halda bundan sonra başlıyaq ulduz yerə düşənə qədər ibadətə məşğul olaq. Elə ki, ulduz gəlib bizdən ötdü, getdi, genə də öz işimizdə davam edərək.

H a c ı v ə Q a t i l – Çox əcəb, artıq danışmaq nə lazım, gedək axundun yanına.

(Çıxıb gedirlər)

PƏRDƏ

İkinci məclis gələn səfər.

ATA VƏ OĞUL

A t a (*təkcə*) – Kordur yurdum! Kor, kor! O günə daş düşeydi ki, mən evləndim; o günə ildırım düşeydi ki, mən belə nəsle rast gəldim! Kaş heç əvvəldən mənə evləndirmə-yeydilər.

A r v a d (*daxil olur*) – A kişi, yenə nə var öz-özünə söylənirsən?

A t a – Kəs səsini, kəs; o günü olmıyaydı ki, sən mənə düçar olub mənim üçün bala doğmadın, bir bəla doğdun!

A r v a d – Axı, yenə bir de görüm nə olubdur, balam sənə nə eləyibdir?

A t a – Nə olacaq? Laməssəb oğlun mənə soymaq istəyir!

A r v a d – Nə üçün, məgər quldurdur?

A t a – Quldurda da pisdirdi! Bayaq evdə namaz qıldığım yerdə adam göndərib ki, filan yerdə yığılıb qəraətxana açırıq, tez on manat pul versin, acığımdan namazı da alayarımcıq qılıb, indiyə qədər acığımlı soyuda bilmirəm... Vay, kor olan yurdum.

A r v a d – Belə təxsir sənə özündədir! Kim sənə dedi ki, oğlunu dərsə qoy? Mən min dəfə sənə dedim ki, kişi uşağını xarab eləmə, məktəbdə min cür biclik öyrənər, sən qulaq asmadın!

A t a – Əşi, allah sənə qardaşına lənət eləsin ki, mən boyda yekə kişini yoldan çıxartdı, zor ilə gədəni aparıb məktəbə qoydu, yoxsa mən olam uşaq oxudam ki, axırda da belə laməssəb ola? Hər gah oxutmaq istəsəydim, İrana göndərirdim ki, gedib tələbə olub gəlsin. Mən heç yerli-dibli oxutmaq istəmirdim. Hər nə başıma bəla gəlsə, səndən və sənə qohumlarından gəlir. Allah sizin nəslinizi üzsün.

A r v a d – Yaxşı, pul verdin, yoxsa yox?

A t a – Lənət şeytana də! Ay heyvan nəslindən əmələ gəlmiş, mən xəzinəçiyəm?

O ğ u l (*daxil olur*) – Yaxşı, pul vermədiyən bəs deyil, bir də göndərdiyim adamı söyürsən, o da gəlib xalqın içində mənə

deyir ki, atan mənə söydu, qovdu. Mən də xalqdan xicalət oluram.

A r v a d – Doğru deyir, pul vermədin-vermədin, daha niyə söyürsən?

A t a – Arvad, arvad! Ey məluni-xəsərət dünya! İndicə sən mənə tərəfə dəyildin? İndi oğlunu görüb o tərəfə dönürsən, ay bimürvət? Sən o dünyada məşhərdə nə cavab verəcəksən?

O ğ u l – Cavab verəcəkdir ki, ərim mənə söyürdü!

A t a – Oğul, sən hər nə desən də, daha mənim dinimə, məzhəbimə sataşma.

O ğ u l – Mən din-məzhəbə sataşmıram. Ancaq onu deyirəm ki, hərgah sən o dünyada anamdan şikayət etsən, o da səndən edəcəkdir!

A t a – Deməli, sənə sözündən bu çıxır ki, heç o dünya yerli-dibli yoxdur? Bilirəm, bilirəm nə deyirsən, eşşək deyiləm, anlayıram.

A r v a d – Oğul, başına dönüm, sən o cürə şeylərə sataşma, dilim qurusun, gözün tutular.

O ğ u l – Ay ana, məgər mən burda dinə bir pis söz dedim, deyirəm ki, hərgah o dünyada...

A t a – Görürsən, arvad? «Hərgah o dünyada» yəni əgər o dünya varsa, demək istiyir! Əstəfrullah rəbbi və tobə ileyh. Bari pərvərdigarə sən mənə günahımdan keç! Mən yazığam, bu cürə nacins ucundan mənə cəhənnəm oduna yandırma.

O ğ u l – Ey on manat, sənsən bu kişini belə danışdıran.

A t a – Əstəfrulla rəbbi və tobəileyh. Arvad pambıq gətir qulaqlarıma tıxıyım və bu cürə küfür sözləri eşitməyim. Bu laməssəb deyir ki, mənə danışdıran puldur, yəni pul nə – uzi-billah allahdır. Ay camaat, bu cürə küfrü mən heç yerdə eşitməmişdim, bu müşrükdür, pulu allaha şərik bilir.

Ravi rəvayət eliyir ki, bir dəfə bir kəs Musa peyğəmbərin hüzuruna gəlib dedi ki, ey Musa!.. Yox, mən bu kafirə bir evdə ola bilmərəm, çıx, çıx mənim evimdən!

O ğ u l – Ay ata, mən nə vaxt o cürə küfür söz dedim. Nə

üçün yalan deyirsən?

A t a – Vay, ilahi! Bu atasına deyir ki, yalan deyirsən! Bu görünür ki, bütün kafirlərin bidinidir. Hərgah mən yalan deyirəmsə, bil ki, molla da yalan deyir, molla yalan deyirsə, bil ki, müctehid yalan deyir. Müctehid yalan deyirsə, bil ki, imam yalan deyir. İmam yalan desə, bil ki, peyğəmbər yalan deyir. Peyğəmbər yalan desə bil ki, allah yalan deyir. Çəkil, çəkil mənim bu müqəddəs evimdən, ey kafir! Bu saat, bu saat evimizdə olan bütün qablar, boşqablar, istəkanlar, samavar, qazan, kəfkir, aşsüzən, hamısı sənə lənətxandır. Onlar hamısı qiyamət günü hüzurə çıxıb sənə cəzanı istəyəcəklər. Çəkil, kafir, çəkil! Murdarlama, bu pak olan yeri, çəkil, çəkil (*yıxılır səjdəyə*).

O ğ u l – Bu kişi dəli olubdur.

A r v a d – Qoy gedim bir dua yazdırım.

GƏLƏCƏK AVROPA KONFRANSI

Müqəddimə

Bir gecə Molla Nəsrəddin yatmışdı, evinin qabağında böyük bir dava düşdü. Arvadı Mollanı oyatdı ki, gör o nə davadır. Molla durub yorğana büründü və qapının ağzına çıxdı. Dava edənlər Mollanı görüb, yorğanı onun əlindən qapdılar və qaçdılar. Haman dəm, dava sakit oldu. Molla otağa qayıtdıqda arvadı soruşdu ki, dava nə üstə idi?

– «Heç bizim yorğan üstə idi» deyib Molla çılpaq uzandı.

Əhvalat

İ n g i l i s – (*Avstriyaya*) – Balam, sən öz yanından Bolqariyaya məzəmmət edirdin ki, dəmir yolu oğurlayıbdır, indi görünür ki, oğrunun böyüyü özün imişsən.

A v s t r i y a – Təvəqqe edirəm ki, mənə oğru deməyəsiniz. Mən öz malıma yiyəlik eləmişəm.

S e r b i y a (*ağlayır*) – Yalançıya allah lənət eləsin! Bosna hersoku sənə malın idi?

A v s t r i y a – Çox zıqqıldama, Bosna hersoku mənim də olmasa, sənə də deyildi. Özün də ata sərçə kimi çox atılıb düşmə. Yoxsa axırda xarabçılıq edərsən.

Q a r a d a ğ – Sən də çox oyan bu yan eləmə, görünür ki, bizi balaca tanıyıbsan.

A v s t r i y a (*rişxənd ilə*) – Buna bax! Heç qıçım boyda deyil ha! Bu da mənim üstümə xoruzlanır. Səni bir Qaradağ qayıram ki, böyründən də bir Ağdağ çıxar.

R u s i y a – Yaxşı-yaxşı bilirik ki, sən Serbiyadan da Qaradağdan da güclüsən. Ancaq iş bundadır ki, sən nahaq iş görübsən.

F r a n s a – Sən Yevropanın tərəzisinə əl vurubsan, indi tərəzinin bir gözü ağır gəlir.

A v s t r i y a – Hansı tərəzi?

İ n g i l i s – Belə Berlində qurduğumuz tərəzi.

R u s i y a – Həzərat, burada oturub boşboğazlıq eləmək lazım deyil, durun gedək, tərəziyə baxmaq görə bir gözü nə qədər əyilibdir. Ona görə də əməl edək. Razısınızmı?

H a m ı s ı – Razıyıq.

Tərazu –

İ n g i l i s (*Avstriyaya*) – Görürsən tərəzinin sən baxan gözü iki girvənkə ağır çəkir. Bu, Bosna hersoqunu ağırlığıdır. Sən gəl onu qaytar sahibinə, həm tərəzimiz düzəlsin, həm də o kişiyyə bihörmətlik olmasın. Yazıq tazə iş başlayıb, xələl yetirmək yaxşı deyil. Özü də gör nə mülayimətlə dolanır. Vallah onun yerinə ayrısı olsa idi, indi səni o baş ilə qoymazdı.

A v s t r i y a – Mininiz min söz deyəsəniz, mən Bosna hersoqu qaytaracaq deyiləm. Çünki, əvvəla o yer mənim haqqımdır, ora mən pul qoymuşam. İkinciyyə qalan yerdə eşşəyə minmək bir ayıb, düşmək iki ayıb.

F r a n s a – İndi ki, belə oldu onda görə tərəzinin o biri gözüne də bir əlac olsun ki, bu biri gözü ilə düz olsun.

A v s t r i y a – O ayrı məsələdir. Ona mən də razıyam.

İ n g i l i s – Nə tövr edək?

R u s i y a (*tərəzinin boş gözünü özünə tərəf çəkir*) – hərgah Dardanel boğazı bu gözüne qoyulsa, mən tərəf düzə-lər.

A l m a n i y a – Türkiyədə nəki dəmir yol var hamısını qoyun mar tərəfə, düzəlməsə Messopataniyanı da artırın.

İ t a l i y a – Mən evdə hesablamışam, Albaniya da mənə tərəf qoyulsa, mən tərəf də düzələr.

İ n g i l i s – Yəni yəqin bilirsən.

İ t a l i y a – Yəqin.

İ n g i l i s – Yaxşı onda görə Misir də bəri qoyulsa, mən tərəf də düzələrmə?

R u s i y a – Düzələr, düzələr.

F r a n s a – Bəs mən tərəf?

H a m ı s ı – Sən də gör də!

F r a n s a – Keçmişdə bizim üçüncü Napoleon deyirdi ki,

Şam bizə yarar. Aqlım kəsir ki, elə indi də onu qoysaq, mən tərəf düz olar.

H a m ı s ı – Sözümlər yoxdur.

Y u n a n – Daha mənim deməyim lazım deyil, özünüz bilirsiniz ki, Kirid cəzirəsi də mən tərəfi düzəldər.

H a m ı s ı – O məlumdur.

F r a n s a – Çox gözəl, o halda, bir tez paylaşaq ki, məsələ həll olsun. Daha vaxtımızı zay etməyə, onsuz da «kulturnu» işimiz çoxdur.

R u s i y a – Bəs Bolqariya, Serbiya, Qaradağ? Onlara nə verilsin ki, xətlərinə dəyməsin.

H a m ı s ı – Yerdə qalan da onlara verilsin. Özləri bölüşürlər... Xub, deməli məsələ həll olundu. Dağılaq.

T ü r k i y ə – Yaxşı, bəs indi mənim təklifim nədir?

H a m ı s ı – Sən... zad elə... əvvəla bizdən incimə, çünki bizim fikrimiz əsla sənə pislik eləmək olmayıb, bəlkə tə-rəzini düzəltməkdir. İkinciyyə qalan yerdə... (elə bu yerdə qalır).

«MÜƏLLİMLƏRƏ 75 MANAT PUL BOLDUR».
ŞƏHƏR İDARƏSİ

«MÜƏLLİMLƏR ÖZ İŞLƏRİNİ QOYUB ÖZGƏ
İŞLƏRLƏ MƏŞĞUL OLURLAR»

Boşboğazlar

Dərs

M ü ə l l i m (*klasa daxil olarkən*).

...(15 manat dükançı Cəfərə)... Oturun! (11 manat yarım da çörəkçi Vəliyə) ...Duanı oxuyun görüm!⁸² (Bu elədi 26 manat yarım)... Çox yaxşı (18 manat ev yəsi... Keçən səfər 3 manat da borclu qalmışdım. (Bu elədi). Kim dərini deyər?... (Bu elədi). Oxu görüm. (21 manat, o da 43 manat yarım)... Həsən düz otur, biclik eləmə! (Qəssaba gərək verəm 12 manat beş şahı)... Otur yerə, indi sən oxu.

Ş a g i r d – Bir gün Həsən atasına dedi ki, ata, mənə də çeşmək al, mən də sən kimi kitab oxuyum.

M ü ə l l i m (*Öz-özünə*) – Budur, bizim Mecid neçə vaxtdan bəri yalvarır ki, ata mənə bir çəkmə al, yazıq lap ayaq yalıdır... Amma hanı pul?!

Ş a g i r d – Atası gedib oğluna bir əlifba kitabçası aldı.

M ü ə l l i m – (Görünür ki, kişinin pulu var imiş). Yaxşı, otur. Sən oxu! (Suçuya 3 manat 87 qəpik verilməlidir, neftçiyə 4 manat 20 qəpik).

Ş a g i r d – Dedi ki, ata, mənə bir çeşmək al.

M ü ə l l i m (*Şagirdə*) – Yox, çəkmə al.

Ş a g i r d – Mirzə, xeyr, çeşmək al.

M ü ə l l i m – Hə, hə çeşmək al. Oxu... (bu səfər də mənə 25 manat çatmır, onu nə tövr eyləyim).

Şükür, dinc otur, qulağını çəkərim! (...manat). Açın kitabları. (Yəni 25 manat çatmayacaqdır... Heç kəs də borc vermir). Qulaq asın, tazə dərs verirəm. (Nə qayırim ev ki-rayəsi olmasa idi, yenə bir tövr əl-əl baş-başa çıxmaq olardı). Düz

oturun, yaxşı qulaq asın! Bu saat hesaba məş-ül olacaq! (Cibimizdə olmayan pulu əqlimizdə hesablamaq genə təsəllidir).

Sizə bir hesab məsələsini deyəcəyəm: Bir kişi (ki kişi şəhərimizin atasıdır) ildə... yaxşı qulaq verin! İldə... Həsən, düz otur, qələmi qoy yerə, hələ qulaq as! Hə... ildə... dürüst-drüst qulaq verin, amma qorxmayın!... ildə 20 min manat nəğd pul alır!!

Ş a g i r d l ə r i n b ə z i l ə r i – Vaqsey!!!

B ə z i l ə r i – Vay dədə vay!!!

B ə z i l ə r i – Pah atanın evinəcən!

M ü ə l l i m – Bəs ildə.

Ş a g i r d l ə r – Mirzə, daha demə, qorxuruq!

M ü ə l l i m – Yox, qorxmayın, heç bir xətası yoxdur.

Ancaq onu bilin ki, ildə 20000 inat nəqd pul alır!!

B ü t ü n k l a s – Vaqcej!!!

B i r Ş a g i r d – Mirzə, bəs onu nə tövr sayır?

M ü ə l l i m (*acı gülümsənir*). – Hey, yüz o qədərini saya bilər! Yaxşı, bir də bir ayrı kişi var ki, (məsələn, mən yazıq ildə doqquzca yüz manat pul alır... Hələ onu da nə tövr alır...). Bu az pul alan kişinin hər ay 25 manat borcu olur.

Ş a g i r d l ə r – Yazıq!

M ü ə l l i m – Əlbəttə, yazıq!

Ş a g i r d – Mirzə, o çox pul alan kişi öz pulundan bir az ona versə nə olar?

M ü ə l l i m – Ay balam, nə olacaq, çox yaxşı iş olar, amma elə dərd burasıdır ki, məsələyə yaxşı qulaq asın, ayrı söz danışmayın!

Ş a g i r d – Mirzə, bəs məsələdə nə sual olunur?

M ü ə l l i m – Hə, indi sual olunur ki, həmin o 20000 manat pul alan, öz aldığı puldan 6-ca min manat kəsb versə, neçə yüz nəfər 900 manat alan kişini borcdan xilas edə bilər?

B i r Ş a g i r d – Mirzə, əvvəlcə də görək, bu az pul alan kişi ki, bir ayda 25 manat borca düşür, ildə nə qədər borc

eləyir?

M ü ə l l i m – Barakəllah! Bəs onu nə tövr bilək?
(Hərçənd mən yaxşı bilirəm)...

Ş a g i r d – Bir ayda 25 manat borc, bir ildə yəni 12 ayda aylar: on dəfə 25 – 250; iki dəfə də 25 – 50.

250. O da 50, aylar 300 manat.

M ü ə l l i m – Çox yaxşı, sonra?

Ş a g i r d – İndi görək, 6000-in içində nə qədər 300 var. 6000-ni üç yüzə böləndə aylar... aylar 20.

M ü ə l l i m – Bəs nə məlum oldu?

Ş a g i r d – Məlum oldu ki, əgər o 20000 manat pul alan, öz pulundan...

M ü ə l l i m – İnsafa gəlib.

Ş a g i r d – İnsafa gəlib, öz pulundan...

M ü ə l l i m – Yox, sən insafa gəlib demə, onu mən deyirəm.

Ş a g i r d – Elə durduğu yerdə öz pulundan 6000 manat kəsib versə, o halda 20 nəfər 900 manat alan...

M ü ə l l i m – Və borca düşən...

Ş a g i r d – Və borca düşən adamları, borcdan xilas aylar;

M ü ə l l i m – Və o adamlar da borcdan xilas olandan sonra öz işlərini yaxşımı görürlər.

Ş a g i r d l ə r – Bəli!

M ü ə l l i m – Əlbəttə, yoxsa yazıq borc fikrinə düşsün, yoxsa öz fikrinə düşsün.

B i r Ş a g i r d – Mirzə, axı o çox pul alan adam öz pulundan 6000 kəssə, onda bunun pulu azalar!... 14-cə min manat qalar.

M ü ə l l i m (*onun üzünə bir qədər baxıb*) – Sənin atan dumda qlasnı⁹³ deyil ki?

Ş a g i r d – Bəli, bəzi vaxt дума gedir.

M ü ə l l i m – Deyirəm axı... doğrudur. Pul bir qədər azalar, amma iş yaxşı yola gedər. Məsələ həll olundu. Amma...

(hər halda bu ay da 25 manat borc gəlir, vallah bilmirəm nə tövr aylayım).

İ d a r ə d ə n – Yazıq müəllim.

Şah söz verdi ki, altı günlük sülh olsun. Amma yalançı çıxdı...

Rus konsulu.

Komediyalar.

I.

Camaat arasında

C a m a a t (*çığırır*) – Ay Avropa, ay insaf əhli, ay insaniyyətdən dəm vuranlar, şah bizi qırır, qoymayın!

İ n g i l i s s ə f i r i – Əşi, nə danışırsınız. Belə də iş olarmı, onun nə haqqı var insan övladını qırsın?

C a m a a t – A başına dönüm, şah haqqı-maqqı nə tanıyar. Bizi qırır, qoymayın. Axı biz də sizin kimi insanıq.

S ə f i r – Həzərat, mən bu saat onun yanına gedib bir əxtar verim ki, heç dadı da damağından çıxmasın.

C a m a a t – Balam, allah səndən razı olsun, bizə əlac elə!

S ə f i r – Bu saat, bu saat (*gedir*).

II.

Şah hüzurunda

Ş a h – Gərək İranın yarısını qan dəryasına döndərəm!

Ə m i r B a h a d ı r – Qurban olum bu kəlamə!

L y a x o v – Bəli, qorxutmaq, qorxutmaq lazımdır bu asiyalıları.

S ə f i r (*daxil olur*) – Şah, allah saxlasın!

Ə m i r B a h a d ı r – Xoş gördük, a kirvə!

Ş a h – Sağ ol ingilis, əyləş qonaq ol!

S ə f i r – Çox sağ ol, şah!

Ə m i r B a h a d ı r – Nə var, nə yox?

S ə f i r – Hər şey var və heç zad yoxdur... he-he-he!

Ə m i r B a h a d ı r – Xa-xa-xa, nə nazik, mətləbdir.

S ə f i r – Şah, camaatın hamısını birdən qırdıracaqsınız, yoxsa yarısını saxlayacaqsınız?

Ş a h – O mənim qəzəbimə bağlıdır. İstəsəm hamısını

qırdıraram!

Ə m i r B a h a d ı r – O, şahın öz əmrinə bağlıdır. Bu gün hökm eyləsə hamısını öldürdər, istəsə hamını bağışlar. Bu cür işlər şahın özünə məxsus işdir. Onu heç kəs bilməz və heç kəs soruşmaz.

S ə f i r – Xeyr, siz elə güman etməyin ki, mən şahın xüsusi işlərinə müdaxilə etmək xəyalındayam. Əstəğfürullah, ancaq dediyim odur ki... yəni hamısını birdən-birə qırdırmaqdan, yarı-yarı bölmək...

Ə m i r B a h a d ı r – Bəli, başa düşürəm, nə deyirsiniz. Xeyr, o babətdən arxayın olun!

S ə f i r – Bəli, çünki mənim borcum gəlib-getmək. Özünüzə məlumdur.

Ə m i r B a h a d ı r – Xeyr, xeyr, xatircəm olun, başa düşürəm...

S ə f i r – Xudahafız!

Ə m i r B a h a d ı r – Xoş gəldin, sağ ol (*nökərə*) Ay gədə, səfirin başmaqlarını cütlə!

III.

İngilis parlamanda

B i r m ə b u s – Yaxşı, bəs nə oldu? O yazıq iranlıların dad və fəryadına qulaq verən oldumu? Bu barədə hökumətimiz nə qayırdı?

V ə z i r K i r e y⁹⁵ – Əlbəttə! Bizim səfir şaha şiddətli bir əxtar göndərmiş, dövlətimiz naminə tələb etdi ki, emal və hərəkəti mərdimazaridən çəkilsin.

M ə b u s l a r – Bərəkallah, sonra?

K i r e y – Daha sonrası yoxdur, çünki biz İran işlərinə müdaxilə edə bilmərik.

M ə b u s l a r – Çox yaxşı, indi vicdanımız əziyyətdən xilas oldu.

IV.

Yenə şah hüzurunda

S ə f i r (*tələsik daxil olur*) – Sözün doğrusu, bunun adına həddən artıq zarafat deyirlər.

Ş a h – Nə olub, nə olub?

Ə m i r B a h a d ı r – Allah saxlasın kirvə?

S ə f i r (*acıqlı*) – Xeyr, saxlamasın!

Ş a h – Baba, in çe zərbo zenk əst. Məgər mən şah...ney...⁹⁶

Ə m i r B a h a d ı r (*şaha*). Dinmə, dinmə, bu ingilis-di. Zarafat deyil, qoy görək nə olubdur (*səfirə*). Babacan nə olubdur?

S ə f i r – Nə olacaqdır! Sizin yerinizdə bizim mənafeyimizə toxunulubdur. İsfahan tərəfində bir ingilisin iki şahı pulu itibdir və bir də yıxılıb burnu qanayıbdır. Bu saat buna bir tədbir tökün.

Ə m i r B a h a d ı r – Paho! Bu saat əmr yazaram İsfahan qubernatoruna ki, həmin pulu itmiş ingilisə əhalidən yüz o qədər pul alıb versin və o burnu qanıyanın da yıxılmağı əvəzinə həmin yıxıldığı yerin sahibini iki il həbsə salsın, bəsdirmi?

S ə f i r – Yaxşıdır. (*mülayim səslə*). Bəs eşitdim ki, məşrutə vermək istəyirsiniz?

Ə m i r B a h a d ı r – Bəli, verəcəyik!

S ə f i r – Nə vaxt?

Ə m i r B a h a d ı r – Nə vaxt şah lazım bilsə

S ə f i r – İndi vermirsiniz?

Ə m i r B a h a d ı r – Xeyr, indi olmaz!

S ə f i r – Nə üçün?

Ə m i r B a h a d ı r – Çünki bizim şəraitdə məşrutə-qəşrutə net rabatay. Və bir də bu bizim daxili işimizdir.

S ə f i r – Əlbəttə, mənim müdaxiləyə heç bir haqqım yoxdur, xudahafiz!

Axırıncı komediya Yenə şah hüzurunda

S ə f i r – Təbrizdə bütün adamlar və bütün əcnəbilər qorxurlar ki, aclıq davası düşsün. Atlılarınıza əmr edin ki, bir neçə gün möhlət versinlər ki, şəhərə azuqə getsin.

Ə m i r B a h a d ı r – Xeyr, elə iş mümkün deyildir.

S ə f i r – Onda sözün doğrusu Təbrizə qoşun göndərəcəyik, bizdən inciməyin.

Ə m i r B a h a d ı r – Bəs onda...

Ş a h – Vallah mən bunların işini heç başa düşmürəm!

L y a x o v – Zərər yoxdur, 6 gün möhlət verərik.

S ə f i r – Doğrudan?

L y a x o v – Doğrudan (*meyitini görüm*).

S ə f i r – Onda gedim deyim ki, qoşun gəlməsin. Xudahafiz!

Ə m i r B a h a d ı r – Xudahafiz, (*acıqlı*), başıma daş salasan! Elə bizim çalışdığımız odur ki, Təbriz acıdan qırılıb təslim olsun. Bu da deyir ki, möhlət verin azuqə gəlsin! Ay yazıq!

L y a x o v – Bəli, Təbrizə azuqə gəlsin, onlar da yeyib qızsınlar, ondan sora gəl tazadan dava eylə.

Ə m i r B a h a d ı r – Mən burda şəhəri muhasirə elətdirib, aclıq qorxusu ilə şəhər alıram, bu da gəlibdir ki, onlara möhlət ver. Guya ki, oyun oynayırıq, «siçan yolu» ver deyir!

Ş a h – Vallah mən bunların işlərini heç başa düşmürəm!..

Bir neçə gündən sonra

Ş a h (*iztirab ilə*) – Bəs diyerlər ki, Təbrizə rus qoşunu gəlir.

Ə m i r B a h a d ı r – Bəli, gəlir!

Ş a h – Bəs nə tövr olsun?

Ə m i r B a h a d ı r – Nə təfavütü vardır? Təbriz bizim deyildi ki, mənəcə, rus qoşunu məşrutəçilərdən min pay yaxşıdır.

Ş a h – Axı bəs... onlar gəlib İrani alarlar.

Ə m i r B a h a d ı r – Bəli, alarlar.

Ş a h – Bəs, onda biz...

Əmir Bahadır və Lyaxov – Onda (*çirtı vururlar*), onda...

Biya berəvim əzin vilayət mənə to.

Şah xodra be «baq» əndaz!

Şah xodra be «baq» əndaz!⁹⁷

MUĞAMAT BƏ XALQ MAHNILARININ İFASI HAQQINDA

Üzeyir Hacıbəyov – Yoldaşlar, mənim bu məruzəm bir qədər tənqidi ruhda olacaq. Bu gün cəbhə üçün, vətənimizi müdafiə üçün görülən işlərə tənqidi bir nəzərlə baxmaq lazımdır; bu bizim borcumuzdur. Bu gün hər işimiz vətənimizin müdafiəsi, cəbhəyə qüvvət vermək və düşməni məhv etmək niyyətindədir. Bəziləri elə güman edirlər ki, müharibə zamanı musiqi yersiz bir şeydir; deyirlər ki, müharibə vaxtı ancaq top, tüfəng səsi eşidilməlidir. Bu, tamamilə yanlış fikirdir. Keçmişlərdə də müharibə zamanı musiqi xalqa kömək edibdir. Özünüz bilirsiniz ki, nəfəsli orkestr qoşun üçün nə qədər lazım olan vasitədir. Musiqi çalınan zaman əsgərlər nə qədər həvəslə, nizam-intizama tabe olaraq irəliləyirlər. Hərgah Azərbaycan tarixini nəzərdən keçirənsiz görürsünüz ki, vaxtı ilə qara zurna müharibə musiqi alətlərindən biri olmuşdur.

Musiqinin müharibə edən əsgərlərə olduqca böyük təsiri vardır. İstər onun iradəsini qaldırmaqda, istərsə ona ürək verməkdə musiqinin təsiri çoxdur. Odur ki, hazırda bizim musiqimiz cəbhəyə və müharibədən qalib çıxmağa kömək etməlidir və edir.

Sizə məlumdur ki, arxada yaralı əsgərlərə verilən konsertlər nə qədər şən keçir, onları ruhlandırır. Cəbhə üçün çalışan fəhlə və kolxozçularımızın, ziyalılarımızın ruhla işləmək və istirahət etmək üçün musiqiyə qulaq asmağa ehtiyacı vardır. Deməli, musiqi xalqın bu günkü vəziyyəti ilə, müharibə ilə sıx əlaqədardır.

Biz hələ indiyə qədər istər cəbhədə, istər arxada verilən musiqi verilişlərinin tərtibi, onun yaxşılaşdırılması, bu işin nizama salınması haqqında xüsusi olaraq danışmamışıq. Məlumdur ki, konsertlər çox tez-tez verilir, odur ki, konsertdə iştirak edən yoldaşlar bir o qədər hazır olmur, onun nəticəsində bəzən lazım olan nəticə əldə edilmir. Qospitallarda verilən

konsertlərdə elə musiqi çalınır ki, yaralının ağrısını azaltmaq əvəzinə onların əsəblərinə daha da pis təsir edir. Əlbəttə, belə musiqinin olmaması olmasından daha yaxşıdır. Konsertlərdə iştirak edən bədii kollektivlər və bu işin başında duran yoldaşlar öz vəzifələrini lazımi qədər başa düşməli və elə etməlidirlər ki, qospitallarda verilən konsertlər xəstələri razı salsın, onlara xoş gəlsin.

Səyyar briqadalarından başqa konsert verən bədii briqadalarımızın ən mühüm yeri filarmoniyadır. Konsertlər estradada və radio ilə də verilir. Bu təşkilatlar da öz işlərini yaxşı qurmalıdırlar.

Repertuarımız nədən ibarətdir? Bizim repertuarımız əsasən el mahnılarından qurulur. Xor kollektivləri və yaxud tək-tək oxuyan oğlan və qızlar el mahnıları və muğamat ifa edirlər. Bu gün el mahnılarına və muğamata daha artıq fikir verilməsi təbiidir. Lakin aşiq mahnıları və bəstəkarlarımızın əsərləri də repertuara daxil edilməlidir.

El mahnılarını seçmək lazımdır, çünki elə mahnılar vardır ki, bunları dinc vaxtında oxusaq zərər yoxdur, ancaq müharibə vaxtında, madam ki, bizim hər bir işimiz, hər bir çıxışımız cəbhəyə kömək etmək üçündür, onlara tənqidsiz yanaşmaq düzgün olmazdı. Hər bir şeyə tənqid nöqtəyi-nəzərindən baxmaq lazımdır. Qeyd etməliyəm ki, radioda və filarmoniyada verilən konsertlərdən məlum olur ki, bu işə rəhbərlik zəifdir. Məsələn, belə olur: radioya bir nəfər oxuyan gəlir; ondan soruşurlar: – «Nə oxuyacaqsan?» O da deyir ki, filan havanı oxuyacağam. Oxuyan hazırlıqsız oxuyur, çox vaxt səsini tarla uzlaşdırma bilmir, xaric oxuyur, yaxud çaşır, ümumiyyətlə, xaltura əmələ gəlir. Vəziyyətimizin ciddi bir vaxtında, cəbhə mübarizəmizin kəskinləşdiyi, müharibənin bizdən daha artıq səy tələb etdiyi bir zamanda radiodan «Dedim bir busə ver» və s. sözlər eşidilir. Halbuki el mahnılarının insana ruh verən gözəl nümunələri vardır. Onları oxumaq lazımdır, onlardan bəstəkarlarımız öz yaradıcılığında istifadə etməlidir.

Cəbhə üçün şer yazan şairlərimiz çoxdur. Gözəl xalq havalarını indiki vəziyyətə münasib sözlərlə oxumaq olar. Şairlərimiz də bu cür havalara münasib yaxşı sözlər yazı bilərlər. Müharibənin gərgin bir vaxtında: «Dedim bir busə ver, dedi vermərəm» çalınib oxunması yersizdir.

Halbuki bizim sovet qızları müharibədə ciddi rol oynayır, bir çoxları hətta səngərlərdə vuruşur; belə olan vaxtda o hansı xanımdır ki, busə versin? Bu nəğmə görünür ki, ayrı bir vaxta aiddir. Busə keçmişdə çadra altında olan xanımlara qoşulan sözlərdir. İdarə başında duran, repertuar tərtib edən bir adam belə şeylərin oxunmasına icazə verirsə, deməli, o, öz vəzifəsini yaxşı başa düşmür və yaxud vəzifəsini başa düşür, amma buna əməl etmir.

Bugünkü günlə səsləşməyən sözlərdən yenə də göstərmək olar: «Nə durmusan dağ başında qar kimi» və yaxud belə bir xalq havasını yada salaq: «Şirvanın yastı yolu, su gəldi basdı yolu». İddia etmək olar ki, bu hava o sözlər üçün yaradılmışdır. Həmin sözlərin əvəzində Qaçaq Nəbi haqqında qoşulmuş gözəl sözlər vardır, onları oxumaq olar, həm də gözəl hava itməz və belə bir havadan cəbhədə əsgərlər ilham alırlar. Bir daha qeyd etmək istəyirəm ki, el havaları çox gözəldir, ancaq onların bəzisinin sözləri işi korlayır. Odur ki, o havaları başqa sözlərlə əvəz etmək lazımdır.

Bununla bərabər bilirsiniz ki, qospitallarda bir çox yaralılar yatır; odur ki, onların yanında «yaralıyam dəymə, dəymə» və s. oxumaq olmaz, çünki bu, yaralıya pis təsir edər. Dəfələrlə bu barədə ifaçılara tapşırılmışdır. Ancaq hələ bir yenilik yoxdur. Əlbəttə, bu işdə hamımızın təqsiri vardır. Bizə dəfələrlə göstəriş verilmişdir ki, radio konsertlərin proqramını nəzərdən keçirək. Lakin bu işə əməl edilmir.

Bir neçə söz muğamat haqqında! Dəfələrlə göstərmişik ki, «qatarı» oxumağın bu saat o qədər də əhəmiyyəti yoxdur, çünki düzgün və tamam oxumurlar. Bəs oxunan nədir? Görürsən ki, iki kəlmə söz deyir, dalısını ağlayır. Nədənsə bu

havanı bütün oxuyanlar sevir. Əvvələn, muğamlar bir-birindən ayrılır. Məsələn, çahargahın bağışladığı təsir başqadır, o birisinin təsiri isə başqadır. Mən dəfələrlə demişəm ki, gərək bizim oxuyanlarımız muğamatın qədrini bilsinlər, elmi-təcrübi cəhətdən onları düzgün oxusunlar. Bunu bilməyənlər ya onun əhəmiyyətini başa düşmür, yaxud tənbellikdən ürəklərində elə od yoxdur ki, onu öyrənsinlər və yaradıcılıq fantaziyasını bir az genişləndirsinlər.

Mən Yerevanda olanda qardaş erməni bəstəkarları üçün məruzə etdim¹ və göstərdim ki, Avropa musiqisində 24 qamma vardır, bunun əvəzində bizdə 120 qamma vardır. Bu cür zəngin irsə malik xalq öz musiqi yaradıcılığını inkişaf etdirir. Ancaq çox təəssüflər olsun ki, el mahnılarını bəzi sözlər korlayan kimi, muğamatı da bəzi oxuyanlar korlayır.

Bizdə muğamat oxuyanlar iki cürdür: biri – çoxdan oxuyanlar, o birisi – təzə oxuyanlardır. Təzə oxuyanlar elə bilirlər ki, hər nə oxusalar axırını gərək segah ilə qurtarsınlar. Axırda məlum olur ki, bu «Rast» oxuyur, «Bayatı-Şiraz» və yaxud başqa bir şey oxuyur.

Bir gün mən Ələvsətə qulaq asırdım. Ələvsət «Bayatı-Şiraz» oxuyurdu. Yollarını bilmədiyi üçün muğamatı düz oxumadı. Sonra mən soruşdum ki, o, nə qədər qonorar alır; məlum oldu ki, çox böyük qonorar alır. Mənim buna çox hayıfım gəldi. Mənim nəzərimcə, bu cinayətdir.

Bəzi oxuyanlar xalq mahnısını – «Apardı sellər Saranı» düzgün oxumur. Sonra «Segah» oxuyanlar da onu elə uzadırlar ki, camaat da yatır. Konsertlərin repertuarını tərtib edərkən biz gərək yaddan çıxarmayaq ki, biz düşmən ilə gərgin müharibə aparırıq; odur ki, biz iradəmizi gərək daha da möhkəmləndirək. Bununla da mən demək istəmirəm ki, «Segah» oxumaq lazım deyil; ancaq bu cür «Segah» oxumaq üslubuna qarşı mübarizə aparmaq lazımdır.

¹ Burada мцяллийф тоналлығы (тональность) нязярдя ту-тур.

Köhnə oxuyarlardan bizim hörmətli xalq artistlərdən Cabbarı çox az eşidirik. Buna da çox təəssüf edirik.

Qədim xanəndələrin bəzisini oxumaq üslubu xüsusi məktəb görmədiklərinə görə belə idi: ağızını açıqda elə bil ki, kimsə ölüb, onu aparıb basdıracaqlar. Çünki oxumaq üslubunda mədəni vasitələrin heç birindən xəbəri yox idi. Atababalarından necə eşitmişsə, eləcə də oxuyurdu.

Bundan başqa, şer oxuduqda onun daxili məzmunu ilə maraqlanmalıdır. Əvvələn, sizə məlumdur ki, şer misralardan düzəlir, cümlənin yarısını o biri misra tamamlayır. Sözlər musiqiyə qoşulduqda, buna fikir verib, şerin tələbinə görə oxunmalıdır. Bir də görürsən ki, xanəndə şeri bir-birinin dalınca deyir: bir misra bu şerdən, o biri misranı o biri şerdən. Beləliklə, bütün şer pozulur. Elə xanəndə olur ki, o, cümlələri layiqincə və öz yerində deməyə qadir deyil, ona görə də cümlələri bir-birinin dalınca deyir ki, tez qurtarsın. Bunların hamısı ondan irəli gəlir ki, indiyə qədər bizdə hələ elə bir məclis qurulmamışdır ki, orada bir nəfər muğamat oxusun və ona qulaq asılsın. Mən bunu əlbəttə ki, oxuyanları bir-biri ilə vuruşdurmaq üçün deyil, bir-birinə kömək etmək, bir-birindən öyrənmək məqsədilə deyirəm. Mənə belə gəlir ki, pis adətləri tərk etmək olar.

Bir dəfə mən radioya qulaq asırdım: «Rast» oxuyurdu-lar. «Rast»ın «Zəminxara» yeri vardır; məlum oldu ki, onu yaddan çıxarıblar, onun yerinə «Şahnaz» oxuyurlar. Halbuki vaxtilə hələ doktor İoannesyan¹³ bunu orkestrin repertuarına salmışdır. Ancaq bizim oxuyanlar bunu yaddan çıxarmışlar.

«Rast»ın dinləyiciyə təsiri böyükdür. O, insanda mərədanəlik hissi oyadır. Ancaq bu da yaddan çıxıb gedir. Sonra «Segah»ın özünü də sızıldayaraq oxuyurlar. Təkrar edirəm: sülh vaxtı olsa idi, zərər yoxdur, ancaq indi sızıldamaq yeri deyil; «Segah»ı biz necə oxumalıyıq? Bunu ən gözəl bir surətdə, heç bir sızıltı etməməklə elə oxumalıyıq ki, «Segah» segahlığında qalsın.

Ən pis müamilə «Bayatı-Şiraz»la olur. Onu bu gün heç bir hörmətə layiq olmayan şeyə döndərmək istəyirlər. Halbuki onun xüsusi təsiri vardır. Müharibə vaxtında ondan istifadə etmək olar. O, yerində işləndikdə bizə nə qədər kömək edə bilər! Yersiz işlətdikdə, o, ancaq zəhlə tökə bilər. Görürsən ki, çalanlar da «Bayatı-Şiraz» arasında başqa bir şey çaldı.

Keçən dəfə Əlövsətın çıxışında tar çalan (deyərsən Hacı¹⁴ idi) «Bayatı-Şiraz» arasında bir rus havası çaldı. Mən qorxdum ki, indi Əlövsət özünü itirəcək; yaxşı ki, tarzən sonra yenə «segaha» döndərdi və onunla qurtardı!..

Sonra, yoldaşlar, o gün bilmirəm kim isə deyirdi ki, filankəs 40 dəqiqə «Şur» oxudu. Halbuki 40 dəqiqə içərisində operanın bir aktı gedir. İş bundadır ki, muğamat çalanlar və yaxud oxuyanlar həmişə musiqini tamam etmək üçün vaxt istəyirlər. Nə qədər vaxt lazımdır? Hədsiz vaxt olmaz! Muğamatı istədikdə 4 saat da oxumaq olar, istədikdə 5 dəqiqə¹ içərisində də oxumaq olar.

Məsələn, belə olur: ifaçı «Rastı» başlayır, mayəsini çalır, sonra variantını üç dəfə çalır və keçir «Əraqa», bunda da yenə təkrarlara yol verir. Çalğıçı gəzişir, axtarır və müəyyən variantlardan sonra gedib mətləbə çatır. Beləliklə, bunu nəinki 40 dəqiqə, 2 saat davam etdirmək olar. Halbuki bütün dəstgahı az vaxt içərisində qurtarmaq olar. Məsələn, özünüz görübsünüz, 10 dəqiqə içərisində operanın müəyyən bir aktı gedir, burada böyük və müəyyən bir hadisə olur, özü də cəmi 10 dəqiqə vaxt aparır. Bir muğamatı saatlarla oxuyan adama bir deyən yoxdur ki, nə üçün belə edirsən? Odur ki, o da istədiyini edir. Misal vardır deyərlər; «aşiqin sözü qurtaranda yarım-yarım deyər», onlar da buna oxşayır.

Siz bilirsiniz ki, Azərbaycanda musiqi Sovet hökuməti və partiyamızın qayğısı nəticəsində get-gedə inkişaf edir. Əvvəllər

¹ Burada мцяллиф биля-биля мцбалиьяйя йол вермишдир.

musiqiyə qulaq asmaq çaxır içmək kimi bir iş hesab edilirdi. Ancaq indi musiqi mədəniyyətimiz yüksəlmiş və tələbatımız da artmışdır. Aktyor səhnəyə çıxan kimi öz rolunu necə ifa etdiyi o saat hiss olunur. Mədəniyyət artdıqca musiqiyə tələbat da artır. Bülbül oxuyanda onun ifasından camaat razı qalır; çünki o, düzgün və təsirli oxuyur. Səhnəyə gərək usta çıxasan; xam çıxdıqda camaat konsertdən narazı qalır. Buna görə də, işdə olan nöqsanı burada qeyd etmək lazımdır; bir çox yeniyetmə qız və oğlan radioda öz bildikləri kimi oxuyur, maneraçılıq edir, sözləri dəyişdirirlər. Onlara deyilməlidir: niyə belə oxuyursan? Nədənsə üzərlərinə böyük vəzifələr düşən idarə rəhbərləri bu yolda heç bir iş görmürlər. Bunun nəticəsində istənilməyən hərəkətlər əmələ gəlir.

Mən bir misal da gətirmək istəyirəm. Yoldaş Sarabski əvvəllərdə çıxıb oxuyurdu, heç kəs də deməz ki, o pis oxuyurdu. Bununla belə o heç vaxt özünü öyməmişdir. Ancaq indi görürsən ki, bir dəfə birinin adı çıxıbdır ki, yaxşı oxuyur, o, öz tərifi ni eşidən kimi o saat deyir ki, gərək mənim qonorarımı artırasınız. Bir sözlə «Arşın mal alan»da Soltan bəy dediyi kimi, «mənim adımı hamı əzbərdən bilir», – deyir. Çox təəssüflər olsun ki, belə adamları bir səhnəyə çıxarıyıq; belə adamları səhnədən qovmaq lazımdır. Çünki əgər onda artist odu varsa, o gərək get-gedə öz üzərində çalışsın və ifaçılıq mədəniyyətini yüksəlsin. Hərgah o başqa şey dalınca gedirsə, onu qovmaq lazımdır.

Bəzən görürsən ki, bir aktyor məşq zamanı tarın səsi ilə öz səsinin uyğun gəlib-gəlmədiyinə heç fikir vermir. Odur ki, öz hörmətini bilən aktyor camaatdan hörmət tələb etməzdən qabaq, öz-özünə hörmət etməlidir. Qədimdə belə idi: bir dəfə məclisdə zənguləni pis vurduqda xanəndə utanar, bir daha məclisə gəlməzdi. İndi isə biri pis oxuduqda buna fikir verilmir, camaatın tələbi də yaddan çıxıb gedir.

Aşıq havaları. Aşıqları inqilabdan əvvəl elə hala salmışdılar ki, onlar ancaq kəndlərdə işləyirdilər. Ancaq bu gün

aşıqlar musiqi təbliğatında bizə kömək edir və bu işdə böyük rol oynayırlar. Onların sənəti şəhər musiqisinə yenilik gətirir, onu zənginləşdirir. Axır vaxtlarda aşiq sənəti daha çox hiss olunur. Ölkəmizdə elə bir hadisə olmur ki, aşiq ona cavab verməsin.

Partiya, hökumətimizin rəhbərliyi altında cavan bəstəkarlarımız öz biliklərini artırır, məktəblərdə oxuyurlar. Biz onlardan böyük yaradıcılıq işləri gözləyirik. Bununla bərabər, onların içərisində öz sənətlərinə əhəmiyyət verməyənlər də vardır. Mən sizə çıxışımın əvvəlində dedim ki, mən tənqidi çıxış edəcəyəm.

Axır zamanlarda bir musiqi eşitdikdə heç bilməyirsən ki, bu haradandır. Bu barədə «Krokodil» jurnalında yaxşı bir şey yazmışlar: «Bəstəkar Volqakamski öz əsərinin mühüm hissəsini itirmişdi; onu axtarıb tapmaq üçün it gətirirlər, it də Çaykovskinin şəklinin qabağında durub «hürür», yəni şəkildə onu göstərir ki, bəstəkar Volqakamskinin əsərinin mühüm hissəsini Y. Çaykovski «oğurlamışdır». Bizdə də bir-birindən köçürmə, daha açıq desək oğurlama yox deyildir.

Aramızda çox pis adət vardır: bəstəkar hazırca el havasını görüb, ora-burasını dəyişdirib, altında yazır ki, filankəsin əsəridir?! Bu yaxşı iş deyil.

Hər bir həşəratın özünü qorumaq üçün özünəməxsus bir müdafiə nişanı vardır. Məsələn, xoruzun özünü müdafiə üçün dimdiyi vardır, qoçun buyuzları vardır, bəzən bəstəkarların da özünü qorumaq üçün istədiyən qədər dikbaşlığı vardır. Belələrinə söz demə, yanından keçmə!

Görürsən ki, şair zəhmət çəkib şer yazmış, bəstəkar onu musiqiyə salmaq istəyir, amma ondan istifadə etməyi bacarmır; o, şairin şerini qırıq-qırıq edir. Oxuduqda görürsən ki, söz yerində deyil. Məsələn «Bizim» sözünü uzadılmış şəkildə başqa cür eşidirsən.

Radio konsertlərinə gəldikdə, ən əvvəl bilməlisiniz ki, radio konserti bütün rayonlar üçün verilir, odur ki, buraya daha

artıq fikir verilməlidir, ələlxüsus müharibə vaxtında bütün fikrimiz düşməni məhv etmək olmalıdır. Belə bir zamanda cəbhə işlərinə radio necə kömək edir? Bu nöqtəyi-nəzərlə baxdıqda deməliyik ki, son zamanlar radio verilişlərində müəyyən dönüş yaradılmışdır.

Bununla bərabər radio konsertləri nümunəvi olmalıdır. Hər bir çalan və oxuyan öz işinə məsuliyyətlə yanaşmalıdır.

Musiqi təbliğində intizam daha artıq tələb olunur. Hərgah bir yerdə epidemiyə varsa, həkimlərimizdən tələb edirik ki, tezliklə bunun qarşısını alsınlar. Biz də onlar üçün elə musiqi yaratmalıyıq ki, onlar istirahət etsinlər. Belə bir zamanda, Qızıl Ordumuz düşməne qarşı hər bir dəqiqə vuruşduğu bir zamanda, biz də arxada öz vəzifəmizi bilməliyik.

Odur ki, hamınızdan tələb olunur ki, musiqidə hamilik və radio işlərində tezliklə dönüş yaradaq. Söz yox ki, bu dönüş bugünə müvafiq olmalıdır.

Yoldaşlar, mən əminəm ki, biz düşməni məğlub və rədd edib, nəinki şəhərlərimizi, kəndlərimizi, kolxozlarımızı düşməndən müdafiə edəcəyik, habelə öz işimizdə böyük dönüş yaradacağıq. Bu gün biz düşməni tamamilə məhv etmək üçün öz işimizdə, sənətimizdə olduqca böyük məharət göstərməliyik.

SƏHNƏNİN TƏRBIYƏVİ ƏHƏMİYYƏTİ HAQQINDA

Publisistlərimizin bir çoxu teatr tamaşalarının tərbivəvi əhəmiyyətindən danışarkən ancaq dramları, yəni mahnısız və musiqisiz səhnə əsərlərini nəzərdə tuturlar; gənc publisist Əsəd Məmmədov-Əhliyev müsəlman artistləri peşəkar ittifaqının yaradılmasını («Bakı Müsəlman İctimai Təşkilatları Komitəsinin Xəbərləri»nin 241-ci nömrəsinin səhifələrində) alqışlayaraq, ittifaqa «ancaq Melpomena məbədinə ucaltmağı», yəni ancaq dram əsərlərini tamaşaya qoymağı məsləhət görür, çünki musiqi əsərləri, vətəndaş Əhliyevin dediyinə görə, «səhnə sənətinin tərbivəvi əhəmiyyəti ola biləcək ikinci, hətta üçüncü dərəcəli məhsuludur».

Opera, operetta, musiqili dram kimi əsərlərin tərbivəvi əhəmiyyətinin sübutsuz-dəlilsiz qətiyyətlə inkar edilməsi bir tərəfdən, teatr və ümumiyyətlə teatr sənəti haqqında ictimaiyyətin şüurunda məhdud təsəvvür, habelə sənətin musiqi sahəsinə mənfi münasibət yaradır, digər tərəfdən, özlərini musiqi sənətinə həsr etmək qərarına gəlmiş gənc müsəlmanları həvəsdən salır; beləliklə, milli musiqinin inkişafı ləngidilir, biz müsəlmanların¹⁷ musiqi təhsili almaq arzusunun, milad tarixindən bəri ancaq XX əsrdə oyanan bu təbii arzunun qarşısına sədd çəkilir.

Mən heç də elə düşünmürəm ki, milli musiqimizin məhz musiqili dram əsərləri bəstələmək təşəbbüsündən başlanan inkişafına publisistlərimiz qəsdən maneəçilik törədir, habelə musiqi sənəti sahəsinə müsəlmanların yolunu şüurlu surətdə kəsir; mən musiqili əsərlərin zərəri və öz tərbivəvi roluna görə drama nisbətən üçüncü dərəcəli əhəmiyyətə malik olması haqqındakı söhbətləri sadəcə olaraq musiqi sənətinə qeyri-ciddi münasibət kimi izah edirəm; buna görə də, mənə elə gəlir ki, həm dram, həm də musiqili dram əsərlərinə ciddi və diqqətlə yanaşaraq bu barədə söhbət açmaq faydalı olardı.

Belə bir ciddi söhbətə başlamaq üçün vətəndaş Əhli-

yevdən aşağıdakı suallarına cavab verməsini xahiş etmək istərdim:

Ümumiyyətlə, musiqili əsərlərin tərbivəvi əhəmiyyətini nəyə əsasən inkar edir və ya azaldırırsınız?

«Otello», «Faust», «Boris Qodunov» kimi operaların tərbivəvi əhəmiyyəti etibarilə eyni müəlliflərin eyni məzmunlu dram əsərlərindən nəyi əksikdir?

Bu suallara cavablar səhnə sənətinin bu və ya başqa növünün faydası və zərəri haqqında real təsəvvür yaratmalıdır; bu, yeni yaradılmış müsəlman artistləri ittifaqı üçün xüsusilə zəruridir.

VƏZİFƏYİ - MUSIQIYYƏMİZƏ AİD MƏSƏLƏLƏR

Azərbaycanda vəzifəyi-musiqi icrasını boyunlarına almış olan adamlar və idarələr qarşısında bir neçə məsələlər vardır ki, onun həlli üçün ən müsaid bir zaman varsa, o da yaşadığımız bu zamandır.

O müsaidət nədən ibarətdir?

Əvvəla, bu var ki, şərq sənaye-nəfisəsinin ən qəddar düşmənləri olan dini təəssüb, cahilanə və siyasi məmaniətlər böyük inqilabın şədid zərbələri altında məhv olub getdi və saniyə sənət, bəxşus musiqi sənəti haqqında mövcud olan köhnə, çürük və alçaq əqidələr pozulub əvəzində yeni, tərəqqipərvər və inqilabçı fikirlər birləşdi. Deməli, musiqi sənətinin tərəqqi və təkamül yolu açıldı və salisən Azərbaycan fəqərəyi-kasibəsinin və işçi sinfinin maarif və siyasiyat işlərində iştirakı musiqi sənətinin dairəyi-fəaliyyətini genişləndirdi və meydanını artırdı və rabiən bu gün Azərbaycan Xalq Maarif Komissariyyatı maarifin intişarı və sənətin tərəqqisi yolunda oylə bir dərin, ciddiyyət və böyük fəaliyyət göstərməkdədir ki, bundan musiqi sənəti yolunda böyük-böyük istifadələr qazanılacağı təbiidir.

Bəs böylə bir müsaid və bu qədər müvafiq bir zamanda musiqi vəzifələrinə dair məsələlərin həllinə mübaşirət üçün tələsmək lazımdır.

O məsələlər hansıdır?

Bizim fikrimizcə, o məsələlər bunlardır:

- 1) vəzifəyi-musiqiyyənin ümumi surətdə və cumhuriyyət əndazəsində icrası;
- 2) Şərq musiqisindən ibarət olan milli musiqimizin tərəqqisi yolunda elmi və fənni, nəzəri və əməli surətdə çalışmaq əmri;
- 3) ümumi musiqi sənətinin Azərbaycan türkləri arasında nəşr və təmimi həqiqi çarələr axtarmaq.

Bu üç məsələlərdə birincisinin, yəni vəzifəyi-musiqiy-

yənin ümumi surətdə və cumhuriyyət əndazəsində icrası əmrinin təqib etdiyi məqsəd odur ki, Azərbaycanda yaşayan ümumxalq mərifəti musiqiyyədən hissəbərdar olub zövqlərinə tərbiyə vermək üçün gözəl musiqilər eşitmək ehtiyacını rəf edə bilsinlər. Bunun üçün hər bir yerdə, bəxşus işçilər sinfi arasında cürbəcür «konsertlər» qurulması və cumhuriyyətəyin hər bir müvafiq məntəqələrində xüsusi və ümumi musiqi məktəbləri açılması, opera teatrlarının hər bir yerdə oynanılması işlərinə tərəqqi vermək lazım gəlir. Bu gün bu xüsusda çalışılır və bu barədə lazım olan işlər görülür; bu işlər haqqında müfəssəl danışmaq bu günkü məqaləmizin vəzifəsi olmadığından, üzərindən keçib ikinci məsələdən hasil ediləcək məqsədi müxtəsər surətdə şərh edək.

Şərq musiqisindən ibarət olan milli musiqimizin tərəqqisi yolunda elmi, fənni, nəzəri və əməli surətdə çalışmaq məsələsinin təqib etdiyi böyük məqsəd budur ki, musiqimizin elmi əsaslarını arayıb tapıb, bu əsaslar üzərində musiqimizin tərəqqisinə çalışmaq və onu həqiqətən nəcib və nəfis bir sənətə-aliyyə məqamına yetirib, bu yolla ümum üçün yeni bir mənbəyi-zövq və məşəyi-feyz açmaqla Azərbaycan türkləri tərəfindən mədəniyyət və insaniyyətə xidmətlər göstərmək; bu böyük məqsədi hasil etmək üçün hansı yollarla getmək lüzumunu şərh etmək və bu yolda elmi bir mübahisə açmaq əmrini dəxi gələcək nömrələrə həvalə edib, bu məqaləmizi müxtəsər üçüncü məsələnin şərhinə həsr eirik.

Üçüncü məsələ, yuxarıda ərz etdiyimiz üzrə, ümumi musiqi sənətinin Azərbaycan türkləri arasında nəşr və təmimi üçün həqiqi çarələr axtarmaq məsələsidir.

Buradan bir sual əmələ gəlir.

Əcəba, Azərbaycan türkləri ümumi musiqini elm və sənətimizdə öyrənməlidirlərmi, yoxsa buna heç bir ehtiyac hissə edilməyib, yalnız Şərq musiqisi ilə iştigal etmək kifayətmiş? Digər ibarət ilə biz Azərbaycan türklərinə «Ala franğa» yaxud bizlərdə «Yevropeyski» deyilən musiqini də öyrənmək

lazımdırımı?

Bəli, lazım və vacibdir; yəni o qədər vacibdir ki, bizim öz musiqimizin tərəqqisi bundan asılıdır. Hər halda bu vacibliyi bir-bir şərh edək.

Əvvəla, nəzərdə tutulmalıdır ki, ümumi musiqi sənəti əsrlərlə imtidad edən bir çox tərəqqi, təkamül və inqilablardan sonra gəlib bu günkü məqamə çatıbdir. Bu yolda hər bir əsrə məxsus musiqi dahiləri və musiqi alimləri əmələ gəlib, oylə bir böyük və qiymətli əsərlər buraxıbdırlar ki, mədənilik iddiası edən heç bir millət bu əsərlərdən bixəbər və bibəhrə qala bilməz. Çünki bu əsərlərin insaniyyətə olan xidməti dedicə böyükdür. Bu əsərlərdən bəhrə almaq və onları anlamaq üçün piano, vialon, fleyt və sairə kimi aləti-musiqiyyə məktəbinə ehtiyac vardır.

Və saniyə, ümumi musiqi sənəti bizim də aramızda in-tişar taparsa, o halda biz mədəniyyətin hər bir qismində iştirak etmiş olarıq; məsələn, mədəniyyətin ulum və fənun cəhətinə bizim alim doktorlarımız, pedaqoq müəllimlərimiz, mühəndislərimiz, hüquqşünaslarımız və sairə və sairələrimiz vardır; ümumi musiqi sənətini dəxi öyrənərsək, alim musiqişünaslarımız, musiqarlarımız, orkestrlərimiz və opera artistlərimiz də olmaqla, mədəniyyətin sənayei-nəfisə qismində dəxi iştirak etmiş oluruq. Bu gün sənət cəhətinə bizim hamıdan artıq geridə qalmağımız bundan məlumdur ki, bütün millətlər, hətta qonşularımız olan gürcü və ermənilər dəxi o qədər məktəb görmüş artist və musiqarlara malikdirlər ki, lazım gələn surətdə erməni və ya gürcü dilində tutalım, «Karmen» operasını oynaya bilərlər, amma biz bunu bacarmırıq, çünki nə orkestromuz var, nə də artistlərimiz. Bizdə olan artistlər isə «Leyli və Məcnun» və «Əsli və Kərəm»dən başqa ümumi operaları oynaya bilməzlər; bu isə geridə qaldığımızı isbat edir.

Və salisən, bizim aramızda ümumi musiqi sənəti tərəqqi taparsa, bizim də xalq özündə musiqiyə olan bütün istedadını aləmə göstərməyə qadir olar. Bizlərdən də kompozitorlar,

pianistlər, artistlər əmələ gəlməklə biz də öz mədəniyyət borcumuzu insaniyyət bazarına çıxara bilərik. Əgər bir mülahizə etsək ki, bizdə nə qədər gözəl səslər faydasız batıb itir, nə qədər istedadlar korlanır nə qədər şalyapınlar, karuzolar, motsartlar, bethovenlər və sairə və sairələr təlim və tərbiyəsiz qalıb zəka və istedadları istifadə edilmədən məhv olub gedir.

Və rabion, ümumi musiqi sənətini öyrənərsək, öz milli musiqimizin tərəqqisinə böyük-böyük xidmətlər etmiş oluruq. Halbuki, əks surətdə, yəni musiqi elmindən bixəbər qalarsaq, öz musiqimizi bir qədəm dəxi irəli apara bilmərik; məsələn, əgər bir musiqi kitabı yazıb da, o kitabda tutalım tarın nə tövr qurulmasını yazmaq istəsək, «interval» deyilən musiqi təbirlərindən bixəbər olsaq, bunu yaza bilmərik, halbuki bunu bildiyimiz halda kitaba yazarıq ki,

«Tarın ağ cift simləri ilə sarı cift simləri «kvarta intervalı» üzərində kök edilir. Bunu yazıb «kvarta interval»ının nədən ibarət olduğunu da şərh edərik. Əlavə, musiqi elmi haqqında hər nə kitab varsa, ümumun istifadəsi üçün dilimizə tərcümə edərək, piano, vialon və sairə alət vasitəsilə çalmaq öyrənərsək, öz havalarımızı, öz musiqimizi özgələrdən daha gözəl çalmaqla zövqi-səlim tərbiyəsinə kömək edərik. Özgələr isə bizim musiqimizin ruhuna aşna olmadıqlarından piano, vialon və sairə kimi o qədər gözəl olan alətləri bu yolda lazımcı istemal edə bilmirlər.

Xülasə, bu yazdıqlarımızı dürtüst mülahizə edərsək, ümumi musiqi sənəti təliminin Azərbaycan türkləri arasında nə qədər lazım və vacib olduğunu iqrar edərik.

Bu təlim və tərbiyəni nə yol ilə icra edə bilərik?

Bunun üçün Azərbaycanın paytaxtı olan Bakıda Konservatoriya deyilən Ali musiqi məktəbi açılıbdır. Orada 7 min²⁴ qədər mütəəllim və mütəəllimələr şəhərimizin məşhur musiqi müəllimləri vasitəsilə musiqi sənətini öyrənməyə məşğuldurlar. Fəqət bu 7 min nəfər şagirdin ən cüzi bir qismini təşkil edən müsəlmanlardırlar²⁵.

Bunun səbəbi nədir?

Biz bir müddət bu səbəbi aramaqla məşğul olduq və bir çox görüşüb danışdıqdan sonra, bu nəticəyə gəldik ki, müsəlmanları musiqi məktəbinə həvəsləndirmək üçün onlardan ötrü konservatoriya nəzdində xüsusi şöbə açmaq lazımdır. Bu şərtlə ki, əvvəllən, bu şöbə şəhərin müsəlman qisminə yaxın olsun və saniyə, bu şöbəyə daxil olmaq üçün müsəlmanlar yaş və sinn cəhətinə bəzi məmaniətlərdən azad olsunlar və salisən, bu şöbəyə müsəlman qadınları dəxi girmək üçün xüsusi müsaid şərtlər olsun. Bunlardan əlavə, ən mühümü burasıdır ki, bütün dəftərxana işləri, hakəza dərs və təlim mütləqə türk dilində icra edilsin. Bu yerdə mənə deyə bilərlər ki, hanı türk musiqi müəllimləri ki, musiqi elmindən dərs verə bilsinlər?

Buna cavab olaraq ərz edə bilərəm ki, burada ən böyük müşkülük musiqinin külli tədrisinə aid ola bilər, yəni bu elmi türk dilində keçmək üçün kitab və müəllim ehtiyacından əşkal əmələ gələ bilər. Fəqət, bu böyük əşkal həll olunur, çünki bu xüsusda musiqi elminə dara olan və öz dilini layiqincə bilən müəllim vardır. O ki, qaldı alət təliminə, burada müəllimin türk dili bilməyinə bir o qədər ehtiyac yoxdur. Lazım olsa da tərcümə vasitəsi vardır. Səs dərslərinə qalarsa, musiqinin göftəsi qabaqca türk dilinə tərcümə edilib, bədə latın hürufatı ilə notların altında yazılar ki, həm müəllim oxuya bilsin və həm də mütəəllim o hürufatı öyrənsin. Çünki hamam hürufatın öyrənilməsi musiqidə onsuz da lazımdır.

Burada əz cümlə orasını da qeyd edək ki, musiqi göftəsini tərcümə etmək işi çox da asan iş deyildir. Çünki mütərcimlərdən tələb olunur ki, əvvəla, musiqi bilsin və saniyə, hər iki dilin ədəbi lisanına malik olsun və salisən, o dilin də, bu dilin də elm əruzundan baxəbər olsun və illa bunlardan birini bilməsə, mütərcimliyə yaramaz. Bəs ümumi musiqi sənəti öyrənmək Azərbaycan türkləri üçün vacibdir və bunu icra etmək üçün Konservatoriya nəzdində məhz onlara məxsus xüsusi bir şöbə açmaq lazımdır. Bunun sayəsində 3 – 4 ildən

sonra səmərələr görünməyə başlayıb, bizim də hunər və sənət bazarına mətailər çıxarmaq və bu mətain xalisliyilə mütənasib olaraq aləmi-musiqidə özümüzə layiq bir məqam tutmaq haqqımız özümüzə yetişər.

AZƏRBAYCANDA MUSİQİ TƏHSİLİ

Azərbaycan türkləri istedadı-musiqicə nə osmanlı türklərindən, nə də qonşuları iranilərdən²⁷ heç də geri qalan deyildirlər. Qafqaz millətləri içində isə musiqiyə ən müstəid olanları Azərbaycan türkləridir desək, zərrəcə mübaliğə olmaz. Bunların bir çoxu məşhur xanəndə və sazəndələri deyil, yalnız özləri içində, bəlkə ümum Qafqaz millətləri arasında tanınmış və şöhrət qazanmış musiqarlardır. Tarzən sadıqların, xanəndə əbdülbağların, aşıq nəcəfquluların adları və sədaları Qafqazın hər bir yerində məşhur olub beynəlmiləl bir mahiyyətdə ad qazanmışlardır. Əgər əvvəldən bir taqım dini, ürfi və siyasi məmaniyyətlər mövcud olmasaydı, Azərbaycan türkləri deyil, yalnız Şərqi, bəlkə Qərbi dəxi meydanı-sənətinə də məharət göstərərək rəqabət edə biləcək sənətkarlar yetişdirə bilərdi.

Azərbaycan türklərinin musiqisi və bu musiqinin əsas-ları haqqında «Maarif və mədəniyyət» məcmuəsinin irəlindəki nömrələrində müfəssəl məlumat verəcəyimizi vəd edib əsil mövzumuz olan məsələyə keçirik. Bu məsələ Azərbaycanda musiqi təhsili haqqında olub, məqsəd maarif komissarlığının bu yolda nə kimi fəaliyyətdə bulunduğundan və musiqi təhsili işinin nə halda olduğundan lazımınca xəbərdar olmaq istəyənlərə məlumat verməkdir.

Bakı hələ çar hökumətinin quberniya şəhərlərindən biri ədd olunan zamanlarda burada «Rus imperator musiqi cəmiyyəti» adlanan bir müəssisəyi-musiqiyyənin şöbəsi olmaq üzrə bir musiqi məktəbi mövcud idi. Bu məktəb Bakıda iyirmi beş sənəlik uzun bir müddət ömr sürüb müntəzəm bir surətdə yaşadığı halda qapılarını musiqi təhsili arzusunda bulunan türk balaları üçün daima bağlı saxlardı. Bu qədər uzun bir zaman içində bu məktəbdə bir nəfər də olsun yerli türklərdən oxuyan və məktəbi bitirən olmadı. Məktəbin mövcud olub-olmadığı haqqında yerli türklərin xəbəri belə yox idi.

O idi ki, musiqiyə bir bu qədər müstəid olan türklər

illərcə musiqi təhsilindən məhrum qalıb, meydana bir nəfər də olsun elm qazanmış və təhsil görmüş musiqar çıxara bilmədilər və bunun nəticəsidir ki, bu gün türk dilinə tərcümə edilmiş olan Avropa operalarını xalqa göstərmək üçün özgə dildə danışan artist və musiqarlara müraciət etmək məcburiyyəti vardır!

Fəqət, xalq deyir ki, yaman günün ömrü uzun olmaz. Rus inqilabi-kəbiri mənhus çar hökumətini alt-üst etməklə ümum millətləri zəncir əsarətindən xilas etdi və onların üzünə əsrlərcə bağlı qalan maarif və mədəniyyət qapılarını açıb taybatay qoydu. Elm və sənət təşnəsi olanlar özlərini darülem²⁸, darülfünun²⁹ və darülbədaye³⁰ ağışuna atıb elm və ürfandan bəhrəmənd olmağa fürsət tapdılar.

Musiqi məktəbləri dəxi qapılarını olduqca gen açıb təhsili-sənət həsrətində olanları dəstə-dəstə içərisinə qəbul etdi. Əvvəllər yüz əllidən artıq şagirdi olmayan Bakı musiqi məktəbinin dəxi bu səfərki şagirdləri ədədcə dörd-beş mini təcavüz etməyə başladı. Fəqət əcayib bir hal!

Bu dörd-beş min nəfər şagirdin qismi-əzəmi türklərdən olmaq lazım gəldiyi halda, bunların ədəbi biləks on-on beş nəfərdən artıq ya ola, ya olmaya idi!

Burada hər bir kəsin türk balaları elm və sənətdən qaçırılar deməyə haqqı var idi. Çünki məktəb qapısı hər kəs üçün bir əndazədə açıq idi və təhsili-sənətə qarşı heç bir məmaniyyət yox idi.

Xalq maarif komissarlığı işin bu cəhətinə lazımınca diqqət yetirməyə məcbur olub bu müəssif əhvalın səbəblərini aramağa başladı.

Nəticədə məlum oldu ki, illərcə yalnız gəndən tamaşa etməyə alışmış olan türk balaları birdən-birə özgələ qarışib təhsili-elm və sənətə həvəs göstərəcək qədər cəsərdən məhrumdurlar. Ona görə bunlar üçün xüsusi şərait üzrə təşkil edilmiş məktəb və mədrəsələr lazımdır. Bunun nəticəsi idi ki, xüsusi darülmüəllimat, darülmüəmmeyn, institutlar, texnikumlar və əz cümlə darülmusiqi təşkilinə lüzum görüldü.

Bu məktəblər açılır-açılmaz türk balaları intizar mafövqində bir həvəslə özlərini irəli atdılar və bir az çəkmədi ki, məktəbləri tam mənasilə doldurdular. Boylə ki, iki sənə bundan əvvəl açılmış olan Azərbaycan hökumət türk musiqi məktəbində bu gün beş yüzdən artıq şagird təhsili-sənət etməkdədirlər və bundan artığını qəbul etmək mənzildarlıq cəhətinə imkan xaricində olduğundan bir çoxları qəbul edilməyib qalırlar. İş o məqamə çatıbdır ki, hələ çadra içində yaşamağı tərkməmiş olan arvadların, qızlarının əlindən tutub bunu da musiqi məktəbinə qəbul edin deyə yalvarmağına rəğmən daha məktəbdə yer yoxdur, – deyə iddiasını rədd et-məyə məcburiyyət görünür. Hələ məktəbdə təhsil məccani olmayıb, tədris haqqı verilmək lazım olduğunu da nəzərə almalı.

Azərbaycan hökumət türk musiqi məktəbi iki sənə bundan əvvəl təsis edilib. Birinci sənə yüz qırx, ikinci sənə iki yüz əlli və üçüncü sənə isə beş yüzdən artıq şagird oxutmaqdadır. Bu şagirdlərin haman yarısı qız və yarısı oğlanlardır. Məktəbdə tədris edilən dərslər bunlardır: piano dərsi, violon (kaman), violonçel, kontrabas, fleyta, klarnet (haboy, truba), valtom, trombon, qərbi qına³¹, şərq qına³², tar, kamança, elmi-musiqi və xor dərsləri. Piano dərslərinin dörd, violonun beş, tar və kamançanın dörd, şərq qinanın iki, qərbi qinanın dəxi iki, elmi musiqinin beş və sair dərslərin birer müəllimləri olmaq üzrə cəmisi qırx nəfərə qədər müəllim vardır. Bu mü-əllimlərin qismi-əzəmi ali musiqi təhsili almış və sənədlərcə müəllimlik təcrübəsində bulunmuş zübdə pedaqoqlardandır.

Məktəb birinci və ikinci dərəcəli olub müddəti-təhsili səkkiz sənədir. Məktəbi bitirəcək olan şagirdlər musiqidən lazımınca məlumat almış, öz ixtisası dərslərindən kəsbiməharət etmiş, musiqarlar sənətilə çıxıb istəsələr konservatoriyaların ali sinfinə daxil olub ikimali-təhsil edə bilər; istəməsələr öz işində mahir bir sənətçi sifətilə qulluqlara girib ifayi-vəzifəyi musiqiyə edə bilərlər.

Məktəbin ən yaxın məqsədi türkləri musiqi sənətinə

alışdırmaqla bunlar üçün yeni bir sənət qapısı açmaq, əlavə məxfi qalmış olan məharət və təbi sahibləri zühurə çıxarmaqla bəşəriyyətə bu yolda xidmətlər göstərməkdir.

Digər böyük bir qayəyi-əməl vardır ki, o da Şərq musiqisini məktəb vasitəsilə tərəqqi etdirib qərb musiqisinin bu gün işğal etməkdə olduğu uca mərtəbələrə qədər irəlilətməkdir. Şübhəsizdir ki, tar çalmaqla ustadlığını baqaidə not üzrə öyrənmiş, muqamati-şərqidən lazımınca məlumat kəsb etmiş, elmi-musiqinin nəzəriyyat və əməliyyat cəhətlərinə sənəlcə təhsil etmiş olan tarzən ilə bu məlumatlardan bibəhrə qalan toy tar çalanlarının arasında zəminü-asiman təfavüt olub, Şərq musiqisinin tərəqqisinə kömək edənlər ancaq birincilər ola bilərlər.

Musiqi məktəbi Bakıdan başqa Kəncədə dəxi mövcuddur. Fəqət bu məktəbin haqqında hələlik lazımınca xəbərdarlığımız yoxdur.

Hər halda o və ya bu məktəblərin irəlindəki tərəqqisi hökumətin köməyindən asılıdır. Maarif meydanında musiqi sənəti də mühüm cəbhələrdən biridir ki, orasını dəxi möhkəm saxlamaqla cəhalət düşməninə qarşı yeni bir qüvvət kəsb etmiş oluruq.

TEATR TƏƏSSÜRATI

Keçən türk opera teatrlarının birində səhnəyə statist olmaq üzrə bir nəfər aktris buraxılmışdı. Bu aktrisin səhnə hərəkəti kəndisinin teatrda artistlik sənətinə lazımınca vaqif olduğunu bildirirdi. Fəqət onun eyni hərəkəti məzkurənin şərqi əhli olmadığını dəxi ümum tamaşaçılara bildirdi. Çünki aktrisin hər bir hərəkəti, jəni səhnə gəzişi və teatr lisanında «mimika», «jestikul-yasiya» deyilən ümum tərpenişi yalnız qərb əhlinə məxsus hərəkətlər idi. Bir sözlə – aktris oyuna yaraşmadı.

İştə, bu «yaraşmamaq» fəqərəsi teatr sənətindən başqa, musiqi və rəssamlıq kimi inçəsənətlərdə dəxi hiss edilir, yəni Şərqi əhli Avropa bəstəkarlarının «Şərqi musiqisi» dedikləri əsərlərini eşidər və rəssamlarının da «Şərqi stili» lövhələrini görərkən nə onun və nə də o birinin Şərqi heç də yaraşmadığını hiss edib boylə əsərlərdən zövq almamaqdan başqa hələ bir də «cinlənmək» dərəcəsinə gəlir.

Bu nədən əmələ gəlir?

Yəni nədəndir ki, Qərb inçəsənət sahiblərinin Şərqi aid yaratdıqları əsərlər Şərqi əhlinə zövq vermir? Əsərlərin zəifliyindənmi? Və ya Avropa sənətkarlarının iqtidarsızlığından-mı bu hal əmələ gəlir? Nə ondan, nə də o birindən!

Çünki məktəb görmüş, elm almış və qulluq etdiyi sənətin nəzəriyyat və əməliyyatı üstündə sənələrcə çalışıb ixtisas kəsb etmiş olan Avropa sənətkarlarının nə özlərini iqtidarsızlıqda və nə də əsərlərini zəiflikdə ittiham etmək olmaz.

Burada məsələ yalnız bir şey üstündədir. O budur ki, Avropa sənətkarları Avropa üslubundan bir az qeyri olan bir növ «üslub və ya stil» çıxarıb adına «Şərqi stili» deyirlər. O cümlədən, məsələn: «Musiqidə artırılmış sekunda» istemalı, şərdə «gül və bülbül» fəqərəsi, rəsmdə «Butələrə bənzər güllər», teatrda rəngarəng əlbisa geyib salama oxşayan hərəkətlər göstərmək və sairə.

İştə, şərqlilərin zövqünü korlayıb həttə ruhlarını belə

incidən bir şey varsa, o da bu saxta «Şərqi stili»dir...

Avropa sənətkarları əgər Şərqi sənətini törətmək istərlərsə, kəndi sənətlərinin müxtəlif qəvaidini sənələrcə zəhmət çəkib öyrəndikləri kimi, saxta «Şərqi stili»ndən əl çəkib, əsil Şərqi inçəsənətinin bütün xüsusiyyətlərini kamali-cə və ehtimam ilə sənələrcə öyrənməli və bu sənətə ruhən mərbut olmalıdırlar ki, yaratdıqları Şərqi sənəti də Şərqi əhlinə zövq verib ənis və munis görünsün!

Yenə eyni teatrda türk artistlərindən birisi ağzını açıb öz partiyasını (şur) oxuyan kimi, kəndinin avropayı qına (xanəndəlik) dərsi oxuduğunu bildirdi.

Bu işə təhsin və təsvibə layiq bir işdir, çünki Avropa səliqəsilə keçilən qına dərsləri, oxuyanın avazını qüvvətləndirir, səsinə artırır və gözəlləşdirir.

Türk artistləri və əlavə ümumtürk musiqi sənətkarları Avropa musiqisinin nəzəri və əməli cəhətlərini nə qədər dürist öyrənərlərsə, bir o qədər mənfəət olar. Çünki musiqi sənəti Avropada böyük bir elm dərəcəsinə çatıb; kamil təhsil üçün on, on-beş və daha çox sənələr vaxt sərf etmək lazım gəlir. Burası kifayətdir ki, Avropa musiqi notlarını, yəni musiqi əlifbasını bilməyən şəxs, nə qədər qabil musiqar olsa da, bir nəğməni kağız üzərində yazıb oxumağa və ya çalmağa müqtədir ola bilməz. Avropa musiqi elmini öyrənmək savadlı bir musiqar olmaq deməkdir. Fəqət Avropa musiqisini öyrənərkən bir şeyi yaddan çıxarmaq lazım deyildir ki, o da Avropa musiqisi ilə Şərqi musiqisini qatışdırmamaq. Məsələn: «Şur» oxuyarkən içinə Avropa qına³⁴ stili salıb «romansa» döndərməmək, «Bayatı-Şiraz» çalarkən Qərb musiqisinin «Arpecio»sına bənzər yaraşsız barmaqlar vurmamaq, bir şərqi havasını «harmonizə» edərkən xaric səli «akkord»lar istemalı ilə havanı korlamamaq; əlqərəz Avropa musiqisini öyrənmək şərqi musiqisini xarablamaq üçün deyil, bəlkə savad, elm və bilik kəsbə üçündür ki, bu bilik sayəsində öz şərqi musiqimizin qəvaidini daha tez, xüsusiyyətlərini daha aydın dərk etmək və

binai əliyyə tərəqqisinə də daha artıq kömək etmək olar.

TÜRK OPERALARI HAQQINDA

Vətəndaş [Samit]¹ möhtərəm «Kommunist» qəzetinin 203-cü nömrəsində türk opera və operettalarına dair yazdığı tənqidin səbəbini bildirmək üçün – bizim opera və operettalarımız bədii və musiqi gözəlliyindən aridir, – deyir. Hərgah məzkur vətəndaş bunu deyib buradaca sükut etsə idi, məsələnin üstünü bir az örtülü qoyub özü üçün mənfəət yetirmiş olurdu. Fəqət vətəndaş [Samit] «çılpaq sözlü» olmaq istəməyib «dəlil» götürmək dəxi istəyir və bunun üçün:

Şərq musiqisindən mühüm bir məqam alisi olan və avropalıların major və minorundan bilkülliyə xaric olmaq oranın musiqişünaslarını orijinal gözəlliyilə heyran edən, bir tərəfdən ərəb, İran, digər tərəfdən yəhudi sənət musiqisində o tərəf və bu tərəfcə fəxr eylənmək dərəcəsinə əziz olan və nəhayət, Şərq musiqisi estetik nöqtəyi-nəzərindən insanın əhval-ruhiyyəsində, qeyri-təhurə təlaş kimi bir həyəcan – bədii oyadan və qədim musiqişünasların rəyincə göy guruldama-sından əxz edilmiş olan «Çahargah» kimi böyük və məzmunlu dəstgahı layiq istehza bilib təməsxanə bir surətdə «İran çahargahı» deyə, bədii bir zövq almaq istəyənlərə bunu rəva görmür.

Bədə «xalq ruhinə uyğun el mahnılarını havi əsərlər vücudə gətirmək icab edər», – deyib də xalis el mahnılarının ən gözəllərindən tərtib edilmiş olan türk opera və operettalarının səhnədən qaldırılmalarını tələb edir. Azərbaycan xalq ruhinə «Lakme»lərlə ləzzət veriləcəyinə ümid edir. Əlavə olaraq bu el mahnılarının «ehyasını»da bu mahnıların əsil və əsasına əsla bələd olmayan və bu mahnıların musiqisinin ruhinə bilkülliyə biganə bulunan Avropa musiqişünaslarının təqəzay zövqünə həvalə edir.

İştə, «Çahargah» kimi ruhnəvaz bir musiqidən bədii bir zövq alacaq türk opera və operettalarının məxsus el mahnı-

¹ «Самит»-о заманкы маариф комиссары Мустафа Гулийев йолдашын тяхяллицсидир.

larından tərtib edildiyinə fərq verəcək və Avropa musiqisi ilə şərq musiqisi arasında mövcud olan estetik təəssüratı bir-birindən ayırd edəcək qədər təlim və tərbiyə musiqisi olmayan vətəndaş [Samit] türk opera və operettalarının səhnədən qaldırılmalarını olduqca qərib görünən bir inad və cəsəret ilə tələb edir!

Türk opera və operettalarının bir «güngahı» da bu imiş ki, «gənc səhnə xadimləri lotu Cabbar oyunu göstərmək və intihəsiz şarja düşməklə və camaat dəxi «çirtmə» çalmağa müğayir «ədəb» işlər əmələ gəlirmiş, məntiqə müğayir olan bu nəzər digər tərəfdən dəxi yanlışdır; operalarda camaatın çirtiq çaldığı heç bir diqqət müşahidə edilməmişdir. O ki, qaldı operettalara, yüngül musiqisi və duzluca (məzhəkə) ilə xalqın özünə öz eybini güldürmək qəsdilə yazıldığından oyun vaxtı tamaşaçıların – hər kəsin öz tərbiyəsinə görə ənvə surətlə izhar həyat etməsi heç də qərib deyildir. Bu hal avropalıların teatrlarında dəxi görünən adi bir haldır. İndi keçəlim türk opera və operettalarına.

1907-ci ildən bəri Azərbaycan səhnəsində və o səhnə vasitəsilə Azərbaycan türklərinin tərəqqi və tərbiyəsi işində az rollar oynamayan türk opera və operettalarını bu gün vətəndaş [Samit]in istədiyi kimi səhnədən qaldırmaq Azərbaycan teatr və musiqi tarixinin mühüm səhifələrini cırıb atmaq deməkdir.

Halbuki bu səhifələr göstərir ki, Türk opera və operettalarına qədər həvəskarlar vasitəsilə hərdən bir əsər – həyat göstərən türk səhnəsi opera və operettalardan sonra təzə həyata girib qanuni bir hala gəldi. Bunun sayəsində idi ki, həvəskarlıq aradan götürülüb, onun əvəzinə professional artistlik meydana çıxıb, bir tərəfdən dram və digər tərəfdən isə opera artistləri ittifaqı yaradılmış oldu.

Opera və operettalar türklər arasında gizli qalmış olan bir çox talantları, gözəl səs sahiblərini meydana çıxarıb, türk sənaye-nəfisiyyəsi yolunda böyük addımlar atıldı, dram və opera yazıçıları arasına bədii bir rəqabət salıb, bir çox ciddi dram

əsərlərinin meydana çıxmasına səbəb oldu.

Yalnız toyxanalara və lehvələbə münhəsir qalmış olan şərq musiqisi teatr səhnəsinə köçürülməklə bu zərif və incə sənəti alçaq və zəlif bir mövqedən qaldırıb ali bir məqamə vəz etdi. Bu surətlə musiqi sənətinin qiymətini artırıb xalq nəzərində böyük bir rəğbət qazandı.

Bir çox el mahnılarını nalayiq göftələrdən azad edib, səhnəyə köçürməklə guşəyi-nisyana atılmaq təhlükəsindən qurtardı.

Opera və operettalardan sonra idi ki, şərq musiqisinin gələcək tərəqqi məsələsi meydana çıxıb, bu yolda əlləşib çalışmağa məcburiyyət hiss edildi. Bu gün:

1) şərq musiqisinin Avropa aləti-musiqiyyəsi və bilümm «orkestr» vasitəsilə icrası;

2) şərq musiqisinə, Avropada olduğu kimi, ahəng (harmoniya) qoşmaq.

3) şərq musiqisini kəsirüləsvat (poloqoniya) etmək,

4) şərq musiqisinin üsul, vəzn və bəhrini müsbət surət-də təyin etmək.

5) dəstgahları eynilə nota sala bilmək kimi mühüm suallara cavab aramaq və bu yolda kamal ciddiyyətlə çalışmaq arzusu ancaq opera və operettalar zühuri ilə əlaqədar olub bu yolda kamal kərəmi ilə işlədilməkdədir.

Opera və operettaların musiqini «həram» ikən «hələl» etməsini hər bir insaf əhli təsdiq etməlidir. Əvvəla, Bakı şəhəri sanki daimi bir yas içində idi: heç kəs öz evində, azad surətdə çalğı çalmaq və ya hava oxumaqla məşğul ola bilməzdi; çünki qonşusundakı hacı, molla və ya axund filankəs eşidər – deyə çəkirdi. Opera və operettalardan sonra havalər camaatın ağzına düşüb, hər bir yerə yayılmağa və hətta mollaların evlərinin içinə qədər icrayi-hökm etməyə başladı. Bu gün bu musiqiyə olan rəğbət nəticəsidir ki, hökumət tərəfindən açılmış olan Azərbaycan türk musiqi texnikumuna elə şəxslər uşaqlarını qeyd etdirirlər ki, əvvəllərdə musiqi səsi eşidəndə

qulaqlarını yumardılar.

Opera və operettalar tamaşası – musiqi ilə şerin bahəm təsiri camaatın əxlaq və təbiətində də əsərsiz qalmadı. Qanı qəlblərin boşalmasına; qaba və urişt adətlərin tərkdilməsinə dəxi xidmətlər göstərmiş olduğunu bitərəf şəxslər təsdiq edirlər.

Arvadlarımızın və qızlarımızın teatrlara daha sərbəst gəlməsi və gördükləri opera və operetta tamaşalarından aldıkları dərsi-ibarət kor-korana evlənmək və mal kimi satılmaq və nəhayət, evlənərkən sevmək və kimi təbii ehtiyacat qəlbiiyədən məhrum qalmaq bəllu məzmun adətlərin kökündən sarsılmasına səbəblər törətməyə başladı.

Dini fanatizm və əsarət - nisvan kimi müstəbidanə adətlərə qarşı mübarizə edən opera və operettaların inqilabi əhəmiyyətini də nəzərə almaq lazımdır. Bu gün vətəndaş [Samit]in bir o qədər xoşuna gəlməyən [«O olmasın bu olsun»] operettası, mənəcə, inqilabi bir əsərdir.

Cavan qız almaq fikrinə düşüb və ayağı altında əzdiyi hambalın abbasısını belə vermək istəməyən sərvət sahibi Məşədi İbad, qızını pula satmaq istəyən Rüstəmbəy millətpərəst Həsən, Əliqulubəy Müdaraçı, sosialist Həsənbəy, Qoçu Əsgər və s. – bunlar hamısı cümhuriyyətimizin mənfi tiplərindəndir ki, ən gülünc və bədnam bir surətdə meydana qoşulub xalqı özlərinə güldürməklə rüsvayi-cahan edilirlər. Bu əsər hələ 1907-ci ildə¹ yazıldığından? Ən birja və birqərəz bir əsərdir.

Opera və operettaların tamaşasından hasil olan müdaxildən bir çox tələbələrin və məktəblilərin bəhrəmənd olduğunu dəxi yada salmaq, burasını dəxi qeyd etməyə məcburam ki, türk opera və operettalarından «Arşın mal alan» hər yerdə rəğbət qazanıb, dildən-dilə tərcümə edilib Gürcüstan, Ermənistanda yüzlərcə dəfə oynanıdıqdan sonra Rusiyayı, Türkiyəyi, İrani, Fransayı, Amerikayı, İspaniyanı, İtalyanı və Misri müvəffəqiyyət ilə dolaşmış, Azərbaycan teatr və musiqisini hər

bir yerdə nümayiş etdirdiyi bir zamanda vətəndaş [Samit]in bu əsərin səhnədən qaldırılmasını və qadağan edilməsini tələb etməsinə heç bir mənə verməyirik.

Mən bu sözlərimlə türk opera və operettalarının ancaq tarixi xidmətlərinə o əsgərlərin hələ ibtidai və nöqsanlar ilə dolu bir halda olduğunu danmaq istəmirəm; opera və operettalarımız təkmil edilməyincəyə qədər də danmaq fikrində deyiləm, bu xüsusda daha bir çox yazılar yazmaq lazımdır. Bunu da etiraf etmək lazımdır ki, keçən il opera və operetta oyunları – bilmirəm qəsdən və ya səhvənmi – elə bərhad bir halda oynanırdı ki, həqiqətən hər bir zövqi-səlim sahibinin ruhunu incidib ikrah dərəcəsinə gətirməklə hökumət teatrının adını da bədnam edirdi. Əgər bu ildə elə bir «xaltura»lar vaqə olacaq, onda həqiqətən türk opera və operettalarını tamamilə səhnədən qaldırmaq lazım gələcəkdir.

O ki, qaldı türk musiqi teatrının tərəqqisinin gələcəkdə kimlərdən ümid edilməsi məsələsinə... bizə qalırsa bu ümid bu gün Azərbaycan hökumət türk musiqi məktəbində kamal ciddiyət və müvəffəqiyyətlə təhsil edən cavanlarımızdan gözlənilə bilir və gözləyirik.

¹ Burada техники сящв эедибдир. Чунки «О олмасын бу олсун» опереттасы 1910-ъу илдя йазылмышдыр.

AZƏRBAYCAN MUSIQİ HƏYATINA BİR NƏZƏR

Azərbaycan türkləri musiqini çox sevirlər və olduqca ona həvə edirlər. Musiqi əməlinin şəriət tərəfindən günah hesab edilməsi bu həvəsi heç də söndürə bilmədisə də, fəqət musiqinin tərəqqi etməsinə qarşı böyük məmaniət təşkil etdi, o səbəbdəndir ki, Şərq musiqisi və o cümlədən Azərbaycan türklərinin musiqisi qədim zamandan ta indilərə kimi heç bir tərəqqi və inkişaf üzvi görmüüb, hənzatı ata-babadan qalma bir halda davam etməkdə olduğu kimi, sazlarımız, yəni musiqi alətimiz dəxi bu gün ən ibtidai və naqis bir haldadır.

İslam aləminin³⁶ mədəniyyət dövrü zamanındakı filosof və böyük alimləri musiqinin əvvəla, elmi əsaslara məbni mədəni bir sənət olduğunu və saniyə insanın əhval-ruhiyyəsində müxtəlif təsirlər buraxan və hətta bəzi əsəbi mərəzlərə qarşı əlac yerində qollanıla bilən ciddi bir fənn olduğunu gözəlcəsinə dərk edib, musiqi elmi üstündə bir xeylicə çalışmışlardı; bunların çalışmaları nəticəsindədir ki, bu gün Şərq musiqisi bugünkü Avropa musiqisindən əsrlərcə geridə qalmış olsa da, öz vaxtında müəyyən bir tərəqqi və mədəniyyət dərəcəsinə yetişmiş olduğunu bu gün belə mövcud olap müxtəlif təsirli muqam və dəstgahları ilə aşkar surətdə göstərməkdədir.

Fəqət o zamandan indiyə kimi onun dalınca düşən və bir kərrə başlanılmış və doğru bir tərəqqi yoluna qoyulmuş olan bir zərif sənətin meydanını genişləndirənlər olmayıb, biləks hər yerdə «həram» hesab edildiyinə görə minil bundan əvvəlki haman bağı qalmışdır.

Musiqi tərəqqi etmədiyinə görə xalqın tərbiyə musiqisi və zövq musiqisi mütənasib dərəcədə olub mövcud musiqilərdən böyük bir məntəhiyyət hasil edirlər.

Azərbaycan türklərinin musiqiyə olan münasibətini nəzər tədqiqə aldıqda görünür ki, bir tərəfdən, musiqi ümumi iştirakilə icra edilən bir adət digər tərəfdən, tək- tək şəxslər

tərəfindən işlənən bir peşədir.

Məsələ, Azərbaycanın bir çox mahallarında toy və düyün zamanı, yaxud bayram və başqa bir şadlıq günlərində camaat hamısı bir yerə yığılıb iki tərəfli olaraq («deyişmələr»-oxuyarlar, «zopu»ya gedərlər, öz-özlərinə «çalıb-çağırarlar» və yaxud bir şəxs öldükdə «yas» qurub (baxusus arvadlar) avaz ilə hamı birdən münasib məqam sözlər oxuyub (xor kimi), sonra ağlarlar; bu yerdə musiqi istemalı xalq adətlərindən biri hesabında olub hamılıqla icra edilir, yaxud yenə adət qəbilindən olmaq üzrə bir iş zamanı təklidə də icra olunur; məsələ, əkin əkəndə, mal-qara otaranda, at suvaranda, qoyunları sayanda və ya başqa bir şey sayanda və eyni surətlə şəhərdə bənnalıq, ustalıq edəndə, mədrəsələrdə dərs oxuyanda, qəbiristanlıqda quran oxuyanda «zümzümə» etmək geniş bir adətdir.

Peşə və sənət məqamında isə musiqi icrası «ustad»ların işidir; bu ustadlar, qabiliyyət və ləyaqətlərinə görə iki zümərəyə ayrılırlar: biri şəhər və yaxud «məclis» musiqiçiləri ki, bunlara məlum olduğu üzrə «xanəndə və sazanda» dəstəsi deyilir; o biri zümərə «kənd» və ya «çöl» musiqarlarıdır ki, onlar da «aşıq (aşiq) və zurnaçı» dəstəsidir. Bunlardan birinci dəstəyə «mədəni» və ikinciyə «bədəvi» demək caiz hesab edilərsə, təfəvütləri daha bəlli görünər.

Xanəndə və sazəndə dəstəsi əksər ovqat üç nəfərdən ibarət olar ki, onlardan biri oxuyar, təğənni edər, digəri «tar» və üçüncüsü isə «kamança» çalar; bu dəstənin əhli bütün muğam və dəstgahları lazımınca bilməlidirlər; Baxusus xanəndə bir çox şer, qəzəl və təsniflər hifzində saxlamalıdır; tarçalan dəxi dəstgahların yollarını yaxşıca bilməlidir ki, xanəndəyə «rəhbər»lik etsin, yəni xanəndə bir «guşə»ni oxuduqdan sonra onun dalınca gələn guşəni çalib xanəndəni qızıdırırsın, kamançaçı isə əksərən tarçalanın dalınca gedir; xanəndə gözəl səsə malik olub ustadanə təğənni etməkdən əlavə bir də «zərb» alətindən olan «qaval»ı da ustadlıqla çala bilməyə borcludur ki,

«rəng» və «təsnif»lərə keçdikdə «bəhr» tuta bilsin.

Bu dəstə çox vaxt «arif»lər məclisinə düşdüklərinə görə, sənətlərində mahir və qabil olmaları lazım gəlir və illah «biyabır» ola bilərlər, yəni tərif, tövsif muzd əvəzinə fəhş və söyüşə düşər olmaqdan əlavə «çörəkdən kəsirlər».

Şayan diqqətdir ki, xanəndə və sazəndələr belə «haram» bir əməli özlərinə peşə etdiklərinə görə «kəffareyi-günah»³⁷ üçün məhərrəmlik zamanı məscidlərdə növə və mərsiyə oxuyarlar, yaxud ziyarətə gedib hacı və məşədi olurlar...

Aşiq dəstə dəxi əksərən üç nəfərdən olub, bunlardan biri həm oxuyar, həm də «saz» çalar, ikiyerdə qalanı isə alət nəğmədən olan «balaban» çalar; balabançının ikincisinə «zü» tutan və yaxud «dəmkeş» deyirlər ki, bunun vəzifəsi hava çalmaq olmayıb yalnız bir sədanı uzatmaqdan ibarətdir; balaban çalanlar «tütək» və «zurna» dəxi çalarlar; bu halda bunların xanəndəsi dəf (təbil) çalmalıdır; aşiq dəstəsi çox vaxt muğamat və dəstgahlardan bixəbər olub «repertuar»ları xalq mahnılarından və nağıllardan əmələ gəlir; nağıl vaxtı aşıqlar otaq içində gəzişə-gəzişə icrayi-hünər edib yeri gələndə söz ilə və yeri gələndə hava ilə şirin-şirin nağıllar söyləyib oxuyarlar.

Böyük toylara həm xanəndə və həm də aşiq dəstəsi çağırarlar və növbətlə oxudurlar.

Azərbaycanda məşhur xanəndələr, tarzənlər və habelə aşıqlar çox olmuşdur.

Oxunan və çalınan şeylər «şəkil» cəhətcə ümumiyyətlə iki növdür: bəhrli havalar və bəhrsizlər; bunlardan bəhrililərin həm havası və həm də şəkli müəyyən olub oxunan və çalınan zamanda zərb vurmağa ehtiyacı vardır; yəni onların çalğısında zərb alətləri dəxi iştirak edir. Bəhrsizlər çalğısında isə zərb aləti vurula bilməz. Belələrinə, yəni bəhrsizlərə Azərbaycanda (İranda dəxi) dəstgah deyirlər (osmanlılarda boylə şəkildə musiqiyə «təqsim» deyirlər).

Məncə, dəstgah sözünün bir mənası dəxi rusca «sooruşenie» deyilən bir təbirdir ki, musiqidə dəxi məcazən o mənada

işlənir, yəni müxtəlif muğam parçaları bir-birinə yaraşmaq və uyğun olmaq şərti ilə cəm edilib bir dəstgah əmələ gəlir: məsələn, rast dəstgahını təşkil edən muğam parçaları müxtəsərən boylədir: rast, üşşaq, hüseyini, vilayəti, xocəstə (şikəstəyi-fars), əraq, pəncəgah, gərayi, rast ki bunların hər parçasına bəzən şöbə, bəzən guşə və bəzən avaz deyilər.

Dəstgahların qəzəlləri mütləqən əruz vəznə ilə yazılmış olmalıdır; barmaq hesabı yazılmış şer və qəzəllər dəstgahlar üçün yaraşmaz, əruzla yazılmış qəzəlin vəznə dəstgahın musiqisi üçün dəxi vəznə məqamini tutur.

Dəstgah oxuyan xanəndə şerin qısa hecasını necə ki var qısaca tələffüz edib uzun hecasında avaz ilə növ-növ «zəngülə»lər, «kalaratur»lar edib istədiyi qədər uzadıb səsi işlədir; məsələn, «məfail» vəznindəki sözün məfa-il kimi üç hecası olsa da, dəstgahda «mə» hecası heç vaxt uzadılmaz, biləks «mə» hecası olduqca qısaca surətdə «fa» hecasına rəbt edilib «məfa» olar və bu yerdə, yəni «fa»da, xanəndə istədiyi kimi səsi uzadıb lazım gələndə guşələri vura bilər: «mə» uzadılsa, bizcə, gülməli bir şey çıxar; əlhasil «məfail» iki hecaya bölünüb oxunur (osmanlı türkləri şerdə hecaları başqa cür ayıraraq oxuyarlar).

Deməli, dəstgah musiqisi vəznə şerə tabe, bəhrsiz, havası qeyri-müəyyən, cümlələri qeyri-mütənasib bir növ musiqidir ki, hüsn icrası xanəndə və ya sazəndənin qabiliyyət və məharətinə bağlıdır.

Bəhrli olmamaqlıq bu musiqini «not» üzrə yazmağı çətinləşdirir; bu xüsusda təşəbbüslərdə bulunanlar olmuşsa da, müvəffəqiyyət qazana bilməmişlər; dəstgahların nə növ ilə nota salına bilməsi məsələsi geniş bir təfsirə möhtaç olan müxtəs və «spisiyal» bir məsələ olduğundan onun şerəfini xüsusi bir məqaləyə buraxırıq.

Dəstgahın hava, vəznə və bəhrli qeyri-müəyyən olsa da, onun yolu, yəni pərdələri müsbət surətdə müəyyəndir və muğam və dəstgahları bir-birindən ayıran və hər birisinə xüsusi

bir hüsn verən başlıca pərdələridir. Bu pərdələr sayəsindədir ki, məsələn, «Segah» «Şur»a, «Şur» da «Çahar-gaha» bənzəməyib hər birisinin də təsiri bambaşqadır.

Xanəndə üçün dəstgah oxumağın yaxşılığı ondadır ki, müəyyən bir hava və bir bəhr qeydi altında olmayıb, öz «fantaziya»sına geniş bir meydan açır və səsini «bəm», «zil», «meyxana» kimi müxtəlif «tessitura»larla işlədir.

Şərq musiqisinin gələcək tərəqqisi əmrində dəstgahların ən böyük əhəmiyyəti olacaqdır. Çünki hər bir mövcud xalq havalarının hamısı bilistisna dəstgahların pərdələrindən götürülmüşdür; deməli, dəstgah pərdələri xaricində bir dənə də olsa mahnı tapmaq olmaz.

Azərbaycan xanəndələri arasında oxunan dəstgahların məşhurları bunlardır: rast, şur, çahargah, segah, mahur, rəhab, hümayun, bayatı-şiraz, bayatı-kürd (şöbə surətilə dəxi) və sairə ki, onların hərəsinin müxtəlif şöbə və guşələri dəxi vardır.

Burasını da qeyd etməliyəm ki, bir para dəstgah və ya şöbələri bəhrsiz olaraq təğənni edilirkən musiqisi biləks bəhrli olub zərb aləti dəxi işlənir; məsələn, heyratı, kabili, mənşuriyyə, simayi-şəms; ovşarı (əfşarı) kimi; dəstgah kimi müəyyən bəhr və havaları olmayan musiqi cümləsindən biri də «Şikəstə» və digəri «boyatı» (bayatı)dır.

Şikəstə və bayatıya aşiq dəstəsinin dəstgahı demək olar, çünki bu növ musiqi təğənnisi əsil onların sənətidir; şikəstə və bayatını çox vaxt çöllərdə, meşələrdə, qəraz, ev xaricində oxuyarlar; bunlardan şikəstə, segah, bayatı da «qatar» dəstgahları pərdələrindəndir.

Dəstgahın əksi olaraq şikəstə ilə bayatının sözləri (qoftəsi) ancaq barmaq hesabı yazılan şerlərdən ibarət olmalıdır.

Bu musiqinin özü də və sözləri də zəatən göy xalqına³⁸ məxsus bəstə və qoftə olub qoftəsi məzmunca müxtəlif ol-duğu halda bəstəsi yeknəsəkdir və ənvai varsa da, o da hər mahalın öz təğənni üslubuna aiddir; məsələn, şirvan şikəstəsi, qarabağ

şikəstəsi – o da, bu da bir-birinin eyni olan üç «ton»dan ibarət bir musiqidir.

Şikəstə və bayatının sözləri zahirdə məzmunca bir-bi-rinə yaraşmayan və fəqət qafiyəsi düz gələn misralardan ibarət görünürsə də, şübhəsizdir ki, batini rəbti dəxi mövcuddur; məsələn:

Ay doğdu qəlbiləndi,
Doğduqca qəlbiləndi;
Gedin canana deyin
Bu qəlb o qəlbiləndi

və yaxud:

Şirvanım yastı yolu
Su gəldi basdı yolu
Gedirdim yar görməyə
Düşmənlər kəsdi yolu.

Və sairə ki, birincidə məhtab və aydınlıq gecənin canan xatırlatması və ikincidə də yarın Şirvanda olması misralar arasında bir münasibət mövcud olduğuna işarə ola bilər.

Xanəndələr dəstgahda oxuduqları qəzəllərin aralarında «ey dadi bidad» və ya «aman, aman», «ey xuda» və sairə kimi sözlər qoşduqları kimi, aşıqlar dəxi şikəstə və bayatının başında «əzizim, a balam», hətta (məsələn, Bakıda) «a gədə» və axırında da «ay nənəm qurban», «ay ölürəm» və qeyri kimi sözlər artırır.

* * *

Bəhri və havası mövcud və müəyyən olan musiqiyə gəl-dikdə bunlar da: təsnif, rəng, rəqs, el mahnılarıdır.

Təsnif müəyyən bir hava olub sözləri çox vaxt qəzəllər-dən alınır və özləri də mənsub olduqları dəstgahların ortalarında və ya axırında oxunar: bu əsnada xanəndə təsnif oxuya-oxuya «qaval» ilə zərb edir. Təsniflərin bir çoxu bir hissəli havalardan ibarət olub, vəzni $\frac{3}{4}$ və ya $\frac{3}{8}$ və çox vaxt $\frac{6}{8}$

və bəhri ağır (səngin) olar, Azərbaycanda farsı və türki təsniflər çoxdur.

Rəng və ya diringə təsnif kimi bir musiqi olub fəqət qoftəsi, yəni sözləri olmaz, yalnız çalınar, əksərən yüngül bəhrlili olub rəqs havalarına bənzər. Rəng dəxi dəstgahlar arasında xanəndənin kamal və müvəffəqiyyətlə icra etdiyi mahiranə təğənni mütəaqib çalınıb sameyini məhzüz etməklə dəstəni dəxi qızıqdırır, fəqət uzun çəkməyib təkrar dəstgahın məbədinə keçilir.

Bu axır vaxtlarda rənglərə qoftə qoşmaq və avropalı-ların «kuplet»ləri müqabilində səhnə və məclislərdə oxunan bir növ adət olmuşdur; Azərbaycan operettaları içində də qoftə qoşulmuş rənglər dəxi mövcuddur.

Rəqs musiqisi müxtəs rəqs etmək üçün bəstələnmiş $\frac{3}{4}$ vəznində olan havalardır ki, bəzilərinin bəhrləri ağır və bəzilərininki yüngüldür.

Rəqslərin, baxısus bu axır zamanlarda çıxanların musiqiləri əksər ovqat iki hissəli olmaqla şəkilləri nisbətən «zənginləşirsə də, havaları Avropanın bıməzmun «vals»ləri təsiri altına düşməklə öz əsasında uzaqlaşır və xaric bir rəng alır. Mahal toylarında gəlinin və oğlanın çıxmasına məxsus rəqs havalarına bənzər xüsusi musiqi çalınması adətdir.

El mahnıları bəzən yüngül və ağır bəhrlili təsniflərə oxşar; bu musiqinin həm havası və həm sözləri başlıca xalqın məhsul əsəridir; bunların bir çoxu eşq və məhəbbəti, bir xeylisi də xalq həyatında vüqə gələn və xalq üzərində təsirlər buraxan hadisələri oxşayan qoftələrlə bəstələnib aşıqlar vasitəsilə el ağzına düşüb Azərbaycanın hər bir yerini gəzib dolaşar, «Rüstəm»³⁹, «Nəbi»⁴⁰, «Şalon gəlir»⁴¹ mahnıları bu axır zamanlarda şöhrət qazanan «Mustafa Kəmal»⁴² mahnısı bu qəbil musiqi cümləsindədir; eşq və məhəbbətə aid olanları dəxi ya bir məşhur hadisə misalında əmələ gələn xüsusi şəxslərin vəqə sövdasını, yaxud bıməlum «yardan şikayəti», «yar gələndə sevinməyi», «intizar»da qalmağı və sair bu kimi

əhvalları musiqi havası ilə nəql edən mahnılardır.

El mahnıları Azərbaycan xalqının əhval-ruhiyyəsini şərh, zövq musiqisini bəyan, şer və musiqidəki yaradıcılıq qabiliyyətinin dərəcəsinə təyin edə bilən böyük bir material olduğundan onun istər musiqi, istər ədəbi, istər psixoloji, istər etnoqrafik əhəmiyyəti çox böyükdür.

Bu üzdən onların və (mümkün olduqca ən qədim) zamandan bəri yadda qalanlarını və indi mövcud olanlarını, hər il yenidən çıxanlarını harada da olsa yığıb nota salmaq və nə münasibətlə meydana çıxdığını dəxi öyrənib təfsilatilə yazmaq ən vacib işlərdən biridir.

El mahnılarının vəzni əksər ovqat $\frac{6}{8}$ -liq olub özləridə bir hissədən və bəzən hətta bir qısa cümlədən ibarət olub üç, dörd və ya beş-altı «ton»dan əmələ gələn bir musiqi olsa da, bir çox mənasız musiqi əsərlərinə nisbətən olduqca pürməzmandır.

* * *

Musiqinin ehtiyacat dünyəviyyədən əlavə dini mərasimlərdə də istemalı Azərbaycan türkləri arasında adətdir.

Əlbəttə, bu mövqələrdə çalğı yaramaz, çünki şəriətə haram hesab edilən əslən çalğı musiqisidir. Məscidlərdə və dini mərasim icra edilən yerlərdə ancaq avaz ilə təğənni etmək mümkündür. O da bu şərt ilə ki, oxuyan şəxs «qina» etməsin, çünki «qina» dəxi haramdır.

«Qina»nın nədən ibarət olduğu haqqında müxtəlif şərhlər verilir. Məşhuru budur ki, «qina» səsin boğazda qaynatılıb «zəngülə»lər əmələ gətirilməsindən ibarətdir. Hər halda «qina» haramdır – deməkdən məqsəd budur ki, oxuyan şəxs öz təğənnisinə dünyəvi təğənniyə məxsus rəng verməyib dini bir üslub ilə oxusun.

Əlbəttə, dünyəvi musiqisi ilə dini musiqinin hər birinə məxsus, xüsusi üslubu olmalıdır. Musiqilərini böyük tərəqqiyə çatdırmış olan millətlərin dünyəvi və dini musiqiləri arasında üslubca böyük təfavüt vardır. Fəqət Azərbaycanda dini ruhda

bir musiqi varsa da, o da quranın avaz ilə oxunduğu musiqidir ki, dünyəvi musiqiyə məxsus olan muğam və dəstgahlara heç bir münasibəti olmayıb xüsusi üslubu vardır. Azərbaycanın bəzi yerlərində oxunan mərsiyə və nohələrin isə haman heç bir dini üslubu olmayıb, toylarda icra edilən dəstgah və təsniflərdən heç bir fərqi yoxdur; hətta bir çox təsniflərin sözlərini qoşub oxumaqla zövqi-səlim icabatına müğayir hərəkətlər edirlər. Odur ki, bir çox nöhələrin havaları insana fərəh və tərab ilqa etdiyi halda, sözləri hüzn və kədər təsirini tələb edir... Bir para yerlərdə məhərrəm ayında «Aşura günü» qətl mərasimi əsnasında dəf və zurna dəxi çalınır ki, buna «tərs toy» deyirlər. Əlavə, eyni gündə «şəbeh» çıxarmaq məşhur bir vəqiədir. «Şəbeh» qərb əhlinin «opatoriya» dedikləri bir növ dini tamaşadır ki, Kərbəla vəqəəsindən götürülmüş hadisə (epizod)lərin təşbeh və təsvirlərini göstərir. Burada iştirak edən şəxslər öz rollarını oratoriyada dəxi olduğu kimi, avazilə təğənni edib münasib muğam hərəkətləri göstərirlər.

1907-ci sənədən bəri Azərbaycan türkləri arasında milli opera əmələ gəlməsinin birinci amillərindən birisinin «şəbeh» olduğu şübhəsizdir.

Filhəqiqə, Azərbaycan türk operalarının forması (şəkli) Avropa operalarından əxz edilmişsə, iştirak edənlərinin üsuli-təğənnisi şəbehlərdən götürülmüşdür. Təfavüt bir bundadır ki, operalar şəbehdən daha artıq və daha geniş bir surətdə mövcud dəstgahlarımızdan istifadə edib səhnə tərtibatı və «orkestr» istemalı ilə zahirdə Avropa operasına yavuş bir şəkil alır.

Azərbaycan türk operalarının zühuru xalqın musiqiyə olan rəğbətini daha da artırıb, əlavə camaatı və baxşus qadınları teatr tamaşasına öyrətməklə qadın azadlığına da kömək yetirdi.

Azərbaycan türkləri mövcud operalarını çox sevər və bir dəfə tamaşaya qoyulduqda gedib təkrar-təkrar tamaşa edirlər. Bu xüsusda Azərbaycan türklərini italyan xalqına təşbeh tutarlar ki, onlar da öz operalarına təkrar-təkrar qulaq asmaqdan

həmişə böyük həzz alırlar.

* * *

Azərbaycan xalqının milli musiqi aləti üç qismdir: simlilər, nəfəs verənlər və zərb edilənlər.

Simli və ya telli alət dəxi iki növdür: qısasəsli və uzunsəsli. Qısasəsli telli alətin ən məşhuru «tar»dır ki, Azərbaycandan əlavə İranda dəxi məşhurdur (Anadolu türkləri arasında yoxdur).

Bunun qısasəsli olmasına səbəb odur ki «mizrab» deyilən kiçik bir gəmik vasitəsilə tellərinə toxunulur ki, təbii «dan» kimi qısa bir səs əmələ gəlir.

Tarın üzərində çalınan sim və ya telləri əslən iki cift. Bu iki cift tellərin kökü daimidir. Yəni heç dəyişməz. Bu kök «xalis kvarta» məsafəsinə müsavidir, yəni birinci cift telin səsinə görə ikinci çiftin səsi iki ton yarım ondan alçaqdır.

Bu iki cift tellərdən əlavə bir də bir tək tel mövcuddur ki, onun kökü dəstgaha görə dəyişir. Məsələn: şur qurulukən tək teli ikinci cift telə görə bir ton, seğahda ton yarım, rast, bayatı-şiraz və şüştərdə iki ton yarım və çahargahda isə üç ton yarım məsafədə qururlar. Bu ölçülərin düzgünlüyü tarçalanın qulağının adət-kardəliyinə bağlıdır ki, əsil musiqi mizanı budur ki vardır.

Bir para muğamlarda tək tel üzərində çalınır. Yerdə qalan tellər isə çalınmayıb, çalınan tellərin səslərinə qüvvət vermək (rezonans) üçün qoşulur.

Tarda mövcud olan tonların ədədi (diapazon), çahargah qurulmaq şərti ilə, qırxa qədərdir ki, bunlardan otuz ikisi Qərb musiqisində istemal edildiyi halda, yerdə qalanları yalnız Şərqi musiqisinə aid tonlardır.

Tarın «bəm» səsləri çox həzin və təsirlidir. Miyanxana səsləri gur və mərdanə, zil səsləri isə bir qədər qışqırıqlıdır.

Tar ən ziyadə istemal edilən alətin birincisidir⁴³.

Tar növündən olan alətdən biri də «saz»dır ki, tardan çox kiçik və qeyri-kamil bir şey olduğundan səsinin də oylə bir

təsiri yoxdur. Sazı aşıqlar çalarlar.

Uzunsəsli, telli aləti-musiqiyəmizin yeganə nümayəndəsi də «kamança»dır. Kamançanın telləri üzərində ucları uzun bir çubuğa rəbt edilmiş tük dəstəsilə çalındığından hasil edilən səsləri istədikcə uzatmaq olar.

Buna görədir ki, kamançada çalınan musiqi tarda çalınandan səscə daha mükəmməl və insanın səsinə daha yaxın olar. Əlavə, kamança səsinin baxüsus «bəm»də tardan daha təsirli olduğunu nəzərə alsaq və tellər üzərində barmaq qoyub «vibrasion» deyilən titrək səslər hasil edilməsini dəxi əlavə etsək, kamançanın tardan daha kamil və daha faiq bir aləti-musiqiyə olduğu meydana çıxar. Zətən, tar «akompaniman» üçün yarar bir alət olduğu halda, kamança «melodik» alətlərdən ən gözəlidir.

Təəssüf olsun ki, bizim türk çalğıçılarımız hənz kamançanın qədrini layiqincə bilmirlər. Odur ki, çalğıda kamançanı tamamilə tara tabe edib tarda vurulan barmaqları kamançada yamsılayırlar...

Bu aləti-musiqiyənin qədrini erməni çalğıçıları bizimkilərdən daha gözəl anladıqlarından içlərində mahir kamançaçılar vardır.

Avropa aləti-musiqiyələrindən kamança cinsinə mənsub olan «vialon» (skripka) orkestrdə birinciliyi qazandığı kimi, gələcəkdə bizdə də kamança öz ali mövqeyini layiqilə işğal edəcəkdir.

Nəfəs vasitəsilə çalınan alətdən ən başlıcası zurna, balaban, ney və tütəkdir. Bunlardan zurnanın səsi o qədər qüvvətli və qışqırıqlıdır ki, onu otaq içində çalmayıb bayırda çalırlar. Səsinin «tembri» bir az tutqun və bəm səsləri də acıqlıdır.

Şərq orkestrında xüsusi «efəsi» ola bilir. Zurnanın əksinə olaraq, balaban və yaxud yastı balabanın səsləri qayət həzin və kədərli. Heyf ki, şəhər aşıqları çox vaxt bu gözəl aləti türk edib əvəzində məzmunsuz və yaraşıqsız olan tütəyi çalmaqla

qədrşünassızlıq edirlər.

Səscə ən pürməlahət və eşqığar bir alət varsa, o da «ney»dir ki, mütəəssifən çox az istemal olunur. Azərbaycandan artıq İranda daha müstəməldir. Səsi qayət zərifi olduğundan yalnız otaq içinə məxsus bir aləti-musiqiyədir.

Bu gözəl alətin Azərbaycanda rəvac və tərəqqisi son dərəcə arzu olunur. Zərb edilən alətdən ən zərifi qaval (daira)dır ki, balıq dərisi çəkilməmiş sağanaqdan ibarətdir. Rütubət yerdə pərdəsi boşaldığından bir dəfə qızdırmaq lazım gəlir. Yerdə qalan dəf, təbil və dünbəklərin dəxi özlərinə məxsus səsləri vardır. Tar və kamança yanında zərb üçün qaval yarar, yerdə qalanları zurna və tütək səsləri ilə uyğun gəlir. Avropalıların «timpani»sinə bənzəyən, fəqət ondan çox kiçik olan bir növ və qoşa zərb aləti dəxi vardır ki, adına qoşa nağara deyirlər, üzərində çubuxlar ilə zərblər vurular və «tremol» deyilən müsəlsəs səslər hasil olar.

Azərbaycan türklərinin lisanı ümumi Zaqafqaziyada hamman beynəlmiləl bir dil olduğu kimi, ruhani dilləri olan musiqilər dəxi yenə eyni vəziyyətdədir. Bizim öz musiqimizdən hasil etdiyimiz təsirata erməni və gürcü qonşularımız dəxi şərikdirlər. Əlavə, içlərində bizim musiqini özlərinə sənət edən mahir ustadları dəxi çoxdur. Ermənilərdə gözəl tar və kamança çalanlar çox olduğu kimi, gürcülərdə də zurna və balaban çalanları məşhurdur.

Bunlarda ancaq xanəndələr az bulunur, buna da səbəb odur ki, erməni və ya gürcü xanəndəsi bizim əruz vəznilə yazılmış şerlərimizi müvafiq vəzn oxumaq və bir para səslərimizi dürüst tələffüz etməkdə çətinlik çəkir. Sazəndə dəstələrində tar və kamança çalanlar erməni ustadlarından olduğu halda, xanəndəsi əksərən türklərdən olur. Erməni tar və kamança çalanları, baxüsus cavanları texnik cəhətinə əksəriyən bizim türk çalanlarımızdan daha irəlidedirlər. Onların içində parlaq texnik sahibləri, yəni əl barmaqları iti olanları çoxdur. Fəqət təəssüf burasıdır ki, bunlar daha tez

Avropa musiqisi təsiri altına düşüb Şərq musiqisi əsaslarından uzaqlaşır və avropalıların şirin «minor»larına uyub şərq üslubunu xələdar edən barmaqlar vururlar və tonlar alırlar. Türk çalanları dəxi bunları yamsılamağa meyl edib onlarda üslub korlayan çalğıları öyrənməyə həvəs edirlər. Avropa havalarını tar və ya kamançada çalmağa əlbəttə sözüümüz yoxdur, fəqət bayatı-şiraz, şüştəri, müxalifi və şuru qatışdırıb hamısına minor nəzərilə baxmaq olmaz.

Major və minor avropalıların özlərinin zəhləsini tökdüyü bir zamanda və musiqidə bir yenilik aramaq üçün Şərq musiqisinə ərzi-təvəccöh edildiyi bir vaxtda bizimkilərin major və minora həvəs etməkləri məktəbsizlikdən irəli gələn müəssif bir haldır.

Şərq musiqisinin yollarını müsbət bir surətdə təyin etmək və o yollar üzərində musiqimizin tərəqqisinə rəvac vermək üçün çoxdan bəri bir musiqi məktəbinə ehtiyac var idi. Şükürlər olsun ki, Azərbaycanda Şura hökuməti bərpa olduqdan sonra Azərbaycan türkləri boylə bir əsaslı musiqi məktəbi küşadına nail oldular. O məktəb, maarif komissarlığı tərəfindən açılmış olan «Azərbaycan hökumət Türk Musiqi Texnikumu»dur ki, bu il beşinci sənədir kəmalı-müvəffəqiyyətlə vəzifəsinə davam edib dörd yüzdən artıq mütəəllim və mütəəllimə oxutmaqdadır. Texnikumda həm Qərb və həm də Şərq musiqisi əməli və nəzəri olaraq tədris edildiyindən təbiidir ki, buradan məzun tarzənlər hər iki musiqinin yollarına və üslubuna alim olduğundan cahilanə əməllərə yol verməyəcək və Şərq musiqisinin kəndi əsası və binası üzərində tərəqqi və təkamül etməsinə çalışmaqla öz böyük vəzifələrini təhsil etmiş olduqları elm sayəsində layiqilə ifa edəcəkdirlər.

MUSIQIDƏ TƏRCÜMƏ

Ədəbiyyatda tərcümənin mövcud olduğu hər kəsə məlumdur. Hər millətin milli orijinal ədəbiyyatı olduğu kimi, sair millətlərin ədəbiyyatından tərcümə edilmiş əsərlər də az-çox vardır.

Fəqət musiqi ədəbiyyatının tərcüməsi indiyə qədər görülməmiş bir şeydir. Bununla da başlıca səbəbi budur ki, Avropa millətlərinin musiqiləri sistem cəhətindən müştərək əsas üzərinə müstənidir. Məsələn, alman millətinin musiqisi milli koloritcə italyan musiqisindən nə qədər təfriq edilirsə də, ikisinin də əsası major və minor qammalardır. Burada musiqi ədəbiyyatında tərcümə əvəzinə mövcud olan şeylər bunlardır.

1. Təbdil – yəni bir kəsin yazmış olduğu musiqi əsərinin mövzusunu iqtibas edib o mövzu üzərində başqa bir formada musiqi əsəri yazmaq.

2. Transkripsiya – yəni bir bəstəkarın musiqi əsərini götürüb üzərinə bir çox şeylər artırmaq, müxtəlif variasiyalara salmaq və sairə.

3. Transparsiya – yəni bir musiqi əsərini bir qammadan digər bir qamma keçirmək; məsələn: «do» major namində yazılmış bir əsəri «sol» majora keçirmək və sairə.

4. Təsirini dəyişmək – yəni major qammalar üzərində yazılmış bir əsəri eyni ilə bir adlı minor qammaya keçirmək.

Fəqət bunların heç biri tərcümə deyildir. Tərcümə hasil olmaq üçün əsaslar başqa olmalıdır.

Qərb musiqi əsəsindən qeyri-olanlardan ən ümdəsi Şərq musiqisi əsasıdır. Boylə olduğu surətdə Qərb musiqisi əsası üzərində yazılmış olan bir musiqi əsərini, formasını və ideyasını da saxlamaq şərtilə Şərq musiqisi əsasına çevirsək, zənnimcə, əsil tərcümədən anlaşılan məqsəd hasil olar.

Ədəbiyyatda tərcüməçinin birinci məqsədi başqa bir dildə yazılmış əsəri öz dilinə çevirməklə eyni əsəri öz dilində danışanların anlayacağı bir hala salmaqdır.

Musiqi tərcüməsi də boylə olmalıdır. Yəni anlaşılmayan Qərb musiqi parçasını Şərq musiqisinə tərcümə ilə şərqililərin anlayacağı bir hala salmaq.

Ədəbiyyatda tərcümənin əvvəla, ədəbi, saniyə, əslinin ideyasını tamamilə şərh edəcək dərəcədə mükəmməl olmağı ümdə şərtlərdən sayılan kimi musiqi tərcüməsində də bu şərtlərə riayət olunmalıdır.

İştə bu tərcümə ideyası əsasən qəbul edilib və yolları da ətraflı öyrənilməkdən sonra qövlədən fele keçirilərsə, Şərq musiqisinin gözlənilməyən bir surətdə sürətlə tərəqqi etməsinə səbəb olar.

Qərb musiqisinin min il ərzində tərəqqilər görüb bu günkü dərəcəyə çatmış olan formaları içində məstur olan ideyası ilə bərabər Şərq musiqisinə keçirilməklə, qədimdən bəri tərəqqisiz qalmış olan Şərq musiqisi həyatında geniş bir tərəqqi inqilabı əmələ gətirə bilər və Şərq musiqisinin gələcəkdə ümumaləm musiqi sənəti sahəsində böyük bir rol oynayacağına səbəb olar.

Digər tərəfdən, şərqililər Qərb musiqisi ədəbiyyatında mövcud olan müxtəlif ideyaların ənvai-təəssürat və hissiyyatını anlamağa öyrənişər.

İnsan anlamadığı bir dili eşidərkən bir növ sıxıntı çəkdiyi kimi, məcazi bir lisan hökmündə olan musiqini dəxi anlamadıqda əsəbi bir hala düşür.

Qərb musiqisinin ən dərin mənəli parçalarını şərq əhli başa düşmədiyindən o gözəl sənət nümunəsinə qarşı nifrət izhar edir və bu hiss hər bir sinifdə müşahidə olunur. İstər elm sahibi olsunlar, istər olmasınlar Şərq əhli öz musiqilərinə o qədər alışmışlar ki, onu anlamaq və hiss etmək üçün nəzəri və əməli cəhətlərini öyrənməyə heç də ehtiyac yoxdur. Halbuki Qərb musiqisini anlamaq üçün sənələrcə onu dinləməkdən əlavə nəzəri cəhətlərini dəxi öyrənmək lazımdır.

Avropa bəstəkarlarından məşhur Delibin «Lakmə» adındaki operası mövzusunun şərq həyatından götürülmüş

olmasına və sözlərinin də bizim dilimizə tərcümə edilməsinə baxmayaraq camaatımız tərəfindən anlaşılmaı. Çünki ikinci planda olan və zəatən operada bir o qədər əhəmiyyəti olmayan qoftəsi tərcümə edilmiş olduğu halda, birinci dərəcədə əhəmiyyəti olan bəstəsi, yəni musiqi cəhəti tərcümə edilməmişdi.

Musiqi tərcüməsinin yollarını təyin, yəni necə tərcümə edilmək qaydalarını təsbit və zəbt etmək həm Qərb və həm də Şərq musiqisinin qəvaidinə kamalınca vaqif olanların işi olmaqdan əlavə, boylə bir məşğuliyyəti musiqi dərsləri qismində olaraq musiqi məktəblərinə dəxi keçirib şagirdləri bu yolda öyrətməlidir.

Bu növ məşğələ yuxarıda zikr edilən faydalardan əlavə Şərq və Qərb musiqisi üslubunu müəyyən surətdə şagirdlərə aşkar etməklə, Şərq musiqisini Qərb musiqisinin bir çox biməzmun valsları, maçiçləri və sair danslarının sui-təsirindən uzaq saxlar.

ŞƏRQ MUSIQISI HAQQINDA QƏRB ALİMLƏRİNİN TƏFSİRİ

Cümləyə məlum olduğu üzrə, dünyada heç bir şey qalmamışdır ki, Qərb alimləri oraya əl aparmamış və lazı-mınca təhqiqat aparmamış olsunlar. O cümlən qədim Şərq musiqisi dəxi Qərb alimləri tərəfindən tədqiq və təhqiq edilib bu xüsusda qalın kitablar yazılmışdır.

Qədim şərq musiqisi haqqında çalışan alimlərdən baş-lıcaları [Kizevetter] ilə onun bacısı oğlu [Ambros]dur.

Rusiya tarix musiqi müəllimlərindən olan [Razmadze] məzkur alimlərin xülasəyi-əsərlərini öz «Musiqi tarixi» adlı kitabına köçürməklə rus musiqi məktəblərinə xidmətlər göstərmişdir. Məzkur alimlərin təhqiqatının təqribən doxsan sənə bundan əvvəl yazılmış olduğunu xatirə salıb musiqi maraqlılarınca son dərəcə haizi-əhəmiyyət olan müxtəsər tərcüməsini müəllim [Razmadze]nin kitabından alıb nəql edirik.

Ümumi rəyə görə, ərəblər islamdan qabaq musiqicə ən geridə qalmış bir tayfa idi. İslamdan sonrakı ərəblər 7-ci əsri-miladidə İrani fəth etdilər. İranda tərəqqi etmiş olan bütün ülum, fənun və gözəl sənətləri əxz etməklə, dərəcəyi-kamala yetirməyə çalışdılar.

Ərəb və İran alimləri hər bir elm və sənət xüsusiyyə-tində irəli getdikləri kimi, musiqi sənətində dəxi o qədər tərəqqi etdilər ki, yunaniləri dəxi etməkdən başqa ümumbəşər musiqi sənətinə dəxi böyük-böyük xidmətlər göstərdilər.

Razmadzenin kitablarında deyilir ki:

Alim [Polioks]un fikrincə, «Monoxord»¹ icad edən dəxi

¹ «Монохорд»—тяктелли бир алятдир ки, сясляри пярдя-пярдя бюлмяк вя мцнасибятлярини билмяк цццн ихтира едилмишдир. Вязилляри дейирляр ки, яряблярдян хейли яввял ону ихтира едян щяким «Фиаторс» олубдур (Цзейир).

ərəblər imiş. Yenə o alimin rəyincə, «Qanun» dəxi məhz ərəblərin ixtiraatındandır ki, bədə yunanilər onu ərəblərdən əxz etmişlər. Həqiqət bir çox musiqi aləti olan dəxi mövcuddur ki, əsilləri ərəblərdən götürülmüşdür. Məsələn: Əslində Asori alətindən sayılan «Bandur» ərəblərin tənburundandır ki, «b» ilə «t» yerlərini dəyişmişdir¹. Bu saz sonra yunana dəxi köçmüşdür. Bu gün rusların «Lyutnya» italyanların «Lyuto», almanların «Laot», ispanyonların «Laud» dedikləri saz ərəblərin «Əl-ud» və ya «Ud» adlı sazıdır və yenə bu gün «Vialon» deyilən məşhur saz (rusca skripka) ərəblərin «Füzula» sazındandır ki («z»nin ərəbcə tələffüzünə görə), «Fidola» bədə «Vidola», sonra «Viola» və axırda «Vialon» olmuşdur.

Bu gün Avropada işlənən bütün zərb alətləri hamısı ərəblərdən götürülmüşdür.

İslamda mədəniyyət zamanı musiqinin çox böyük təsiri var idi. Harun ər-Rəşidin qəzəbini qaytarıb mülayim edən bir şey varmıssa, o da musiqar Şəhirül-Məsudinun ud çalğısının təsiri imiş. İbn Xəldunun yazdığına görə, Bağdad bir musiqi mərkəzi olmuşdu. Bütün musiqi alimləri və musiqi ustaları buraya cəm olmuşdular. İbrahim Mehdi, İbrahim Müsəvvəli, İshaq o zamanın (Abbasilər zamanı) ən ustad və mahir musiqi alimləri idi.

hələ 8-ci əsr miladidə Xəlil namində musiqi alimi «Kitabi-əlhan» namində bir kitab yazmışdı ki, ən mufəssəl musiqi təfsiridir. Ondan sonra Əlkəndi namində alim musiqi haqqında altı cild kitab yazdı ki, bunlar idi: «Musiqi təsnifi», «Əlhan», «Vəzn», «Musiqi aləti», «Tərəb və təğənni» və «Musiqi sənətinə bir nəzər»².

¹ Бу эцн «Тянбур» Тцркистанда мювьуд олдуьу кими, «Бандур» дяки малорусларда мювьуддур ки, бунлара Тцркийядян кюццрцлмщ олаьагдыр. Бивъя, Тянбур— «Домбра» олаьагдыр (Цзейир).

² Бу адлар тярьцмя едилмишдир. Ясил ярябиси мялум дейилдир.

Onuk şagirdi olan Əhməd ibn Məhəmməd musiqi haqqında «Kitabi-kəbir və kitabi-səğir» və əlavə «Musiqi haqqında elmi təhqiqat» adlı kitablar yazmışdır (vəfatı 899-dadır).

Ərəblərin fikrincə, musiqi elmini yalnız böyük alimlər kamil surətdə öyrənə bilirlər. Odur ki, bir çox məşhur alimlər ömürlərini musiqi qanun və qəvaidi təhqiqatına sərf etmişlər; məsələn: Sabit ibn Qəra (vəfat 900), Əbu Bəkr ibn Badşəh (918), İbn-ül-Heyzüm (vəfat 1038); Bu axırkı alimin bir böyük əsəri var ki, musiqinin heyvanata təsiri haqqında təhqiqata aiddir. Farabinin¹ və Şəfi-üddinin şöhrəti hər kəsə məlumdur.

Qədim musiqi elmini əkməl dərəcədə dərk etmiş olan Mühəmməd ibn-İsa 1334-cü miladidə Misrül-Qahirədə mu-siqi haqqında leksiyalar oxumaqla xeyli məxluq cəm edərmiş. Elmi əlhanın gələcəkdəki əhəmiyyəti adlı əsər bu alimindir.

Ərəb İran musiqisinin əsasına gəldikdə bunun qədim yunan musiqisindən götürüldüyü və yaxud məhz islam mədəniyyəti əsasına məbni olduğu hələlik dürüst təyin edil-məmişdir.

Hər halda ərəblərin ən qədim «Qamm»larından birisi yunanilərin qədimki «Qamm»ları olan «hipofirikin» qammına müsavidir. Bu qamma bu günkü Avropanın «Dyatonik» qammının eynidir, fəqət bir pərdəsində təfavüt vardır. Məsələn: Avropa qammı boylədir:

Do, Re, Mi, Fa, Sol, Lya, Si, Do.

Ərəb və yunan qammı isə bu nəhv ilədir:

Do, Re, Mi, Fa, Sol, Lya, Si bemol, Do

Ərəblərin oktavı² 17 hissəyə təqsim olunur ki, hər bir hissəsi bir bütün notun üçdə bir hissəsidir (avropalılarda bir oktav 12 hissədir və hər bir hissəsi bütün tonun yarısıdır). Ona

¹ Фараби Ярястунун мусиги китабларыны яряб дилиня тяръцмя етмишдир (Гамус-цл-ялан Ш. Сами) – Цзейир.

² Октав, йяни мясялян бир «До»дан о бири «До»йа, йа бир «Ре»дян о бири «Ре»йя (Цзейир).

binaən ərəb oktavı boylə olur¹.

Do					Si bemol					Lya					Sol					Fa Mi					Re					Do				
1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
17	16	15	14	13	12	11	10	9	8	7	6	5	4	3	2	1																		

Bundan görünür ki, Avropada «Mi» ilə «Fa» və «Lya» ilə «Si bemolun» araları yarım ton olduğu halda, ərəblərdə üçdə bir (1/3) tondur.

Hissələrin ümumisi qırx ədəd imiş ki, iki oktav və altı hissə edir (17 + 17+6 = 40), yəni qırx pərdə, varmış. Pərdələrin adları ya ərəbcə əbcəd hesabı ilə, məsələn: əlif, bey, cim, dal, hey, vav, zay və ya farsca ədədlər ilə: yek, do, se, çahar, pənc, şeş, həft adlanırmış; cərgə ilə düzölmüş olan pərdələrdən əmələ gələn qammalara muğamat deyirmişlər. Baş muğamlar on iki ədəd hesab olunurmuş. Baş muğamlardan əlavə bir də «Təbəqə» deyilən xırda muğamlar varmış ki, yunanilərdə dəxi boylə bir təqsimat mövcud imiş. Beləliklə, qammın bir hissəsindən⁷ və digər böyük hissəsindən 12 növ dəyişikliklər hasil etməklə 7 kərə 12-dən ibarət olan 84 növ muğam əmələ gəlirmiş.

Baş muğamlar bunlar imiş: 1) Üşşaq, 2) Nəva, 3) Bu-səlik, 4) Rast, 5) Əraq, 6) İsfahan, 7) Rahavi, 8) Büzürk, 9) Zirəf-kənd, 10) Zəngülə, 11) Hüseyini və 12) Hicaz.

Bu baş muğamlardan əlavə altı ədəd «Avaz» varmış. O da bunlardır: 1) Şahnaz, 2) Mayə, 3) Səlmək, 4) Novruz, 5) Gərdaniyə və 6) Guvəşt.

Ərəb – İran musiqisinin böyük tərəqqisi 14-cü əsr miladidən başlanır ki, bu zaman Ərəb və ya İran musiqi alimləri

¹ Октавын щиссяляря тягсими мясялясинин ян ящямийятли вя ейни заманда гейри-мцяййян бир мясяля олдуьуну бурада ишаря едиб, эяляъякдя мягялямиздян биринин буна сярф едилъяййини билдиририк (Цзейир).

pərdələrin yek digərinə olan münasibətini təyin etmək, musiqi vəznini qaydaya salmaq və bu sənəti getdikcə nazikləşdirmək yolunda çox çalışıbdırlar. 13 – 14-cü əsr alimlərindən ən məşhuru Səfiyyəddin¹ Əbdülmömin ibn Faxir-ül-Ərməvi-ül-Bağdadi deyir ki, moqol vəziri Şəmsəddinin oğlu olan Şərəfəddin Harun üçün «Şərəfiyyə»adlı bir musiqi kitabı yazmışdı. Bu kitab o qədər mötəbər olmuşdu ki, ondan sonra gələn alimlər üçün bir böyük dəlil idi. O alimlərdən məşhuru Mahmud Şirazi, Əbdülqadir Maraği, Əbülfərəc və sairələri idi. Əndəlisdə isə Nizaməddin və Məhəmməd ibn Əhməd musiqi alimləri idilər.

İran alimləri hərçənd on iki muğamdan ancaq Üşşaq, Rast, Hüseyini və Hicazi qəbul etmək istədilsə də, baqiləri dəxi öz hökmündə qalıb hələ iyirmi dörd «şaxə» və ya şöbə dəxi artdı. Məsələn: Üşşaq məqamının bir, iki, dörd, beş, yeddi və səkkizinci pərdələrindən «Dügah» şaxəsi əmələ gəldi, bu şaxələrdən məşhuru «Mahur» idi.

Ərəb-İran alimləri tələb edirdilər ki, musiqi yazanlar sözlərinə görə muğam seçsinlər, bir-birinə müvafiq gəlsin. Üşşaq, Nəva və Busəlik insanın qəlbində şücaət və bir də şadlıq doğurarmış. Bu muğamları türklər çox sevmiş. Rast, Novruz, Əraq və İsfahan sülh və əsəyiş gətirərmiş ki, bunları da ziraətçi İranilər bəyənlərmiş. Büzürk, Zirəfkənd və sairə muğamlar isə hüzn və sevdə təsiri yaradarmışlar.

Zamana dolandıqca bu muğam və avazlar get-gedə bir çox dəyişikliklərə uğrayıb, bir para muğamlar avaza, avazlar dəxi muğamlara keçməklə bir xeyli təbəddülaq hasil olmuşdur və muğamlar yeddi pərdəlik qammalıqdan çıxıb ancaq qam parçalarından ibarət qalmışdır.

Ərəb-İranilərin sazlarına (yəni musiqi alətinə) gəldikdə, yuxarıda ərz olunduğu kimi, o sazların bir çoxu bu günkü Avropa sazlarının ata-babalarıdır. Ərəb-İran sazlarından ən sevimlisi «ud» imiş ki, Avropada ancaq 12-ci əsrdən sonra

məşhur oldu. Halbuki 10-cu əsrdə olan məşhur Farabi «ud»un mükəmməl bir saz olduğuiu tərif etmişdir. Ərəb alimlərindən bir paraları «ud»un ixtirasını gah iranilərə və gah yunanilərə isnad verirlər. Fəqət zənn etməlidir ki, «ud» ya ərəb ixtirasıdır, yəni fironlar zamanı və əsrin musiqi alətindəndir. Hər halda ən gözəl «ud» çalanlar ərəblər imişlər. Məsələn: Nadir ibn-il Hürri Sahib xatir və sairə.

Onuncu əsrin alimlərindən Əbu Əbdullahın «Müftəhül-ülüm» adlı kitabında udun tərifində deyilir ki, bu sazın dörd teli vardır və o tellərin adları boylədir: Bəm, Müsəlləs, Məsna və Zir. Qolunun üzərində pərdələrin yeri vardır ki, ip ilə bağlanmışdır.

İndiki ərəb udunun pərdələri yoxdur, özünün də yeddi çift teli vardır. Ud «mizrab» vasitəsilə çalınır.

Telli sazlardan biri də «Tənbür»dur ki, bu da qədim Misir alətinə bənzəyir. Farabının tərifinə görə, tənburi-Xorasani və tənburi-Bağdadi heç də bir-birinə bənzəməz. Hal-hazırda tənburun növləri çoxdur ki, dördtelli və səkkiztelli olmaqdan əlavə böyüklük və kiçiklik, habelə kökcə bir-birindən ayrılır.

Tellilərdən biri də «Qanun»dur ki, bəzilərinə ərəb və bəzilərinə yunan ixtirasıdır. Hər halda ərəblərin öz «Qanun»u var imiş ki, bu saz vasitəsilə bir də digər sazları kök edərmiş. Ərəb qanununun 75 teli varmış ki, hər üçü bir cürə kök edilmiş. Qanun rast kökündə qurulmuş. Bu gün hər bir musiqar üçün piano çala bilmək vacib olan kimi, o vaxt ərəblərdə dəxi bütün musiqarlar öz çalğılarından əlavə qanun çalmağı dəxi özlərinə borc bilirmişlər.

Tellilərdən biri də kaman vasitəsilə çalınan «Rübab»dır ki, təktelli və ikitelli olarmış. Özü də xanəndə üçün «dəm» tutulduğundan ötrü çalınarmış. Sonra haman rübabdır ki, «Rəbək» namilə Avropaya köçüb sonra «Füzula» adı ilə ki, yuxarıda zikr olundu, dəyişiklik keçirib bu günkü vialon əmələ gəlir.

Nəfəslə çalınan alətə gəlincə başlıcaları bunlardır:

¹ Вязиляри Шяфияддин йазырлар (Цзейир) .

«Zurna»ki çox bərk səsi olduğuna görə müharibədə işlənməmiş. «Əraqi» ki ərəb qammına çox müvafiq imiş, «Nay» ki ənvai çox imiş: bu güncü fleyt qismindəndir. Bundan kiçiyindən olan «Haboy» ki hətta bir vaxt Avropa orkestrinə dəxi keçmişdi. Bədə «Nəfir» ki o da bizim truba kimi misdən olub müharibədə işlənməmiş.

Bu güncü Qərb alətləri haman eynilə ərəblərdə varmış, fəqət o qədər kamil deyilmiş.

Bilümm [Ambros]un deməyinə görə, ərəblərdə 32 növ ud, 12 növ qanun, 14 növ kamança, 28 növ nay, 22 növ haboy, 8 növ nəfir və bir çox dəf və dünbəklər varmış ki, heç bir millətdə o zaman bu qədər musiqi aləti yox imiş. Bu müxtəsər tərcümədən dəxi görünür ki, Avropa alimləri qədim Şərq musiqisini və musiqi alimlərini bizdən daha gözəlcəsinə bilir və bizdən daha tez böylə bir böyük tarixə müxbürdülər.

Gizavetter ilə Ambrosun Şərq musiqisinə aid olan əsərlərini əxz edib, orada göstərilən şərq kitablarını dəxi ələ gətirə bilsə idik, böyük bir iş görmüş olardıq. Bu xüsusda təşəbbüs lazımdır.

«KOROĞLU» OPERASI

«Şahsənəm» operası meydana çıxdıqdan sonra Azərbaycan operasının inkişafında əmələ gələn dönümü bütün kompozitorlar qeyd etmiş və Azərbaycan milli operasının inkişafı üçün gələcəkdə də davam etdiriləcək bir yol kimi qəbul etmişdir. Qlierin təşəbbüsü həqiqi xalq nəğmələrini yüksək kompozitor texnikası ilə birləşdirməkdən ibarət olaraq, xeyli müvəffəqiyyətli olmuş və həvəsləndirici bir rol oynamışdır.

Belə bir vəzifəni yerinə yetirmək üçün kompozitor ilk növbədə çox və inadla çalışmalıdır. Burada söz yalnız nəzəri hazırlıqda deyildir, xalq yaradıcılığını, musiqi folklorunu dərinləndirərək öyrənməkdə, musiqi dilini mənimsəməkdə, xalq ilə onun anladığı dildə danışmaq istedadını kompozitora verən sadəlik və aydınlığı dərk etməkdədir. Bu iki şərtəndən məhrum olan kompozitor böyük dövrümüzə layiq və yüksək qiymətli əsər yaratmaqda da aciz qalacaqdır.

«Koroğlu» üzərində çalışarkən, mən dolğun Azərbaycan operası yaratmaq məqsədini izləyirdim ki, bu opera bütün sadəliyi və aydınlığı ilə bərabər, yüksək bədii keyfiyyətə malik olsun.

«Koroğlu»nun musiqiyə salınması işində mən öz qarşımda formaca dərin milli opera yaratmaq məsələsini qoymuşdum. Məzmunla gəlincə, «Koroğlu» yüksək bədii keyfiyyətli olmaqla bərabər, sadə və aydın bir tərzlə ifadə edilmiş olmalı idi.

Opera əsərinə məxsus olan bütün ünsürlər – ariya, duet, ansambl, reçitativ – «Koroğlu» operasında vardır, lakin bunların hamısı Azərbaycan musiqi folkloru qurulan muğamlar əsasında qurulmuşdur. Mən xalqdan hazır nəğmələr almamışam, yalnız xalq yaradıcılığının əsaslarını öyrənmişəm.

Koroğlunu aşığılar tərənnüm etmiş və edir və ona görə də operada üstün gələn stil aşiq stilidir. Ən artıq bu hal III və IV aktların antraktında və bu səhnədə özünü aşiq qələmə verən

Koroğlu partiyasında hiss edilir. Muğamatdan isə başlıca olaraq, xanı və onun saray adamlarını xarakterizə etmək üçün istifadə etmişəm.

Operada leymotiv sistemi dəxi keçirilmişdir. Bunlardan biri operanın əvvəlində başlanır və sonra tez-tez təkrar edilir; bu leymotiv kəndli kütlələrinin məzlum halını göstərir və hər dəfə xanın zülm və sitəmindən söz açıldığı zaman eşidilir.

İkinci leymotiv xalqın gizlin, lakin hər dəqiqə partlamağa hazır olan revolyusion həyəcanını göstərir. Bu leymotiv hər dəfə xalqın narazılığını, Koroğlunun qisasını xana xatırladır.

Üçüncü leymotiv Koroğlunu sevən və bu sevgi uğrunda canından belə keçməyə hər an hazır olan Nigarın gözəl obrazını verir.

Qalan musiqi materialı – reçitativ, səhnə və sairələr – operanın qəhrəmanlarını və onların hərəkətlərini təsvir edir. Operanın balet qismini XVII əsr musiqisi stilində vermişəm.

Operanın ümumi stili klassik stildir, bu stilə yabançı olan hər cür formalizm və naturalizm üsürləri buraya qarışdırılmamışdır.

Bu kimi böyük bir işi mən yalnız partiya və hökumətimizin mənə və mənə bu işimə fəvqəladə qayğılı olması nəticəsində müvəffəqiyyətlə başa çatdıra bildim. Mənə «Koroğlunu» yüksək qiymətli sovet operası etmək, epoxamıza layiq, sosializm quruluşunun bütün cəbhələrindəki böyük qalibyyətlərimizə layiq bir əsər yaratmaq kimi şərəfli və məsul bir işə yapışmaq imkanını verən də yalnız mənə qarşı göstərilən bu qayğı olmuşdur.

Bu şərəfli vəzifəni nə qədər müvəffəqiyyətlə yerinə yetirə bilmiş olduğumu geniş kütlə – sovet ictimaiyyəti söyləməlidir.

«LEYLİ VƏ MƏCNUN»DAN «KOROĞLU»YA QƏDƏR

Respublikamızın opera teatrı və filarmoniyası Azərbaycan incəsənəti dekadasında milli musiqi yaradıcılığı və ifaçılığının ən yaxşı nümunələrini göstərməyə hazırlaşır. Bizim hamımızı – bəstəkarları, musiqiçiləri, rejissorları və artistləri ümumi bir məqsəd, vahid bir arzu – Azərbaycanın musiqi sənətini əsil və ən parlaq formalarda əks etdirmək arzusu ruhlandırır.

Azərbaycan musiqisinin inkişaf tarixi bizim dekada üçün hazırladığımız repertuarda da öz əksini tapacaqdır. Repertuarımızın əsasını opera təşkil edir. Bu tamamilə təbiidir. Opera sənətinin ölməkdə olduğunu iddia edən burjua «nəzəriyyəçiləri»nin fikrinə zidd olaraq, sənətin bu növü bizim sosialist ölkəmizdə yaşamaqda davam edir və yeni məzmun kəsb edərək xalqımız tərəfindən daha artıq sevilir və başa düşülür.

Bu il Azərbaycan operasının otuz illiyi tamam olmuşdur. Həm ilk, həm də hələlik axırıncı Azərbaycan operasının müəllifi olmaq şərəfi mənə nəsib olmuşdur. Beləliklə, «Leyli və Məcnun»dan «Koroğlu»ya qədər keçilən yol təkcə Azərbaycan operasının otuzillik tarixi deyil, həm də mənə şəxsi yaradıcılıq yolumdur.

«Leyli və Məcnun» necə yaranmışdır? Mən opera üzərində 1907-ci ildən işləməyə başlamışam; lakin mənə bu ideya xeyli əvvəl, təxminən 1897 – 1898-ci illərdə, mən on üç yaşlı uşaq ikən doğma şəhərim Şuşada həvəskar aktyorların ifasında «Məcnun Leylinin məzarı üstündə» səhnəsini gördükdən sonra yaranmışdır.

Həmin səhnə məni o qədər həyəcanlandırdı ki, bir neçə ildən sonra Bakıya gəlib operaya bənzər bir şey yazmaq qərarına gəldim. Mən xalq yaradıcılığının klassik nümunələri olan muğamlardan musiqi materialı kimi istifadə etməyi nəzərdə

tutmuşdum. Vəzifəm ancaq Fizuli poemasının sözlərinə forma və məzmunca zəngin, rəngarəng muğam- lardan musiqi seçmək, hadisələrin dramatik planını işləyib hazırlamaq idi.

«Leyli və Məcnun»un partiturası yox idi. Bunu hadisələrin və vokal nömrələrinin ardıcılığını göstərən «direksiyon» əvəz edirdi. Nota ancaq orkestr musiqisi və xor üçün xalq mahnılarından götürülmüş melodiya materialı salınmışdı.

Müğənnilərin oxuduqları muğam ladında mətnədən kənara çıxmaqla improvizasiya ilə məşğul olmalarına tam ixtiyar verilirdi. Hər bir muğamın olduqca çox improvizasiya variantı vardır, ona görə də hər bir müğənni «Leyli və Məcnun»dan arıyaları öz bildiyi kimi oxuyurdu. Mən «Leyli və Məcnun»un ilk tamaşası üçün skripka çalan seminar yoldaşlarımdan – A.Terequlov, Ağəli Qasımov, Fərhad Ağayev, Qayıbov, İsmayılov və başqa yoldaşlarımdan ibarət orkestr təşkil etmişdim. Tarzənlər də əvvət olunmuşdu; yadımdadır, hansı isə melodiyanın ifası barədə onların arasında mübahisə yarandı, bu mübahisə böyüyüb elə bir ciddi şəkil aldı ki, operanın ilk tamaşasında Qurban Primovu (Azərbaycan SSR xalq artisti) istisna etməklə, tarçalanların heç biri gəlmədi. Mən tamaşanın başlanmasına iki saat qalmış bu boşluğu ara-dan qaldırmalı, tələsik skripka üçün yazılmış partiyaya əlavələr etməli oldum. Operada bütün musiqi birsəslili idi. O zaman mən – operanın müəllifi ancaq solfecionun əsaslarını bilirdim (bunu seminariyada öyrənmişəm), harmoniya, kontrapunkt, musiqi formaları, yəni bəstəkarın bilməli olduğu şeylər haqqında isə heç bir təsəvvürüm yox idi.

Bununla belə, «Leyli və Məcnun» böyük müvəffəqiyyət qazandı. Zənnimcə, bu müvəffəqiyyət onunla izah edilir ki, artıq Azərbaycan xalqı öz səhnəsində Azərbaycan operasının yaranmasını gözləyirdi, «Leyli və Məcnun»da isə əsil xalq musiqisi ilə məşhur klassik süjet birləşmişdir. Operanın müvəffəqiyyət qazanmasında artistlərin, xüsusən Məcnun rolunu ifa edən Sarabskinin böyük xidməti olmuşdur.

Ümumiyyətlə, ilk Azərbaycan operasının tamaşaya qoyulmasında artist Sarabskinin böyük rol oynadığı qeyd edilməlidir.

Biz gənclər «Leyli və Məcnun» operası üzərində böyük ruh yüksəkliyi ilə işləmişik. Maddi və sənətkarlıq cəhətdən böyük çətinliklər çəkmişik. O zaman nə ciddi ifaçılıq mədəniyyətimiz, nə müəyyən bir nəzəri hazırlığımız, nə də öz səhnəmiz vardı. Bakıda neft sənayeçilərinin «Nicat» xeyriyyə cəmiyyəti özünü kulturtregerlər və incəsənətin himayəçiləri kimi qələmə verirdi. Ehtiyac məni «Leyli və Məcnun» operasına müəlliflik hüququmu cüzi məbləğ müqabilində həmin cəmiyyətə satmağa məcbur etdi, halbuki o zaman operanın tamaşalarına bilet tapmaq mümkün olmur və böyük gəlir götürülürdü.

Mən «Nicat» cəmiyyətinin həm məni, həm də artistləri istismar etdiyini görüb müstəqil işləməyi qərara aldım. Lakin bu da kömək etmədi. Mən tamamilə çıxılmaz bir vəziyyətə düşərək 1910-cu ildə yalnız borclarımı ödəmək ilə «Rüstəm və Söhrab» adlı yeni opera yazdım. Yadımdadır, teatrın kassası tamamilə kreditorlarımla ixtiyarına verilmişdi. Operanın müəllifi olan mən isə tamaşaları pulsuz keçirməli idim.

«Leyli və Məcnun»un müvəffəqiyyəti mənim yaradıcılıq yolumu qəti müəyyənləşdirdi. 1909-cu ildə ikinci bir opera – «Şeyx Sənan» operasını və «Ər-arvad» musiqili komediyasını yazdım. 1911-ci ildə iki musiqili dram əsəri – «Əsli və Kərəm» və «Şah Abbas» üzərində işlədim. Artıq bunların hər ikisi öz musiqi fakturasına görə «Leyli və Məcnun»dan fərqlənir. «Əsli və Kərəm» və «Şah Abbas»da mənim öz musiqim əsas yer tutur, ən başlıca cəhət isə bu əsərlərin daha sanballı olması, orkestr üçün daha savadlı işlənməsidir.

Demək lazımdır ki, Azərbaycan operasının inkişafına rəsmi təşkilatların və hər cür müsəlman «xeyriyyə» cəmiyyətlərinin tamamilə laqeyd yanaşdıqları bir vaxtda bütün varlığı ilə səhnəyə sadıq olan yaradıcı işçilər bizə fəal yoldaşlıq

köməyi göstərmişlər. Şəxsən mənə və Azərbaycan operasına Slavinskiy və Şatkovskinin simfonik ansamblının və yəhudi xor qrupunun böyük köməyi dəymişdir. Bu təşkilatların hər ikisinin öz dövrünə görə böyük bədii təcrübəsi vardı. O zaman yeganə Azərbaycan bəstəkarı olan, özü də yazmağa təzə başlayan mən isə belə bir təcrübəyə malik deyildim. Mən məhz onların köməyi sayəsində orkestra yeni alətlər daxil etmiş, xorun səs ahəngini zənginləşdirmiş və sairəyə nail olmuşam. Ümumiyyətlə, mən Azərbaycan operasının yaradılmasına son dərəcə qayğı ilə yanaşan erməni, gürcü, rus və başqa yaradıcı işçilərlə əlaqədar işləmişəm. Bu fakt Zaqafqaziya xalqları arasında beynəlmiləl dostluq olduğunu bir daha sübut edir; halbuki çar hökuməti hər vasitə ilə zülm altında əzilən millətləri bir-birinə qanlı düşmən etməyə çalışırdı.

İndi, xalqların qardaşcasına dostluğu şəraitində, bizim formaca milli və məzmunca sosialist mədəniyyətimiz elə bir tərəqqiyə çatmışdır ki, bu, heç bir başqa ölkədə mümkün deyildir. Sosializmin paytaxtı Moskvada keçirilən milli incəsənətimizin dekadası bu tərəqqinin parlaq nümayişidir. İnkilabdan əvvəlki dövrdə yaradılmış operaların möv-zusu əsasən tarixi mövzulardır. Lakin mən müasir hadisələrə həsr etdiyim «Ər-arvad», «O olmasın, bu olsun», «Arşın mal alan» musiqili komediyalarında o zamankı Azərbaycan ziyalılarının qabaqcıl hissəsini düşündürən ideyaları əks etdirməyə çalışmışam. «O olmasın, bu olsun» musiqili komediyasında satirik osmanlı, millətçi, qoçu, ağzıboş ziyalı surətləri və başqa surətlər yaradılmışdır. Azərbaycanlı qadının əsarətdən xilas edilməsi, şəriətə və mürtəcə ənənələrə qarşı mübarizə ideyaları hər üç musiqili komediyada, əlbəttə, üstüörtülü şəkildə ifadə olunmuşdur.

İnkilabdan əvvəlki illərdə yazılmış Azərbaycan musiqili dram əsərlərinin (1916-cı ilə qədər, yəni Müslüm Maqomayevin ilk «Şah İsmayıl» operası meydana çıxanadək məndən və qardaşımdan başqa heç kəs opera yazmamışdır) əsas

nöqsanları musiqi fakturunun texniki cəhətdən zəif işlənməsi, birsəslilik və melodiyaaların xalq yaradıcılığından seçilməsi idi. Bizim operalarda hər bir opera üçün zəruri olan reçitativlər, oxuyanlar üçün ayrıca bitkin partiyalar, ansambl, anraktlar yox idi. Qeyd etdiyim kimi, zaman keçdikcə bu nöqsanlar tədricən aradan qaldırılmışdır, lakin bu, Azərbaycan operasını müasir formaya yaxınlaşdırma biləcəkdir dərəcədə deyildi.

Azərbaycanda bu sahədə ilk qəti addımlar ancaq Böyük Oktyabr sosialist inkilabının qələbəsindən sonra atılmışdır. 1924-cü ildə «Şahsənəm» operasını (xalq arasında geniş yayılmış «Aşıq Qərib» dastanı əsasında) yaratmış bəstəkar R.M.Qlierin təcrübəsi Azərbaycan musiqisinə simfoniya üslubu gətirmək, Azərbaycan musiqi mövzuları əsasında mürəkkəb formalar yaratmaq sahəsində çox böyük rol oynamışdır. İndi ifşa olunmuş burjua millətçiləri R.M.Qlieri Azərbaycanın musiqi ictimaiyyətindən, o cümlədən biz bəstəkarlardan ayrı salmağa çalışırdılar. R.M.Qlier Azərbaycan mövzusunda opera yaradarkən folklorumuzun bütün melodiya zənginliyindən istifadə edə bilməmiş, Azərbaycan musiqisinin lad, vəzn və nüanslarının bütün xarakterik xüsusiyyətlərini öyrənə bilməmişdir. Bununla belə, bəstəkarın böyük ustalıqla nəticəsi olaraq yaradıcılıq təcrübəsinin mübadiləsi sovet opera üslubunun inkişafında çox böyük rol oynamalıdır.

ƏRƏBLİNSKİ – TEATR TARİXİMİZDƏ UNUDULMAZ SƏNƏTKARDIR

Azərbaycanda teatr sənətinin doğuluşunda görkəmli rol oynayan simalardan biri Hüseyn Ərəblinskiyədir. 1906-cı ildə Sarabski ilə bir yerdə Ərəblinski ilə ilk dəfə tanış olduğum günləri yaxşı xatırlayıram. Ərəblinski o zaman teatr tamaşaları göstərən bir qrup təşəbbüsçülər – həvəskarlar ilə bir yerdə oynayırdı. Ərəblinski hələ o vaxt həvəskarlar arasında özünün aktyorluq sənətinə bəslədiyi tükənməz arzusu, səmimiyyəti, coşqunluğu ilə başqalarından çox fərqlənir və yüksəkdə dururdu.

O, məşğələlərdə də özünü səhnədə olduğu kimi hiss edirdi, rolunun xüsusiyyətlərini bütün incəliklərinə qədər yaşayırdı, tamaşaçının fikrini, duyğusunu məharətlə öz əlinə alırdı.

Ərəblinski səhnə fəaliyyətinə başladığı gündən əsil sənətkar – professional aktyor olmaq üçün möhkəm bir istiqamət tutmuşdu. O, sənət aləmində qorxmaz və cəsur idi. Qara qüvvələrin, çar satraplarının, ruhanilərin hər cür müqavimətinə baxmayaraq Ərəblinski Azərbaycanda möhkəm aktyor kollektivinə malik olan doğma teatr yaratmaq uğrunda mübarizədə ruhdan düşməyən, yorulmaq bilməyən bir enerji ilə çalışan, hər çətinliyə sinə gərən, bu yolda büdrəməyən bir qəhrəman idi. O, öz sənətini bütün varlığı ilə sevir və onu hər şeydən yüksək tuturdu.

Hüseyn Ərəblinski ilə tanışlığımızda onun özünə məx-sus bəyənilməli bir xüsusiyyəti heç vaxt mənim yadımdan çıxmır: bu, onun öyrənmək talantı, həssaslığı və öyrətmək bacarığı idi. O, başlıca olaraq xalqdan və o dövrdəki rus artistlərindən öyrənirdi. Ərəblinski Bakıda ən yaxşı rus artistləri ilə yaxın əlaqə saxlayırdı, onlardan öyrənər və öz həvəskar yoldaşlarına öyrədərdi.

Ərəblinski aktyor üçün kulturalı olmağı ən yüksək tələb

sayırdı. Bu işdə o başqalarına nümunə idi. Ehtiyac və yoxsulluq içində yaşamasına baxmayaraq, yeməyindən kəsib təmiz geyinər, zahiri görkəminə fikir verərdi. O, təmiz və səliqəli geyinməklə də camaatda aktyora – sənətkara qarşı yaxşı təsir oyadır və onların rəğbətini qazanırdı.

Demək olar ki, o vaxt birinci olaraq bığını qırxdıran Ərəblinski idi. Qüvvətli aktyor – sənətkar olmaq üçün qızgın arzu ilə çalışan Ərəblinski tez yüksəldi, professional artist oldu və həvəskarlar dərnəyində həm artist və həm də rejissor sifəti ilə işləməyə başladı.

Ərəblinski «Hamlet», «Otello», «Ağa Məhəmməd Şah Qacar» kimi əsərlərin tamaşaya qoyulmasının təşkilatçısı, təşəbbüsçüsü olduğu kimi, Hamlet, Otello, Ağa Məhəmməd Şah Qacar rollarını böyük ustalıqla oynamış və doğru obraz yaratmışdır. Ərəblinskiyədən sonra gələn artistlər bu obrazları yaratmaqda yalnız onun yolunu davam etdirmiş və beləliklə inkişaf etmişlər.

Yaxşı yadımdadır. 1916 – 1917-ci illərdə biz Ərəblinskiyəni opera teatrımızın rejissorluğuna çağırırdıq. O, öldürüldüyü günədək bizimlə birlikdə işlədi, opera təşkilatımızın rejissoru oldu. Opera artistləri yetişməsində, onların yüksəlişində Ərəblinskiyənin fədakarlığı olduqca böyükdür və unudulmazdır.

Ərəblinski «Arşın mal alan», «O olmasın, bu olsun» operettalarında rejissor olardı. Mən onun rejissor dərslərində çox iştirak edər və artistlərlə söhbətinə qulaq asardım. Doğrudan da Ərəblinski insanı heyrətə salan və sevindirən bacarığa malik idi. O, bu operettalarda artistlərin yerli tipləri qüvvətli, inandırıcı ifa etməsinə çox dərinə fikir verərdi, hər tipi yaratmaqda düzgün mühakimə yürüdərdi. Hər artistə təkliddə yanaşar, hər bir hərəkəti dəfələrlə təkrar edər və öyrədərdi. O zaman gənc artistlərdə öz talantlarını inkişaf etdirmək üçün bir durğunluq vardı. Qaranlıq mühit onlara təsir edirdi. Lakin Ərəblinski artistlərə qayğılı, mehribancasına köməklik edər, onlara təkan verərdi. O, talantları üzə çıxarırdı,

tanıtıdır, inkişaf etdirir və artistlərdə öz qüvvələrinə möhkəm inam yaradırdı.

Hüseyn Ərəblinskinin teatr sənəti aləmində məharəti belə idi. Revolyusiyadan qabaq teatr tariximizə ötəri bir nəzər saldıqda Ərəblinskinin teatr sənətinin hər sahəsində – istər özünün qabiliyyətli aktyor olması, artistlər tərbiyə etməsi və istərsə rejissorluqda ustalığı ilə nə qədər böyük əməklər sərf etdiyi göz qarşısında canlanır.

Acı keçmişdə, qaranlıq muhitdə böyük sənətkar Ərəblinskini qiymətləndirən olmadı. Kütbeyin ağalar, milyonlar, tacirlər, ruhanilər... Ərəblinski kimi sənətkarları nəinki qiymətləndirmir, hətta onları daima ölümlə təhdid edir, sıxışdırırdılar. Ərəblinski də nadanlıq və avamlıq qurbanı oldu. Onun öldürülməsi böyük bir faciə idi. Bu cür faciə təkcə Ərəblinskinin başına gəlmədi. Çar satraplarının ağalığı və müsavətçilərin quldurluğu dövründə əməkçi xalqımız özünün çox qiymətli adamlarını itirdi.

Çox ümidlər verən Ərəblinski revolyusiyadan sonra yaşaydı, öz talantını qat-qat inkişaf etdirmək üçün geniş imkan tapar və səhnəmizə çox xeyir verərdi.

Biz Ərəblinskinin öldürülməsinin 20 illiyini qeyd edir və belə bir sənətkarın sıramızda olmamasına ürəkdən acıyırsaq, lakin onun sənət sahəsində böyük ümidlərinin, arzularının, diləklərinin yalnız Sovet hökuməti illərində, Lenin milli siyasəti sayəsində bütünlüklə doğrulduğunu, Azərbaycan teatrının, incəsənətinin çiçək kimi açdığını, inkişaf etdiyini gördükcə fərəhlənir və iftixar edirik.

MUSIQIDƏ XƏLQİLİK

Xalq incəsənəti, folklor stili səslər və gözəllik cəhətdən tükənməz zənginliyə malikdir. Bunlarda dil çox rəngarəngdir. Azərbaycan incəsənətinin Moskvada keçirilən dekadası tamaşalarında geniş surətdə göstərilmiş xalq yaradıcılığına yüksək qiymət verilmişdir. Dekada iştirakçıları Kremldə qəbul edildikdə, bizə – sosialist incəsənəti işçilərinə xalq ustalığının rol və əhəmiyyəti haqqında çox qiymətli göstərişlər verilmişdir.

İlk gözəl nəğmə və rəqs melodiylarının yaradıcısı xalq özüdür. Bizə bu gün nümunə olan xalq nəğmələri əsrlərdən bəri işlənə-işlənə yaradılmış və yalnız bizim zəmanəmizdə həqiqi bədii formalar almışdır.

Bununla belə xalq yalnız yaradıcı, yalnız kompozitor deyildir; xalq eyni zamanda misilsiz tənqidçi və musiqi əsərlərinin ən yaxşı «istehlakçısıdır», xalq musiqi əsərlərinə diqqətlə yanaşır, yaxşını pisdən seçir və hər çeşidli saxta gözəllikləri və ideyasız dəbdəbələri amansızcasına rədd edir.

Kultura cəhətindən olduqca yüksəlmiş sovet tamaşaçısı incəsənət işçilərinə və xüsusilə kompozitorlara yüksək tələblər verməkdədir.

Bu tələbləri təmin etmək üçün kompozitorun nəinki ümumi musiqi kulturası sahəsində, bəlkə xalq musiqisi sahəsində də ciddi musiqi məlumatı olmalıdır. O, yaradıcılıq işinə başlamazdan əvvəl özünün kompozitorluq fəaliyyətinə nə qədər hazır olduğunu ciddi və düşüncəli surətdə yoxlamalı, sonralar məharətlə istifadə edə bilmək üçün xalq folklorunu öyrənməlidir.

Şəxsən öz haqqımda bunu deyə bilərəm ki, mən xalq musiqisini əsaslı surətdə öyrənməyincə böyük əsərlər yazmağa tələsməmişəm.

Öz işlərim məni bu qənaətə gətirmişdir ki, Azərbaycan xalq musiqisi bir sıra tarixi səbəblərə görə xüsusi bir sistemə malikdir və tamamilə formalaşmış müstəqil bir incəsənətdir.

Xalqımız Azərbaycanda yalnız Sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra sərbəst inkişaf yoluna çıxmış və proqresə doğru sürətli addımlarla getməkdədir.

Hazırda Azərbaycan incəsənəti ərəblərin və osmanlı türklərin incəsənətindən olduqca yüksəkdə durur. Eyni zamanda Azərbaycan incəsənəti yavaş-yavaş hər cür yabançı, qondarma və xüsusilə Şərqi musiqisi adı verilən təsirlərdən azad olmaqdadır.

Oriental stili məşrut götürülmüş bir stildir, bəstəkarları heç bir işə bağlamayan başqa bir şey deyildir.

Bu stil başlıca olaraq zəngin xromatizmlərdə, mübaliğə məqamında, bir növ melodik xüsusiyyətlər gözlənilən yerdə işlənir. Bizim Azərbaycan musiqimizdə isə heç bir xromatizm yoxdur, bizim musiqimiz ciddi diatonik musiqidir.

Temperasiya məsələsi haqqında da bir neçə kəlmə demək lazımdır. Azərbaycan bəstəkarları artıq simfonik orkestrlər, teatr və başqa sahələr üçün böyük formalı musiqi əsərləri yazmağa alışmışlar. Simfonik orkestrdə temperasiya məsələsi qoyulmur. Biz bu məsələyə musiqişünaslıq nöqtəyi-nəzərindən yanaşıb ifaçılardan ümumi musiqi dilində qətiyyətlə olmayan intonasiyalar vermələrini tələb edə bilmərik. Buna görə də mən şəxsən dünya musiqi əlifbasının Azərbaycan musiqi xüsusiyyətlərini verə bilmədiyini isbat etməyə çalışan bəzi musiqişünasların əsassız qeydlərini etinasız buraxıram.

Bu fikir tamamilə yanlıştır. Əvvəla, ona görə ki, xromatik qamma bizi tamamilə təmin edir; ikincisi də budur ki, əgər Azərbaycan musiqisinin bu və ya digər xüsusiyyətlərini qeyd etmək lazımdırsa, bunun üçün lazımı musiqi ədəbiyyatı vardır. Not işarələrindən başqa biz lazım olduqca ədəbi izahatın sayını artırmaqla bilərik. Hər halda yeni əlavə not işarələri uydurmaqdansa, ədəbiyyatı artırmaq daha asandır.

Mən Azərbaycan xalq musiqisində yarımtondan az interval olduğunu eşitməmişəm. Bizim yarımton hətta ümumi musiqi dilində qəbul edilmiş yarımtondan bir qədər də genişdir.

Bizim böyük tersiyamız ilə temprire quruluşunda qəbul edilmiş tersiya sırasındakı uyğunsuzluq da buradan doğur.

Tersiyalar kvarta çevrilən qədər qulağımız bir neçə tersiyanı alır. Bu məsələdə harmoniyanın tətbiq edilməsi, fortepianonun və simfonik orkestrin yayılması görkəmli rol oynayır.

Azərbaycan musiqisini öyrəndikdə, ondan istifadə etdikdə muğam sisteminə, Azərbaycan musiqisində olan və çox böyük rol oynayan canlı muğamlara xüsusi diqqət verilməlidir. Çalışmaq lazımdır ki, bu muğamlar öz sərbəst əhəmiyyətlərini itirməsinlər.

Mən şəxsən inanmışam ki, biz Azərbaycan muğamlı musiqini intensiv şəkildə işləməklə muğam incəsənətini ən yüksək səviyyəyə qaldıra bilərik. Şübhəsiz ki, bu işdə sovet ictimaiyyətinin geniş köməyi olmalıdır.

Azərbaycan xalqı bu muğamlarda major yaxud minor köklərini axtarmaq ehtiyacı duymur, hər bir muğamın bizdə xüsusi əhəmiyyəti, özünə məxsus xüsusi koloriti vardır.

Azərbaycan musiqisində həftədə qədər muğam olduğunu iddia edənlərin fikrinə zidd olaraq, mən bizim musiqimizdə öz xüsusi quruluşu olan sərbəst muğamların sayının səkkizdən artıq olmadığı fikrindəyəm, bundan başqa əlavə muğamlar vardırsa da bunlar əsas muğamlardan ayrılmır.

Hər bir muğamın müstəqil əhəmiyyətindən danışarkən mən xalq anlayışını nəzərdə tuturam. Məsələn, «Segah» muğamı lirik-aşıqanə əhəmiyyətə malikdir. Bütün incə aşiqanə xalq nəğmələri bu muğam əsasında qurulmuşdur. Buna görə də mən aşiqanə səhnələri öz operalarımnda verdikdə bu muğamdan istifadə edirəm.

Musiqi boyaları ilə xalqın məzlum vəziyyətini yaxud istismarçı siniflərin qəddarlığını ifadə etmək lazım olduqda mən «Çahargah» muğamını işlədirəm. Bundan başqa mərdlik, sevinc, mübarizə xarakterinə malik olan «Rast» muğamı da vardır.

Şəxsən bu fikirdəyəm ki, muğam sistemi ümumi musiqi kulturasına bir çox yeniliklər və tərəvət gətirəcəkdir. Bu saat mən «Azərbaycan muğamlarını öyrənmək üçün rəhbər» adlı elmi əsərimi nəşr etdirməyə hazırlayıram. Zənnimcə, bu kitab Azərbaycan incəsənəti sahəsində çalışmaq istəyən kompozitorlara lazımi kömək edəcəkdir.

Mən «Koroğlu» operasını yazdıqda köhnə xalq yazısı çərçivələrindən bir qədər kənara çıxmışam, yəni əsərimi bir qədər sərbəst stildə yazmışam. Praktika göstərdi ki, opera bütünlükdə geniş tamaşaçı kütlələrinə çata bilmişdir və bunun səbəbi də operanı yazarkən onun musiqi tekstində və həmçinin yaradıcılıq fantaziyamda muğam sistemini əsas götürməyim olmuşdur.

Çoxsəslilik haqqında da bir neçə söz demək lazımdır. Bu da böyük və mürəkkəb bir məsələdir, çünki yenə də bir sıra tarixi səbəblər nəticəsində son illərə qədər Azərbaycan musiqisində çoxsəslilik olmamışdır. İndi biz musiqimizə çoxsəslilik daxil edirik. Çoxsəslilik kulturasını inkişaf etdirmək üçün kontrapunktun¹ tətbiq edilməsi Azərbaycan musiqisində harmoniyadan daha artıq böyük rol oynayır, çünki kontrapunkt ifadəni majora, yaxud minora məcbur edir.

Xalq musiqisinin çox böyük əhəmiyyəti vardır və bu məsələ konservatoriyanın əsas disiplinələrindən biri olmalıdır.

Lakin Azərbaycan Dövlət konservatoriyasında bu disiplinadan nədənsə dərs keçilmir; bu da bir sıra cavan kompozitorların işində öz təsirini göstərir, onların musiqi əsərləri çox zaman abstrakt və ya subyektiv xarakter daşıyır.

Som zamanlarda bizim gənc kompozitorlarımız musiqidə xalqiliyin böyük əhəmiyyəti olduğunu anlamağa başlamışlar, onların bir çoxu çox zəngin olan folklor sahəsini

öyrənir; bu işlər bizi tamamilə və möhkəm surətdə inandırır ki, yaxın illərdə Azərbaycan musiqisi daha da parlaq bir çiçəklənmə mərhələsinə girəcək, bizim böyük sosialist vətənimizin fəxri olacaq bir səviyyəyə yüksələcəkdir.

¹ Контрапункт – нота гаршы нот демякдир. Контрапункт стили шяр бир сясин сярбястлийи вя мцстягиллийинин эюзлянилмясинин ящямиййяти иля ялагядардыр.

MƏKTUBLAR

1-ci MƏKTUB

ƏZİZİM MÜSLÜM!

İyunun 21-dən Jeleznovodskdayıq. Məleykə müalicə olunur, mən isə piano çalmağı öyrənməyə başlamışam. Burada özümə müəllimə tapmışam, o, həftədə 3 dəfə mənimlə məşğul olur və hər gün onun royalından istifadə edirəm, bunun üçün ayda 15 manat verməliyəm.

Hələ Bakıda ikən mən və (C...) Şuşaya gedib orada tamaşa göstərmək fikrindəyik, notların bir qisminin sizin mənzilinizdə olduğunu bildirdik. Məleykə ilə sizə gedib notları götürdük; lakin Şuşa məsələsi baş tutmadı, notlar Camaldadır. Bizimkilər Maştağa bağına köçmüşlər. Yaz görək, Bakıya nə vaxt gedəcəksən. Moskvaya getməzdən əvvəl sənə məktub yazacağam. Məkkənin səhhəti haqqında mənə yaz, orada necə yaşayırsınız? Biz burada o qədər də darıxmırıq. Hərdənbir ətraf kurortlara gəzməyə gedirik.

Məleykədən və məndən Badyuşa, anana, Camula, Makkaya və bütün tanışlara salam söylə.

Sənin Üzeyrin

3 iyul 1912-ci il
Jeleznovodsk
İnjenerni döngəsi, bağ №9

2-ci MƏKTUB

ƏZİZİM MÜSLÜM!

Məktublarını aldım, çox sağ ol! İndiyədək qanuni qüvvəyə minməyən kontrakt məsələsi məni bir qədər narahat edir; mənə elə gəlir ki, «Nicat»ın fırıldaqçı adamları bizi aldatmaq istəyirlər. Mən nəinki onların iki ildən sonra mənə verməli olduqları məbləğin əlimdən çıxacağından, həm də mənə layiq məvacib verməkdən bir gün imtina edəcəklərindən qorxuram; əgər bu qorxuma sən də şəriksənsə, məni qabaqcadan xəbərdar et, bir tədbir görüm, yoxsa çıxılmaz vəziyyətdə qala bilərəm.

Əgər avans almışsansa, çalış dekabr ayının məbləğindən onun hamısını deyil, bir hissəsini tutsunlar. Əzizim Müslüm! Yazırsan ki, «Nicat» 22 manat kontrakt xərci tutacaqdır.

1) Bu nə kontrakt xərcidir?

2) Bunu nə üçün məndən tuturlar?

3) Axı kontrakt notariusda təsdiq olunmamışdır, deməli, heç bir əhəmiyyəti yoxdur.

Bir sözlə, mənə çatası puldan nəzərdə tutulan bütün məbləği çıxarlarsa, özün bilirsən ki, mənə və ailəmə çox az pul qalar, halbuki mənə 150 manat lazımdır; çünki musiqi kursu üçün 35 manat, yemək və sairə üçün 40 manat, mənzil üçün 30 manat verməliyəm, 50 manata qədər də borcum var, ailəyə isə heç olmazsa 80 manat vermək lazımdır.

Lakin mənə elə gəlir ki, bu, düzələn işdir: dekabrda alacağım pul 250 manat üstəgəl 100 manat avans cəmi eylər 350 manat.

Sən bu məbləğdən 100 manat ailəyə ver, 150 manat bizə göndər, 25 manat Pənaha ver, 25 manat özünə götür, qalan 50 manatı «Nicat»a ver.

«Nicat»ın bütün borcumu bir dəfədə tutmaq istəməsi mənim bu fikrimi bir daha təsdiq edir ki, onlar mənə pul verilməsini dayandıracaqlar, buna görə də istəmirlər ki, onlara borcum qalsın. Axı məlumdur ki, «Nicat» əsərlərimdən istədiyi qədər qazanc götürmüşdür; bu il həmin əsərlərdən elə bir gəlir

götürmək olmayacaqdır, deməli, mən heç bir şeyə arxalana bilməyəcəyəm. Beləliklə, «Nicat» mənim geri çəkilmə yolumu kəsərək istədiyi şərtləri qarşıma qoyacaqdır.

Bununla belə, «Nicat» adamlarının niyyəti sənə daha yaxşı məlumdur. Qanuni kontrakt bağlamağa nail olmaq və bununla onları kontrakta tabe etmək vacibdir. Rica edirəm, bu barədə mənə ətraflı kağız yaz, çalış ki, pulu ayın1-ində alıb teleqrafla mənə göndərəsən; həm də xahiş edirəm İsa bəyin yanına gedəsən və şəxsən mənim adımdan xahiş edəsən ki, sənə kömək etsin.

Musiqi məşğələlərim müvəffəqiyyətlə keçir, royal çalmaqda çətinlik çəksəm də nəzərə çarpacaq müvəffəqiyyətlər əldə edirəm.

Hələlik xudahafiz.

Sənin Üzeyrin

25 noyabr 1912-ci il.

Moskva.

3-cü MƏKTUB

BƏRADƏRİM HÜSEYN-QULU!

Əvvəla, səlamət olasınız və saniyə bu tərəfin əhvalını xəbər alsan, allaha şükür sağ-salamat varıq və əlavə teleqraf vasitəsilə yüz manat göndərmişdin, gəldi çatdı və əlavə bu gün Müslümdən dəxi kağız aldım. Yazır ki, «Nicat» adamları köhnə kontraktı götürüb gedib polismestrə göstəriblər ki, guya mən yazdıqlarımı onlara satmışam. Polismestr də Müslümün cavabını biləndən sonra, onlara deyibdir ki, gediniz Müslümbəy ilə bir növ barışıq ediniz və bir də Müslüm mənə yazır ki, onu Tiflis Cəmiyyəti-xeyriyyəsi qışda qastrola çağırıbdır. Tiflisdə onlar üçün üç dənə oyun versin. Bu da çox yaxşıdır. İnşallah qışda oraya gedərsiniz.

Mən dəxi bu halda bir tərəfdən dərs oxumaqda və bir tərəfdən də, «Arşın mal alan»ı yazmaqdayam. Amma çox qərribə operetta olacaqdır. İnşallah sentyabrda göndərəm ki, əvvəlcə onu qoyarsınız. Amma «Əsli və Kərəm»i gündüz oynamaqda böyük səhv edibsəniz, mən bu barədə Müslümə dəxi yazmışam.

O ki, qaldı pul işinə o barədə mənim işim yaşıdır, çünki göndərdiyin pulun yarısı müəllimə və dərs işlərinə gedib, qərəz bu halda pula böyük ehtiyacım vardır. Sən görünür ki, pulun hamısını bir yerdə göndərə bilməzsən, elə olan surətdə çox təvəqqə edirəm ki, yəni iki yüz manatını indi və iki yüz manatını da avqustda. Amma bir də artıq təvəqqə edirəm ki, bu iki yüz manatı mümkün olsa kağız alan günü göndərəsən ki, pulun gec gəlməsi dərsimə xələl yetirməsin. İnşaallah mən konservatoriyaya girəndən sonra Bakıya gəlib işlərə bir baş çəkmək fikrim dəxi vardır. Onda işlər hamısı asan olar və onu da bil ki, sənin zəhmətin mənim yadımda heç vaxt hədəf getməz, çünki hər halda biz bir-birimizə lazım olan adamıq və mənim də bu qədər əlləşməyim odur ki, gələcəkdə teatr işini elə bir hala salaq ki, nəinki təkcə bir Bakı və ya Qafqaz, bəlkə hər bir yerdə və hər bir şəhərdə teatr verməyə imkanımız olsun.

Ancaq bir qədər vaxt gözləmək və zəhmət çəkmək lazımdır. Mən Bakıda olarkən öz əsərlərimin qədrini bilmirəmmiş, amma burada bilirəm ki, mənim əsərim gələcəkdə böyük bir iş görəcəkdir. Çox şadam ki, satmadım, indi hələlik xudafiz, əlbəttə pulu tez göndər ki, arada mətəlcilik olmasın. Bədd ərzi-salam.

Bəradərin Üzeyir.

30 iyul, 1913-cü il.

Peterburq

4-cü MƏKTUB

ƏZİZİM MÜSLÜM!

Sənə kağız yazmamağımın səbəbi başımın çox qarışıq olmasıdır; demək olar səhərdən gecə yarıya qədər işləyirəm: əvvəla, qarşıdakı imtahana hazırlaşır, ikincisi, operetta yazıram, bu operetta çox müvəffəqiyyətli olacaqdır, inşaallah vaxtında sənə göndərərəm. Zülfüqarın Şuşada verdiyi tamaşalara gəldikdə, şübhəsiz ki, buna mənfi münasibət bəsləyirəm; lakin iş burasındadır ki, Sarabskinin Şuşaya getmək və mənə borclu olduqda məbləği çıxarmaq üçün tamaşa göstərmək təklifi haqqında Zülfüqar mənə yazmışdı, çünki o, heç bir yerdən pul tapa bilməzdi; həqiqətdə o pulu vaxtında almadım, məcbur olub teleqram vurduqdan sonra 100 manat aldım; bundan sonra Sarabskiyə kağız yazıb, mənə olan 400 manat borcundan heç olmazsa 200 manat göndərməsini xahiş etdim, lakin heç bir cavab almadım; pula böyük ehtiyacım olduğundan ciddi teleqram vurmali oldum; bir neçə gündən sonra 100 manat aldım; indi yenə pul gözləyirəm. Lakin pul əvəzinə srağagün Şuşadan Sarabskidən və onun kompaniyasından belə bir teleqram aldım: – «içirik sənin sağlığına, «Əsli və Kərəm» müvəffəqiyyət qazanmışdır». Mən heç bir cavab vermədim, bilmirəm necə olacaq, bir də doğrusu o qədər məşğulam ki, kənar işlər barəsində düşünməyə vaxtım olmur.

Hər halda xüsusilə Şuşadakı tamaşalar bizi bir o qədər də narahat etməməlidir, ona görə ki, ehtiyac adamları mümkün olan hər vasitəyə əl atmağa məcbur edir.

Hələlik xudahafiz; məndən Məleykəyə, Badyuşa və Camula səmimi salam. Terequlovlar ailəsinə salam söylə.

Sənin Üzeyrin

7 avqust 1913-cü il

SPb

5-ci MƏKTUB

ƏZİZİM MÜSLÜM!

Bu gün necə olursa-olsun, sənə kağız yazmağı qət etmişəm. Əvvəla, təbriklər və pul üçün sənə və hamınıza təşəkkür edirəm; konservatoriyaya 126 man. 20 qəp. verdim, çünki yanvardan daxil olanlar artıq verməlidirlər.

Bəli! axır ki, konservatoriyanın tələbəsiyəm. Mən harmoniya sinfinə, yəni məhz nəzəriyyəçilərin qəbul olunduğu sinfə daxil olmuşam; əgər fortepianoda yaxşı çala bilsəydim, kontrapunkt sinfinə, yəni bir sinif yuxarı daxil ola bilərdim. Lakin birdən-birə kontrapunkt sinfinə qəbul olunmaq çox çətinidir, mən elə bir adam tanımıram ki, kontrapunkt sinfinə daxil olsun, ən hazırlıqlı adamlar belə bir il harmoniya sinfində oxumağı məsləhət görürlər. Lakin mən buna da sevinirəm, çünki güman etdiyimin əksinə olaraq, harmoniya sinfində tələbkərlə böyük, iş çoxdur, ümumiyyətlə bütün bunlar əvvəlcə mənə asan görünürdü, əslində isə qətiyyənlə belə deyil, konservatoriyaya daxil olmaq çox çətinidir.

Hazırda işim olduqca çoxdur: hər gün Konservatoriyaya gedirəm: həftədə 2 dəfə fortepianoya, 2 dəfə praktik harmoniyaya; özü də hər dəfə cavab verməli olduğum üçün hər bir dərsə hazırlaşmalıyam; gündə 6 – 7 – 8 saat işləyirəm! Mayın əvvəlində keçirmə imtahanlarıdır, ona görə də gərgin çalışmaq lazımdır! Bütün bu səbəblərə görə bu il yeni bir şey yazma bilməmişəm, başımın nə qədər qarışıq olduğuna Məleykə şahiddir. Əgər yeni bir şey yazsam, ancaq yayda yazma bilərəm; ümid edirəm ki, bu il bir təhər yola verər və əlavə qazanc xatirinə işdən ayrılmağıma razı olmazsınız.

Bilmirəm, yayı necə və harada keçirim, bu məsələ ona görə çətinlik törədir ki, pianodan ayrılma bilmərəm, bütün yayı çalmalıyam, lakin yaylaqda piano nə gəzir? Bu məsələnin həllini mayda saxlamışıq, onda fikirləşərik.

Günlərimiz yekrəng keçir, doğrudur, bəzən simfonik konsertlərə gedirik, bu mənim üçün vacibdir; bundan əlavə hər

şənbə günü konservatoriyada ən yaxşı orkestrlərdən birini dinləyirəm, konservatoriyanın tələbəsi kimi, ildə bir neçə dəfə 50 qəpiklik biletlə Mariinsk teatrına gedə bilirəm; artıq bir dəfə gedib Vaqnerin «Loenqrin» əsərinə baxmışam. Əsil teatr belə olar! Buraya bilet tapmaq çox çətindir, yazıq tələbələr bilet almaq üçün bütün gecəni teatrın qapısı ağızında növbə çəkməli olurlar. Sabah Məleykə ilə birlikdə konservatoriyanın direktoru Qlazunovun idarə etdiyi simfonik konsertə gedirəm.

Peterburqda yaşamağımıza baxmayaraq, hər gün sobada kabab bişirib yeyirik, çox dadlı, ləzzətlidir, həm də ucuz başa gəlir; çünki restoran xərəkləri adamı var-yoxdan çıxardır; həm pulun gedir, həm də sağlamlığın; bir sözlə, artıq tələbə kimi yaşamağı öyrənmişik; bununla belə xərcimiz çox çıxır, çünki burada hər addımda pul gedir, hətta qonaq getdikdə belə yol xərcindən başqa, qapıçıya da vermək lazımdır. Yaz görüm, necəsiniz, nədənsə bizə heç kəs kağız yazmır. Məktub gəlmədikdə, Məleykə darıxır. Yazıq İmranın faciəli ölümü mənə çox pis təsir elədi, heyif ondan.

Badyuşa və bizimkilərin hamısına salam, Camulu öp, kağız yaz.

Sənin Üzeyrin

7 fevral 1914-cü il
SPb

6-cı MƏKTUB

ƏZİZİM MÜSLÜM!

Sənin məktubunun məni və Məleykəni nə qədər sevindirdiyini təsəvvür edə bilməzsən. Məktubunu almazdan əvvəl elə yay istirahəti haqqında danışırıdım. Bu qədər gərgin işdən sonra istirahət etmək çox vacibdir. Sentyabrdan etibarən daha artıq işləməli olacağam; biz deyirdik ki, işdir, əgər yayda pulumuz olmasa, sözsüz ki, istirahət edə bilməyəcəyik, lakin sənin məktubun bizdə ümid doğurdu, bizi sakitləşdirdi və ruhlandırdı. Sənin dar günü üçün yığdığın 150 manatı yay istirahətimizi təmin etmək üçün bizə göndərməyindən çox mütləssir olduq, çox yaxşı iş görmüsən; biz artıq qənaət etməyə alışmışıq, belə ki, 150 manatın 50 manatını evə göndərdik, özümüzə yüz manat qaldı, hələ bundan 25 man. ev kirəsi, 14 man. pianoda çalma haqqı (iki aylıq) verdik və lombarddan bəzi şeylərimizi götürdük, bütün bunlar onun sayəsində mümkün olmuşdur ki, evdə bişirib yemişik, əgər restoranda nahar etsək, hər ay azı 20 – 25 manat artıq xərcləməli olarıq. Bu dəfə bizə 170 manat lazımdır (ən kiçik xərcləri belə nəzərə alıb hesablamışıq), əziz Müslüm, 200 manatın 30 manatını ehtiyat üçün saxla, qalan 170 manatı isə teleqrama artıq pul verməmək üçün poçtla bizə göndər, lakin pulu ayın 1-nə qədər almağımız üçün fevralın 25-də yola sal, çünki 1-dək pulumuz qurtaracaqdır.

Məktubundan görünür ki, konservatoriyaya daxil olduğuma əvvəlcə inanmamışsınız, eyib olsun, məgər mən belə bir yalan danışarammı, özü də teleqrafla! Dərslərim müvəffəqiyyətlə keçir, ümid edirəm ki, kontrapunkt sinfinə keçə biləcəyəm, həmin sinifdə kontrapunktla yanaşı inst-rumentovka da keçəcəyəm; deməli, bir ildən sonra bəstəkarlıq üçün lazım olan şeylər: harmoniya, kontrapunkt və orkeströvka haqqında məlumatım olacaqdır, inşallah, onda səninlə birlikdə daha əsaslı, mütləşəkkil və maraqlı fəaliyyətə başlaya bilərik. İndi isə əldə etdiyim parlaq müvəffəqiyyətlərini axıradək davam

etdirməyini arzulayıram, inşallah, tezliklə görüşərik. Bayduşa, Camula və bütün qohumlara salam söylə. Hamınızı öpürəm.

Sənin Üzeyrin

19 fevral 1914-cü il
SPb

7-ci MƏKTUB

ƏZİZİM MÜSLÜM!

2 imtahan vermişəm, bir imtahanım qalır, onu da ayın 24-də verməliyəm, müvəffəq olmasam, sentyabrda verəcəyəm.

Hazırda yay istirahəti məsələsi ilə məşğuluq: çox çətin məsələdir, çünki hara getsəm, piano çalmağı davam etdirməliyəm, buna görə də Peterburqda qalmaq və işin müvəffəqiyyəti xatirinə qohum-əqrəba ilə görüşməyi bir il də təxirə salmaq, yaxud təkcə Məleykəni göndərmək fikrindəyəm. Bütün bunlar əlimdə nə qədər pul olduğunu bildikdən sonra məlum olacaqdır, ona görə də xahiş edirəm, nə qədər pulum varsa göndər, əgər hələ Sarabskiyə borcluyamsa, hələlik borcumu çıxma, qoy borclu qalım, çünki pula böyük ehtiyacım var. Bu pulu aldıqdan sonra ya bir yerdə gedəcəyik, ya da burada qalacağıq; ona görə də səndən çox xahiş edirəm ki, pulu tez göndərəsən, ayın 26-da mənzil kirayəsinin vaxtı, 28-də isə təhsil vaxtı qurtarır.

Burada qalası olsam, deməli, hələlik görüşə bilməyəcəyik, ona görə də səndən xahiş edirəm ki, sentyabrdan etibarən nə etmək fikrində olduğunu mənə bildirəsən, biz bu il korluq çəkmədik, ona görə də öz işimlə arxayın məşğul ola bildim və konservatoriyaya daxil oldum; bütün bunlar üçün hər şeydən əvvəl sənə minnətdaram, mənə kömək etmək üçün sən öz dincliyini pozdun, yaxşılığından çıxma biləcəyəmmi – bunu gələcək göstərir; yayı rahat keçirməyini və yaxşı istirahət etməyini səmimi qəlbdən arzu edirəm. Sonrakı işimizə gəldikdə, bu, sənənin həmin işə həvəsindən asılıdır, səndən artıq bir şey xahiş edə bilmərəm, çünki mənə üçün həddindən çox iş görmüsən, bundan sonra əgər istəsən davam etdir, əgər tənqə gəlmişsənsə, lazım deyil, başqa bir yol fikirləşib tapırıq. Ciddi musiqi fəaliyyətinə isə mən konservatoriyanı bitirdikdən sonra başlayırıq. Bunu da deyim ki, mən hələlik, yəni 2 il yeni bir şey yazmaq fikrində deyiləm, çünki məşğələlərin ciddiliyi və konservatoriyanın tələbləri bu cür işlərə mane olur, bundan

əlavə, konservatoriyanın qaydalarına görə konservatoriyanın tələbəsi olmaq etibarilə mənim hələlik bəstəkar kimi fəaliyyət göstərmək ixtiyarım yoxdur (öz aramızda qalsın).

Səbirsizliklə cavab və pul gözləyirəm, bunları aldıqdan sonra sənə yenə də kağız yazacağam, bəlkə də gəldim, görüşdük. Badyuşa və Camula salamımızı yetir. Hamınıza və Hənəfuşa salam, Hənəfuşa kağız yazacağam.

Sənin Üzeyrin

16 may 1914-cü il
SPb

R. S. Yadımdan çıxdı, səndən xahiş edəm ki, pulu teleqrafla göndərəsən, pulumuz tamam qurtarıb. Məleykə mənə axırıncı pulumuzu göstərdi.

Üzeyir

LÜĞƏT

A

Avaz (f) – səs, səda.
A g a h (f) – bilən, xəbərkar.
Asayiş (f) – 1. rahatlıq, sakitlik; 2. əmin-amanlıq.
A s i (ə) – günahkar, üsyançı.
A f i y ə t (ə) – sağlamlıq, salamatlıq.
A f t a b (f) – günəş.
A h ə n (f) – dəmir.
A y ə t ə m (ə) – mənim dəlilim.
A ş ü f t ə (f) – vurğun, məftun.

B

B a z ə n d ə (f) – oynayan, rəqqasə.
B a k (f) – qorxu.
B ə d (ə) – sonra
B a r i - g i r a n (f) – ağır yük.
Bəst (ə) – döşənmə, yayılma.
B ə s t (f) – sığınacaq.
B ə ş a ş ə t (ə) – şadlıq.
B i d a r (f) – oyaq.
B i m a r (f) – xəstə.
Bihalət (f-ə) – ixtiyarsız, halsız.
B ü l ə n d (f) – uca, yüksək.
Büxl (ə) – 1. paxıllıq; 2. xəsislik.

V

V a q i ə (ə) – vəqə olan, hadisə.
V a h i d (ə) – tək, yeganə.
V ə z (ə) – nəsihət, öyüd.
V ə r d (ə) – qızıl kül.
Vərtə (ə) – 1. uçurum, çuxur yer;
2. təhlükə, ağır vəziyyət.

Q

Q ə s ə v ə t (ə) – qüssə, kədər.
Q e y z (ə) – acıq, hirs.
Q ə m n a k (ə-f) – qəmli, qüssəli.
Q ə n i (ə) – varlı, dövlətli, zəngin.
Q i s s ə (ə) – nağıl, əhvalat.
Q ü r ə (d) – çöpatma, püşk.

D

D ə l a l ə t (ə) – dəlil, sübut.
D ə q q ü l b a b (ə) – qapını döymə.
D ə r b a r (f) – saray, şahlıq imarəti. Mətnədə saray adamları mənasında işlədilmişdir.
D ə r u n (f) – daxil, içəri, iç tərəf.
D ə s t u r (f) – izin, icazə.
D i l (f) – ürək, qəlb, könül.
D i l r ü b a (f) – ürək ovlayan, gözəl.
D u r (f) – uzaq.
D i l i - z a r (f) – ağlar könül.
D ü ş v a r (f) – çətin.
D i d ə (f) – göz.
D ü z d (f) – oğru.

E

E y ş - i ş r ə t (f) – keyf nəşə.
E z a m (ə) – göndərmə, yollama.
E l a n (ə) – məlum etmə, bildirmə.

Ə

Ə b l ə h (ə) – axmaq, qanmaz, gic.
Ə z m (ə) – qəti qərar, məqsəd.
Ə k i y a n (f) – qızmış, kükrəmiş.

Ə l h ə q q (ə) – həqiqətən, doğrusu.
Ə l a s s ə b a h (ə) – səhər tezdən.
Ə n a (d) – yorğunluq, ağır iş.
Ə n d a m (f) – bədən.
Ə n c a m (f) – son, axır.
Ə s r a r i - n i h a n (f) – gizli sirlər.
Ə s h a b (ə) – 1. sahiblər; 2. Məhəmməd peyğəmbərin yaxın adamları.
Ə f z u n (f) – çox, artıq.
Ə h d ş i k ə n l i k (ə-f) – vədi pozma, sözünün üstündə durmama

J

J ə n g (f) – 1. pas; 2. qırışıq.
J i y a n (f) – qızmış, kükrəmiş.

Z

Z a r (f) – ağlayan, sızlayan.
Z e y l (ə) – 1. ətək; 2. quyruq; 3. əlavə; 4. aşağı.
Z ə b a n (f) – dil, ləhcə.
Z ə b t i y y ə (z) – polis məmuru
Z ə b u n (f) – aciz, zəif.
Z ə v a l (d) – xəstəlik, bəla.
Z i m i s t a n (f) – qış.
Z ə n b u r (f) – avı.
Z ə r (f) – 1. qızıl; 2. qızılı (rəng).
Z ə r r ə (ə) – çox kiçik hissə.
Z ə r i (ə) – arşın malı.
Z i l l ə t (ə) – 1. əzab, əziyyət; 2. alçaqlıq.
Z i n d ə (f) – diri, sağ.
Z ö v c (ə) – qoşa, cüt (ər-arvad).

İ

İ a n ə (ə) – yardım, kömək (pul ya şey ilə).

İ b n (ə) – oğul.
 İddə, iddət (ə) – vaxt, müddət.
 İ z z ə t (v) – şərəf, ehtiram.
 İ z t i r a b (ə) – həyəcan, əziyyət, narahatlıq.
 İ k t i s a b (ə) – qazanma, əldə etmə.
 İ l l ə t (ə) – 1. xəstəlik; 2. nöqsan, qüsurlu; 3. səbəb.
 İ m d a d (ə) – kömək, yardım.
 İ m t i n a (ə) – boyun qaçırma, öhdəsinə götürməmə.
 İ n a n (ə) – bəxşiş.
 İftan və xizan (f) – yıxılıb-duran.
 İfadəyi-şahanə (ə-f) – şahanə ifadə, şaha layiq
 danışıq.
 İ ş r ə t (ə) – keyf, nəşə.

Y

Y a r i (f) – kömək, yoldaşlıq.
 Y e k (f) – tək, bir.
 Y e k s ə n (f) – bir, bərabər.
 Y e z d a n (f) – allah, tanrı.

K

K a r (f) – iş, əməl.
 K a n (f) – mədən.
 K ə b i r (ə) – böyük.
 Kəramət (ə) – əliaçıqlıq, səxavət.
 K i b r (ə) – lovğalıq, dikbaşlıq.
 K i r d a r (f) – iş, hərəkət.
 K i ş v ə r (f) – məmləkət, ölkə.

G

G a h (f) – zaman, vaxt.
 G i r a n (f) – ağır.
 Giriftar (f) – tutulmuş, ələ keçirilmiş.
 G i r y a n (f) – ağlayan, sızlayan.

G u ş (f) – qulaq.
 G ü l n a r (f) – nargülü.
 Gülənbar (f) – gülsatan.
 G ü l ü z a r (f-ə) – gül yanaqlı.
 Gülçöhrə (f) – gül üzlü.

L

L a b ü d (ə) – mütləq, hökmən.
 L a q e y d (ə) – qayğısız.
 Layəzal, layəzəl (ə) – həmişəlik, əbədi.
 L a y ə l ə m (ə) – avam, biliyi olmayan.
 L a f (f) – boş danışıq.
 L e y k (ə) – amma, ancaq, lakin.
 L ə b (f) – 1. dodaq; 2. kənar, sahil.
 L a m y ə z ə l (ə) – əbədi.
 L ə z i z (ə) – dadlı, ləzzətli.
 L ə r z a n (f) – titrək, titrəyən.
 L ə t i f (ə) – zərif, incə.
 L ə h n (ə) – ahəng, avaz, nəğmə.
 L i s a n (ə) – dil.
 L ü t f (ə) – yaxşılıq, xeyirxahlıq.

M

M a b ə d (ə) – sonra, ardı.
 M a h l i q a (ə-f) – ay üzlü, gözəl.
 Mehr (f) – 1. günəş; 2. sevgi, məhəbbət.
 M ə q d u r (ə) – gücü çatan.
 M ə z u r (ə) – üzürlü, səbəbli.
 M ə l u n (ə) – lənətə gəlmiş, lənətlənmiş.
 M ə s r u r (ə) – şad, şən.
 Məshəfi-rüxsarın a y ə t i (ə) – gözəl camalının
 nişanəsi.

M ə t a (ə) – əmtəə, satılan mal.
M ə i y y ə t (ə) – onunla birlikdə.
M ə h v ə ş (f) – ay üzli, gözəl.
M ə h z u n (ə) – qəmli, kədərli.
M ə h s u r (ə) – hasara alınmış.
M ə s k u n (ə) – sakin, yaşayan.
M u a m i l ə (ə) – sələm, faizlə pul vermə.
M ü b h ə m (f) – üstüörtülü, gizli.
M ü j e (f) – kirpik.
Müztərib (ə) – iztirablı.
M ü r u r (ə) – ötmə, keçmə.
M ü t a l i ə (ə) – oxuma.
Mütəəllim (ə) – qüssəli, kədərli.
Mütəəssir (ə) – kədərlənmiş, təsirlənmiş.
M ü h i l (ə) – hiyləgər.
M ü ş k ü l (ə) – çətin, əngəl.

N

N a b u d (f) – mövcud olmayan.
N a q i s (ə) – qüsurlu, nöqsanlı.
N a d i d ə (f) – görünməmiş.
N a k ə s (f) – alçaq, əclaf.
N a m (f) – ad.
N a m ə (f) – məktub.
N a ş a d (f) – qəmli, kədərli, şad olmayan.
Nəşənədə (f) – eşidilməmiş.
N a r (ə) – od.
Ney (f) – 1. qamış; 2. musiqi aləti.
Nəva (f) – 1. ahəng, avaz; 2. nəğmə, muğam.
N ə ğ m ə (ə) – mahnı.
N ə f (ə) – xeyir, fayda, qazanc.
N i g a h (f) – baxma, nəzər salma.
N i k b ə x t (f) – xoşbəxt.
Nühusət (ə) – nəhslik, tərslik.

P

Pəjmürdə (f) – pərişan, dağınıq.
P ə n d (f) – öyüd, nəsihət.
P ə s t (f) – aşağı, alçaq.
Piri-şikəstə (f) – halı pərişan qoca.
Pişnəhad (f) – 1. təqdim etmə; 2. təklif.
Puşidə (f) – 1. geyinmiş; 2. örtülü.
P ü n h a n (f) – gizli.

R

R a ğ i b (ə) – rəğbət bəsləyən.
R a h (f) – yol.
Rəqqas, rəqqasə (ə) – oynayan, rəqs edən.
R ə m m a l (ə) – falçı, rəml atan.
R ə h n (ə) – kirov.
R ö v n ə q (ə) – parlaqlıq, bəzək.
R ö v ş ə n (f) – işıqlı, aydın.
R u z (f) – gün, gündüz.
R ü b (ə) – çərək, dörddəbir.
R ü t b ə (ə) – dərəcə, vəzifə.
Rüxsar (rüxsarə)(f) – yanaq, üz.

S

S a d i q (ə) – sədaqətli, vəfalı, səmimi.
S a y ə (f) – kölgə; 2. hamı, himayə edən.
S a l (f) – il.
S a h i r (ə) – cadu, sehr.
Seyr (ə) – 1. axtarma; 2. gəzinti.
S e y f (ə) – qılınc.
Seyfü-tirə (ə-f) – qılınc və ox.
Səbuksəng (f) – yüngül daş, yüngül.
S ə r m ə s t (f) – kefli, sərxoş
S ə x t (f) – sərt, qatı, bərk.
S i m ü z ə r (f) – qızıl-gümüş.
S i p ə r (f) – qalxan
Sitəmkar (f) – zalım, zülm edən.
S ü b h a n (ə) – səcdə edən.
Sud (f) – xeyir, qazanc, fayda.
S u z (f) – yanma, yandırma.
S ü n (ə) – yaratma, iş, əməl.
S ü x ə n (f) – söz, nitq.
Süxəndan (f) – söz ustası, şair.

T

T ə a m (ə) – xörək, yemək.
T ə b a h (f) – boş, puç, heç.
Təbli-zəng (ə-f) – təbil çalınma.
T ə k ə l l ü m (ə) – danışmaq, kəlmə, kəlam.
T ə n (f) – bədən.
T ə n h a (f) – tək, yalqız.
T ə r a v ə t (ə) – təzə, təzəlik.
T ə x l i s (ə) – xilas etmə, qurtarma.
T ə h q i q (ə) – həqiqəti axtarma, aşkar etmə.
T i r ə (f) – qaranlıq.
T ö h f ə (f) – bəxşiş, mükafat.
T o s i (ə) – genişlənmə, yayılma.

Ü

Ü l v i (ə) – ali, uca.
Üləma (ə) – 1. alimlər; 2. ruhanilər, din xadimləri.
Ü l f ə t (ə) – dostluq, səmimilik.
Ü m d ə (ə) – başlıca.
Ü m m a (ə) – böyük dəniz.
Ü f t a d ə (f) – düşgün, yazıq.

F

F a i q (ə) – üstün, qalib.
F a n u s (ə) – fanar.
F a x i r (ə) – gözəl, qiymətli.
F a ş (ə) – açıq, aşkar.
F ə r i b (ə) – aldatma.
Fərmayış (f) – buyurma, əmr etmə.
F i r q ə t (ə) – ayrılıq.
F o v t (ə) – tələf, tələf olma.
F ö v r ə n (ə) – tez, tələsik, cəld.

F ü z u n (f) – artıq, çox.

X

X a b (f) – yuxu, röya.

X a b i d ə (f) – yatmış.

X a r (f) – zəlil, yazıq.

X a h (f) – arzu edən, istəyən.

X ə b i s (ə) – pis, murdar.

X ə t i (f) – cavanlıq, yeniyetməlik.

X o v t (ə) – qorxu.

X u n x a r (f) – qaniçən.

X ü r r ə m (ə) – şad.

H

H a ş a (ə) – inkar etmə.

H ə q a r ə t (ə) – hörmətsizlik.

Həzar (f) – 1. min (say); 2. bülbül.

H ə m l ə (ə) – hücum.

H i c r (ə) – ayrılıq.

Ç

Ç a k (f) – yarıq, yırtıq.

Ç a h (f) – quyu, çala.

Ç ə ş m (f) – göz.

C

C a v i d a n (ə) – əbədi.

C a l i b (ə) – cəlb edən.

Cah-cəlal (ə) – təntənə.

C ə n g (f) – döyüş, dava.

C i d a (ə) – ayrı.

C ö v r (ə) – zülm, əziyyət.

C ö v h ə r (ə) – qaş-daş.

C ü r m (f) – günah, təqsir.

Ş

Ş a m (f) – axşam, axşam yeməyi.

Şeyx (ə) – 1. qoca, ağsaqqal; 2. ruhani, qəbilə başçısı.

Ş ə b a b ə t (ə) – çavanlıq.

Ş ə d i d (ə) – şiddətli.

Şəhidi-tic (ə-f) – qılıncı öldürülmüş.

Ş ə m s (ə) – günəş.

Ş i k a r (f) – ov.

Ş ö l ə v ə r (f) – alovlu.

Ş u r i ş (f) – qarışıqlıq.

Ş ü r u (z) – başlama, işə girişmə.

MÜNDƏRİCAT

Tərtibçidən.....
Sənətkar ömrü.....

Komediyalar

Ər və arvad.....
O olmasın bu olsun.....
Arşın mal alan.....

Hekayələr

Pristav ağa.....
Bir firəng ilə söhbət.....
Üçüncü dəllək.....
Ədəbiyyat.....
Bazar söhbəti.....
Hara qaçacaqdır.....
Bir dəlinin dəftərindən.....
Başa düşmədi.....
Təhsil.....
Balaca felyeton.....
Beş manat əhvalat.....
Pruşkeviç və Hacı Xudu.....
Qarabağın keçmiş günlərindən.....
Yevlax – Şuşa yolu.....
Söhbət.....
Təhsil.....

Keçmişdə və indi.....
Müəllimə.....
Bir müsəlman ilə bir şvesarlığının söhbəti.....
Dinməver pulu.....
Pişik.....
Ayrı söhbət.....
Üsuli – tərcümə.....
Məzhəkə.....
Məşədi Kabilin Təbriz söhbəti.....
Beş manat əhvalatı.....

Səhnəciklər

Kələkbazlar.....
Hökumət və дума.....
Dumanın halı.....
Öz məişətimizdən bir drama.....
Moizə.....
İttifaq və ittihad məsələsi.....
Yuxuda.....
Qalmaqal.....
İran işləri.....
«Quyruqlu ulduz».....
Ata və oğul.....
Gələcək Avropa konfransı.....
«Müəllimlərə 75 manat pul boldur».....
Şəhər idarəsi.....
«Müəllimlər öz işlərini qoyub özgə işlərlə məşğul olurlar»...
Komediyalar.....

Məqalələr

Muğamat və xalq mahnılarının ifası haqqında.....
Səhnənin tərbiyəvi əhəmiyyəti haqqında.....
Vəzifəyi – musiqiyəmizə aid məsələlər.....
Azərbaycanda musiqi təhsili.....

Teatr təəssüratı.....	
Türk operaları haqında.....	
Azərbaycan musiqi həyatına bir nəzər.....	
Musiqidə tərcümə.....	
Şərqi musiqisi haqında Qərbi alimlərinin təfsiri.....	
«Koroğlu» operası.....	
«Leyli və Məcnun»dan «Koroğlu»ya qədər.....	
Ərəblinski teatr tariximizdə unudulmaz sənətkardır.....	
Musiqidə xəlqilik.....	

Məktublar

1-ci məktub.....	
2-ci məktub.....	
3-cü məktub.....	
4-cü məktub.....	
5-ci məktub.....	
6-cı məktub.....	
7-ci məktub.....	
Lüğət.....	